

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ XLIX

Milka

YU ISSN 0350-185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XLIX

Уређивачки одбор:

*др Даринка Горђићан-Премк, др Ирена Гришкаш, др Милка Ивић, др Павле
Ивић, Блаже Конески, др Тине Лојар, др Александар Младеновић,
др Мирослав Николић, др Асим Пецо, др Мићалар Пешикан,
др Живојин Ситанојчић, др Драго Ђујић, др Ејон Фекеље*

Главни уредник:
МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1993

Секретар редакције:
др Стана Ристић

Израду и штампање суфинансирало је Министарство науке и технологије Србије

Издаје:
Институт за српски језик САНУ, Кнез-Михаилова 35

Аутор програма за претраживање и замену текста: Давор Палчић
Припрема за штампу: ИНФОТЕК, Београд

Штампа:
Стручна књига
Лоле Рибара 48, Београд

С А Д Р Ж А Ј

Расправе и чланци

Милка Ивић: О разликовању људи по боји	1—21
Даринка Гортан – Премк: О регуларности семантичког варирања	23—28
Лили Лашкова: Забалканизацијата на србохрватски и български език	29—56
Бранко Тошовић: Оглагољеност функционалних стилова	57—74
Стана Ристић: Партикуле и њихови функционални еквиваленти	75—93
Асим Пецо: Слика босанских говора у романима Иве Андрића	95—110
Е. Л. Немировскиј: О неких опечатках в изданиях Джордџа Црноевича и Божидача Вуковича	111—112
Првослав Радић: О српско-македонским лексичким паралелама (дијалектолошки аспект)	113—136
Мирослав Николић: Неке особине српског говора у Чипу код Будимпеште	137—153
Милан Драгичевић: Акцент именица мушког рода у говору Срба Лапачког поља	155—174
Димитрије Е. Стефановић: Из микропонимије насеља са српским живљем у околини Будимпеште	175—186

Прикази и критике

Aleksandar Loma: Podunavska prapostojbina Slovena: legenda ili istorijska realnost?	187—220
Душан Јовић: Весна Половина, <i>Опелеги из оштите лингвистике</i> , Београд 1992, 3—241.	221—224
Слободан Реметић: Светозар Стијовић, <i>Славенизми у Њејошевим јесничким делима</i> . Сремски Карловци – Нови Сад (Издавачка књижарница Зорана Стојановића) 1992.	225—229
Радосав Ђуровић: Мирослав Николић, <i>Говори србијанској Полиме</i> , Српски дијалектолошки зборник, књ. XXXVII, Београд, 1991, 3 – 548.	231—237

Свенка Савић: dr Tadej Vojnović, <i>ofm. Velika biblijska konkordancija</i> , tom I – II, Kršćanska sadašnjost Zagreb i Dobra vest Novi Sad, tom I: I – XII+1 – 807, tom II: I – XII+809 – 1736, formata (C). ..	239—247
Милосав Ж. Чаркић: Radoje Simić, <i>Uvod u filozofiju stila</i> , „Svjetlost“, Zavod za udžbenike, Sarajevo, 1991, 333 стр.	249—252
Бранко Тошовић: Милосав Ж. Чаркић, <i>Фоника сѝлиха</i> , Научна књига, Београд, 1992, 349 стр.	253—257

In memoriam:

Срето Танасић: Ксенија Милошевић	259—261
--	---------

Библиографија

Скраћенице	263—265
I. Општи теоријско–методолошки проблеми	265—267
II. Примењена лингвистика	267—275
а) Питања превођења језика и сл	267—270
б) Контрастивна проучавања језика	270—275
III. Прасловенски језик, словенска језичка заједница и посебна питања појединих словенских језика	275—277
IV. Етимологија, историја речи, тумачења речи, ономастика, збирке речи	277—281
V. Несловенски језици	281—282
VI. Балканологија	282
VII. Старословенски језик и његове редакције	282
VIII. Српскохрватски језик	282—297
а) Фонетика (експериментална, физиолошка) и фонологија	283
б) Граматика и граматичка питања	283—285
в) Нормативна питања и питања развоја књижевног израза	285—288
г) Дијалекти	288—289
д) Текстови стари и нови, издања; њихова критика, порекло итд.	289—290
ђ) Историја српскохрватског језика	290—292
е) Стил	292—294
ж) Метрика	294
з) Методика наставе књижевног језика	294—295
и) Терминологија	295
ј) Народне умотворине (текстови, тумачења итд.)	295—297
IX. Речници стари и нови српскохрватског језика (српскохрватског и ког страног језика)	297—300
X. Биографије, аутобиографије и сл. грађа	300—301
XI. Библиографија	301—302
XII. О становништву	302—305
XIII. Разно	305—306

Регистри

Предметни регистар	307—308
Регистар имена	309—317

МИЛКА ИВИЋ
(Београд)

О РАЗЛИКОВАЊУ ЉУДИ ПО БОЈИ

Људе ближе одређујемо, између осталог, и по томе у коју од постојећих људских врста спадају, а ове устројава у нашу свести учаване таквих универзалније заступљених разликовних особности какве су, рецимо, националност, или занимање, или карактер, или изглед. Постављањем човекове спољашњости у жижу пажње стичу се неопходни услови за то да, ако затреба, својству боје припадне улога разликовног критерија.

Подела људи на расе једна је од прилика кад боју није могуће заобићи. Та подела, наиме, почива на уважавању неких битних, биолошки условљених разлика у изгледу, а у њих се обавезно убраја и неједнака пигментираност коже.

Једном делу човечанства, пре свега становништву централне Африке; природа је, уз још неке специфичне расне одлике, доделила и изузетно тамну пут, осталима светлију, али неједнако изнијансирану. За већину косооких житеља Азије, рецимо, типична је жућкаста, а за староседеоце америчког континента нешто тамнија, понекад готово бакарна боја коже, док се тен народа везаних за европско тле не издваја у сличном смислу неким посебним колоритом. Међу Европљанима има не само беличастих, односно беличасто—румепкастих, него и (умерено) тамнопутих људи. Сви они јесу по својој спољашњости на специфичан начин различити од Африканаца, Азијата и америчких Индијанаца, али не само и не толико с погледом на боју пути колико на укупност те и других особности које им осигуравају самосвојност изгледа.

Као што је познато, зачетник антрополошких истраживања Friedrich Blumenbach (1752 — 1840) први је извршио поделу људи на расе, разграничавајући при том термилошки основне расне типове овако: црни (етиопски), жути (монголски), црвени (амерички), бели (кавказки) и мрки (малајски) расни тип. Употребом термина колористичке семантике желео је да упозори на разликовни значај боје људске коже, док је оним другим, додатним термином изнео податак о средини где се јављају типичнији примерци расе која се има у виду. У времену које је следило, уношене су знатне корекције и допуне у Блуменбахово учење о расама¹; показало се,

¹ Поред одговарајуће стручне литературе, више обавештења о овоме дају и све репрезентативније енциклопедије — на пример *The Encyclopedia Americana*.

између осталог, да није оправдано придавати толику важност обојености епидерма². Па ипак, у свет је широко продрла његова терминологија пракса називања основних људских раса по боји; мање више сви и дан данас помињу *црну*, *жућу*, *црвену* и *белу* расу (само је она *мрка* релативно брзо пала у заборав).

Спремност да се усвоји колористичко разврставање људског рода свакако није била случајна. Познато је да су сусрети са обојеношћу коже сасвим друкчијом од сопствене увек врло упечатљив доживљај. На представнике осталих раса посебно интензиван визуелни утисак остављају Африканци својом интензивном тамнопутошћу, о чему и језик на свој начин сведочи: тамо где постоји посебан општи назив за расног представника, он је увек изведен од придева са значењем „црн“ (уп. на пример француско *nègre*, руско *негр*, повогрчко *вѣуроџ*, енглеско *negro*, немачко *Neger* — све настало од латинског *niger* = *црн* и еквивалентно нашем *црнац*), а само по изузетку и још од неког од придева укључених у расну терминологију (наш израз *белац*, на пример, именује представника *беле расе*, на супрот *црницу*, представнику *црне*; одговарајући облици од придева *жући* и *црвени* — *жућинац и *црвенац — нису, међутим, у употреби, него се уместо њих појављује сложено лексичко образовање — *црвенокожац*, као широко усвојена реч у стандардном језику, и *жућокожац*, као ретка, у разговорној пракси једва присутна лексичка творевина).

Мада и међу црнцима има уочљивих разлика у интензитету пигментације коже — неки су мање, други више тамнопути, несумњиво је да се у свести „нецрнаца“ као прототипски представници црне расе издвајају најтамнији, тј. они чија целокупна спољашњост (коју колористички одређују у најпотпунијем складу са кожом и коса и очи) оставља заиста утисак црног. Црнци се, дакле, доживљавају као црни у пуном смислу те речи и у сваком битном детаљу свог физичког ентитета. Са „жућима“ је ствар компликованија. Пре свега, многи представници жуте расе и нису толико жути да би се баш по тој својој особини довољно разликовали од „белих“. Већина њих, штавише, и није свесна да им боја коже ипак помало „вуче на жуто“.³ Јапанци, на пример, чак изричито кажу за тен свог народа, посебно за тен његовог женског дела, да је *б е о* (детерминишу га изразом *shiroi*, који то значи); и за њих је, као и за толике друге народе света, белопутост својеврстан идеал лепоте, нарочито женске (Wagatsuma 1967, стр. 407).

У РМС реч са значењем 'црвен' овако се дефинише: „који је боје крви“. Сличну нам дефиницију нуде и многи други, најразличитији речници широм

² Новија истраживања изнела су на видело и такве појединости као што су: изразита депигментација косе, очију и нарочито коже код неких монголоидних народа настањених у континенталним пределима северног Сибира (Чебоксаров 1971, 141) и, друго, феномен генерацијске неусаглашености у колористичком погледу — у дећим годинама Африканци и Европљани се међусобно далеко мање разликују по боји него што то буде после, кад одрасту (Чебоксаров 1971, стр. 95).

³ Јапанац Hiroshi Wagatsuma (Wagatsuma 1967, 423) забележио је карактеристичну исповест једне своје суграђанке о томе како су се њој „отвориле очи“ у том погледу тек онг дана кад је своју ћерку спазила у непосредном окружењу „беле“ америчке деце.

света.⁴ Они, међутим, које зовемо *црвенокошцима* нису црвени као крв; њихова је пут, у ствари, средње тамна, али понекад у нарочитој, бакарној нијанси. Неупућенима може изгледати произвољно дати и бакарној боји назив *црвена*. Али — и за такав се избор може наћи оправдање.

Пре свега, од јарко црвене до бакарне боје прелази су врло попушни, а експерименти вршени са представницима најразличитијих језика (Berlin/Kay 1969, 13) показују да се људи по правилу увек колебају око тога како повући границу између непосредних суседа у спектру боја: да ли неку дату прелазну нијансу сместити у домен боје *A* или *B*?⁵ Осим тога, стоји чињеница (на коју је наука већ у много прилика упозоравала): само се хемијским путем добијају увек идентично хроматски уобличени, свима савршено препознатљиви колористички ентитети; у природи је друкчије. О конкретном виду сваке боје одлучује, у ствари, фактура оне појаве у оквиру које се дата боја остварује („Впечатление, производимое цветом, связано с фактурой поверхности предмета“ — Гак 1977, 193). Људи, наравно, тај феномен уочавају, па некад бирају посебну реч ради ознаке да је посредни, додуше, боја те и те хроматске вредности, али оличепа баш у једној одређеној (а не којој било другој) појави. Природом дат црвени изглед косе, рецимо, никада није идентичан са изгледом крви.⁶ Отуда у нашем језику и лексичка разлика; за косу (и длаку уопште) кажемо : *риђа*, а за крв : *црвена*. У енглеском је, међутим, један исти израз — *red* — прикладан за оба случаја.

Бакарна боја има како мрког тако и црвеног у себи; но, очигледно, хијерархијски примат у утиску који остављају *црвенокошци* на остале припада црвеном тону. Пошто за исказивање његове нарочитости није досад искована никакава посебна реч ни у нашем ни у осталим европским језицима, људи се служе оним чиме располажу — Французи бирају *prive*, Енглези *red*, Срби *црвен*, итд.

Још се изразитијим семантичким релативизмом одликује назив за својство 'бео'.

У науци је већ разним поводима саопштавано како се *белим* зову и неке појаве које то нису. „*Бело* је браон кад се односи на кафу, жуто кад указује на вино, а розе кад се примењује на људе“ („*white is brown when relating to coffee, yellow when referring to wine and pink as applied to people*“)

⁴ Р. М. Фрумкина (Фрумкина 1984, 17) наглашава да је у лексикографији већ одавно традиција да се хроматска индивидуалност најосновнијих боја идентификује јединоставно упућивањем на свима добро познато колористичко својство одређене појаве: 'бело' се везује за 'снег', 'црвено' за 'крв' и сл. При том она признаје (стр. 18) да је такво метајезичко решење нешто што се може толерисати тек за невољу, у очекивању да наука изнађе прикладнији дефиницијски поступак.

⁵ С том је околношћу у непосредној вези и онај одавно запажени раскорак међу језицима у распону семантичког потенцијала који се додељује називу за исту боју: у језику *A*, на пример, он обухвата, а у језику *B* не обухвата, и ту и ту нијансу; или обрнуто. С принципске тачке гледишта посматрано, то несаобразно устројавање лексичких ознака за боје неодољиво подсећа на несаобразно устројавање фонолошких јединица — напомиње Angela Bidu Vrănceanu (Bidu Vrănceanu 1976, 89).

⁶ Adrienne Lehrer (Lehrer 1974, 7) примећује: одмерена према палети боја које су саздане хемијским путем (и објављене у каталогу А. Н. Munsell, *A Color Notation*, Munsell Color Comp., 11th edition, Baltimore 1961), црвена боја косе пре заслужује да буде сврстана уз *оранж* или *браон*, него ли под *црвено*.

примећује семантичар Ф. Р. Палмер (Palmer 1977, 75), циљајући том опаском на постојање (интернационално усвојених) термина типа нашег *бела кафа* и *бело вино*, као и на чињеницу да није свако *бело лице* баш буквално бело (типично енглески тен, а њега је Палмер првенствено имао у виду, јесте ружичасто-беличаст). Они који први пут чују како су стари Руси за многе своје суграђане тврдили да имају не само бело лице и белу косу него и *б е л е о ч и*⁷ обично се запрепасте; откуд очи могу бити беле?

Не могу, наравно; али — нико није ни мислио да тако нешто саопшти. Потезањем назива за 'бело' стари Руси су настојали само ово да објасне: од свих колористичких верзија које могу имати људске очи, код поменутих особа остварила се она најсветлија, најближа 'белом'.⁸ По истом су принципу настајале у језицима и конструкције типа *бела кафа* / *бело вино*⁹: *бела* је она кафа / *бело* је оно вино чија боја својом отвореном нијансом стоји насупрот оној другој, много тамнијој колористичкој могућности која је такође доступна кафи / вину.¹⁰ Испоставља се, једном речју, да назив за 'бело' не именује искључиво белу боју, него служи и за ознаку чињенице да се, од свих колористичких нијанси које може имати појава о чијој се детерминацији по боји ради, у овом конкретном случају остварила она најсветлија, најближа 'белом'¹¹.

Ово стање ствари је непосредна последица нашег поимања 'белог'. 'Бело' и 'црно' се перцептивно и психолошки доживљавају као два међусобно супротстављена екстрема у низу постојећих колористичких датости, а индивидуалитети ових су устројени и по критерију рас-

⁷ Б. О. Унбеган (Unbegaun 1963, 11), после детаљног претраживања у том погледу меродавних докумената из периода XVI – XVII век, износи податак да је тамо забележено за сто четири особе, међу којима претежу деца, како су им очи „беле“. То што баш деца предначе у поменутој „белини“ у пуном је складу са чињеницом регистрованој у антропологији (Чебоксаров 1971, 97) да су многим плавим људима очи светлије нијансе плавог у детињству него ли у годинама одраслости.

⁸ Проучавалац судбине назива боја у руском, Н. Б. Бахилина, за „слово белый“ прво каже следеће: „В древнейших русских памятниках оно является абстрактным цветообозначением, т. е. обладает способностью называть самые разные оттенки цвета (или, вернее, самые разные слабые оттенки хроматических цветов, близкие к белому)“ (Бахилина 1975, 9), а потом (на стр. 75) још и ово: „Прилагательное белый как цветообозначение широко используется не только со значением 'белый как снег', но и 'светлый, светлее других в этом роде'“.

⁹ То је, очигледно, увидео и Палмер, судећи по опасци да енглеско *white* може да искаже и значење: „the lightest in colour of that usually to be found“ (Palmer 1977, 99).

¹⁰ Кад се о вину ради, неки језици ту другу, тамну нијансу називају црном, (нпр. наш језик: *црно вино/бело вино*), а остали црвеном (нпр. немачки: *Rotwein / Weißwein*). С обзиром да боја тамног вина није ни изразито црна, ни изразито црвена, а да су, с друге стране, речи које именују основне боје већ у принципу подложне семантичком релативизму, оба избора можемо сматрати једнако легитимним.

¹¹ Овакву двојну семантизованост испољавао је и назив за 'бело' у старогрчком — λευκόσ; у античким текстовима њиме је, поред осталог, детерминисан и јечам, најсветлија од житарица („Die Kenntnis der Getreidesorten gehörte einst zum Grundwissen, ebenso wie etwa heute die Kenntnis der einzelnen Autotypen... Farbliche Differenzierungen wurde infolgedessen mit den einfachen Farbenbezeichnungen zum Ausdruck gebracht... Die Gerste war die hellste der Getreidesorten und konnte deswegen ohne weiteres λευκόν genannt werden“ — Dürbeck 1977, 77).

туђе/оппадајуће светлине, односно тамноће, тако да се на апсолутном крају нарастајућег светлог налази 'бело', а на апсолутном крају нарастајућег тамног — 'црно'. Отуда и могућност прибегавања, према потреби, одговарајућој п е р с п е к т и в и з а ц и ј и : или је у непосредној визури колористичко својство као такво — онда се речју за 'бело' именује бела боја, или је у центру пажње супротстављање светлине тамноћи, па се помињањем 'белог' разрешава дилема у корист светле нијансе.

Судбина назива за 'бело' у језицима одређена је једним делом и његовом антонимијском повезаношћу са називом за 'црно'. Ако је, на пример, овај метафоризовао тако да, поред црне боје, исказује и особину 'морално неисправан', 'негативан' (што се најчешће догађа), онда и онај назив такође употребљавамо и у метафоризованом смислу, као ознаку супротне особине : 'морално исправан', 'позитиван' (уп. пример који наводи RJA s. v. *bio*: *Дакле ни ђаво црн, ни мајка му бијела — нејо крив и он и она*). Карактеристично је да се у средњовековном српском, у којем су се широко искоришћавали називи *црнац* и *црница* (тачније: *чрњњџ* и *чрњница* — в. Дан. Рј. III) за калуђера и калуђерицу (тј. оне који су д о с л е д н о о д е в е н и у ц р н о), појављује (ретко, додуше — в. податак у RJA, s. v. *bijelac*) и лексема *белац* као ознака „световњака“, тј. онога који није калуђер, а у језику Вукове епохе, односно самога Вука, њоме се именује, с једне стране, незамонашено православно свештено лице, а с друге католички калуђер који уместо црне носи белу одећу (в. РСАНУ s. v. *белац*).

Кад је одређена боја одеће распознајни знак одређеног соја људи, онда се придев који њу именује понекад употребљава као устаљени епитет уз општи назив представника тога соја; у нашем фолклору, на пример, високо је фреквентан израз *црни калуђер* (уп. пример из стиха народне песме: *Јесћ слободно, црни калуђере* — РМС, s. v. *црн*).

У принципу гледано, чак и нечија казационална повезаност с црном бојом (црна му може бити кабаница, црн му може бити коњ и сл.), под околностима стрепње од дотичног, очекивања неког злог потеза с његове стране, понекад изазива тако снажан утисак да се детерминација 'црн' просто намеће. Разматрајући употребу назива за 'црно' у старогрчком и осврћући се у вези с тим на Есхилово казивање о „црној коњици“ (састављеној од тридесет хиљада Персијанаца), Dürbeck с правом упозорава на могућност да се Ешил није приклонио избору такве одредбе само због „враних коња“; важније му је морало бити истицање чињенице да је персијска коњица по себи нешто негативно, застрашујуће („Aischylos von 'dreißigtausend Mann schwarzer (μέλαινα) Reiterei' spricht: Da die persische Reiterei insgesamt nicht nur aus Rappen bestehen konnte, ist μέλαινα hier in übertragenem Sinn gebraucht: 'bedrohlich, draüend, unheilvoll' “ — Dürbeck 1977, 151).

У нашим народним песмама, поред многих других личности, помиње се и *црни Арапин*. Да типичан Арапин по боји коже, косе и очију заслужује квалификацију *црн*, то је ван спора. Али — с обзиром на утврђену чињеницу (Детелић 1992, на стр. 34, 59, 99, 180) да се у српском фолклору *црни Арапин* јавља као нека врста демонског бића, сви су изгледи да је народни певач, потежући поменути епитет, у ствари желео да нас упути

на његову метафоризовану интерпретацију; на основу ње добијамо упозорење о томе да је посреди личност која не доноси собом срећу, него несрећу.¹²

Негативно психолошко доживљавање 'црног' је исконска човекова особина — људи су од вајкада зазирали од таме и оног непознатог, тајанственог што су наслућивали у њој.¹³ Отуда и укљученост конотације негативног, опасног, несреће¹⁴ у значењски потенцијал лексичке ознаке за црну боју у толиким језицима света (в. Kikuchi / Lichtenberk 1983, 31). Јако је могуће да је и та околност, удружујући се са још једним, чак и важнијим разлогом, допринела, у појединим срединама, потискивању уобичајене лексичке ознаке за 'црн' у корист неког другог израза којим ће се тамнокоси и тамнооки представници беле расе одређивати по боји.

Ти тамнокоси и тамнооки „бели“ могу, али не морају, бити истовремено и тамнопути. Ако то јесу, онда им таква колористичка стварност коже може бити или трајна, тј. својствена од рођења, или привремена, тј. стечена претераним сунчањем. То, уосталом, не важи само за „беле“, него и за „жуте“: неки од „жутих“ су, било урођено, било заслугом сунца, тамнопутији него што су то иначе припадници ове расе. Да ли је уопште могуће и за те загасите представнике „белог“ и „жутог“ људског соја рећи исто онако као за црнце: црни су?

Одговор гласи: у неким језицима јесте, у другим није.

Стари су Грци, на пример, и на своје преплануле сународнике, баш као и на Африканце, примењивали исту колористичку одредбу *μελανεζ* (Dürbeck 154), што и данас чине Јапанци у односу како на своје претерано осунчане суграђане, тако и на црнце са својом речју *kuroi* која такође значи 'црн' (Wagatsuma 438, нап. 26). Енглези, међутим, за препланулу кожу кажу да је *swarthy*, за црноке и црнокосе међу „белима“ такође да су *swarthy*, а за црнце да су *black*. У српском је ситуација компликована, и то на начин који је, с теоријске тачке гледишта посматрано, веома занимљив. Ево како ту стоје ствари:

Мада се и придев црн који пут, у разговору, употреби са значењем „опаљен од сунца“ (РМС, одредница *црн*), постоје посебни изрази — *поцрнео* и *прејлануо* — који су управо специјализовани за изношење тог податка. Како последице осунчаности по правилу нису трајне — човеку је једно време кожа тамнија него што је била пре излагања сунцу, па се после опет „унормали“ — тим је изразима својствена истовремено и конотација несталности, привремености оне тамноће тена коју исказују. С погледом на познату јакобсоновску појмовно-терминолошку дистинкцију *маркираносић/немаркираносић*, речи *поцрнео* и *прејлануо*, по тој конотацији,

¹² Кад је, по казивању песме *Јакшићима двори похарани* (Вук, Нар. пј. II, 444), очевидца недела његове починиоце овако описао: *Врани коњи, а црни јунаци, обидоше право из Дунава*, оштећени су сместа схватили да ове треба тражити „у арапској земљи“.

¹³ Окултном значају црне боје код старих Словена говоре Иванов и Топоров — Иванов / Топоров 1965, посебно на стр. 201.

¹⁴ *Црним* се у нашем (разговорном) језику назива и онај који, неким поступком, несрећу као да сам на себе призива: *Црни Перо, шта ти уради?!* Преглед могућих спојева са *црн* у метафоричном значењу даје Стојичић 1992, 624 — 626.

спадају у маркиране језичке јединице. Оцењене по истом критерију, остале у језику присутне ознаке тамноће тена одликују се немаркираношћу.

По језичком осећању с в и х представника савременог српског културног израза, придеви *црноуш* и *црмјураст* такође служе само за одређивање загасите боје к о ж е (никад косе и очију), а од лексичких решења *поцрнео* и *прејлануо* разликују се по томе што дату колористичку ситуацију исказују без алузија на то како је до ње дошло — наследним путем или сунчањем. По језичком осећању с а м о н е к и х представника наше данашње изражајне културе и реч *црномањаст* спада уз *црноуш* и *црмјураст*, тј. функционише као немаркирана ознака загаситости коже.

У том својству је ту реч и сам Вук употребљавао. У писму Копитару (од 9. XII 1822 — Вук Преп. II, 143) Вук ово каже: *Луче ми је жена родила кћер..., и црна је и црномањаста је*. Одредбом *црна* настојао је, очевидно, да упозори на ћеркину боју косе, а што се израза *црномањаст*(а) тиче, објашњење његовог значења дато је (под том одредницом) у *Српском рјечнику*: „bräunlich im Gesichte, fuscus“.

Располажемо потврдама да је с таквим објашњењем сагласно било и језичко осећање многих других представника српске културе, како тих, тако и познијих времена (овако, рецимо, гласи један опис потекао из пера Јакова Игњатовића: *Главе овалне, лица жућкасто-црномањаста...*, а овако следеће запажање Јована Цвијића: *Има тийова мало дуђуљастиих расћом и љавом..., боја коже црномањаста или зажарена*; оба наведена примера преузета су из речника грађе Института за српски језик САНУ.¹⁵ И дефиниција која је, седамдесетих година овог века, приложена уз одредницу *црномањаст* у РМС уважава у потпуности то објашњење: „који је тамне пута“. Међутим, ствари данас ипак стоје нешто другачије. Многи представници стандардног српског језика не прихватају тумачење да *бијии црномањаст* значи 'бити загасите боје лица (и коже уопште)'; по њиховом језичком осећању *црномањастии* се назива сваки човек црне косе и очију, без обзира на то каква му је конкретно нијанса тена, једном речју — онај појединац за кога би Вук рекао да је *црн* (разликујући га том одредбом од *љаво*, *смеђе* и *риђе* човека). По малој анкети коју сам недавно спровела међу запосленима у две установе — Институту за српски језик САНУ и Библиотеци САНУ, излази да се већина приклања овој другој, невуковској интерпретацији израза *црномањаст* (у групи, оних малобројних који се са Вуком слажу у тој појединости, претежу људи пореклом из Војводине; да ли је то само пука случајност или није, могуће је дознати тек након опсежнијих истраживања у том правцу). Истом приликом испоставило се још нешто : да има дијалекатских подручја где се одредба *црномањаст* и не појављује — у употреби је доследно израз *црн*; тако је, на пример, у говору Срба староседелаца у Метохији (по меродавном саопштењу др Светозара

¹⁵ Ваља забележити на овом месту да се у поменутој збирци институтске грађе нашао и један пример из језика хрватског писца Ивана Кукуљевића Сакциноског који показује да је реч *црномањаст* некада, бар у неким срединама, била употребљива и као немаркирани, општи назив одређене нијансе загасите боје: *Regimente imale su... nabavili haljine iz crnomanjastoga (schwarzbraun) sukna*.

Стијовића). Предстоји, дакле, као задатак да се што прецизније извиди стање ствари на дијалекатском терену. На основу свега досад реченог, довољно се јасно разабера да су нашем придеву *црн*, кад исказује својство човека, доступни у начелу ови видови детерминације: (1) квалификовање по боји коже, (2) квалификовање по боји косе и (3) метафорично квалификовање негативног карактера (у смислу 'злосрећан' или 'злослутан'). Кад је посреди (1), именована загаситост пути може у принципу бити остварена на два начина: или (а) максималистички, онако како је то по мери „црне расе“, или (б) у мањем степену, онако како је то по мери „белог“ света. Наш је народ од сусрета с колористичким својством (а) помало зазирао, везујући за њега интерпретацију (3) — значење 'злослутности' (сетимо се *црној Арајина* из народне песме!), док се према својству (б) односио без предрасуда. Таква је ситуација могла бити непосредан повод за „увођење у игру“ придевске лексеме *црномањаси*: будући да реч *црн* може да призове собом непожељну конотацију, да би се оваква могућност темељито отклонила, бира се овај други израз, који није у сличном смислу семантички компромитован, а служи истом циљу — исказивању загаситости коже.

Овом се анализом даје тумачење вуковској употреби одредбе *црномањаси*; а како објаснити ону другу употребу, ону у којој се назив *црномањаси* директно супротставља називима *џлав*, *смеђ* и *риђ*?

Риђ, *смеђ* и *џлав* обављају своју улогу колористичке одредбе људског створа по овом принципу: детерминишући боју његове косе (и длаке уопште), самим тим ближе одређују и њега самог као припадника одређеном колористичком типу људи (*Он има риђу / смеђу / џлаву косу* → *Он је риђ / смеђ / џлав*). Кад је о коси реч, она се може исказати и као *црна*, али (у стандардном језику) једино тако, тј. без могућности да се, уместо одредбе *црна*, појави одредба *црномањаси* (*Он има црну косу*, али не и **Он има црномањасиу косу*). Конкурентски однос између ова два лексичка решења успоставља се, међутим, онда када се детерминација по боји тиче самог човека: *Он је црн // Он је црномањаси*.

Да би се потражио одговор на питање зашто је то баш тако, потребно је претходно упозорити научну и ширу стручну јавност на један феномен који је досада измицао дужној пажњи, а чије би адекватно разматрање могло бити и од општијег теоријског значаја, и од ширег културолошког интереса, а донело би, сасвим сигурно, и практичних користи — подстакло би настојања да се побољшају речничке дефиниције назива појединих боја. Ради се о следећем:

Језици народа настањених на европском тлу потврђују, на свој начин, чињеницу да се и „бели“, унутар сопствене расе, такође раслојавају на посебне типове, с тим што је за ову поделу међу људима, за разлику од оне „расне“, заиста одговоран један једини критериј: б о ј а.

„Белци“ се између себе најупадљивије по изгледу разликују бојом своје косе. Ту су, између два могућа екстрема — најтамније, тј. црне нијансе и најсветлије, беличасто-жућкасте, остварљиви и различити стени заступљености тамноће/светлине у хроматској вредности почев од (тамно) браон, па до (светло) жутог, при чему се не искључује да, у оквирима таквог хроматског распона, буде приметна и једна, мање или више наглашена, примеса црвеног.

Тај црвенкасти пламсај косматих делова човекове личности (од кога је зазирао антички свет због асоцирања подземне, паклене ватре — РС, 560) доима се по правилу тако снажно оних који га немају (а ти су у огромној већини; на земљиној кугли претежу људи црне косе и очију)¹⁶ да тој колористичкој ситуацији најсаобразнија боја тена и очију, и кад се запази, остаје изван средишта пажње — 'црвено' се у људској свести јавља као сасвим довољан распознајни знак посебности риђих.

Са „плавима“ ствари стоје друкчије. „Плави“ не импресионирају остале само својом косом, него исто тако и теном и очима, с тим што интензиван утисак не производи толико конкретна боја поменутих детаља, колико њена с в е т л и н а. Као што је, дакле, за издвајање *црнаца* у нешто посебно био пресудан визуелни доживљај тамноће коже, а за издвајање риђих доживљај „ватрености“ косе, тако је антрополошку посебност *илабих* у свести осталих представника људског рода одредила упечатљива светлина и косе, и тена, и очију. *Бијии илав*, у прототипском смислу употребе овог израза, значи, у ствари, бити *белац* са распознајним одликама *северњачкој ииџи*а (тј. оне антрополошке врсте којој су северни предели Европе постојбина), а то су ове одлике: коса врло светле (углавном жућкасте) нијансе, тен најпепшијег (беличасто–ружичастог) колорита, очи такође најсветлије могуће боје (плаве, зеленкасте, сивкасто–плаве). Кад се ово има у виду, јасно је да наша реч *илав* није само двозначна, како се обично мисли, него трозначна. Та реч, наиме, у изјавама типа *Она је илава* именује: (1) боју чије је место у оквиру спектра боја између зелене и љубичасте — ако се, рецимо, о сукњи ради (*Она је илава* → *Сукња је илава*, односно *Сукња је илаве боје*); (2) боју налик боји зрелог жита или сламе — ако је коса у питању (*Она је илава* → *Коса (јој) је илава*, односно *Коса (јој) је светиле боје*); (3) ону колористичку специфичност целокупног изгледа која је својствена људима са севера Европе, ако заменица упућује, на пример, на (одређену) Швеђанку (*Она је илава* → (*Та*) *Швеђанка је илава*, односно (*Та*) *Швеђанка исиолава својом иојавом колористичку посебноси северњачкој ииџи*а људи; трансформационо разрешење у смислу *(*Та*) *Швеђанка је илаве боје / светиле боје* не долази у обзир).

То значење (3) које се, уз значење (1) и (2), садржи у семантичком потенцијалу нашег придева *илав* и другде је у језичком свету такође доступно оној придевској лексеми чија је првенствена улога да именује светлину косе (уп. у француском *Ses cheveux sont blonds* = *Коса му је илава*, а с друге *Il est blond* = *Он је илав*), уз напомену да се са ње често пребацује на њој одговарајућу, тачније — од ње непосредно изведену, именицу (уп. руско *Он блондин* = *Он је илав*; именица *блондин* је напредна творевина — лексичко извориште јој је поменути француски придев *blond*). У којим се све језицима, колико и под каквим све условима употребљава придевско, односно именичко лексичко решење (ру-

¹⁶ У својим првим сусретима с Холанђанима, Јапанци су били највише импресионирани чињеницом да међу тим туђинима има толико риђокосих, па су потом јапански сликари, приказујући на својим сликарским композицијама Холанђане, овима доследно бојили косу у црвено, као да се ту ради о распознајном расном обележју, док су у разговорима сви те туђине помињали као *кџџи* или *кџџџ* (термин је преузет од Кинеза), што значи 'риђокос' (Wagatsuma 1967, 412).

ски, рецимо, равноправно употребљавала лексичке парњаке *блондин / блондинка*, а код нас је „женско“ решење — *џлавуша* — обично, а „мушко“ није) — то тек предстоји да се систематски испита.

Док су се, последњих деценија, водећи стручњаци за проблем распознавања и исказивања боја, у свом настојању да схвате који су ту универзални регулативни принципи¹⁷, усредсређивали углавном на неке Европи далеке домородачке језике којима говоре људи са униформно црним очима и косом пропуштајући, због те усредсређености, да довољно примете феномен колористичког разврставања „белих“, дотле су се лексикографи, у свом послу дефинисања значења речи за речничке потребе, са тим феноменом неизбежно суочавали. При том су неки од њих интуитивно реаговали на прави начин, а други нису, о чему сведоче постојеће дефиниције на одговарајућим местима у речницима. Тако се у WD, на пример, за енглеско *blond* (= *џлав*) каже да одређује човека по карактеристичној боји коже, косе и очију (*blond*: „having a pink-and-white skin, yellow or yellowish brown hair, and blue or gray eyes“). И други репрезентативни речник енглеског језика, RD, под истом одредницом, такође говори о светлој коси и кожи, али очи не помиње (*blond*: „(of a person) having light-colored hair and skin“). Слично поступа и један од у свету веома угледних двојезичких речника, TRC; дефинишући турско *sarışın* (= *џлав*), осврће се само на косу и кожу, а занемарује податак о очима (*sarışın*: „светловолосый и белокожий“). Дешава се, међутим, и то да, уз светлу косу, очи буду споменуте, а не буде кожа; тако је, рецимо, код одреднице *рус* (= *џлав*) у МР (*рус*: „човек кој има светла коса и светли очи“). Што се тиче нашег РМС, у њему се саопштава толико да реч *џлав*, осим што исказује боју „средњу између љубичасте и зелене“, значи још и „светложут, жућкаст, нажут (о коси)“ (ради илустрације овог другог значења, паведена су два примера, од којих се један заиста односи на косу: *Сјеђаше човјек... џлаве косе*, док други гласи: *Довео је огнекуд из светиа леју џ л а в у ж е н у*¹⁸ — проред је мој, М. И.)

¹⁷ Огромно интересовање за тај проблем непосредно је подстакла изузетно занимљива студија Брента Берлина и Пола Кеја (Berlin/Kay 1969) у којој су они обелоданили своја опсежна истраживања предузета у циљу да се докучи, прво, да ли сви људи, кад бивају суочени са разним нијансама неке боје, увек једну од тих нијанси, и то редовно исту, препознају као оно колористичко остварење у коме се дата боја најуспелије оличава и, друго, да ли сви људи прелазне зоне међу основним бојама једнако разграничавају. У ту су сврху говорни представници најразличитијих језика подвргавани посебно одабраним тестовима, а закључак до којег се после свега дошло гласи: на прво питање одговор је позитиван, а на друго негативан. Бројни стручњаци који су похрлили да проверавају исправност резултата Берлина и Кеја нису проширили оквире тема покренутих у поменутој студији двојице аутора.

¹⁸ Управо зато што наш придев *џлав* може укључивати у своје значење истовремено сва три колористичка податка — о боји косе, боји очију и боји коже, у приликама кад треба посебно истаћи да се мисли само на једно од тога трога, језик прибегава посебним лексичким решењима — искоришћава слојена придевска образована *џлавкос*, *џлавкож* и *џлавојуш*. Ово последње је, додуше, сасвим ретко у употреби (обичније је за онога ко има кожу светле боје рећи *белојуш*), али постоји; РМС, који га региструје, прилаже уз њега овакву дефиницију: „који је плаве пути“. Како се, иначе, у том истом речнику, за *џлав* констатује да он или (1) исказује боју „средњу између љубичасте и зелене“ или (2) значи „светложут, жућкаст, нажут (о коси)“, остаје потпуно нејасно шта се том дефиницијом „који је плаве пути“ желело саопштити — да је одредбеом делу *џлав(о)*, који је уграђен у образовање *џлавојуш*, својствено значење (1), или значење (2), или нешто треће?

Та максимална усклађеност између (светле) боје косе, (светле) боје коже и (светле) боје очију, која узрокује снажан утисак светлине устројавајући, на бази тог утиска, прототипски појам „плавог“ створа у нашој свести, не мора у стварности увек бити досељута. Дешавају се и овакви случајеви: човек има плаву косу и плаве очи, а тен му је таман; има и бело лице и плаве очи, али загаситу косу : и белопут је, и плавокос, али му очи нису светле, него тамне. Остаје да се испита, за сваки језик понаособ, може ли се, и до које границе, протегнути и на такве нетипичне случајеве „плавог“ људског колорита онај исти израз који иначе, у датом језику, на прототипски начин карактеризује човека у смислу „плав“.

Језици нас на свој начин обавештавају о чињеници да у оквиру досељутог „тројства“ светлине (светла коса — светла кожа — светле очи) постоји хијерархијско раслојавање у корист косе: назив њ е н е боје искоришћава се и за непосредну колористичку детерминацију онога чија је коса.¹⁹

По својој *смеђој*, тј. ни плавој, ни црној, него средње загаситој коси и њен се сопственик проглашава *смеђим* човеком, поготову ако су му, како то, уосталом, по правилу и бива, и тен и очи у погледу светлине/тамноће такође неизразити. Међутим, као што смо већ истакли, за човека чију изразито тамну косу сви називају *црном*, не кажу сви *црн је*, него само неки говорници представници стандардног језика, док се други опредељују за израз *црноманбаси*.

Оваквим својим избором и једни и други, у ствари, следе један (наравно — никако исти!) од следећа два принципа који устројавају придеве *џлав*, *риђ* и *смеђ* у њиховој синтаксичко-семантичкој улози колористичких детерминатора људи : (1) човека колористички детерминише она реч која именује боју његове косе (*џлава коса — џлава особа, риђа коса — риђа особа, смеђа коса — смеђа особа*); (2) иста се боја истом речју не може исказивати и као људско разликовно обележје и као инхерентна особина предмета (*џлав* означава једно колористичко својство кад је човек у питању, а друго кад је о капуту, шеширу и сличним стварима реч; за момка се каже да је *риђ*, а за божур да је *црвен*; девојка је *смеђа*, а њена сукња — *браон*). Пошто се за врло тамну косу (баш као и за сукњу, торбу, ципелу и толико других појава) каже да је *црна*, јасно је да приликом антрополошке дистинкције по својству 'са црном косом' поменути два принципа ступају у међусобно конфликтни однос, па се представници нашег стандардног језика неминовно опредељују за само један од њих, што ће рећи да уважавају или (1) значај релације човек — његова коса (*риђа коса — риђа особа*, па и онда и *црна коса — црна особа*) или (2) потребу сигнализовања лексичким путем те околности да су колористичка детерминација људи и ствари два различита феномена (*смеђ човек* насупротив *браон шеширу*, па онда и *црноманбаси човек* насупротив *црном шеширу*). Напуштање принципа (1) у корист принципа (2) своди се уједно на увиђање

¹⁹ Документујући одговарајућим фактима француског језика (*Il est brun ← Ses cheveux sont bruns, Elle est blonde ← Ses cheveux sont blonds*) ту оспособљеност одређе „саставног дела“ и за улогу детерминатора „целине“, Teresa Migun напомиње да она собом на најпримеренији начин оличава оно што се у новијим семантичким истраживањима подразумева под „адјективном метонимијом“ (Migun 1992, 410).

чињенице да коса такође спада у оно што није сам човек као такав, да је, дакле, **п р е д м е т** (у ширем значењу тог термина), на се стога и у односу на њу (баш као и у односу на капу, хаљину, ципелу итд.) дата боја исказује у својству инхерентне особине, док приликом колористичке детерминације човека та иста боја симболизује собом укупну колористичку самосвојност оног антрополошког типа чијим се представником дотична особа проглашава (због те суштине разлике се и може рећи, поред : *Сукња је њлава, Коса (joj) је смеђа*, још и: *Сукња је њлаве боје, Коса (joj) је смеђе боје*, а не може: **Милена је њлаве боје, а Васа смеђе боје*, него једино: *Милена је њлава, а Васа смеђ*). Подршку опредељењу за принцип (2) даје и подсвесна жеља да се избегне могућност неспоразума — податак о томе да је неко *црн* сам по себи, ишчупан из свог комуникативног контекста, није довољно јасан : да ли се њиме хтело рећи да је дотично лице урођено црно на начин Сомалијаца, или привремено — у резултату сунчања, или само толико — да спада у црнокосе и црнооке (а не у плавокосе и плавооке)? Што се боје тена црнокоших и црнооких тиче, ту тек, без изричитог обавештења, остајемо „у потпуном мраку“ — има њих и белопутих, и црмпурастих, с тим што први бројно, како изгледа, осетно претежу (још је крајем прошлог века утврђено да се „у Србији... среће најчешће кожа бела, непровидна“ — *Карић 1887, 89*; други су по бројности људи „црмпурасти, у којих је кожа, у редовноме стању и без утицаја сунчане светлости, црнкаста због веће количине пигмента“ — *op. cit., 99*, а најмалобројнији су појединци „коже румене и чисто провидне“ — *op. cit. 89*). Било би корисно знати каква је слика успостављена у свести нашег данашњег човека о **п р о т о т и п с к о м** представнику *црномањасџихџирних* са ових домаћих нам географских пространстава: **краси ли га белоликост или тамнопутост?**²⁰ Остаје на психоллингвистима да, уз помоћ одговарајућих тестова, покушају изнаћи одговор на то питање. Овакво истраживање свакако не би било баш једноставно. Ту, наиме, не треба само рачунати с индивидуалним несигурностима, колебањима, већ и с могућношћу да испитаник одговори на анкету тако и тако, а не овако и овако, зато што је родом из краја где се представа о прототипу *црномањасџихџирних* устројава на нешто посебнији начин него другде. Поучна су у том погледу запажања пољског

²⁰ Уверење да прототипски представници тамније верзије „белаца“ имају баш такву и такву косу, баш такве и такве очи и баш такав и такав тен и предрасуда о томе да је баш та и та колористичка комбинација код људи естетски најуспелија — две су различите ствари, а обе, из многих аспеката, интересантне за науку. Што се естетског критерија тиче, ту бар знамо на чему смо: „На црномањасте гледа се у Србији као на тип лепоте. Народне наше песме, певајући лепоту, помињу вазда бело лице и црне очи, црне обрве и трепавице и мрке брке“ — *Карић 1887, 99*. Нисмо ми једини балкански народ са таквим укусом; индикативно је, рецимо, да у турском постоји оваква изрека: *akı ak karası kara* која у ТРС (s. v. *ак*) добија овакво објашњење: „белокожий, черноглазый, темноволосый (т. е. всё при нём)“. Додуше, и у том истом језику постоји и израз *taviz* којим се из милоште тепа женском створу у смислу „плавојче, белојче“ (ТРС, s. v. *taviz*: „ласк. беленькая голугоглазка (о девошке, беляночка“). Уопште, и на овим балканским пространствима, а поготову другде у Европи, било је оудевек и поклоника светлог људског колорита. Антички свет је високо ценио светлу косу — у њој као да се назире сјај сунца. Карактеристично је да су Грци своје богове и јунаке проглашавали плавицама (*Dürbeck 1977, 102*), а да су Гали примењивали неке посебне поступке како би сопствену косу учинили што светлијом (РС, 512).

морале бити маркиране таквом рестрикцијом употребе²²; можда је бар нека од њих коришћена једно време и као детерминатор с т в а р и. Привлачи, рецимо, пажњу околност да се нашао и овакав пример из XVII века, потекао, додуше, са терена хрватских (чакавских) говора, а не српских, у којем придев *рић* (по чакавском изговору: *rij*) ближе одређује по боји с у к њ у: *Pušćam tojoj netjakinji... jednu toju suknu riju...* (RJA, s. v. *rid*). Хрвати, осим тога, и дан данас оно што се у Србији зове *м р к и ујаљ* називају *с м е ђ и м уљеном*, што је такође, у одређеном смислу, индикативан податак. Очигледно је да би било од користи за науку кад би се убудуће, приликом разматрања по критерију 'одредба бића (а не ствари)' маркираних назива боја, укључивала и дијахрона димензија, тј. кад би се разматрани феномени сагледали и из визуре њиховог историјског развоја.

Поводом онога што је досад речено о стандардном синтаксичком понашању наших придева *смеђ*, *рић* и *јлав*, следе још две напомене. Прво, ако у с т а н д а р д н о м српском (или било којем другом) језику не долази у обзир ближе одређивање предмета оним лексичким решењем које је специјализовано за „људску“ детерминацију, то не значи да се у поетском тексту, будући да је поетски текст у свим језицима света нешто посебно, ово правило неће кршити — крше се и толика друга (у једној несми Тина Ујевића постоји, рецимо, и овакав стих: *Ја ње њако мојирим крај смеђих њоршала...* — РСМ, s. v. *смеђ*, док француски песници, како примећује Angela Bidu-Vrănceanu, себи допуштају и ту слободу да „људску“ одредбу *blond* = *јлав* споје с именицама *colline* = *бпеи* и *sable* = *јесак*: *blonde colline, sable blond* — Bidu-Vrănceanu 1976, 215, нап. 10). Друго, могуће је да се у специфичној терминологији струке чији послови укључују шире коришћење боја међу називима ових нађу и такви који су иначе, у свакодневном језичком општењу, маркирани као „људски“; у улози стручног термина „људски“ назив мења природу — постаје (посвећенима разумљива) фз-нака особене колористичке нијансе, доступне управо том материјалу који се стручно обрађује (столари, на пример, тачно знају шта је то *црвенкастио-с м е ђ и њон дрвџа*²³).

Без обзира на то да ли ће неко особу црне косе и очију назвати *црном* или *црномањастом* (односно *црном* — ако је женско у питању) неоспорно је једно: с в и данашњи представници стандардног српског језика исказују лексичким путем и тај антрополошки тип као нешто самосвојно, супротстављајући га *смеђем*, *рићем* и *јлавом* типу, тј. разликују укупно ч е т и р и врсте људи с погледом на испољена им колористичка својства. Тај број, међутим, не мора бити досегнут у сваком језику; Енглези, на пример, истим изразом *swarthy* детерминишу и смеђе и црномањасте особе, а за Француза је *brunette* као црномањаста, тако и смеђа дама. Пошто на сам проблем као

²² За енглески израз *wan*, на пример, који данас детерминише искључиво човека (приписујући му својство 'блед'), зна се да је некада исказивао и значење 'лишен светлости', 'таман' па се отуда често јављао као одредба именице *night* = *ноћ* (Meyner 1945, 67).

²³ Ово се може проверити завиравањем у било који стручан приручник — нпр. у књигу: Гојко Бућан, *Својства материјала. За III разред средње образовања дрвно-прерађивачке струке*, 1979, Београд (то и сва остала обавештења „из столарске струке“ добила сам са врло меродавне стране — од књижевника Бранка Летића, који се огледа с успехом и у столарском занату).

такав досад није обрађана дужна пажња, засад не располажемо детаљним подацима о томе како се све у тој појединости језици могу међусобно разилазити. Једно је, међутим, очигледно : најраширеније одступање у односу на нашу лексичку стварност оличава се у несигнализовању разлике између смеђег и црномањастог људског створа. С друге стране, није реткост да у оквиру једног истог језика постоји, али само као колоквијална, односно као дијалекатска појава, и једна додатна лексичка дистинкција која се тиче „плавих“ људи : они међу њима чији су космати делови толико светле боје да изгледају готово бели не именују се као остали, него посебно речју. Тако је, на пример, у руском стандардни израз за „плавог“ човека *белокурый*, али, у разговору, за онога који је бојом своје косе (и длака уопште) екстремно „плав“, готово бео, каже се *белобриый*. У српском се народу на у том смислу претерано „плаво“ чељаде примењује назив *беломусаст* (њена бележи РСАНУ, али не и РМС, што је и разумљиво — први речник обухвата и лексичко благо народних говора, а други само књижевног језика), мада су и друга лексичка решења такође у оптицају — у Горобиљу (код Пожеге), на пример, таквога зову *бјелойерастим* (по саопштењу др Мирослава Николића, научног сарадника Института за српски језик САНУ), а у Заовинама (код Бајине Баште) *бјеличијастим* (по саопштењу др Стане Ристић, научног сарадника Института за српски језик САНУ). И у том нам проблемском домену тек предстоји систематско прикупљање података о језичким фактима на основу којих ће се прецизно утврдити којим је све језицима позната оваква лексичка дистинкција, колико је она у једној датој језичкој средини раширена, какав статус има у њој и у виду којих се конкретних лексичких решења отелотворује.

Посебно ће бити потребно одговорити на питање да не носи можда собом овакво специфично лексичко издвајање екстремно „плавог“ појединца негативну конотацију п о д с м е в а њ а. Наиме, у стручној је литератури у разним приликама констатовано да подсмешљив однос према одређеним колористичким типовима људи није у свету реткост; у многим језицима постоје одговарајући називи за њих који су значењски маркирали оваквом афективном димензијом — В. Г. Гак (Гак 1977, 197), на пример, у такве називе сврстава овде помињани руски колоквијални израз *белобриый* и његов француски преводни еквивалент *blondasse*, а такође и одговарајућа лексичка решења за подсмевачко именовање црномањасте особе — француско *poiraud* и руско *чернявый*, док Људмила Поповић (Поп. 1991 (а), 91)²⁴ истиче да се *рудий*, украински израз за означавање риђег човека, „углавном... користи у шаљивим песмама или као средство израза негативног емоционалног става“, што важи и за одговарајућу француску реч *rougeaud*, чију подсмевачку семантику (и семантику других сличних израза у романским језицима) помиње Rădica Marcu (Marcu 1965, 290).

Док негативно емоционално реаговање на поједина колористичка својства човека доводи до творбених иновација — стандардни инвентар назива антрополошких типова се проширује одговарајућом пејоративном

²⁴ Тај рад — контрастивно осветљавање назива боја у украинском, руском и српском — засад још није публикован, али сам га ја добила на увид љубазношћу ауторке. Користим се овом приликом да јој на томе још једном захвалим.

лексиком, супротан афективни однос, оличен у дивљењу према том и том колористичком својству, има директних реперкусија на синтаксичком плану: фолклорна поезија многих народа препуна је клишетирапих израза за колористичку детерминацију појединца, детерминацију која се, у ствари, своди на конвенционализовано саопштавање податка о томе да је посредни личност чија спољашњост оличава оно што је, по схватању средине о чијем се језику ради, идеал лепоте („Синтагме типа *чорні очі, чорні брівці* и *црне очи* и *црна коса*, које су веома честе у описима јунака у украјинским и српским народним песмама... говоре о антрополошким особинама народа, које су утицале на формирање идеала лепоте у њиховој психологији“ — Поп. 1991(6), 153; „В древнерусский стандарт человеческой красоты непременно входило составной частью *белое лицо, белые руки, белое тело* — Бахилина 1975, 75). За шира антрополошка проучавања било би драгоцено имати на располагању што исцрпније информације о томе где се све у свету, и који све придеви, јављају у оваквој функцији својеврсних „разоткривача“ естетских порива људског рода.²⁵

Досада смо разматрали оне колористичке типове које људи егземплификују собом у ранијим, бољим годинама свог животног доба. Кад позније наиђу, сви постају по коси (брковима, бради) исте боје — *segu*.

Sega боја је по себи упечатљив спољашњи знак старости. Отуда приписати некоме особину *seg* или *iposeg* (= делимично сед) значи неизбежно и уједно га ближе одредити (неповољном) конотацијом: 'остарео', односно (у случају кад је посредни особа по годинама далеко од старости, за коју се зна да је изненада поседела од јаког стреса) конотацијом 'налик на остареле'. У нашем језику је тој „људској“ боји и назив стриктно „људски“, тј. неприменљив на предмете (осим, наравно, ако се ради о поетском тексту, где, како смо већ истакли, и немогуће лако постаје могуће), што као правило никако не важи за све језике. У француском се, рецимо, оно што именују наше речи *seg* и *iposeg* исказује изразима *blanc* и *gris*, тј. уобичајеним називима за 'бело' и 'сиво', али се њима може детерминисати само људска коса (брада и сл.), никако сам људски створ у својству представника оног антрополошког типа чију спољашњост на упечатљив начин обележава „боја старости“ (*Ses cheveux sont blancs / gris*, али не и **Il est blanc / gris*).

У значењу 'просед' појављује се и (колоквијални) лексички облик *iproushan* (уп. пример из језика Вељка Петровића: *Необично леј у лицу, с iprouшаним, ошћиро ipосеченим брцима* — Јосиф Вишњић 1991, s. v. *iproushan*) који, за разлику од придева *seg* и *iposeg*, није у стању да непосредно детерминиса само људско биће као такво: *seg/iposega коса* — *seg/iposeg човек*, међутим — *iprouшана коса*, али не и **iprouшан човек*. Управо тај тест — датом се одредбеном речју може/не може детерминисати не само људска коса него и њен сопственик — треба сматрати својеврсним директним доказом, чињенице да су се неке од разматраних

²⁵ Кад је о античким народима реч, овакви ће се „разоткривачи“ наћи и у одређеним епитетима којима су они пропраћали помињање својих божанстава — стари Грци су, на пример, богињу Херу називали „белолакатном“ („*λευκόβραχος* 'с белыми локтями' (о Гере)“ — Гамкрелидзе/Иванов, 1984, I, 280).

речи, за разлику од осталих, у језику заиста потврдиле и као озпаке одређених антрополошких типова; ту „потврду“ су себи прибавили изрази *плав*, *смећ*, *рић*, *црн*, (*про*)*сед*, а пису *свештао*, *шаман*, *пјећеласић*, *кестењасић*, *пропрушан* (*Он има свештао/шаман/пјећеласић/кестењасићу косу*, али не и **Он је свештао/шаман/пјећеласић/кестењасић*).

Као што к о с а има своју „неповољну“ боју (људи нису склони да пожеље себи особину 'бити (про)сед'), тако је има и к о ж а: Наш израз *блед* (немачки *bläß*, француски *pâle* итд.) именује оно њено колористичко својство које је „на злу гласу“ као разоткривач неповољног физиолошког или психолошког стања онога о чијој је кожи реч — тај или није здрав, или се изненада јако потресао због нечега. У стандардном језику, по језичком осећању многих његових представника,²⁶ и реч *могар* спада међу називе „људских“ боја, и то међу оне „неповољне“ — ту боју виђамо код мртваца, док се код живих она јавља на местима убоја, тамо где су подливи крви испод коже (од *могар* је изведена именица *модрица*). Није такође нимало добро бити у лицу *жућ* или *зелен* — и то су, за човека, „нездраве боје“ (*жућ* = „пожутео од болести, испрепности“, *зелен* = „позелео (у лицу) од болести, љутње, беса и сл.“ — РСАНУ s. v. *жућ*, односно s. v. *зелен*); али — ми их, у односу на њега, исказујемо на уобичајен начин, тј. оним лексичким решењем које бисмо изабрали и иначе, кад би својством 'жут'/'зелен' требало детерминисати било коју појаву, а не само људско биће. Друкчије речено, *жућ* и *зелен*, и кад ближе одређују људе, ипак се по својој семантичко-синтаксичкој природи не сврставају међу „људске“ називе боја.

Свет „нездравим“ бојама супротставља „здраву“: (природно) црвенкаст²⁷ колорит образа, верује се, поуздан је сведок одличне здравствене кондиције онога о чијим се образима ради. Том црвенкастом тону наш стандардни језик додељује назив „људске“ боје — зове га *руменим*²⁸, што чине и неки други језици (уп. енглеско *ruddy* = *румен*), мада никако сви (карактеристичан је, рецимо, следећи пример из македонског језика који наводи РМЈ s. v. *црвен 2: девојкаџа е бела и црвена*). Биће потребно прикупити комплетнија обавештења и о томе који све језици (и дијалекти) имају/немају „људски“ назив за ону „боју здравља“ која се човеку оличава на образима.

Супротстављање „здраве“ „нездравој“ боји не мора се у свим језицима спроводити по истоветном принципу. По нашим критеријима, супротност бледили (жутилу) коже је њено р у м е н и л о, док је за Грке

²⁶ На дијалекатском терену слика бива и друкчија, тј. понегде се *могар* употребљава и „ван сфере човека“.

²⁷ 'Црвено' је омиљена боја многих народа. Њу су, на пример, Словени од вајкада сматрали по себи лепом, високо је ценени при том и као „боју здравља“, о чему постоје и својеврсни докази: стара, општесловенска реч *краснѡ* јавља се данас, унутар словенског језичког света, негде са значењем 'леп', другде са значењем 'црвен' (више о томе в. Негне 1954, 51), а у неким руским народним говорима архангелске области она исказује особину 'здрав', 'снажан' (Негне 1954, 53).

²⁸ У поетском изражавању придев *румен* постаје прихватаљива одредба и неких именица које не исказују људско биће, него неке од појава ван „сфере човека“ које могу да разгале, да буду човеку пријатан доживљај: *румена зора*, *румена јабука*, *румено вино*.

Хомеровог доба то била њена п р е п л а н у л о с т („blasser/gesunder Teint wird durch $\acute{\omega}\chi\rho\rho\acute{\iota}\varsigma$ / $\mu\acute{\epsilon}\lambda\omicron\varsigma$ bzw. $\acute{\omega}\chi\rho\rho\acute{\iota}\tau\eta\varsigma$ / $\mu\epsilon\lambda\omicron\nu\alpha$ ausgedrückt“ Dürbeck, 240, нап. 540). И на ту би страну наука требало убудуће да обраћа већу пажњу — да прибави исцрпне податке о сагласности/разлицима међу појединим срединама у избору боје која се исказује као за човека повољна, „здрава“ (и у том својству супротставља неповољним, „нездравим“ бојама).

По могућностима оличавања таквих и таквих, односно оваквих и оваквих боја, човек се, као појава, „раслојава“ на три посебне „области“: на своје космате делове, на своју кожу и на своје очи. Језици се међусобно разликују не само по броју лексичких решења специјализованих само за исказивање дате „људске“ боје унутар сваке од тих трију области, него и по избору колористичке нијансе којој се додељује нарочито име. Ми, на пример, немамо ниједну придевску лексему која би исказивала бап само ту и ту конкретну боју очију, и то искључиво очију, ничег више, а Французи и Руси имају по једну такву своју, али им је значењски садржај различит: *pers* у *les yeux pers* означава зеленкасто плаве, а *carie* у *carie глаза* смеђе очи. Португалски се, заједно са српским језиком, супротставља енглеском по томе што ону боју коју енглески доследно именује речју *brown*, без обзира на то шта се конкретно њоме ближе одређује — коса, очи или ципела, назива различито, зависно од објекта који подлеже детерминацији: коса и очи добијају као одредбу придев *castanho* = *смеђ*, а ципела придев *marrom* = *браон*.²⁹ Српски је, с друге стране, сиромашнији од неких других језика у погледу „људских“ назива за боју коже — он, пре свега, нема посебну реч за њену тамнију нијансу, чиме се одваја, на пример, од пољског, свог словенског „рођака“ (уп. пољско *śniada cera*; више о словенској ситуацији у овом погледу в. Неге 1954, 58) и арумунског, свог балканског „комшије“ (арумунско *smead* значи „с матово кафљан тен“ — Ханегрефс 1980, 7), а њено мање или више изражено бледило, жућкасто-зеленкасте или модрикасте нијансе назива доследно истом речју *bleg* (којој је, додуше, доступна и обличка верзија *blegуњав*), док француски, рецимо, ради сигнализовања тих могућих различитости у оличавању бледила, искоришћава неколико посебних лексичких решења: *pâle*, *blême*, *blafard*, *livide*. Све такве и њима сличне појединости требало би пажљиво осветљавати из многих разлога, поред осталог и због тога да би се нешто више сазнало о проблему који одавно занима науку уопште, па и језичку: колико је човек антропоцентричан, тј. колико тежи за тим да себе постави у центар свега, да потврђује своју самосвојност, тј. своју различитост од свега осталог што постоји на овоме свету.

У склопу разматрања тог проблема важно је добити и што тачнији увид у то како се однос човек/животиња прелама кроз судбину лексике „људских“ боја у сваком језику појединачно.

Науци је добро познато да народи руралне цивилизације имају по правилу изванредно богат вокабулар назива боја домаћих животиња и назива самих тих животиња по тим бојама. У његов састав понегде улазе

²⁹ О неким практичним аспектима разлаза у тој појединости између португалског и енглеског говори се у студији Miller/Park/Carson 1976, 122. Изложена запажања заслужују пуну пажњу и психологије и језичке науке.

и такве лексичке јединице које не сигнализују само танану разлику у нијанси боје длаке, него и то да ли се дата боја оличава на овој или на оној животињској врсти (у литавском се, рецимо, за исти сивкаст колорит, кад су коњи у питању, каже *širtas* или *širvas*, а кад су говеда — *žemas* — *Herne* 1954, 17). Са нашег дијалекатског терена, међутим, имамо сигурних података и о томе да постојећи вокабулар специфично „животињских“ боја народ радо проширује укључивањем у њега и „људских“ назива пре свега оних којима се именује „плав“ људски сој. Ево неких од њих: *Дала бих... до два вола љлава да не ставам сама*, каже се у једној песми из Вукове збирке (РЈА, s. v. *plav*); *љлавуша* је „крава плаве длаке“ стоји у РКМД, s. v. *љлавуша*; на подручју „Роваца, Мораче, па и шире колашинске зоне“ у „широк списак везан за обиљежавање боје код животиња“ спада и *љлав*, констатује Мато Пижурица — Пижурица 1977, 30, док Светозар Стијовић истиче „да 'Бошњаци', као и православно становништво у Подгору, врло често дају волу име *љлавдња*“ — Стијовић 1979, 187, нап. 55. По малој анкети коју сам спровела међу аутохтоним представницима урбане (београдске) цивилизације, податак о томе да неко може за вола да устврди како је *љлав*, односно да краву назове *љлавушом*, звучи управо шокантно; неки су тражили да признам како сам све измислила не бих ли их засмејала! Овакво стање ствари, оличено у различитом приступању животиња сеоског и градског становника, заслужује највећу пажњу науке. На психоллингвистима и социоллингвистима остаје да се дубље загледају на ову страну, посебно у контексту својих размишљања о проблему антропоцентризма и његових мноштва импликација.

То што је овом приликом изложено није, наравно, све о чему би се могло проговорити у оквиру, или поводом теме о разликовању људи по боји. Али — мој циљ и није био да кажем све што би се могло рећи, већ да упозорим на главне „проблемске чворове“ са којима се истраживач суочава прихватајући се овакве теме; ако је у томе било неког успеха, сматраћу да ми труд није био узалудан.³⁰

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бахилина 1975: Н. Б. Бахилина, *История цветообозначений в русском языке*, Москва.
- Berlin/Kay 1969: Brent Berlin and Paul Kay, *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*, Berkeley and Los Angeles. University of California Press.
- Bidu-Vrănceanu 1976: Angela Bidu-Vrănceanu, *Sistematică des noms de couleurs, Recherche de méthode en sémantique structurale* Ed. Academici Rep. Soc. România, București.
- Wagatsuma 1967: Hiroshi Wagatsuma, *The Social Perception of Skin Color in Japan*, *Deadalus*, Journal of the American Academy of Arts and Sciences, Spring 1967, 407 – 443.

³⁰ Док сам писала овај рад, многи моји пријатељи — не само колеге из најуже струке и они из неких других, такође хуманистичких струка блиских мојој, него и библиотекарски (мислим на Библиотеку САНУ, на Институт за српски језик и на Семинар за класичне језике) чинили су све могуће да ме обавесте о разним подацима у вези с називима боја, да ми прибаве неопходну књигу, пронађу мени недоступни часопис. У ово страшно време санкција, било би ми потпуно немогуће да рад довршим да њих није било. Средна сам што имам прилику да јавно кажем колико сам им дубоко захвална.

- WD: *Webster's New World Dictionary of the American Language*, College Edition, Cleveland and New York 1968.
- Вук Нар. пј. II: Вук Стеф. Караџић, Српске народне пјесме II, *Сабрана дела Вука Караџића* књ. V, Београд, Просвета.
- Вук Преп. II: Преписка II (1822 — 1825), *Сабрана дела Вука Караџића*, књ. XXI, Београд, Просвета.
- Гак 1977: В. Г. Гак, *Сопоставительная лексикология*, Москва.
- Гамкрелидзе/Иванов 1984: Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов, *Индоевропейский язык и индоевропейцы*, Тбилиси.
- Дан. Рј. III: Ђуро Данчић, *Рјечник из књижевних сјтарина српских*. Дио трећи, Београд 1864.
- Детелић 1992: Мирјана Детелић, *Митски простиор и ејика* / = Пос. изд. САНУ, књ. DCXVI, Одељење језика и књижевности књ. 46/, Београд.
- Dürbeck 1977: Helmut Dürbeck, *Zur Charakteristik der griechischen Farbenbezeichnungen*, Bonn.
- Zaręba 1954: Alfred Zaręba, *Nazwy barw w dialektach i historii języka polskiego* / = *Prace językoznawcze* 3/, Wrocław.
- Иванов/Топоров 1965: Вяч. Вс. Иванов, В. Н. Топоров, *Славянские языковые моделирующие семиотические системы. (Древний период)*, Институт славяноведения АН СССР, Москва.
- Јосић Вишњић 1991: Мирослав Јосић Вишњић, *Азбучник Придева у српској прози двадесетог века*, Београд.
- Карић 1887: Владимир Карић, *Србија. Опис земље, народа и државе*, Београд.
- Kikuchi/Lichtenberk 1983: Atsuko Kikuchi and Frantisek Lichtenberk, *Semantic extension in the colour lexicon*, *Studies in Language* 7.1, 25 — 64.
- Lehrer 1974: Adrienne Lehrer, *Semantic fields and lexical structure* / = North Holland Linguistic Series 11/, Amsterdam — London.
- Marcu 1965: Rodica Marcu, *Note privind vocabularul cromatic în limbile franceză, italiană și română*, *Analele Universitatii București, Seria Științe sociale. Filologie*, anul XIV, 283 — 304.
- Menner 1945: Robert J. Menner, *Multiple meaning and change of meaning*, *Language* 21, No 2, 59 — 76.
- Miller/Park/Carson 1976: Floyd C. Miller, Cynthia D. Park, Nensa M. Carson, *The Compound Bilingual as an Agent of Language Change: A Psychological Model of Bilingualism*, *Kansas Working Papers in Linguistics*, Vol. 1, 115 — 134.
- Митковић 1988: Смиља Митковић, *Лексика боја (у говору села Јелашнице код Ниша), Друшћивене промене и народно сјваралаштво. Зборник реферата са научној скупи посвећеној двестајодинаци Вука Караџића*, Ниш, 99 — 104.
- Muryn 1992: Teresa Muryn, *A propos de métonymie substantives, adjectives et verbales*, *Etudes de linguistique romane et slave*, Cracovie, 405 — 410.
- Palmer 1977: F. R. Palmer, *Semantics. A new outline*, Cambridge.
- Пижурица 1977: Мато Пижурица, *Боје у зоонимији, Посебна издања АНУБиХ књ. XXXI, Одељење друштвених наука књ. 5, Сарајево*, 29 — 45.
- Поповић 1991(а): Људмила Поповић, *Семантички потенцијал назива за боје у руском, украјинском и српскохрватском језику*. Магистарски рад одбрањен 1991. на Филолошком факултету у Београду.
- Поповић 1991(б): Људмила Поповић, *О семантици назива за боје у руском, украјинском и српском фолклору*, *Зборник Матице српске за слависистику* 41, Нови Сад, 149 — 154.
- RD: *Random House Dictionary of the English Language*, New York 1967.
- RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, izd. Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- РКМД: Глиша Елезовић, *Речник косовско-мејхохиској дијалекта* / = Српски дијалектолошки зборник књ. IV, 1932 и књ. V, 1935/, Београд.
- РМЈ: *Речник на македонскиот јазик*, изд. Институт за македонски јазик, Скопје.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевној језика*, изд. Матица српска, Нови Сад.
- RS: J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Rječnik simbola*, Zagreb 1983.

РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, изд. Српска академија науке и уметности, Београд.

СТИЈОВИЋ 1979: Светозар Стијовић, О антропонимима изведеним од назива за боје код „Бошњака“ у Метохијском (Пећком) Подгору, *Јужнословенски филолоџ XXXV*, 177—187.

СТОЈЧИЋ 1992: Ђоко Стојичић, *Сјај разговора. Лексикон српских народних изрека*. Треће, допуњено издање, Горњи Милановац.

ТРС: *Турецко-рускиј словарь*, АН СССР, Институт востоковедения, Москва 1977.

Unbegaun 1963: В. О. Unbegaun, Les anciens russes vus par eux-mêmes, *Annali. Sezione slava VI*, Istituto Universitario Orientale, Napoli, 1—16.

Фрумкина 1984: П. М. Фрумкина, *Цвет, смысл, сходство. Аспекти психолингвистического анализа*, Москва.

Ханегрефс 1980: Ноел Ханегрефс, Наименования на цветовете в балканските езици, *Съпоставително езикознание V*, 2, 3—19.

Herne 1954: Gunnar Herne, *Die slavischen Farbenbenennungen. Eine semasiologische-etymologische Untersuchung* / = Publication de l'Institut Slave d'Upsal, 9/, Uppsala.

Чебоксаров 1971: Н. Н. Чебоксаров, И. А. Чебоксарова, *Народы, расы, культуры*, Москва.

Summary

Milka Ivić

ON DIFFERENTIATING PEOPLE BY COLOR

The focal point of this article is a phenomenon which has so far escaped the attention of linguistic research: the existence in many languages of specific color terms used to distinguish particular sorts of people according to their chromatic appearance. Thus, speakers of modern standard Serbian distinguish by means of specific adjectival forms four such human types: the blond (*блав*) type, the red (*пућ*) type, the brown(ish) (*смећ*) type and the dark (*црн/црномањаст*) one. The author points to the multitude of problems one is faced with when exploring such „human“ color terms in languages (language A may display the lack of a term similar in semantic range to a „human“ color term known to language B; in language A a given color term can be used not only for persons but also for animals, whereas in language B this is impossible; in language A a given color determiner appears limited in application to hair and eyes, whereas in language B it may also concern human complexion; there are „human“ color terms which carry an emotional connotation in contradistinction to other similar terms which are deprived of such a connotation; etc.).

ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК
(Београд)

О РЕГУЛАРНОСТИ СЕМАТИЧКОГ ВАРИРАЊА*

1. Термин семантичко варирање схватамо као терминолошки хипероним чији су хипоними, с једне стране, семантичка деривација и, с друге стране, семантичко-морфолошка деривација. Објаснићемо и хипероним и хипониме.

2. Семантичко варирање је трансформација полазног семантичког садржаја, полазне семеме и његово асоцијативно повезивање са циљним семантичким садржајем, са циљном семемом у процесу секундарне номинације, у процесу преноса имена прве семеме на другу. У основи је овога процеса анализа и синтеза, анализа семантичких садржаја, првог и другог, и синтеза другог¹. Семантичком трансформацијом може бити захваћен цео семантички садржај или само неки од његових несамосталних делова, елемената, односно сема, било архисема било која од сема нижега ранга. Показаћемо ово на једноставним примерима.

Први пример. Основна семантичка реализација лексеме *глава* у Речнику САНУ дефинисана је као горњи део човечијег, односно предњи део животињског тела у коме се налази мозак и главна чула. Слично је поступљено и у речницима других језика; у свима њима у оквиру једнога значења, у оквиру једне семантичке реализације идентификована су два референта — глава у човека и глава у животиње. А идентификација двају референата² несумњив је знак да су у питању и две семантичке реализа-

* Овај рад је припремљен за XI међународни конгрес у Братислави, а финансиран је из средстава Фонда за науку Републике Србије као део пројекта *Развојни процеси у савременом српскохрватском језику*.

¹ Исп., нпр., А. М. Кузнецов, *От компонентног анализа к компонентному синтезу*, Москва 1986.

² Референт схватамо као денотат и сигнификат узете заједно. Уобичајено је у науци да се термини денотат и референт појмовно разликују. Денотат би био ред појмова исте врсте на који се односи номинација једне лексеме, а референт би био у комуникативном акту реализован денотат. Дакле, денотат бисмо имали у језику као систему, а референт у реализацији тога система. Како ми лексички систем схватамо као систем лексичких јединица сведених на њихова основна значења, како апстракција у језичком систему, по нашем мишљењу, резултира основним вредностима језичких јединица — не видимо потребу разликовања денотата и референта; то би за нас значило разликовати појам на који се односи примарна номинација од појма на који се односи секундарна номинација једне лексеме.

ције исте лексеме, при чему је једна од њих добијена у процесу семантичке трансформације целог семантичког садржаја друге. Резултати овога типа трансформације називају се широкозначношћу, платисемијом. А ми бисмо је објаснили и дефинисали као семантичко варирање и архисеме и сема нижега ранга које има за последицу ширење имена једног референта на друге референте, сличне, веома сличне и што се појмовне вредности тиче (тј. архисеме) и што се релевантних елемената реализације тиче (тј. сема нижега ранга, семантичких компонената)³. Овакве мултиреференцијалне семантичке реализације и у даљем варирању подлежу сличној трансформацији. Нпр. *главоња* је (опет према Речнику САНУ) *онај који има велику главу*, а потврде за ову лексикографску идентификацију су и *главоња дечак* и *главоња мачак*.

Други пример. Прво од значења лексеме *град* дефинисано је као *велико, добро изграђено људско насеље, обично административни, широчински и културни центар веће области, варош; ситановништво таквог насеља*⁴. И овде имамо два референта — *насеље* и *људи* (нпр. *град је леи и цео град је на улици*), тј. имамо две семантичке реализације од којих је друга, она која је дата иза тачке и зареза *ситановништво таквог насеља* добијена метонимијском трансформацијом прве реализације *велико, добро изграђено људско насеље, обично административни, широчински и културни центар веће области*, односно трансформацијом, мутацијом архисеме *људско насеље у људи из насеља* (уз извесну десемантизацију сема *културни, широчински* и др.)⁵. Даље, истом метонимијском трансформацијом (свакако, уз одређену морфемску комбинаторику) добијена је и нова лексема *грађанин* са садржајем *ситановник града*.

Трећи пример. Секундарне реализације лексеме *глава* типа *особа, појединца, личности*, па *пореска глава*, затим *грло, брав; јединка роја, јајца* и сл. или *личности која руководи, управља; ситарешина, руководилац, вођа*,

³ Неретко се у речницима платисемичне реализације дају као једно значење.

Једна напомена. Наше схватање платисемије нешто је друкчије од уобичајеног. Уобичајено је, наиме (уколико се уопште говори о платисемији, а о њој се мало говори), да се под термином платисемија подразумева статична полисемија „под коју се подводе они случајеви за које се ни историјски ни према данашњем језичком осећању не може тврдити да представљају било у ком правцу филијацију неког првобитног јединственог значења, апстраховање или померање“ (И. Грицкат, *Стилске фигуре у светлу језичких анализа*, Наш језик 16, Бгд 1967, 224).

⁴ Такође неретко се у речницима метонимијске реализације дају као једно значење (а каткад се и не помињу). Ово пре могу оправдати психолингвисти него лингвисти. Наиме, изгледа да је метонимија схватљивија од метафоре — деца и у најранијем детињству прихватају метонимијска значења, а на метафорична реагују као на когнитивну аномалију. А узрок овоме је једноставан: за разумевање метонимијских процеса довољно је усвајање једне појмовне вредности, једне архисеме, а за метафору потребна је анализа и синтеза двају семантичких садржаја.

Напомена. И ова дефиниција, као и друге, преузета је из Речника САНУ.

⁵ О метонимијским процесима исп. М. Ивић, О „регуларној полисемији“ у лексиколошкој теорији и лексикографској пракси, *Лексикографија и лексикологија*, Зборник реферата, Београд — Нови Сад 1982, 77 – 81. и Д. Г. Премк, Још о регуларној полисемији, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику 27 – 28, Нови Сад 1984/85, 183 – 188.

*п*рвак или онај који се својом способношћу, својим талентом највише иштите у својој делатности, главни представник добијене су трансформацијом и архисеме *део тела* и сема *које се односе на намену, функцију органа смешених у глави*. У основи је овога процеса синегдоха, а њен резултат је пренос номинације с дела на целину. Узгред да кажемо како ми видимо синегдоху и мутације које је прате. У архисеми видимо губљење партитивне семантике, а у семама видимо измену њиховог ранга, уз занемаривање неких од њих (нпр. у овом је случају сасвим занемарена сема која се односи на облик — *окруласити*). И још нешто, такође узгред — обично се синегдоха дефинише као пренос номинације с дела на целину и обрнуто; по нашем сазнању овога обрнутог нема, сем у терминилошким системима (нпр. *јолуб* је и назив за птице из рода *Columba* и *оштити* назив за фамилију *Columbidae*) и у случајевима преноса номинације с хиперонима на хипоним (нпр. *кола* — као *ауто* или *кућа* — као *солитер*). Процес варирања заснован на синегдохи имамо и у деривацији. Нпр. већ поменута лексема *лавоња* настала је у таквом процесу (без обзира што у њој имамо још један индуктор — платисемију); затим такве су и лексеме *јамејњаковић*, *носоња*, као и многе друге и другога типа.

Четврти пример. Основна семантичка реализација лексеме *муња* идентификована је као *најло изражјење атмосферској електрицијететта концентрисаној у олујним облацима израђено тучњем, тучињавом и јаким варничењем, светлошћу, најчешће у облику светлеће стиреле која се сипенасито креће; само варничење, светлећа стирела која је ипак настала, севање; пром, а једна од секундарних као брза, хитра особа* (нпр. *нида муње обавке на коњу*), у семантичком садржају ове секундарне реализације имамо само један елемент из основног садржаја, само једну семантичку компоненту, сему нижега ранга *брз, најао, свакако, сада, трансформисану*, бар што се ранга тиче у новоме семантичком садржају, у садржају са новом архисемом. У првоме случају архисема је атмосферска појава, у другоме особа. У основи је овога процеса, ове трансформације метафора. А њу дефинишемо⁶, да кажемо и то, као пренос номинације с једнога појма на други мотивисан, индукован аналошким повезивањем сема нижега ранга из семантичких садржаја ових појмова, уз обавезно замењивање архисеме из полазног садржаја неком другом у циљном садржају. Исти семантички процес имамо и у деривату *муњевити*; једна од његових семантичких реализација дефинисана као *који се извршава за кратко време, веома брз; изненадан, неочекиван, најао; тренушан* (нпр. *муњевити лећи, муњевитија побед*) мотивисана је, као и у првом случају, само једном семом, *брз, најао*, и њеном метафоричном трансформацијом. Или — да наведемо још једну семантичку реализацију истог деривата идентификовану као *извијен, вијујав, коврцав* (нпр. *муњевитија стирала; муњевитија коса*) која је инду-

⁶ Исп. Д. Г. Премк, О неким моделима метафоричне полисемантичке дисперзије, Научни састанак слависта у Вукове дане 20/2, Београд 1991, 251 – 259.

кована опет само једном семантичком компонентом одређивањем семантичког садржаја лексеме *муња*, оном коју имамо у делу дефиниције *која се сийенасио креће* (трансформационим процесом, разуме се, може бити захваћено и више компонената истовремено).

Ови једноставни и, верујемо, јасни примери послужиће нам и за одређивање наших термилолошких хипонима, за дефинисање семантичке деривације и семантичко-морфолошке деривације.

3. Семантичка деривација је семантичко варирање у оквиру једне лексеме. Са ономасиолошког становишта то је пренос номинације, номинационе функције једне исте лексеме с једнога појма на други (у нашим примерима лексеме *лава* с људскога дела тела на животињско или на цело тело, или — лексеме *град* са појма насеља на појам људи из тог насеља, или — лексеме *муња* са појма атмосферске појаве на појам особе одређених особина). Са семасиолошког становишта то је, пак, аналошко повезивање двају семантичких садржаја или делова двају семантичких садржаја. И овај семасиолошки процес претходи ономасиолошком, заправо омогућава ономасиолошки. Упрошћено — то би се могло, готово шематски, приказати овако: у комуникативном акту говорнику је потребно да именује појам *нале*, *брзе особе*, говорник декомонује, анализира семантички садржај тога појма, уочава сему *брз*, *наiao* и у своје лексичком фонду пречитава, тражи семантички садржај са истом семом (свакако, тражећи га он га и декомонује), ову сему говорник налази у основној семантичкој реализацији лексеме *муња*, искоришћава ову лексему, њену форму, а из њеног садржаја, њене семеме узима само сему *брз*, *наiao* и, на крају овом формом, овом лексемом секундарно номинује појам *нале*, *брзе особе* синтетизујући његов семантички садржај око семе *брз*, *наiao* као доминантне. Овако је код метафоре, а слично је и у процесима индукованим метонимијом, синегдохом или платисемијом.

4. Семантичко-морфолошка деривација је семантичко варирање између двеју лексема, али не између било којих двеју лексема, већ између двеју лексема из истог деривационог система, и то оних најближих у њему, оних творбено везаних, оних од којих је друга дериват прве, изведеница од прве (као у нашим примерима *лава* и *лавоња*, *град* и *грађанин*, *муња* и *муњевић*). Са ономасиолошког становишта и овде имамо секундарну номинацију само новом лексичком јединицом добијеном у комбинаторном процесу спајања постојећих несамосталних лексичких елемената, творбене основе полазне лексеме и каквог творбеног форманта. Са семасиолошког становишта и овде имамо процес аналошког повезивања двају семантичких садржаја, као и пратеће анализе и синтезе, само сада уз обавезно укључивање новог семантичког елемента, нове семантичко-категоријалне вредности, нове грамеме изражене у творбеном форманту⁷.

⁷ Грамему укључујемо у семантички садржај; она је, да тако кажемо, посебне врсте детерминација архисеме.

5. И на крају о регуларности семантичког варирања. Регуларност је семантичког варирања двојака, несумњива и вероватна.

Несумњива је што се семасиолошких процеса тиче; они су исти и у семантичкој деривацији и у семантичко–морфолошкој деривацији. Ови се процеси у обе деривације заснивају на платисемији, метонимији, синегдохии и метафори⁸. Несумњива је регуларност и што се резултата ових процеса тиче; и у једноме, и у другоме варирању резултат је нова лексичка јединица, у семантичкој деривацији — ново значење исте лексеме, у семантичко–морфолошкој — нова лексема добијена од старих, од постојећих лексичких елемената.

Вероватна је што се тиче могућности прогнозе циљне лексичке јединице, оне која се добија као резултат семантичког варирања. И ево како ту стоје ствари. Платисемијом су захваћене све лексеме које се односе на људско тело и људске радње; оне регуларно шире своја значења и на животињске делове тела и радње, а неретко и на биљке, као и на све оно што се може персонифицирати (нпр. *саји тлачно ради, саји тлачно иде*). Синегдохом су захваћене лексеме којима се именују доминантни делови какве целине (нпр. *глава* у значењу *појединца, особа; кров* у значењу *куће*). Метонимијом су захваћене читаве лексичко–семантичке групе речи, сви њени чланови, а резултат метонимијске дисперзије унапред је задат (исп. *град је леи, цео град је изишао на улицу : грађанин; варош је леи, цела варош је изишла на улицу : варошанин*). А метафора је управо оно што резултат семантичког варирања чини вероватним, а не несумњивим. Наиме, она је индивидуална, не захвата све лексеме са истом архисемом, тј. све чланове једне лексичко–семантичке група речи, већ само неке од њих, и само неке од сема из њиховог семантичког садржаја. Али, ипак, то не значи да се не могу инвентарисати лексичко–семантичке групе у којима се индукује метафора и оне у којима се она реализује. Нпр. то је лексичко–семантичка група речи са општим значењем каквог физичког својства која се регуларно метафоризацијом преводи у групу са значењем каквог апстрактног својства (исп. *шуи нож : шуи човек, хладан пасуљ : хладан дочек : хладноћа дочека*); то је и група са значењем просторних односа које регуларно метафорички развија у временске односе (исп. *блиска околина : блиска будућноси : временска блискоси*); то је и група антропоморфизама, зооморфизама, социоморфизама, и да их све не набрајамо (исп. *мајка : сиротињска мајка : мајчински однос према угројенима*).

Семантичко варирање универзална је појава у лексичкој структури уопште (универзална је бар што се европских језика тиче). А та универзалност, да тиме завршимо, последица је опште регуларности.

⁸ Исп. Д. Г. Премк, О семантичком односу деривата према творбеној основи, Научни састанак слависта у Вукове дане 16, Београд 1987, 101 – 107.

Резюме

Даринка Гортан—Премк

О РЕГУЛЯРНОСТИ СЕМАНТИЧЕСКОГО ВАРЬИРОВАНИЯ

Термин семантическое варьирование мы понимаем как терминологический гипероним, охватывающий и семантическую и семанческо-морфологическую деривацию. Семантическая деривация представляет собой семантическое варьирование в рамках одной лексемы. Семанческо-морфологическая деривация является семантическим варьированием между двумя лексемами, между мотивирующим и мотивированным словами. В сущности обоих варьировании лежит принцип ассоциативных связей между двумя семантическими содержаниями. Семантическое содержание, его элементы т. е. семантические компоненты, являются ассоциативным фокусом семантических дисперсий, выявляющихся в понятийной значимости, в архисеме (при метонимических дисперсиях, например *īrag je велики : цео īrag je изишао на улице* или *īrag : іраћанин*), в элементах его реализации, в семах более конкретного характера (при метонимических дисперсиях, например *језик у ушћима : језик на цићелама* или *муња : муњевић*), или в трансформировании архисемы и сем более конкретного ряда (при синегдохе и платисемии, например *ілава : пореска ілава* или *ілава : ілабни*, или *ілава човека : ілава живојшње*). Результатом семантического варьирования является новое значение той же лексемы; результатом семанческо-морфологического варьирования — новая лексема (при взаимной связи двух зависимых лексических элементов). Регулярность настоящих варьирований проявляется в возможности обнаруживания лексико-семантических групп, оформляющих определенную модель дисперсии и в раскрытии возможных направлений развития и результатов настоящей дисперсии.

ЛИЛИ ЛАШКОВА
(София)

ЗА БАЛКАНИЗАЦИЯТА НА СЪРБОХЪРВАТСКИ И БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Повече от седемдесет години изминаха от времето, когато се появява и дефинира понятието „балкански езиков съюз“¹. И ако тогава съотношението на фактите е било едно, то сега иновационните процеси и тенденции внасят промени, които налагат преразглеждане и известни корекции на старите постановки. Това би могло евентуално да подпомогне донякъде търсеното „излизане от кризата“, която почти единодушно се констатира за съвременното състояние на балканистиката². Самият факт, че в историята на създаването на балканското езикознание като наука, при полагането на основите участват слависти – Й. Копитар и Фр. Миклошич, не е случаен. Съвременното съпоставително изследване на славянските езици също не може да бъде изолирано от проблематиката на балканското езикознание и обратно. Самата квалификация на фактите и тяхната категоризация неминуемо налагат това. Тъй като най-често именно граматичните явления са предмет на интерпретация – още повече, когато се намесва и български език, задължително трябва да се изтъкнат и някои балканистични процеси.

Още Р. Якобсон разграничава наследените от придобитите сходства в отделните езици (съотношението – езиково семейство: езиков съюз, предполагащ еднотипна реорганизация на независимите системи)³. Така български език се оказва, от една страна, член на езиково семейство (по отношение на славянските езици) и едновременно с това член на езиков съюз. Тази изключителна позиция е причина за неговия особен статус при различните видове съпоставки, където той е особено предпочитан (главно поради очаква-

¹ Вж. библиографията в: П. Асенова, Балканско езикознание, основни проблеми на балканския езиков съюз, Наука и изкуство, 1989.

² включително и на последния конгрес по балканистика – София 1989 г.

³ Jakobson R., К характеристике свразийского языкового союза, Selected Writings, Mouton, 1971. t.I.

ните контрасти). По отношение на сърбохърватски е необходимо да се провери и системно да се контролира потокът от иновации, за да се установи доколко и в каква степен е все още валиден за него статусът на периферен, второстепенен балкански език, който е само частично балканизиран⁴ (само защото няма задпоставен член и редуцирана вокална фонема). Но така също е охарактеризиран и гръцки език, чийто синтаксис е повлиял върху български език в периоди, решаващи неговото качествено формиране и до голяма степен предрешили сегашното му състояние. В случая трябва да се установи наличието на еднотипна реорганизация на различните видове (несъвпадащи) независими системи в български и сърбохърватски, при което едната трябва да съвпада с условно установения „балкански еталон“. Смятам, че е важно да се обърне внимание на книжовния език като обобщена наддиалектна система, а именно – доколко той съдържа балканизми и как са третираните те от страна на нормата, а също така и изборността ѝ при конкуренция на различни конструкции. В случая не става дума само за избор в границите на противопоставянето „общославянско наследство – балкански заети структури и елементи“, но също и за появата на една междинна (или преходна) възможност, която е по-скоро резултат от трансформации на познатите славянски езикови експликации, преустроени под влияние на действащи балкански механизми и процеси.

И така под „балканизация“ в случая разбираме всички възможни реорганизации на граматичната структура, предизвикани от качествените и количествени изменения в рамките на балканската езикова среда при две условия: 1) Балканизацията не означава обезателно аналитизъм и обратно 2) Вземат се предвид не само чисто балканските езикови модели, но също и различните реорганизации на изконно славянския материал в условията на балканския езиков климат.

В структурно отношение балканският езиков тип предлага разнообразни възможности – аглутинация, аналитизъм, флективност – с различни съотношения в разпределението според видовете граматична информация. Колкото до български и сърбохърватски език и техния статус на близкородствени езици на съвременния етап от развитието им би трябвало да се поставят на разглеждане следните два въпроса: 1) Доколко принадлежността им към южнославянската езикова подгрупа предполага тези отношения и 2) Доколко тази им квалификация се потвърждава и допълва от по-късно развитите и все още действащи балкански езикови тенденции и последствията им. Как се осъществява на практика този континуитет?

Моят предварителен отговор и на двата въпроса е положителен – става дума за две напълно съвместими неща, за две страни от динамичната картина на езиковите процеси и техните резултати. В подкрепа на това схващане ще посоча и обоснова в следващото изложение няколко основни

⁴ Schaller H.W. Die Balkansprachen. Eine Einführung in die Balkanphilologie, Heidelberg 1975.

тезисни постановки от своята концепция: 1) В настоящия момент има достатъчно основания да се включи сърбохърватският език в сферата, засегната от процесите на балканизация – това доказва съвременното му състояние, а също и множество актуални развойни тенденции⁵. 2) Балканизационните процеси в сърбохърватски и български език често засягат различни и несъпадащи точки на граматичните им структури, а понякога в една и съща сфера на действие неочаквано се проявяват по различен и непредвиден начин. 3) Различията между двата езика (по същия начин както и между всички други славянски езици) могат да бъдат чисто количествени и това също трябва да се взема предвид при сумирането на показателите и отчитане на резултатите. 4) Някои процеси в съвременния сърбохърватски език според типа си се явяват като че ли ретроспективни (синхронна) на български диахронни процеси в определени периоди от неговото историческо развитие. 5) Балканизационните изменения и в двата разглеждани езика имат два вида последици: видими (експлицитни) и скрити (имплицитни), които са взаимно свързани. 6) Аналитизмът като начин за експликация на езиковата информация води със себе си и някои необходими реорганизации: а) унификация – обединяване, сливане на форми, неутрализация на опозиции вследствие конкуренция на средства, б) редундантност – вследствие на редубликации на средства, в) по-голяма разчлененост при изразяването на езиковата информация, с възможности за допълнителното ѝ обогатяване от различни позиции, г) повишаване на значението на бинарността при разпределението на основните форми и категориални признаци.

Двете книжовни норми – българската и сърбохърватската (с две те си разновидности – източна и западна) се отнасят по различен начин към балканизамите в зависимост от близостта си към народно-разговорната основа на книжовния език. В редица случаи българската нормативна дейност изиграва ролята на субективен ограничаващ фактор (напр. в случая с местоименната реприза или с герундия за което ще стане дума в следващото изложение). Сърбохърватската норма (в случая само източната) остава повече отворена за всички иновации, но въпреки това не и по отношение на всички балканизми изобщо, докато западната ѝ разновидност съзнателно ги отклонява и въпреки това не може да остане незасегната от тези процеси напълно (напр. не може да се спре настъпателната замяна на инфинитива с да-изречения)⁶. Така често пъти сходствата между двата езика се движат по стъпаловидната линия на релацията „книжовно равнище – диалекти – разговорна реч“, при което отделните изоглоси не винаги съвпадат.

⁵ Б. Попов, Положај српскохрватског језика у балканском језичком савезу, Јужнословенски филолог XL, 1984, с. 21 – 44. Т.В. Цивьян, Синтаксическая структура балканского языкового союза, Наука 1979, с. 267.

⁶ М. Деянова, Функционален развој на инфинитива в сърбохърватски език (в сравнение с български), БАН 1982.

лизация на дублетните и дефективни парадигми⁹. Така започват да изчезват двуродовите форми от типа на *убийца* (м. ж. род), което сега вече е към архаичната лексика и е заместено от редовната лексема от мъжки род *убиец*. Последната се употребява и при назоваване на лица от женски пол, като се вмъква тире или някакво допълнително обяснение (напр. жена-убиец, убиецът е жена и под.). При други случаи родовата дублетност се решава чрез семантична диференциация, която разграничава двете лексеми – напр. *йрах* – м. род (сх. пращак, детерцент) и *йрах* – ж. род (сх. прашина). Тези примери показват, че в съвременния български език се наблюдава една подчертана тенденция към еднозначно квалифициране по род и то според формален белег.

Наред с това започват да изчезват постепенно числово дефективните съществителни „шлуралия тангум“, които се раздробяват в отчетливи бинарни противопоставяния с отделни форми за единствено и множествено число (срв. ножица ж. р. – ед. ч.: ножици – мн. ч., кола ж. р. ед. ч.: коли мн. ч., панталон м. р. ед. ч.: панталони мн. ч., врата ж. р. ед. ч.: врати мн. ч., ясла ж. р. ед. ч.: ясли мн. ч.). В това отношение български контрастира с напълно непокътнатия категоризаен и формален статус на тази група съществителни в сърбохърватски език (срв. *маказе* – ж. р. мн. ч., *кола* – ср. р. мн. ч., *панталоне* – ж. р. мн. ч., *врата* – ср. мн. ч.)¹⁰. Понеже българската номинална фраза е изгубила родовите различия в множествено число, тенденцията е номинативните форми да се открояват отчетливо и да бъдат максимално информативни, подредени в симетрични числови двойки. В резултат от всичко това се засилват бинарните противопоставяния като структуриращ фактор.

В сърбохърватски език родът до голяма степен се определя от съчетателните комбинации на синтактично равнище, т. е. не винаги на морфологично равнище и не винаги в зависимост от крайната морфема¹¹. Това води след себе си много характерните случаи на суплетивизъм (граматичен) и дублетност, което също лишава категорията от еднозначно морфологично определяне (срв. тај комуниста, комунист – ти комунисти, тај дипломата, дипломат – ти дипломати). Общото впечатление от направеното сравнение между процедурите на родовата идентификация в двата съпоставяни езици е, че коренно противоположно на общите качествени различия между двете

⁹ Увод в изучаването на южнославянските езици – раздел Съвременни южнославянски книжовни езици, БАН 1986. Л. Лашкова, Онеким специфичним характеристикама категорије рода у српскохрватском књижевном језику, Јужнословенски филолог XLII, 1986, с. 107 – 115. Вж. и Д. Игњатовић, Новине у морфологији унесене најновијим именицама, Наш језик 1963, св. 3 – 5, с. 208 – 224. Наблюденията на авторката потвърждават констатацията ми за маскулинизация при заемките. Дублетна форма за мн. число „акта“ е възможно само при неодушевените съществителни. Езикът ги възприема поради наличието на домашни форми за мн. число на -а. Унификацията в крайна сметка налага и формата *фактил* (вместо *фактла*).

¹⁰ Л. Лашкова, Проблеми конфрагмативног описа српскохрватског и бутарског језика, Научни састанак слависта у Вукове дане, 1981. књ. 11.

¹¹ М. Ивић, Обележавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику, Наш језик X, св. 7 – 10, 1960, с. 192 – 221. Нека запажања о броју и роду у српскохрватском језику. Јужнословенски филолог XLV 1989, с. 27 – 44.

граматични структури, в сърбохърватски е в по-голяма степен ангажирано синтактичното равнище (нащо, което а-приори винаги е смятано за български). Тази констатация се потвърждава, ако вземем предвид начина, по който се определя родът на чуждите думи в сърбохърватски език. За разлика от български, те почти изцяло, с малки изключения автоматично се включват към мъжкия род, независимо от крайната си морфема.

Срв.: сх. тај досије – буг. това досие, сх. тај коминике – буг. това комонике, сх. тај какао – буг. това какао, сх. тај жири – буг. това жури, сх. тај колибри – буг. това колибри. И тъй като книжовната норма е широко отворена за навлизането на чуждиците, като резултат от родовото им адаптиране се получава прекаленото количествено увеличаване на групата съществителни от мъжки род. Тази диспропорция всъщност е и закономерна проява на една активно действаща тенденция към маскулинизация на съществителните в съвременния сърбохърватски език. Именно такъв процес би трябвало да се разглежда в контекста на балканското езиково обкръжение, но съвсем отделно от състоянието на категорията в български език. Редуциране на родовите противопоставяния в полза на мъжкия род, който се явява немаркиран член в опозицията е характерно по начало за балканския езиков съюз¹². Според мене това също трябва да се отнесе към общия поток от балканските унификационни процеси, които водят до обединяване на изразни групи и обобщаване на отделни средства и процедури. На територията на сърбохърватски език се говори от големи компактни групи население и турски език, който няма род, и албански, където също преобладава маскулинизацията на съществителните. Тази особеност е отбелязана също и по отношение на македонската норма од З. Тополинска¹³, според която това се дължи на влияние от турски, но за разлика от авторката, аз не съм съгласна с обединяването на български и македонски по отношение на споменатата вече маскулинизация на рода. Към тази корекция ще прибавя и намесата на неограниченото влияние на сърбохърватския език при родовото определяне на съществителните в македонски, което не бива да се пренебрегва. Както вече видяхме, положението в български е коренно различно – там се следва общославянската традиция на родова подялба.

Тенденцията към по-голямото обобщаване на мъжкия род в сърбохърватски се проявява и в значителното числово преобладаване на тези съществителни, установено по статистически данни както и редицата случаи на двуродовост и родова дубленост, а също така, колебание в рода и съгласуването на групи съществителни с нееднакъв род¹⁴. Срв.: Пиле и паче су покисли. Смрачили су се небо и планина. Дошли су старац и жена.

¹² З. Тополинска, За формулата на така нареченият балкански аналитизам ... с. 195 и сл.

¹³ З. Тополинска, цит. ст., О. Мишеска – Томиќ, Премажаноста како модална категорија, Зборник во чест на Блаже Конески, Скопје 1984, с. 166.

¹⁴ Л. Лашкова, О неким специфичним карактеристикама категорије рода ..., Из типологије категорије рода у српскохрватском и бугарском језику, Научни састанак слависта у Вукове дане, 1983, кв. 13.

Просјак и дете су ишли полако. Крошња и гране захватили су читаво небо. Штула и штака били су све што му је могла пружити тадашња медицина. (примери от учебници и статии).

Тези примери показват, освен колебаниа в родовото съгласуване даже и при съществителните с еднакъв род, наличието на определена тенденция към маскулинизация в предикатното съгласуване¹⁵. Езикът изобилства с примери на двойно съгласуване: тај – то зановетало, тај – та пијаница, тај – та ухода, тај – то злопамтило. По такъв начин за сърбохърватски се изявяват две разновидности на категорията „род“ - конгруенте на синтактично равнище и морфологичен, като и в двата случая превес има маскулинизацията като по-обобщаваща и по-неутрална в известен смисъл¹⁶. Така че действието на балканската езикова среда по отношение на разгледаната категория не може да се отрече, но то довежда до диаметрално противоположни резултати в двата езика – вторична морфологизация посредством членуването (т. е. чрез посредничество на синтактичното равнище) – за български и увеличаване релевантността на синтактичното равнище, както и разколебаване на славянската триродова система – в сърбохърватски.

Само български разива до край аналитизма в именната система. Другите балкански езици запазват от 3 до 5 падежни форми при наличието на унификационни тенденции особено в множествено число, а също и чрез намаляване на типовете склонения¹⁷. Сърбохърватски напълно се вмества в тази схема, що се отнася до множествено число и до намаляване на броя на окончанията чрез синкретизация. Именно поради това и падежните му окончания са с понижена степен на информативност, поради претоварване с повече видове граматична информация (срв. склонението на съществителното „ствар“). Това състояние много напомня един минал период от историята на българския език – непосредствено преди разпадането на склонението. Затова пък в сърбохърватски се повишава ролята на предлозите при структурирането на именните конструкции, въпреки че в крайна сметка и те се претоварват също с езикова информация. Не случайно именно в предложните конструкции става възможна най-напред аналитизацията на числителните форми „два, две, оба, обе“ – напр. *идем са две своје другарице*. В историята на българския език също така и в същата хронологична последователност се губи деklinацията на тези числителни – последни от категорията.

В аналитичното преустройство на граматичната система трябва да се разграничат два етапа: 1) граматикализация (т. е. десемантизация) на предлозите и прегрупиране в зависимост от новите видове информация, 2) повишаване на сигнификативната роля на лексиката като различително средство в общата изреченска информация. А конкретната „аналитизация“

¹⁵ Л. Лашкова, О неким специфичностима категорије рода...

¹⁶ Л. Лашкова, О неким специфичностима... М. Ивић, Нека запажања о роду и броју...

¹⁷ П. Ивић, Дијалектологја српскохрватског језика, Београд, 1956. Авторът посочва, че намаленият брой деklinационни маркери в множествено число, при наличието на синкретизация на дателен, творителен и местен падеж, е балканизъм.

на отделните категории също преминава през две фази : 1) замяна на деklinационните форми с „обща“ форма, 2) функционално – комуникативна реорганизация – поява на номинативната форма в конструкцията¹⁸. За сърбохърватски са регистрирани отделни прояви на десемантизация на предлози, отначало на изток – в регламентирано балканско обкръжение. Като най-типичен пример може да се посочи предлогът „код“, напр.: *идем код лекара – чекам код лекара*. При този случай неминуемо се увеличава ролята на лексикалната семантика при структуриране на текста. Тези са по-редки употреби, но прави впечателни и това, че се касае за разколебаване на еднозначното предложение изразяване чрез отделни специализирани предлози или отделни падежни форми на „спорната“ за балканистичните тенденции и така уязвима опозиция „посока/място“. Подобни състояния са по-характерни за български език, но те са все още недостатъчно отбелязвани и проучени.

Срв.: *Отивам до университета. Живя до университета. Заминавам на село. Ще те чакам на село.*

Характерно за балканистичната характеристика на български език е това, че в момента се извършва втората фаза от аналитичното преобразуване на местоименията. В предложни конструкции родително-винителната форма на въпросителното местоимение „кого“ (от „кой“ – за номинатив) се заменя с именителната. Нпр.: *кому, чий* → I фаза: *на койо* → II фаза: *на кой* (предимно в разговорния узус е повсеместно, но още не е възприето от българската книжовна норма)¹⁹. Съвсем същите аналитични преобразувания на местоименните форми са отбелязани в румънски език²⁰. Следователно за български език може да се смята, че по отношение на аналитизацията на местоименията той следва общоустановената балканска схема.

За съвременния сърбохърватски език при някои групи местоимения (неопределителни, отрицателни, обобщителни) е характерна повишената паратактичност на морфологично равнище, изразяваща се в морфологизация на синтактични структури. Срв.: *штогод – што год, нипошто, низбогчега, било какав, какав било, когод – ко год, нипошто, низбогчега, било какав, какав било, когод – ко год, какав год – какавгод*. По такъв начин се обогатява местоименната парадигма. Този процес по начало не е нов за славянските езици – цели морфологични групи местоимения са образувани чрез него (напр. неопределителните и отрицателните местоимения). Но в сърбохърватски език прави впечателни изключителната му хиперпродуктивност, която обхваща по-големи изреченски сегменти (включва и предлозите) и тази двупосочна кореспонденция между синтактичното и морфологичното равнище, водеща до вторична морфологизация е охарактеризирана от някои изследователи като проява на аналитични

¹⁸ Л. Лашкова, Мястото на българския език...

¹⁹ Л. Лашкова, цит. ст., Ст. Брезнишки, Влияние на аналитизма върху новобългарското изречение, Език и литература XXXVI, 1982, кн. 4.

²⁰ П. Асенова, цит. труд.

тенденции²¹. За български език вече констатирах подобна вторична морфологизация в резултат от установената процедура на членуване на съществителните. По отношение на местоименията български натоварва с повече информация синтактичното равнище, като използва развитата система от подчинени изречения или просто обикновени синтактични конструкции. Срв.: сх. Добѣиеш што год тражиш. б. Ще получиш каквото и да поискаш. сх. Узми који год желиш. – б. Вземи който и да поискаш. сх. Реци што год. – б. Кажѣ нешто. сх. Неће нипошто. – б. Не иска за нищо на света. (Отрицателното наречие се превежда чрез конструкция по избор, но пълна адекватност в български то няма).

Наистина по отношение на граматическия статус на форми като „било какав – какав било, какав год, који било – било који“ и други подобни би могли да има и по-различни лингвистични интерпретации, отнесящи ги само към синтактичното равнище или даващи им междинен статус. Според мене тяхната компактност, неделимост при структурирането на изречението, невъзможността да се разполагат между тях други части дава основание да се смятат за вторично морфологизирани конструкции. В български език при тези случаи се наблюдава по-голяма свобода в словоредното разположение – срв.: Ще ни помогне вятърът – който и да се усили – южният или северният²². Примерът потвърждава безспорно, че форми като „който и да, какъвто и да“ трябва да се разглеждат само в системата на подчинителното свързване като синтактични компоненти.

Към вторичната морфология в сърбохърватски би следвало да отнесем и удвояването на въпросителните местоимения: што/шта, које, какав и други. Така също се обогатява парадигмата на неопределителните местоимения. Често пъти формите са стилистично маркирани. Напр.: Дознаѣиеш штошта. Увек брбљају којешта. Којекакви се људи скупљају око њега. (На български език тези примери ще се преведат чрез използване на обикновени неопределителни или обобщителни местоимения: Всякакви хора се събират около него. Ще научиш много нещо (всякакви работи). Изборът зависи от условията на контекста, но фразата е експресивна и дава негативна оценка). Прави впечатление, че посочените редублицирани местоименни форми в сърбохърватски обхващат последователно и симетрично повечето от основните подгрупи – срв.: каткад, којекад(а), кадикад(а), којекаки, којекако, којекамо, којеко, којетко, којешта, којешто, којекоји, којекуд(а), којеоткуд(а), којечији. Те са често полисемантични, понякога с твърде широк диапазон на граматична и лексико-семантична интерпретация²³.

²¹ Т. Цивьян, *Имя существительное в балканских языках*, Наука, 1965.

²² Й. Пенчев, *Подчинените относителни „отстъпители“ изречения*, Славистичен сборник, БАН, 1985. Л. Лашкова, *Мястото на българския език...*

²³ Използвани са данните от Речник сръбскохърватског книжевног и народног језика, САН. И. Грицкат отбелязва синкретизацията на сърбохърватските местоимения: што, који, ко, када, где, нешто и др. като „зачатак специфичног аналитизма“. Авторката отбелязва, че това е засилено на територии, където езецете се смесват, въпреки че такова влияние е възможно навсякъде – вж. И Грицкат, *Нека запажања о јужнословенском заједништву*, ЈФ XLV, 1989, с. 167–8.

Редубликацията като структурообразуваща процедура е изобщо популярна в балканските езици. Тя обхваща и славянските балкански езици, като се проявява във всеки поотделно по специфичен начин. За сърбохърватски можем да обобщим, че активизирането ѝ именно може да се свърже с влиянието на балканската езикова среда, при наличието вече на активно двупосочно взаимодействие между синтактичното и морфологично равнище. В сърбохърватски при вторичната морфологизация, в резултат от която се получават новите местоименни форми, е запазена тяхната вътрешна разчлененост между частите на мотивиращата конструкция. За български език вторичната морфологизация е по-скоро следствие от членуването и тя се установява на равнище родов маркер.

Редубликацията при местоименията в български език е активно представена чрез известната местоименна реприза, която е неоспоримо дефинирана като балканизъм²⁴. Дублирането на пълната и кратка форма на личното местоимение се регулира от позиционни контекстуални особености, свързани с обособяването на отделни смислови и интонационни сегменти. Напр.: На мене ми дадоха това. Казвах ти аз на тебе да почакаш. Него го взеха във флота. Взеха го него и всичко утихна.

Местоименната клитика също така може да дублира съществително – членувано или нечленувано: Детето го взеха още съвсем малко. Още съвсем малко го взеха детето. Повиках го – сина си, де.

Българската книжовната норма съзнателно ограничава явлението в рамките на определени нормативни позиции, което вече може само по себе си да бъде показателно за степента на влияние на кодифициращия субективен фактор, не толкова за възможностите на самия език. По този повод бих искала да възразя на едно рязко противопоставяне на българската и македонската книжовни норми, което предлага К. М. Солецка²⁵ в своята интерпретация на явлението удвояване на обекта като балканизъм, без да се отчита фактът, че става дума за различен нормативен подход, а не както смята авторката – за два коренно различни по същество езикови типа. Двете книжовни норми се основават на различни групи говори, в които репризата е с различна фреквентност, а доколко тя се редуцира или толерира зависи от извънезикови фактори – нормативни правила, между-езикови контакти, избрани насоки на културната дейност и др. Не мога да се съглася и с предложението от полската авторка квалификация на македонски като инкорпориращ език, противно на български, който според нея е коренно различен по тип – позиционен. Според мене и в двата случая

²⁴ Лопашов Ю., Местоименные повторы дополнения в балканских языках, Ленинград, 1978. Цыхун Г. Местоименная клитика и словоредът в българското изречение, Български език XII, 1962, кн. 4. сб. Типологические проблемы балканославянского языкового арсала, Минск, 1981. H. Orzechowska, Podwajanie dopełnień w historii bułgarskiego języka literackiego, Warszawa 1973.

²⁵ K. M. Solecka, Czy podwójenie dopełnienia w językach bałkańskich jest tylko bałkanizmem?, Studia linguistica Polono-Jugoslavica 5, Sconje 1987.

става дума за аналитизъм, аналитични структури или позиционно структуриране. Унификацията на удвоенния обект или по-точно – различната степен на нормативна унификация не е достатъчен аргумент за такова глобално конфронтиране в посока „българо-македонски типологични различия“²⁶. Авторката няма основания да говори за инкорпорация и за концентричен езиков тип (македонски) само въз основа на репризата на местоимението и то в рамките на синтактична конструкция, на синтактично равнище, а не на морфологично, което е характерно за известните инкорпорирани езици – напр. в приведените от нея примери от турски език. Все още за инкорпорация се говори на равнище морфема и в границите на думата (лексемата). А самото повторение като креативно-езиков поход може да се използва в разнотипни езици според конкретната им специфика, но то само по себе си не е достатъчно да бъде единствен разграничителен квалификативен еталон. В разглеждания случай местоименната клитика, чрез която се удвоява обектът не се слива с него – тя е повече или по-малко дистанцирана. В случая, вместо да се търсят типологически паралели между македонския езиков материал и съответствията му в различни екзотични езици, смятам за по-целесъобразно да насоча вниманието си към следния кръг въпроси, които неминуемо и в логична последователност възникват при всеки опит за проникване в природата и същността на явленията местоименна реприза.

1) На първо място трябва да се изтъкне, че то е предизвикано от необходимостта да се изгради унифицирана маркираност на синтактичния обект, което без съмнение е резултат от влиянието на балканската езикова среда. С разрушаването на деклинационната система и пренасочването към аналитичен (по-разчленен) тип изразяване на синтактичните отношения, старите морфологични маркери се изключват. Следователно, търсят се нови начини в рамките на синтактичната конструкция.

2) В случая не става дума за експликация на обикновените обектно-предикатни отношения, които могат да се изразят и чрез възможностите на словоредата, членните форми и др. Удвояването на обекта се регулира от семантичните отношения в рамките на категорията „определеност/неопределеност“, по-точно – засяга различните градации на определеността според текстовите условия. В този смисъл явленията показват известен паралелизъм с унгарско обектно спрежение, въпреки различията в обсега²⁷, което не е за пренебрегване, тъй като става дума за паралелизъм между разносистемни езици. Важен е самият факт, че се налага специфично означаване на определени видове синтактични обекти и то не само в индоевропейските езици. Но дори и в тях (латински, френски и другите романски езици) се отбелязват известни специфични различия, изразяващи се в обсега и фреквентността. Независимо от това, смятам, че по от-

²⁶ K. M. Solecka, cit. op.

²⁷ Д. Совди, Категорията обектоопределеност в унгарския език и нейните сквиваленти в българския език, Съоставително езикознание XII, 1987, кн. 5.

ношение на български и изобщо на цялата славянска езикова територия на Балканите, удвояването на допълнението трябва да се разглежда като балканизъм, за чието унифициране способстват неславянските балкански езици²⁸.

3) Отделно трябва да се разглежда въпросът за избора на средствата за експлициране на въпросния маркиран определен обект. Още в старобългарските паметници се срещат отделни случаи на удвояване на обекта, за което се използват задпоставени местоимения (XIIIв и преди това)²⁹. След загубата на склонението в български език се установява система от постпозитивни членни форми, създадени също на местоименна основа. Съвсем естествено е за изразяване на обособения нов вид интензифицирана определеност (при положение, че членните форми започват да изпълняват и чисто синтактични функции), да се използват отново маркери с местоименен произход. Това, че са използвани местоименните клитики също е напълно логично – те са най-кратките форми, образувачи интонационно обособени сегменти с предходната дума. Репризата е задължителна и според мене се установява най-напред там, където е употребена такава част на речта, която не може да се членува – местоимение-лично, възвратно, показателно, въпросително (но не отрицателно или неопределително), лични имена, роднински наименования, т. е. при наличие на имплицитна определеност. По такъв начин се получава характерното за такива случаи дублиране на информацията за определеност. Напр.: Иван го изпратихме на гарата. Видях го – баща си (моя). Видях го – бащата (чужд). Видях бащата (чужд). Какво ще го искаш (кафето) – сладко или горчиво? След това вече по стария механизъм на засилена морфологизация на новите граматични средства, също както при членните форми, удвояването започва да се разпирява и върху чисто синтактично маркиращи употреби – напр. за разграничаване позицията на обекта при препозиция: *Момчето го взеха войник*. Започва да се дублира и подлогът: *Тя, пролетта, гоиде вече, но нея не можеш винаги да я осетиш* (с дублиран подлог и допълнение).

И така, ако се вземе предвид конкретното изразяване с оглед на използваните средства и конкретните модели, може да се смята, че имат известни основания онези учени, които говорят за самостоятелния, независим вътрешноезиков характер на явленияето, доколкото са използвани собствени форми в рамките от възможности на реорганизираната граматична структура³⁰.

4) И все пак откъде по-точно се появяват първоначалните импулси, къде са източниците и кое от това сложено преплитане на зони на влияние трябва да определим като актуално за балканските славянски езици? Известно е, че с

²⁸ Не смятам за обосновано такива ареали да бъдат изключвани от балканистичната проблематика, ако се приеме ограничаващият критерий на Б. Попов – вж. цит. ст.

²⁹ Rusek J., *Deklinacja i użycie przypadków w Tródmie Chłudowa, Ossolineum 1964.*

³⁰ Л. Милетич, Удвояването на обекта в български език не е балканизъм, Списание на БАН, LVI.

съществувало удвояване като романизъм, което потвърждават и данните от романските езици³¹, независимо от разликите в обсега и последователността на нормативна репрезентация. Безусловно, обаче, се потвърждава обусловеността от текстовите условия – пауза, наличие или отсъствие на емфаза и др. Към това старо огнище трябва да прибавим и следващите последователни взаимодействия на балканските езици в условията на междуезиковите контакти. В тази насока за български е важна на първо място ролята на гръцки, който особено е повлиял както чрез преведените текстове, така и като говорна практика. Балканските славянски диалекти също така са били в контакт с албански. Не случайно като зона на активна проява на удвояването е посечена именно югоизточната част на Балканския полуостров която е по-контактна с гръцки и албански. В определен период в тази зона се появява и многобройно турскоезично население и макар че турският език не познава удвояване на допълнението именно според разглеждания модел, може би не би следвало да се отминава фактът, че в него е особено популярна редубликацията като креативна операция. Удвояват се всички части на речта – съществителни, местоимения, прилагателни, числителни, някои глаголни форми, наречия, с цел да се постигне повишена степен на признака или действието или по-точно определяне³². Така се постига по-свободно разполагане на тези части в изречението. В доста тюркски езици в косвените падежи на местоименията се повтаря деиктичният елемент, а усиленият деиксис е характерен за цялата група, като се използват частици, присъединени към основа на показателно местоимение. И понеже за македонски при други случаи 3. Тополинска констатира засилено влияние от турски език – и като модели, и като честота на употреба³³, то присъствието му в общата типологична картина на репризата би могло да се третира единствено като рамка на една свособразна езикова контактология на основата на двустранни огнища. Така балканската езикова среда регулира и интензифицира процеса, но неговата генеза би следвало да се търси в условията на южнославянско-романската миксоглогия³⁴ в един по-стар хронологически период. В славянските текстове (старобългарските паметници) репризата е по-късна и не толкова типична, активното ѝ присъствие е отбелязано в езика на дамакинските (XVII – XVIII век). В словенски език в текстове от началото на

³¹ 3. Тополинска, цит. ст., Б. А. Черняк, Местоименная реприза в румынском языке, Проблемы синтаксиса языков балканского ареала, Наука 1979, вж. цитираните работи на Ю. Лопашов и Гр. Цыгул.

³² А. Кононов, Грамматика современного турецкого литературного языка, АН 1956, Б. Серебрянников, Н. Гаджиева, Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков, Наука 1986. Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков III Синтаксис, АН 1961.

³³ 3. Тополинска, цит. ст. Friedman V. A. On The Semantic and Morphological Influence of Turkish on Balkan Slavic, Papers from the Fourteenth Regional Meeting, Chicago, Linguistic Society, 1978, 108 – 118.

³⁴ И. Грицкат, Нека запажања о јужнословенском зајединштву...

XVI век се появяват посочените конструкции³⁵, без да се утвърдят по-късно в книжовния език, но те само подсказват, че в процеса на изследване трябва да се върви по-далеч от преводните гръцки текстове и да се търсят различни по време субстратни наслоения³⁶.

В румънски език удвояването на допълнението се отбелязва в текстове от XVII век, като същевременно се изтъква забавения темп на процеса, поради влиянието на старобългарската книжовна традиция, а на места се загатва и влиянието на някои сръбски диалекти (Банат)³⁷. Констатацията на някои изследователи е, че фреквентността на тези конструкции е по-слаба, отколкото в другите романски езици, въпреки че текстовете условия за употребата им са същите и както за всички балкански езици, така и за румънски, репризата е по-характерна за разговорната реч и за диалога. Спазена е и общата схема на утвърждаване на посочените структури – от пряко определено допълнение – към пряко неопределено и косвено допълнение и на подлога.

Като общ извод може да се изтъкне, че по отношение на самия механизъм на удвояване балканските езици си приличат. Различията се явяват, когато се намеси книжовната норма. Така според начина на третиране от страна на книжовната норма можем да набележим условно два ареала – западен (албански, македонски), където удвояването се възприема широко от всички видове стилове, и източен (гръцки, български, румънски), където то е белег на народно-разговорния език. Разграничаването между двете зони е чисто нормативно, не типологическо.

На книжовно равнище сърбохърватски език не познава реприза, въпреки че в определени говори е възможна инициална позиция на местоименната клитика в изречението, а също и удвояване (в някои призренско-timoшки и косовско-ресавски говори)³⁸. Но трябва да се отбележи, че като цяло той не остава изолиран от общобалканската тенденция да се унифицира изразяването на прекия обект. От тази тенденция са обхванати отрицателните изречения, където славянският генитив (една стара балто-славянска особеност) постепенно престава да бъде падеж на прякото допълнение при отрицателните преходни глаголи и се замества постепенно от акузатива като генерализирана форма за изразяване на прякото допълнение³⁹, докато генитивът се специализира в рамките на категорията „определеност/неопределеност“ и на опозицията „партитивност/тоталност“. По този начин сърбохърватски се рязко отличава от другите славянски езици, дори от словенски, който последователно спазва употребата на славянския генитив. Не става дума за това, че някои други славянски езици не познават

³⁵ А. Черняк, цит. Труд.

³⁶ И. Грицкат, Нека запажања...

³⁷ А. Черняк, цит. труд.

³⁸ П. Ивић, цит. труд, А. Пецо, Преглед српскохрватских дијалеката, Београд 1978.

³⁹ Л. Лашкова, Замяна на славянския генитив с акузатив в сърбохърватския език, Език и литература 1968, кн. 1.

повече или по-малко замяната па славянския генитив с акузатив, а за това, че в сърбохърватски език този процес е най-напреднал⁴⁰, ускорен от действието на унификационните балкански преобразувания.

Друга значителна балканска изреченска трансформация, отразила се съществено върху принципите и средствата на структуриране, това е открояването и повишената степен на релевантност на посесивността, което е градивен момент в цялостното преустройство на изречението и същевременно един от показателите за извършеното основно качествено преустройство на граматичната структура на български език. Тази промяна засяга до голяма степен и сърбохърватски език, който я отразява по твърде специфичен начин според експликативните си възможности. Семантичните параметри на посесивността са твърде широки и преливащи в обсега на други категории. Настъпило преобразование трябва да се разглежда в два аспекта: 1) чисто формален, свързан с реорганизацията и прегрупирането на изразните средства, 2) функционален, изразяващ се в честата поява на obligatorност, на разгръщане задължително присъствие на експлицитна информация за посесивност, даже когато тя се дублира или е редувантна, защото отежнява фразата и по същество не внася съществени семантични промени.

Излъчването на притежанието като съществен структуриращ нов опорен център (наред с разгледаната вече обектност) е пряко свързано с аналитичните процеси в балканските езици, довели в един твърде ранен период до синкретизация на датива и генитива именно върху плоскостта на категорията посесивност. Притежателният датив е бил особено продуктивен през среднобългарския период⁴¹, а конкуренцията с генитива започва първо в групата на личните местоимения, но също така и в смесването на предлозите *на* и *от* в посесивни конструкции, в резултат на което се обобщава предлогът *на*. Този предлог в историята и съвременното състояние на български език показва необикновено висока степен на синкретизация, включваща и старите дативни и генитивни функции : срв. *Куйих йодарък на баща си. Това е йодаръкът на баща ми* (предназначен за него; получен от него). *Това е йодаръкът от баща ми* (акцентуван е произходът, източникът). Така дативът не само се налага като предпочитан при изразяването на притежание, но той довежда до видоизменяне на формалните експликации – обобщава конструкцията *на* + Акузатив като обща форма и кратките дателни форми на личните местоимения за трите лица в двете числа, включително и възвратната клитика *си* заедно с пълната възвратна форма *себе* (*себе си* е също балканско образувание в български⁴²).

Напр. Счуших си ръката (моята). Получих ти писмото (твоего). Видях му статията (неговата). Подадох им документите (техните). Срв. с

⁴⁰ Л. Лашкова, Замяна на славянския генитив... Д. Гортан-Премк, Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику, Београд, 1971.

⁴¹ А. Минчева, Старобългарският език в светлината на балканистиката, Наука и изкуство, 1987.

⁴² А. Минчева, цит. труд.

примерите, в които клитиките изразяват само косвено допълнение: *Подарок ти ръка (на тебе). Написах му писмо (на него). Изпратих им документи (на тях). Изпратих им документите си (моите документи – на тях изпратих).*

Кратките притежателни клитики обикновено са отнесени към членувано съществително, с изключение на съдържащите имплицитна определеност имена от типа на роднинските наименования и др. (майка му, брат ми, баща ти). Също както при репризата и тук те са свързани с категорията определеност, тъй като самата посесивност по своята същност е определена. Притежателните местоимения (мой, твой, и др.) се употребяват главно при емпфаза или при противопоставяне (напр. не мой, а твой...) за отбелязване е фактът, че гръцки език съвсем по същия начин достига до своите балкански посесиви, като също започва от местоименията. Албански изминава същия развоен път, само че при местоименията се ограничава само с клитиките на немаркираното трето лице, като най-подходящи за граматикализация. За румънски появата на посесивния датив се свързва със славянските контакти, тъй като явлението е непознато на романските езици⁴³. За разлика от български, гръцки използва генитивни или акузативни клитики, а албански – генитивни.

Сърбохърватски също както и български познава посесивния датив, но в съвременния език употребата му е твърде ограничена от генитива и е по-характерна за западния вариант (главно в Хърватско) или е свързана с определени трайни лексикални съчетания (напр. спомен-плоча палим борцима, споменик кнезу Томиславу). В момента са единствено по-реални дативните клитики, но и тяхната фреквентност не е както в български, а и по цялата територия на сърбохърватския език не е еднакво застъпена⁴⁴. Те се смесват и с етичния датив и с косвеното допълнение. Напр. *Отац ми стиге. Отац ми се разболео. Вереник јој се врећа у војску. Долази јој другарица. Како си ми? (приближаване на събеседника до себе си и собствените светове).*

И така в по-ново време за сърбохърватски е била актуална опозицията между посесивния датив и посесивния генитив с маркиран член дативът. В момента се очертава тенденция да се предвиди и появата на още една опозиция на основата на посесивността – между безпредложния посесивен генитив и посесивните генитивни конструкции с предлога *од* като маркиран член. Засега последните са само все още повече на равнището на книжовния разговорен узус, но има текстови условия, които ги налагат, дори с цел по-голяма яснота и прецизност на фразата, а също и с цел да се избегне натрупването на повече безпредложен генитив при наличието на повече на брой пояснения. Напр. *Од наше куће улазна вратица, од моје сесипре*

⁴³ П. Асенова, цит. труд.

⁴⁴ Л. Лашкова, Кратка сърбохърватска граматика (посесивност), Наука и изкуство, 1985.

вереник, кључеви од кайије, куќица од конзерве, дејше од оној Ивана који је био у зашвору збој њроневере, од мој друја из школе рођена сесџра, од мој школској друја сџриц. Тук треба да прибавим и целия утврден от езиковата традиция пљен списък на роднинските наименования, отчиташци точно източника и степента на родството: *сесџра од ујака, браџи од шетџке, сесџра од сџрица* и др. Това са стари по произход конструкции, от времето когато в сърбохърватски се обобщава предлогът *од* с генитивна рекция, синкретизиращ няколко гранични семантични информации, често смесвани, поради сходната си понякога мотивация – посесивност, партитивност, произход (последните две – в рамките на аблативността). Тези случаи са утврдени като балканизми⁴⁵. Същото явление е отбелязано още в старо-български текстове, където предлогът *оџ* е употребен вместо предлога *на* в посочените по-горе три значения⁴⁶. За сърбохърватски език още може да се смята, че конструкции с предлога *од*, които обобщава няколко подвџда генитивни спецификации⁴⁷ са много характерен случай на аналитична синкретизация, като резултат от балканистичните процеси, засегнали и български език. За разлика от български, в сърбохърватски се оказва, че се обобщава все пак генитивът за изразяване на посесивност, докато на посесивния датив е останала твърде стеснена зона по периферията на категорията, зависеща от вида лексикални и граматични единици на експликацията. Това става така, защото аналитизацията спира до стадия на синкретизация и езикът е запазил падежния начин на изразяване. В случая аналитизмът се проявява до определен таван – до замяната на безпредложната падежна форма с предложно – падежна конструкция (но пак с генитив или инструментал). Към предложните посесивни конструкции в сърбохърватски трябва да споменем и междинните случаи на посесивна квалификация, отнасящи се до инструменталните конструкции с предлога *с* от типа на: *жена с џлавим очима (жена с очима – в разговорна употреба), момак с дуџом косом, сџарац с дрвеном ноџом, девојка с великом џашном и леџим високим шеширом, дечко с лоџџом*. Първите два примера като случаи на „неотчуждаема собственост“⁴⁸ могат да се заменят и с безпредложен квалификативен генитив, доколкото квалификацията е вторична въз основа на притежанието на някаква особеност (физическа). Другите примери нямат алтернативна възможност.

⁴⁵ И. Грицкат, Неколко ситуијих језичких балканизама у српскохрватском језику, Наш језик XVIII, 1 – 2, с. 41 – 51. Експресивне синтагме са генитивна у српскохрватском језику, ЈФ XLII, 1986, с. 71 – 95. Авторката разглежда конструкциите: *сџуб од човека, срце од жене, чудо од дејшеџа* като балканизми – с аналогични съответствия в гръцки, но и като романизми със съответствия в немски, френски, английски. Цитира се мнението на А. Галис, че тези структури са с пранидоевропейски произход.

⁴⁶ К. Мирчев, Историческа граматика на български език, 1978. За хронологията на основните балканизми в български език, Бълг. език XVI, 1966, кн. 4, с. 281 – 293.

⁴⁷ И. Грицкат, Експресивне синтагме...

⁴⁸ Милка Ивић, Лингвистички огледи, Београд 1983.

Сърбохърватски пази и синтетичните славянски форми за изразяване на притежание – притежателните прилагателни и пълните форми на притежателните местоимения (мој, твој, наш...) Напр. *очев ѝоклон (ѝоклон оцу, ѝоклон оца), Пејтрово дејше, сунчеви зраци, човекове ѝојшребе* и др. Редуването им с аналитичните форми се регулира от текстовите условия, като и от известни семантични и граматични специфики.

И така сърбохърватски изразява категорията „посесивност“ както синтетично, така и аналитично, но не в пълния смисъл на понятието „балкански аналитизъм“, тъй като предложните конструкции не са с винителен падеж. В гръцки, румънски и албански също така се отбелязват двата типа експликации, но аналитичните са с предлог и винителен падеж⁴⁹. В български също са запазени притежателните прилагателни, макар и с помалка фреквентност на книжовно равнище, с определено предимство на аналитичните структури с предлога „на“ (*кыцаша на баща ми*). По отношение на пълните форми на притежателните местоимения (мой, твой, негов...) той показва две особености, които според мене са получени в резултат от балканизационните трансформации и правят впечателнието като контрастни при една евентуална съпоставка с общославянските граматични структури. 1) Пълните посесивни местоимения и кратките им съответствия са равнопоставени по отношение на общата честота на употреба. Разпределението им и избора на една от двете се регулира в зависимост от логическото ударение, емфазата, наличието на противопоставителни отношения и други условия, свързани със структурата и спецификата на текста. (Срв.: *Моят учител настояваше на това = Учителят ми настояваше на това. Не твоят, моят учител настояваше на това*). За сърбохърватски важат същите правила на употреба, с тази разлика, че местоименните клитики са по-редки и те могат да бъдат понякога заменени и с нулев маркер. (Напр. *Отац га зове = Његов отац га зове. – бут. Баща му го вика*). 2) В български е характерно постепенното изместване на възвратно-притежателното местоимение *свой* от лично-притежателното местоимение за съответното лице (мой, твой, негов...) Както ще видим и в следващото изложение, това преразпределение се свързва с акцентуване на структуриращата позиция на категорията „лице“ като новоизявен актуален център на изреченското креиране. Това се отнася до случаите на агентивна посесивност от типа на: *Аз му дадох моята книга (своята), ти ми дай твоята (своята). Ние донесохме нашите документи (своите). Те си донесоха техните документи (своите)*. Сърбохърватски също познава този вид конкуренция на двата вида посесивни местоимения, но в по-малка степен (предимно в 1 и 2 лице – *Позвали смо нашу мајку. Позовите ваше другове.*) Явно и в този случай сърбохърватски заема междинна позиция между общославянската традиция и балканските недовършени процеси, при което отново възможностите за бъдещ развој остават открити.

Балканските трансформации, засегнали и коренно видоизменили функционалния аспект на посесивността, заслужават отделно внимание и

⁴⁹ П. Асенова, цит. труд – вж. библиографията.

по-различен вид анализ, вероятно. Те постигат едно неимоверно разширяване на обсега ѝ, достигайщо до хипертрофия, проявяваща се в хиперкоректност, което е особено характерно за български език. Там посесивните маркери са важен елемент от изреченската структура, дори и когато става дублиране на информация при съществителни с имплицитна посесивност (напр. роднински названия, частите на тялото и др.). Напр. *Счујих си рѣкајџа. Повиках майка си. Обајих се на ѝријашеля си. Тя ме зайозна с ѝоденика си. Помолех за шова сѝрујајџа си.*

За сърбохърватски такава свръхвотоварване с посесивност е нетипично, въпреки че в отделни случаи може да се яви и някакво дублиране, което да е повече разговорно. Срв.: *Сломио сам руку. Позвао сам мајку. Назвао друја. Она ме ујознала са вереником. Замолуо сам сујрују.*

Очертаната в български схема на притежателни експликацији много напомня подобно състояние в някои аглутивативни езици – унгарски, тюркските езици. За нашите наблюдения е от значение фактът, че в турски език (както и в цялата тюркска група) съществува последователно изразена чрез специализирани граматически форми посесивност за всички лица, а отделно в спрегаемите форми на миналите времена⁵⁰. За отделни периоди от развој на двата южнославянски езика, освен паралелите с гръцки, албански и румънски, не би следвало да се пропусне и привличането на фактологията от турски език, дори и само като допълнителен катализиращ фон, или като допълнителни данни за цялостната балканска езикова ситуация.

Третият основен структуриращ център в изречението след балканските реорганизации е категорията „определеност/неопределеност“, за която български създава свои граматикализирани маркери – пост-позитивни членни форми. Сърбохърватски няма такива, но затова пък за изразяване на втория член (неопределеността) специализира като маркер лексемата *један* (наред с неопределителните местоимения: неки, нека... и $\emptyset$ морфема)⁵¹, поради което показва частични сходства с български, въпреки че понякога изборът на маркер за неопределеност в двата езика се разминава⁵². Определеността в сърбохърватски се изразява чрез активизиране на всички налични в езиковата структура граматични средства : показателни местоимения, опозициите между генитив и акузатив, както и между пълни и кратки прилагателни (последната, според Н. Толстой, най-добре представена, в сравнение с другите славянски езици⁵³). По отношение на комплексното изразяване на

⁵⁰ А. Кононов, Грамматика современного турецкого языка... Б. Серебрянников, Н. Гаджиева, Сравнительно историческая грамматика тюркских языков...

⁵¹ М. Ивић, Лексема један и проблем неодређеног члана, ЗФЛ књ 14/1, с. 103 – 120. Л. Лашкова, Неке карактеристичне типолошке ознаке српскохрватског књижевног језика у поређењу са бугарским, НССВД 7, 1977, с. 29 – 39.

⁵² Л. Лашкова, цит. ст.

⁵³ Н. И. Толстой, –вж. критичния преглед на данните у Е. Фекете, Облици, значење и употреба одређеног и неодређеног придевског вида у српскохрватском језику, ЈФ XXVIII/1–2, XXIX, 3 – 4.

категорията с двата ѝ члена, смятам, че той е в типологическата схема поставен някъде между български и другите славянски езици. За словенски също е констатирана последователна употреба на показателните местоимения (предимно *ta*) за изразяване на определеност и съответно – на лексемата *ep* – за неопределеност с твърде голяма последователност⁵⁴, което вече е основание да се говори за южнославянски отделен ареал, независимо от генезиса и източника на явлението. Актуализира се и проблемът за двойната обусловеност – романо-субстратна като предхождаща и евентуални допълнителни балкански циклични взаимодействия. Балканските трансформации в рамките на категорията „определеност/неопределеност“ се простират и върху глагола – т. е. засягат и вербалната фраза⁵⁵. Не става дума за поява на нови морфологични маркери, както е при съществителните в български език, което до сега винаги е било многократно изтъквано на преден план и включвано в списъка на балканизмите, тъй като е очевидно и прави впечатление. В сферата на глагола става преразпределяне, репродукциране и специфициране на славянски езиков материал, затова механизмът на тези промени остава скрит. Така например в български език се доразвиват и укрепват бинарните опозиции между свършения и несвършения вид на глагола, достигащи до състоянието на отворена верига, когато от всеки глагол, дори от заемките, могат да се образуват видови двойки (напр. ангажирам: заангажирам: заангажирвам). По същия начин е добре запазена и опозицията между двете прости минали времена – имперфект и аорист⁵⁶. Определено балкански продукт е появата на перфектна основа (без копула) на цялата парадигма от несвидетелски преизказни форми, образуващи опозиция със свидетелските по принципа на противопоставяне на неопределени (несвидетелски, преизказни) спрямо определените (свидетелските). Напр. *ѿе ѿиеха: ѿе ѿиели, ѿе ѿиха: ѿе ѿили, Те разбираха: ѿе разбирали, ѿе разбраха: ѿе разбрали*. Тук е важно да се подчертае в какво именно се състои самата иновация – това е необходимостта за структурирането на текста от редовно отбелязване на модалната категория „преизказност“ (т. е. очевидност, сигурност, свидетелска точност). Перфектните форми се оказват най-подходящи като не-обвързани с информация за точна темпорална локализация. От друга страна тази специализация на перфекта е в синхрон с общото нарастване на фреквентността му и с увеличеното му функционално натоварване в славянските езици, в повечето от които той става основно разказвателно време.

⁵⁴ И. Грицкат, Нека запажања о јужнословенском заједништву... Авторката дава пример: на далеком брду видела се нека држава сл:... сна селкев.

⁵⁵ С. Chvany, К вопросу о категории „определенности-неопределенности“ в повествовании (на материале болгарского, русского и английского языков), IX Международный съезд славистов, Резюме докладов, Киев, 1983. В. Косеска-Гошева, Семантична интерпретация на проблеми, свързани с категорията с определеност/неопределеност (върху материал от български и полски език), Съпоставително езиковедие VIII, 1983, кн. 5.

⁵⁶ С. Chvany, ... цит.

Преизказните форми имат аналог в албански и турски език, където също са възникнали на основата на перфектни форми⁵⁷. Интересното е, че поради спецификата си на модално-оценъчно средство, израз на известна дистанцираност в пропозицията, те са най-често свързани с третото глаголно лице. Тяхното появяване в структурата на текста, както и някои други конкретни промени, за които ще стане дума в следващото изложение, насочват вниманието към оформилия се важен актуализиран център на изреченското структуриране – категорията „лице“.

Сърбохърватският глагол по отношение на категорията „определеност/неопределеност“ показва същите особености, както и при съществителните – несиметричност, незавършени процеси, синкретизъм, междинни фази, комплексни експликации. Езикът има голямо количество двувидови глаголи, включително и засмки (напр. на -ирати, -исати), което е показателно за наличието на синкретизъм⁵⁸. От друга страна е противопоставен големият брой на видово дефективни глаголи. Опозицията между аорист и имперфект в наше време е вече неутрализирана и превърната във видова, но тя е заменена от опозицията между аориста и перфекта. Аористът е все още жива категория, но се наблюдава тенденция към засилването на перфекта като разказвателно време (както и в повечето славянски езици). Като функционален еквивалент на българските преизказни форми за въвеждане на несвидетелско действие много често се използва редуцираният перфект (без копула)⁵⁹. Наред с това се употребяват и лексикални средства – глаголи (*verba dicendi*), наречия, частици и др. (Прича се да је овде био дворац. Говори се да наводно не доносиш ништа.). И тук редуцираният перфект е повече свързан с трето лице на глагола като немаркирано. Той все пак е основното граматично средство за изразяване на несвидетелско време, но има случаи когато се кръстосва с преразказ на минали действия от позицията на агенса или на непосредствения свидетел (А ја чекала, чекала, па заспала). Може да се смята, че запазването на функциониращата опозиция между аорист и перфект в сърбохърватски по начало се смята за балканизъм, но за разлика от езиците от първата балканска зона (български, албански, гръцки, където двете минали времена показват сходни признаци), в която все още се запазва приоритетът на аориста като основно разказвателно време, в сърбохърватски се следва индоевропейската тенденция (и славянска) да се наложи перфектът. Все пак трябва да се отбележи, че основните видове употреби на сърбохърватския аорист съвпадат с българските и изобщо с балканските, дори и гномическият аорист (Ко се дима не надими, тај се ватре не нагрѣја). С налагането на перфекта се

⁵⁷ А. Кононов, цит. труд, А. Сытов, Категория адмиратива в албанском языке и ее балканские соответствия, Проблемы синтаксиса языков балканского ареала...

⁵⁸ И. Грицкат, Нека запажања... Авторката констатира наличието на същата особеност и в словенски.

⁵⁹ И. Грицкат, О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику, отисак из ЈФ, Београд 1954.

анулират всички допълнителни информации за миналото действие, остава релевантна само отдалечеността от условно възприетия момент на отчитане – това е моментът на 1-то лице, тойто е основен в структурирането на текста. Така аористът сам по себе си повече сиaccentува върху по-прецизно изразената темпоралност, докато перфектът носи и прагматични характеристики с оглед на говорещия и на другите участници в процеса, структурира различни видове текст, може да обхване и крайната периферия на действията. Затова смятам, че темпоралността трябва да се разглежда в трите си фази: 1) начин на разчленение и възприемане, 2) начин на подреждане (класификация), 3) видове езикови релевантности (с комуникативна стойност). Според степента на засилване на неутрализацията между аориста и перфекта, може да се смята, че за румънски е актуална третата фаза⁶⁰, докато за сърбохърватски – втората.

Засилената тенденция към унификация, многократно посочвана като типично балканска, се проявява и в сърбохърватски, където се забелязват двата ѝ междинни етапа – синкретизъм и неутрализацията на опозицията „посока/място“. Вторият процес представлява една от най-глобалните трансформации в граматичната структура. Анулира се една основна информация в глаголната група, водеща до промени в цялата ѝ структура. Най-очевидна е промяната в рекцията на глагола и в наречията като адвербиални пояснения. Обобщени са само по едно от старите славянски двойки наречия – напр. *долази овде често/ слава често овде, ту ъе сѣишиѣту ъе седеѣи, иди на ѣрег/осѣани найрег*⁶¹ (подобни случаи се наблюдават и в словенски, посочени от И. Грицкат.) Разколебава се цялата схема на глаголната рекция – преходност, непреходност, възвратност, при което се премахват границите между отделните групи⁶² под влияние на гръцки език. Напр.: *ѣребайѣи, корисѣиѣи, ѣежѣиѣи, боли ме, слаѣиѣи, симѣиѣиѣиѣи, ѣрослеѣиѣи, ѣничѣиѣи, неекѣиѣодирана бомба, зайлакѣне очи, дѣѣломирѣни инжеѣнер, онесвѣиѣена жена* и др. (посочени от И. Грицкат). Основната информация се прехвърля вече върху лексикалната семантика на самия глагол. Актуализира се субектът – действащото лице, не толкова самия начин на действието и другите му характеристики както преди. Тези промени са по-ясно очертани в български език, който е вървял през същите етапи, но по-рано и по-глобално. Именно българският езиков материал помага да се очертае схемата на тези съществени преобразования и изменения в механизма на изреченското и текстово структуриране. Проблемите предстоят да бъдат изследвани в славянското езикознание. Смятам, че с нарушаването на опозицията „посока/място“ се стига до вторични предгрупирания в цялостния блок от глаголите за движение. Така в славянската подгрупа, включваща известен брой глаголни

⁶⁰ Д. Стоянова, Относно употребата на аориста и перфекта в българския и румънския език, Съпоставително езикознание XVI, 1991, кн. 2.

⁶¹ И Грицкат, Нека запажања... Последните 2 примера са от тази статия. Авторката отбелязва подобни случаи и в словенски език.

⁶² Б. Попов, цит. ст. Авторът се позовава на И. Грицкат.

двойки от несвършен вид, противопоставени според начина движение (насочено: ненасочено) от типа на: рус. *плыть-плавать*, сх. *пловити – пливати, ходити – ходати*, се неутрализират опозициите, а самите лексеми претърпяват допълнителна семантична и друга лексико-стилистична специализация. Това е повече валидно за сърбохърватски, докато в български често се съкращава употребата на единия глагол или се ограничава (напр. *плуваме* за всички контексти, *плаваме* диалектно или архаично). Сърбохърватските глаголи от посочения вид са разделени според субекта (*шлови* брод, чамац – *плива* човек) или видоизменяне на самото действие (*ходам шрайаво*, за другите случаи в повечето видове контекста се обобщава *ићи: ходићи* отпада в пасивния лексикален фонд); а понякога и единият глагол отпада и се обобщава другият (-напр. *јахати, јашем*). Българските съответствия на старата двойка *яхам – яздя* са разделени според характеристиките на обекта или обсега на самото действие, но в никакъв случай не според някогашните критерии за детерминирано/недетерминирано движение⁶³. Всички тези преобразования в групата на глаголите за движения се разкриват и при съпоставката с другите славянски езици, които пазят старото състояние (рус. *лететь – летать*, чеш. *jeti – jezdiť*). Във връзка с поставения проблем трябва още веднъж да се подчертае като характерна балканска иновация нарасналата роля отново на категорията „лице“, която твърде често се оказва решаващо. Това в поголяма степен се отнася до български, но в голяма степен и за сърбохърватски. Особено е съществена позицията на 1 лице като основен структуриращ център. И тъй като деиктичната система в български е двучленна, разграничението се върши само с оглед на говорещия (аз – този: той – онзи), а положението на 2 лице варира – то може да се съчетава и с първо и с трето лице (напр. при несвидетелско действие в системата на глагола), т. е. образуват се два вида опозиции – 1/2, 3 лице и 1, 2/3 лице. При глаголите за движение по-специално се оказва, че и позицията на слушателя в определени случаи може да стане релевантна, доказателство за което са специализираните лексикални средства с разпределение по лица. Напр. Аз *идвам* при тебе. Ти *идваш* при мене. Ти *отидваш* при него. *Ела* при мене (повелителната глаголна форма е гръцка)! *Върви* при него! Срв. рус. -Я *иду* к тебе. Я *иду* к нему. Сърбохърватски език заема някакво междинно положение между другите славянски езици и български, като съчетава и двата вида възможности в зависимост от конкретната глаголна лексема. Напр. Ja *идем* код тебе./и: Ja *долазим* код тебе./ Ja *идем* код њега./и: Ja *одлазим* код њега./ Дођи овамо! *Иди* код њега! Но се казва и *Иди* к мени! (при акцентуване на самото придвижване като такова). Възможностите са две – или да се обединят второ и трето лице, или както в български да се маркира специално второто лице като позиция

63 Й. Трифонова, За опозицията *ида/ходя* в съвременния български език, Език и литература XXXVII 1982, кн. 4. За семантиката на една двойка глаголи в съвременния български език (Яхом – Яздя в съпоставка с чешки), Славистичен сборник БАН 1985.

на слушащия. Интересни в това отношение са императивните конструкции с оглед на всички възможни ситуации.

Данните от другите балкански езици потвърждават направените наблюдения и изводи. Неутрализацията на централната опозиция („посока/място“) в другите съседни езици от посочения ареал е описана в доста изследвания⁶⁴, но към това трябва да прибавим и честото неразличаване на посока и място в турски език (както и в много тюрски езици)⁶⁵, доказателство за което са унифицираните адвербиални форми. Специално внимание заслужават групите на глаголите за движение в гръцки и албански, които показват същите принципи на специализирано разделение според категорията „лице“⁶⁶. Така например в албански употребата на глаголите за движение *hyj, futem* се регулира в зависимост от позицията на говорещия или наблюдателя спрямо субекта, с глагола *vij* се маркира действие, насочено към говорещия, а отделно се разпределят някои глаголни лексеми в зависимост от семантиката на субекта на действието (*dal*). И в гръцки език глаголите за движение се разпределят в зависимост от семантиката на субекта или обекта.

Пряко свързан с повишената функционалност на категорията „лице“ е друг един балкански процес – замяната на инфинитива с да-конструкции, който за български е приключил, а в сърбохърватски все още тече⁶⁷ при наличието на конкуренция между двата вида форми. Отстъплението на инфинитива в сърбохърватски не се различава по същество от развойните етапи в български език в един по-стар период, а схемата на конкуренцията с да-конструкции доста напомня положението в румънски⁶⁸. Отстъплението на инфинитива може да се обясни като резултат от теиденцията към по-експлицитно изразяване на субекта на глаголното действие, което се постига чрез личното окончание в да-конструкцията (казати: да кажем). Не случайно българският инфинитив се заменя по-бързо в онези позиции, където е трябвало да се експлицира лицето. В съвременния книжовен език подчинителният съюз *да* се пази само в еквивалентните на стария инфинитив конструкции, докато в подчинените обектни изречения се специализира съюзът *че* за еднозначно маркиране. (Каза, че учи. – сх. Рекао је да учи.) Българският подчинителен съюз *да* извън посочените случаи се среща в разговорна не книжовна употреба. В сърбохърватски език различаваме *да1* и *да2* – едното в еквивалентната на инфинитива лична глаголна форма (писати: да пишем), другото като подчинителен съюз в хипотаксиса (Каже да нема пара). И в двата случая сърбохърватският съюз *да* е с фиксирано

⁶⁴ П. Асенова, цит. тр. и посочената там литература, И. Грицкат, *Неколко ситнијих језичкох балканизама... Студије из историје српскохрватског језика*, Београд 1975. На този труд се позовава и Б. Попов в цит. статия.

⁶⁵ А. Коионов, цит. труд. Б. Серебрянников, Н. Гаджиева, цит. труд.

⁶⁶ Проблемы синтаксиса языков балканского ареала...

⁶⁷ М. Деянова, *Функционален развој на инфинитива...*

⁶⁸ П. Асенова, цит. труд, с. 111.

разположение в изречението – непосредствено пред глагола или пред подчиненото обектно изречение, костовъвежда.

Към списъка на утвърдените балканизми се отнасят и формите за бъдеще време в двата славянски езика, образувани от спомагателния глагол ХОТѢТИ – в български преобразуван като частица – маркер (*ще*), а в сърбохърватски – като редуцирани форми с личните глаголни окончания (*ћу, ћеш, ће...*). В български като диалектни съществуват и форми с лични окончания (*ша, шеш, ще...*), които определено са и архаични. За типологичната характеристика на сърбохърватски в светлината на балканските езикови процеси трябва да се обърне внимание и на конкретните формални решения при образуване на футура. В сърбохърватски се използват два модела – аналитичен (*Ја ћу писати*), предполагащ задължителната експликация на субекта на глаголното действие (т. е. дублира се информацията за глаголното лице) и втори – аглутинативен (*писаћу, писат ћу*) със задпоставен маркер и без експлициран субект. Следователно, освен избора на спомагателния глагол, също и моделите на футура са вече основание да се говори за балканизъм. Словенски език също познава отделни случаи на образуване на футур с форми на волунтативния глагол⁶⁹, а също и експанзия на да-конструкциите, но това по-скоро е резултат от вътрешно пререзпределяне на съюзите в рамките на изреченския синтаксис⁷⁰. В него, освен някакви частични контакти с балканските процеси, е възможно също и влияние от някои други индоевропейски езици, както и минали романски процеси.

Характерна балканска иновация е един типичен случай на удвояване на предлози, който е характерен и за двата южнославянски езика. Става дума за удвояването и като фреквентност, и като тип – малко по-различен от характерното славянско използване на двойни предлози од типа на: *иза, испод, испред, између*, познато и на други славянски езици. По отношение на честотата на употреба на два предлога (не двойни предлози, както е в славянската традиция, а именно два предлога) поактивен е български език, но сърбохърватски също се отличава от другите славянски езици поради наличието на посочения вид редубликация. Срв. сх. *Кладили су се на њо два њива*. б. *Обзаложиха се на њо две бири (за њо две бири, њо за две бири)*. *Взми шова за из њѡи*. – сх. *Узми ово за усѡи*. б. *Изѡраѡи ме до ѡред кѡци*. – сх. *Оѡѡраѡио ме до исѡред куће*. Разликата между двата езика, освен в общата фреквентност на разглежданите конструкции, е и в това, че български може по-често да съчетава различни по семантика предлози и това е възприето от книжовната норма, докато сърбохърватски по-често съчетава близки по семантика предлози („еднопосочни“), от които единият е главен и определящ рекцията, а другият е уточняващ, усиливащ. Касае се по-скоро за преход от славянския тип удвояване до балканския, който е в по-голяма степен характерен за български. Примери като: б. *Не е за без ѡаѡио*. *Това е за ѡод сакоѡио*. са по-характерни за български, докато в

⁶⁹ И. Грицкат, Нека запажања...

⁷⁰ М. Деянова, Към семантичните функции на съюза *да*, Български език, 1970.

сърбохърватски те не са книжовни, а носят по-битово-разговорна окраска⁷¹.

Удвояването като синтактичен модел е характерно и за оформянето на някои видове съюзи и частици. И двата езика познават емфатичната употреба на съюза – частица⁷² в комбинация с други частици и съюзи. Напр. б. *Даже и, даже и ако* – сх. *чак и, чак и ако*. Иначе и без това се смята за балканизъм емфатичната употреба на *и* към отделни изреченски сегменти: б. това, както *и* всичко друго ... – сх. *ово, као и све остало ...*

Вид балканска редубликация е подсилването на подчинителните съюзи с частици, предлози и местоимения, което съществува и в гръцки, албански и румънски. Има мнение, че се касае за гръцко влияние⁷³. Тази особеност има и сърбохърватски, както и другите славянски езици, но не в такава степен и не винаги на книжовно равнище. Напр.: *без да* (в сх. е в някои диалекти)⁷⁴, *за да* (сх. *да* + условно наклонение или индикатив), *даже и да* (сх. *чак и да*), *преди да* (сх. *пре но ишшо/пре нею*), *зашто* *че* (сх. *зашто ишшо, зашто да*). Български език в сравнение със сърбохърватски повече предпочита употребата на същински специализирани подчинителни съюзи и по-малко – на съюзно употребени относителни местоимения (който, която, където...), в случаите, когато трябва да се избира между двете възможности. По такъв начин българското подчинено изречение се проявява като по-самостоятелно, по-монолитно оформено, без допълнителни изисквания към глаголната оформяне на предиката, изразяван обикновено чрез немаркиран индикатив, докато в сърбохърватски, а и в другите славянски езици често се изисква смяна на наклонението. Напр. сх. *Молили су је, нудили свачим, како би иштак нешшо одала. Ушшаће сушра рано, како би се на време убацио у воз*. б. *Молеха я, предлааха и всичко, за да издаде все ишак нешо. Ушре ше сшане рано, за да се нашовари на време на влака*⁷⁵.

За пълното изследване на граматичните балканизми и в двата южнославянски езика е важно да се опишат всички възможности за паратактични трансформации на определени видове изреченски структури, включително и прехода от хипотаксис към паратаксис. Напр. *Што чиниш ише се не жениш?* (пример на К. Санфелд)⁷⁶ б. *Какво чакаш, иша се не жениш? = Какво чакаш, че се не жениш?* (в българските примери първият съюз е паратактичен, вторият – хипотактичен, без особена смислова разлика). Излезе, *без да* се обади. Това е сериозно. *Без да* говорим за опасните последици. (Последните два примера показват възможността да се премине от хипотаксис към

⁷¹ Л. Лашкова, Неке карактеристичне типолошке ознаке... Ј. Кашић, Појава нагомилавања предлога у савременом српскохрватском књижевном језику, ЗФЛ 1969, кн. 12.

⁷² И. Грицкат, Нека запажања...

⁷³ П. Асенова, цит. труд.

⁷⁴ Л. Лашкова, За развој на една карактерна отрицателна конструкција в български език, Български език XXIII, 1973.

⁷⁵ Л. Лашкова, За някои проблеми на съпоставителния славянски синтаксис, Studia z filologii polskiej i słowiańskiej, XXII Warszawa 1992.

⁷⁶ П. Дмитријев, Јесу ли потребна ограничења? Наш језик, XIII 1968.

паратаксис в български при сложния съюз *без да*. Сх. еквивалент: *Изашао је, а да се није јавио. То је озбиљно. А да не јоворимо о ојасним йоследицама*)⁷⁷.

Като вид редубликация на изреченско равнище могат да се разглеждат и дефинираните вече като балкански модели на отстъпителни изречения с повторение на глагола при въведено отрицание от типа на б. *Шеш – не шеш, няма да избјаш, Шеш – не шеш, иџ йлашаш*. Сърбохърватски също има доста такива установени фрази, повечето от които с перфектна форма на глагола: *Хиџео – не хиџео, мораи да йлашаш. Хоџеш – неџеш, јави се. Бежао – не бежао, неџеш уиџеш*. Повтарят се при емифаза и съставните именни предикати: б. *Коџио е йраво, йраво е. сх. Шйио је истиина, истиина је*. Всички тези посочени случаи имат съответствия на лексикално равнище: б. цял – целеничък, сам – саменичък сх. цео – целцат, сам самцат (самцијат, при – прицат (прицијат).

В предпочитанието си към по-разчленени структури български съкръщава употребата на деепричастията (пишейки, гледайки, играейки) за сметка на подчинените адвербиални изречения, което се толерира и от страна на книжовната норма. Но като обратна реакция на езика се забелязват прояви на вторична синтетизация, изразяваща се в употребата на наречия, предложно-адвербиални конструкции и др.⁷⁸ Напр. Преминаха реката *с йлуване*. Достигна до тук *с йлузене*. Посрещна ги *йрав*. Чете *леинал*. Това донякъде компенсира пренатоварването на фразата с многобройни подчинени изречения, което излишно я удължава.

И така прегледът на някои балкански езикови трансформации в български и сърбохърватски език ни дава основание да смятаме, че като резултат е постигнато съществено преустройство на механизмите на изреченското и текстово структуриране, при което са създадени нови опорни центрове със своя собствена микроструктура, включваща преразпределени славянски средства, а и някои нови експликации, създадени върху стара основа. Това са: 1) Категорията *лице* и отношението му към действието, 2) Определеност/неопределеност в широк спектър, 3) Посесивност, 4) Обектност чрез акцентуваното маркиране на допълнението (по-често прякото, но без да се изключва и косвеното напълно).

Необходимо е да се преразгледа и допълни списъкът на балканизмите в южнославянските езици, като всяка особеност се подложи на вътрешноезикова функционално-типологическа характеристика, а след това да се съпоставят в отделните езици. Типовете балканизми трябва да се разграничат на: първични, вторични, заимствани изцяло, създадени на собствена основа. Да се определят случаите на заимствана креативна процедура или пораждащ механизъм, в резултат на което е създадена цяла серия от еднотипни структури с различна дистрибуция, които се типологично родствени (напр. проявите на редубликацията, които се откриват в огромен спектър и в най-неочак-

⁷⁷ Л. Лашкова, За развоја на една характерна отрицателна конструкция...

⁷⁸ Л. Лашкова, За някои проблеми на съпоставителния славянски синтаксис...

ваните пунктове). Може би трябва да се въведат и дефинират класификативните понятия „славянски балканизми“ и „балканизирани славянизми“, при което не мисля, че е целесъобразно да се изключват явленията, срещани в романските или в другите славянски езици, поради сложността и стъпаловидния ход на процесите. Именно поради отчитане на вълнообразния характер на процесите на балканизация, смятам за по-целесъобразно да се очертаят подвижни зони – т. е. зоните да не са само 2, както досега, а за всяко езиково явление да се отчитат показателите поотделно. Във всяка зона трябва да се различават център и периферия, които да не се повтарят винаги по отношение на различните процеси.

Балканизационните процеси в сърбохърватски все още протичат при непрекъснато увеличаващ се перспективен езиков потенциал от експликации, процеси на пораждане, регрупиране и разпределение, обединяващи характерологията на качествените и количествените данни. Резултатите са все още непредвидими в този „частично балканизиран“ (според балканологичната традиция) език.

Резиме

Лили Лашкова

О БАЛКАНИЗАЦИЈИ СРПСКОХРВАТСКОГ И БУГАРСКОГ ЈЕЗИКА

Под „балканизацијом“ се подразумевају све могуће реорганизације граматичке структуре (у случају одабраног материјала) изазване квалитативним и квантитативним променама у условима балканске језичке средине, уз две напомене: (1) балканизација не значи обавезно аналитизам и обрнуто; (2) имају се у виду не само чисто балкански језички модели, него такође и различите реорганизације исконских структура у балканској језичкој „клими“. С погледом на блискост сродства разматраних језика у савременом раздобљу њиховог развика актуализују се два питања: (1) Колико је та блискост условљена њиховом припадношћу групи јужнословенских језика? (2) У којој мери се она потврђује и допуњује касније развијеним и још увек активним балканским језичким тенденцијама и њиховим последицама; како се практички остварује тај континуитет?

БРАНКО ТОШОВИЋ
(Москва)

ОГЛАГОЉЕНОСТ ФУНКЦИОНАЛНИХ СТИЛОВА

У зависности од низа околности, а прије свега од саодноса у термину друштво – човек – језик, долази до врло широког и комплексног разуђивања језика. Његова глобална разграђеност састоји се од неколико основних типова: 1) територијалног (дијалекти, нарјечја, урбани говор, варијанте и сл.), 2) социјалног (жаргони, аргои, социолекти, тајни језици и сл.), 3) полног (мушка и женска варијанта језика), 4) старосног (дјечји говор, говор омладине, одраслих, старијих особа), 5) функционалног (функционални комплекси, међустилови, функционални стилови, подстилови, жанрови), 6) групног (микросоциолекти), 7) индивидуалног (индивидуални говори, идиолекти). Иако су све врсте диференцијације језика на овај или онај начин релевантне за комуникацију међу људима, једна се по значају издваја – то је функционалностилска. У основи модела функционалностилске диференцијације језика налазе се два категоријална појма: карактер односа и тип односа. Карактер односа подразумијева утврђивање специфичности веза у функционалностилској диференцијацији језика и њихово осмишљавање као посебних система, надсистема, међусистема и подсистема, који и чине тип односа. Карактер односа и тип односа у функционалностилској диференцијацији језика толико су изукрштани и усложњени да се за цјеловито осмишљавање чини веома погодним увођење појма функционалностилске интеграционе цјелине, под којим подразумијевамо врсте функционалностилске разградње језика које образују засебан комплекс. Тиме се, по нашем мишљењу, може ријешити најсложенији проблем у функционалностилском раслојавању језика – проблем међуваријантних облика. У општој функционалностилској диференцијацији језика издвајамо сљедеће интеграционе цјелине: функционалне комплексе, међустилове, функционалне стилове, подстилове и жанрове.

Централни појам функционалне стилистике је функционални стил (ФС). По нашем мишљењу, функционални стилови су екстралингвистички условљене системске реализације језика у одређеним областима људске дјелатности са специфичном интралингвистичком (парадигматском и синтагматском) структурираношћу, математичко-статистичком закономјер-

ношћу (фреквенцијом и вјероватноћом употребе језичких средстава), мањом или већом традиционалношћу и историјском заснованошћу (Тошовић – 1988, 57). У оваквој дефиницији битни су следећи елементи: 1) системност, 2) специфичност дјелатности која се покрива, 3) интралингвистичка (парадигматска и синтагматска) организација, 4) фреквенција и вјероватноћа употребе језичких и нејезичких средстава, 5) традиционалност, 6) историјска утемељеност¹.

Сва досадашња истраживања, као и наше конкретне анализе, упућују на закључак да је најоправданије, најсврисходније и најоптималније издвајати пет функционалних стилова: књижевноумјетнички (КФС), публицистички (ПФС), научни (НФС), административни (АФС) и разговорни (РФС). Њихова је природа таква да се може говорити о различитим стилским формацијама и о њиховим различитим квантитативним и квалитативним вриједностима.

Функционални стилови образују широк и разгранат систем у коме се они међусобно преплићу и прожимају. У томе систему један стил посебно се издваја, односно толико се издваја да га неки стилистичари одводе с функционалностилске равни. То је књижевноумјетнички стил (КФС). Његова ширина, максимална слобода одбира језичких средстава, полистилематичност, естетска усмјереност чине га засебним језичким кодом, кодом који стоји у опозицији према свим другим ФС. Својом природом КФС у функционалностилској разградњи има доминантну улогу и више од свих ФС изражава свеколик лексички и граматички потенцијал језика. Рецимо, богатство језика не треба тражити у ПФС, НФС или АФС (мада и они, на свој начин, одражавају то богатство) будући да имају различите степене ограничења у коришћењу језичких средстава. Богатство језика највише се одсликава у умјетничким текстовима са њиховом изузетном шароликошћу, разноврсношћу и свеобухватношћу. Опозиционост КФС према осталим ФС толико је изразита да може послужити за кристалисање фундаменталних особина свих ФС. Стога ћемо нешто више простора посветити овом стилу.

Непрекидно доживљавање и спознавање стварности одвија се на сваком кораку. Добијена информација претвара се у сазнања, утиске и доживљаје, односно води стварању различитих спознаја. У једној се ствара модел те реалности који би требало да буде реална представа околног свијета и појава у њему. Стварност се у њој хладно, објективно и депристрасно перципира. У другој се врши субјективна трансформација па се добија потпуно индивидуализована представа реалности. У првом случају настаје научна спознаја, у другом умјетничка.

Све што је доступно перцепцији пролази сложен пут измјена, преинача да би се на крају добило умјетничко виђење свијета. И колико је год реалност богата својим појавним облицима толико је, готово у истој мјери, богата и разноврсна умјетничка креација. У умјетности стварност се до-

¹ Више о функционалним стиливима в. Тошовић – 1988.

живљава кроз призму ауторовог ја и претвара у посебну форму стварности. Представе у њој нису онакве какве јесу у реалности. Умјетник се не изражава у форми елементарних појмова или основних представа, већ свој доживљај гради на ономе што се зове умјетничка слика. У разноврсним поетским сликама изражава се поглед на свијет, преносе се ставови, идеје, осјећања.

За изражавање свеколиког, еложеног и комплексног унутрашњег набоја у умјетности се користе различита средства – ријеч, звук, дрво, камен, платно и сл. Од свих начина естетског изражавања стварности највећу ширину добио је онај који је помоћу ријечи претакao стварност у умјетничку спознају. То је књижевност. Вјековима је ријеч служила као средство умјетничког изражавања, у коме су увијек постојала два циља: да се дадне своје, субјективно виђење стварности и да у перципирању те визије реципијент не остане равнодушан, већ да преживљава, да се радује и тугује, весели и пати. Тако је, на бази субјективног поимања и изражавања реалности, у дугом временском периоду настајао посебан облик казивања – књижевноумјетнички стил.

Основно што КФС диференцира од свих осталих јесте изражавање у форми представа о предметима, појмовима и појавама, односно у форми поетске слике, умјетничког лика. У сваком књижевноумјетничком дискурсу могу се запазити три елемента. Прво, њиме се увијек жели нешто саопштити. Друго, оно што се изражава настоји се лијепо казати. Треће, тежи се стварању сликовитих представа ради изазивања одговарајућих реакција, позитивних или негативних. Аутор умјетничког дјела настоји да читалац постане коаутор, па га у свој свијет реалности увлачи и усмјерава на ова или она преживљавања. „Умјетничко дјело не само што саопштава, информише, него и "провоцира" одређену естетску активност читаоца, гледаоца, слушаоца. Естетски утисак о умјетничком дјелу повезан је не само са добијањем информације него истовремено и са реакцијом лица које прима, које се том реакцијом стваралачки одазива на умјетничко дјело. Умјетничко дјело намијењено је не само за пасивно перципирање него и за активно саучествовање у чину тога стварања. У томе је суштинска разлика између умјетности, рецимо, и науке, која се у својим појединим дисциплинама може ограничити на изношење информације“ (Лихачев – 1973, 394).

КФС се разликује од других ФС и по начину мишљења на коме се гради. Док се други стилови базирају на констатацији реалности, објективној анализи стварности, јурдикацији живота и рада и ефемеризацији свакодневнице, КФС се гради на трансформацији реалности у форми субјективног доживљавања и обликовања. Такав начин мишљења може се назвати умјетничким и довести у опозицију са теоретским (карактеристичним за науку, право и сл.) и практичним (у свакодневној комуникацији). У њему се запажа изразита тенденција ка сликовитости. Бјелински с тим у вези каже: „Филозоф говори силогизмима, пјесник – ликовима и сликама, а оба говоре једно те исто.

Политекономиста, поткован статистичким подацима, доказује дјелујући на разум својих читалаца или слушалаца да се стање те и те класе у друштву доста побољшало или доста погоршало усљед тих и тих разлога. Пјесник, поткован живом и снажном представом о стварности, показује, у вјерној слици, дјелујући на фантазију својих читалаца да се стање те и те класе у друштву стварно доста побољшало или погоршало због тих и тих разлога. Један доказује, други показује и оба убјеђују, само један – логичким аргументима, други – сликама. Али првог слуша и разумије мален број, другог – сви“ (Према: Гвоздев – 1965, 23).

Овај стил посједује особину коју нема ниједан други ФС. То је полистилематичност – својство засновано на инкорпорацији елемената, сегмената, мањих или већих структурних цјелина других ФС. Међутим, битно је истаћи да они у КФС губе примарну намјену и потчињавају се општој умјетничкој и идејној замисли дјела². У њему ријеч обично има двојну улогу: једна је видљива, а друга се декодира (то је оно што се назива метафоричношћу). У умјетничким текстовима вишезначност долази до пуног изражаја. КФС карактерише посебан начин изражавања – приповиједање, јако изражена емоционалност, експресивност, динамичност, индивидуалност и врло често једноставност, лаконициност и економичност. Као и код других стилова, његова је основа стандардни, књижевни језик, али он може да садржи најразличитија одступања од књижевнојезичких норми. Можда је ипак основна особина КФС апсолутна слобода одбира језичких средстава. Писцу, драматургу и пјеснику као да је све дозвољено: могу у ткиво умјетничког текста уградити и архаизам, и жаргонизам, и вулгаризам и све оно што постоји у језику. Замјериће им се једино ако прекораче ону границу која дијели умјетност од неумјетности, ако у избору не нађу мјеру која је врхунски критериј сваког умјетничког чина. У таквоме избору могу се наћи и специфичне, и полуспецифичне и неспецифичне јединице одбира. Базу чине неутрална језичка средства, она која налазимо у свим другим стиловима. Велик дио таквих јединица карактеристичан је за два или више ФС, а, с друге стране, постоје јединице својствене само КФС (рецимо, индивидуални неологизми). Само структурирање тог одбира има читав низ особености. С једне стране, постоји обликовање изабраних средстава у природном језичком континуитету у форми приповиједања и описивања оног о чему се говори. С друге, казивање се ритмизира и доводи у маркантне гласовне склопове. То је дало повода неким ауторима да у оквиру овог кода виде два посебна стила – прозу и поезију (што су за нас подстилови). Затим, организација књижевног текста има јасно изражену

² О томе постоји читав низ радова. Рецимо, о одразу функционалних стилова у совјетској прози в. Кожевникова – 1971. Ковачићев језик Анић је посматрао на овој равни (Анић – 1971, 127–156).

О односу документа и умјетничког дјела в. анкети у часопису Књижевност (Документ – 1978).

поларизацију на ауторово казивање, ауторов монолог и говор јунака. Али више би се, можда, могло говорито и полифонизацији књижевноумјетничког дискурса: гласови аутора и његових јунака понекад се толико укрштгају, преплићу да се не може говорити о два тока, о двије струје и тачке гледишта, већ о правој полифонији³.

У лексичко-граматичком систему КФС глагол има изузетну ширину. Природа је књижевних текстова таква да све оно што постоји у глаголском систему руског и српскохрватског језика може да се употреби у КФС. Глагол је један од главних конструктивних елемената лексичких појава (полисемје, синонимје, антонимје, хомонимје, паронимје), које се најизраженије појављују у овоме стилу. Исто тако најшири избор глагола налазимо у КФС: они могу бити неутрални, разговорни, простонародни, дијалекатски, жаргонски, архаични, могу бити неологизми, професионализми, канцеларизми, термини. Такви глаголи образују шаролике глаголске стилске слојеве умјетничких текстова и одржавају оно што се назива *licentia poetica*. Овај стил је специфичан и по томе што се, према подацима низа истраживача, од свих писаних стилова одликује најјачом оглагољеношћу.

По употреби глагола, и поред низа сличности, КФС се битно диференцира од осталих ФС. Улога глагола у КФС је веома велика. Сама чињеница да од свих писаних стилова (КФС, ПФС, НФС, АФС) ова стилска формација садржи највише глагола довољно говори о мјесту ове врсте ријечи у КФС. Динамичност, конкретност, полистилематичност – то су особине глагола које условљавају њихову високу фреквентност у КФС.

Да би се схватили општи оквири употребе глагола у ФС, навешћемо статистичке податке о мјесту глагола у руском језику. Према Фреквенцијском рјечнику рускога језика глагол заузима друго мјесто у граматичком систему овога језика (Час – 1977, 927). Редосљед је следећи:

1. именице	26,7 %	6. прилози	8,1 %
2. глаголи	18,1 %	7. везници	7,4 %
3. замјенице	13,3 %	8. бројеви	1,2 %
4. предлози	11,1 %	9. рјечце	1,0 %
5. придјиви	9,4 %	10. остало	4 %

Као што се види, именице и глаголи чине готово половину лексичког блага руског језика (45%). Однос именица и глагола приближно је исти и у рјечнику Еве Штајнфелд – именице 26,4%, глаголи 17,3% (Шт – 1963, 31).

Према Фреквенцијском рјечнику рускога језика број глагола је у КФС већи за два процента од њихова броја у читавом језику, а број именица је мањи за четири процента:

³ Овим питањима интензивно су се бавили М. Бахтин (Бахтин – 1967) и Г. Успенски (Успенски – 1979).

1. именице	23,4 %	6. везници	8,6 %
2. глаголи	20 %	7. придјевни	7,4 %
3. замјенице	14,9 %	8. рјечце	1,1 %
4. предлози	10,5 %	9. бројеви	1 %
5. прилози	9 %	10. остало	5 %

Наша анализа глагола употријебљених у „Човјековој судбини“ Михаила Шолохова дала је сличне резултате:

Бр.	Врста ријечи	Број глаг. облика	%
1.	именице	2.423	22,55
2.	глаголи	2.105	19,60
3.	замјенице	1.610	14,99
4.	предлози	1.321	12,30
5.	везници	1.061	9,88
6.	прилози	911	8,48
7.	придјеви	626	5,83
8.	рјечце	342	3,18
9.	бројеви	174	1,62
10.	узвици	92	0,86
11.	модалне ријечи	42	0,39
12.	предикативи	34	0,32
	Свега	10.741	100,00

И у КФС именица има више од глагола, али је од свих писаних стилова разлика у њему најмања (истраживања говоре да је однос отприлике 23% : 20%). Када се узимају у обзир глаголски облици, а не глаголске лексеме, онда понекад има чак више глагола. Нпр. у пет романа Мамина-Сибирјака, редосљед је сљедећи: глагол 42,6%, именице 32,8%, придјеви 15,0% (Генкел - 1974, 18). Слична је ситуација и у Узораној ледини М. Шолохова: глаголи 35%, именице 33% (Лјатина - 1968, 18). Ако се пак у Шолоховљевом дјелу имају у виду само лексеме (а не граматички облици), добија се сљедећа слика: именице 24%, глаголи 20%, замјенице 12%, прилози 8%, придјеви 7% итд. (Лјатина - 1967б, 51). У овоме дјелу од 221 ријечи које почињу словом М на глаголе отпада 33 или 14,9% (Лјатина 1967а).

Глагол има изражену фреквенцију не само у прози него и у поезији, о чему говори низ истраживања. Рецимо, према Жиљаковој анализи, поезија А. Кољцова садржи висок степен оглагољености. Према овом истраживању, у поезији А. Кољцова на 100 самосталних врста ријечи долазе 36 глагола, 44 именице, 15 придјева и 5 прилога (атрибутивних). „Глаголи у пјесмама-стиховима овога пјесника издавају се међу другим врстама ријечи богатством и вишезначношћу смисаоне структуре и синтаксичких веза, они на себи носе логички акценат и одликују се великом изражајношћу“ (Жиљиков - 1969, 5). У неким пак пјесмама глагол излази изван оквира општеприхваћене норме.

„Стилистички приоритет глагола у дјелима А. Кољцова сасвим је очигледан“ (Жилијков – 1969, 7).

За српскохрватски језик немамо цјеловитих истраживања, па можемо споменути податке које налазимо у неким радовима. Тако, Дечји речник Вере Лукић, настао на бази анализе језика основношколаца, даје следеће податке:

1. именице	49 %	6. замјенице	1 %
2. глаголи	30 %	7. бројеви	1 %
3. придјев	12 %	8. везници	0,3 %
4. прилози	4 %	9. рјечце	0,3 %
5. предлози	1 %	10. узвици	0,2 %

Аутор нас упућује на битан закључак да је у српскохрватском језику неједнака употреба глагола код представника појединих узраста. С тим у вези В. Кнафлич констатује да деца много више него одрасли употребљавају и именице и глаголе (Лукић – 1970, VII)⁴.

Разлоге за велику употребу глагола у КФС треба тражити у основним обиљежјима овог кода. Поред оних које смо већ споменули, значајан удио има динамичност карактеристична за умјетничко изражавање, у коме највише долази до изражаја приповиједање и описивање. Остали писани ФС имају нешто другачији карактер. У НФС преовладавају расуђивања, анализе, тумачења, објашњавања, па стога и именице заузимају доминантну позицију, а глагол врло често служи само као везивно ткиво и има изанђалу семантику (десемантизација глагола једно је од обиљежја НФС), ПФС само у једном дијелу (књижевнопублицистичком) прати КФС, а у свим осталим подстиловима глагол се знатно рјеђе употребљава. АФС поготово има слабо изражену глаголичност. На смањену употребу глагола у НФС, ПФС и АФС утиче и то што у њима глаголска именица чешће преузима функције глагола. Од свих стилова по степену оглагољености само је РФС близак КФС.

Као и у другим стиловима, у овоме се по честоти издвајају глаголи и именице, а затим слиједи придјев. На питање зашто је у КФС редослед по учесталости: именица, глагол, придјев, а по естетској вриједности: глагол, придјев, именица – налазимо следећи одговор: „У умјетничкоме тексту носилац важних значења може бити не само најфреквентнија него и најнефреквентнија ријеч... 'Ријетка ријеч' издваја се на фону лексике дјела као знак који се оштро разликује од тога фона, и зато је веома значајан – доминантан. За велике групе ријечи, за категорије ријечи већа релевантност уз мању честот постаје правило. По просјечној учесталости

⁴ Интересантно је запажање о употреби појединих глагола: „Није, на пример, случајно што се глагол *играли* по честоти употребе у 2. разреду налази на 25. месту међу 100 најфреквентнијих речи, у 3. и 4. разреду на 50. месту, у 5. разреду на 43. месту, у 6. разреду на 59. месту, у 7. разреду на 80. месту, а што у 8. уопште не улази у оквир првих 100 најфреквентнијих речи, што му толико честот употребе опада (Лукић – 1970, VII).

(према односу броја употребе према броју ријечи) врсте се ријечи размјештају у низу према њиховој естетској вриједности (табела 5)... Несамосталне врсте ријечи су најфреквентније категорије ријечи, њихове су естетске могућности минималне. Фреквенција категорије ријечи и количина естетске информације обрнуто су пропорционалне“ (Буззубов – 1975, 119–120).

Употреба глагола у КФС није једнака у ауторовом језику и у говору личности. Ако не узмемо у обзир неправи управни говор, који елиминише овај паралелизам и говор аутора спаја са говором јунака, ауторско казивање је сиромашније од казивања јунака. Број глагола већи је у дијалогу него у монологу, што показује и Марковљево истраживање, које даје следеће податке о употреби глагола у 40 уломака текста (по 300 ријечи у сваком од њих) из дјела 20 писаца (Марков – 1964, 19):

	Ауторов језик	Језик јунака	Просјек
1. именице	28,0	19,4	23,8
2. придјеви	9,6	3,9	6,7
3. бројеви	1,4	0,8	1,1
4. глаголи	19,5	20,3	19,9
5. прилози	7,6	10,5	9,1
6. предлози	12,4	7,5	10,0
7. везници	7,8	6,3	7,0
8. рјечце	3,1	10,1	6,5
9. узвици	0,0	1,0	0,5

Марков истиче за нас битан закључак: „Удио различитих граматичких категорија у тексту веома много зависи од тога у каквој се пропорцији налази ауторов говор и говор јунака“ (Марков – 1964, 20). За контрастивну анализу важна је Марковљева тврдња да се подаци за руски и молдавски готово подударају, што би могло значити да се ради о језичкој универзалији и да се руски и српскохрватски исто тако много не разликују.

Најзад, употреба глагола варира од аутора до аутора. Неки се аутори суштински разликују по употреби појединих врста ријечи⁵. Сваки pjesник или писац има изграђен став о томе. Овдје ћемо навести само три имена и три различита приступа: А. Н. Толстој, који је истицао важност глагола, дајући му водећу позицију у систему врста ријечи, А. Кољцов, који, према истраживањима, више употребљава глаголе него други руски pjesници, и Фет, који на глаголу, тачније на његовој неутрализацији, гради врло интересантан стилистички поступак – деглаголизацију.

⁵ Рецимо, код Мајаковског и Блока честост именица, придјева и замјеница у 20 уломака даје следећи саоднос: именице 203:179, придјеви 53:77, замјенице 57:84 (Баранова – 1970, 10).

Ево како изгледа саоднос именица и глагола у збирном прегледу до кога смо дошли статистичком обрадом података из нама доступних истраживања:

Бр. Текст	Именица	Глагол
1. Уломци из дјела Симонова, Феђина, Шолохова, Германа и Грањина (Клочкова – 1968)	29	18,5
2. Уломци из дјела Херцена, Тургенева и Гончарова (Головин – 1974)	29,5	16,5
3. Роман „Приваловски милиони“ Мамина–Сибирјака (Генкел – 1974, 15)	22,3	28,9
4. „Романтичари“ К. Паустовског (Судавичене – 1977)	37,9	32,9
5. Роман „Дим домовине“ К. Паустовског (Судавичене – 1971, 107)	36,5	27,5
6. „Пикова дама“ А. С. Пушкина (Шестакова – 1981, 117)	44	44
7. „Канетанова кћи“ А. С. Пушкина (Шестакова – 1981, 117)	27	20
8. „Човјекова судбина“ М. А. Шолохова (Б. Тошовић)	23,4	20

О односу именица и глагола у КФС постоје контрадикторна мишљења. Неки нпр. тврде да у дјелима А. С. Пушкина има више глагола него именица, а други сматрају да је ситуација обрнута. О томе Шестакова каже: „Ево већ много година из једнога убеденика историје књижевног језика у други преноси се тврдња о томе да у дјелима А. С. Пушкина (нарочито у прози) преовладавају глаголи. Међутим, ми нисмо успјели наћи код А. С. Пушкина ни читаво дјело, чак ни било какав одломак гдје би глагола било више од именица. Напротив, статистички подаци говоре о преовладавању именица“ (Шестакова – 1981, 116). Она поставља питање може ли уопште глагол преовладавати у умјетничком дјелу и даје следећи одговор: „Неки филолози говоре да може (наводи Кожину – Т. Б.). Међутим, поредбена анализа глагола и именица у систему језика и у дјелима А. С. Пушкина нагони нас да изразимо сумњу у то да глагол може бити преовлађујућа (у поређењу са именицом) врста ријечи у умјетничком тексту“ (Шестакова – 1981, 119)⁶. Иначе, Шестакова превише потенцира улогу именица истичући њене предности у односу на глагол (Шестакова – 1981, 118–119).

Поред односа глагола и именица није мање важна корелација глагол – придјев, о чему, нажалост, готово да нема истраживања. Изузетак чини

⁶ Према Фрумкиновој анализи укупан број лексема – облика у дјелима А. С. Пушкина износи 544.777, а различитих лексема 21.197 (Фрумкина/Штесиндфельдт – 1960, 78).

анализа Безубова који даје низ занимљивих запажања (Безубов – 1975). Он полази од Лескискове поставке о томе да између броја глагола и придјева у умјетничкој прози постоји обрнута корелација (што је мање једних, више је других, и обрнуто), па каже: „Са глаголима су повезани начини кретања, са придјевима (епитетима) – начин сликовитог изражавања. Превладавање ове или оне врсте ријечи у великој мјери показује и одређена општа својства читавог стила, а њихов саоднос даје количински критериј за упоређивање различитих стилова“ (Безубов – 1975, 116). Он истиче да је у поезији А. Кољцова однос глагола и придјева 16% : 11%, те констатује: „Поезија је Кољцова стварно двостилска, стил је његових пјесама динамичан, у њему преовладава глагол и избјегава се епитет. Стил традиционалне лирике А. Кољцова је статичан, у њему преовладава епитет и избјегава се глагол. Стил фолклорне лирике (према маломе корпусу) – такође је статичан, овдје је глагол потиснут од стране епитета“ (Безубов – 1975, 117). За нас је битан његов закључак да највећу разлику у стилу А. Кољцова стварају глагол и придјев, а не глагол и именица. Тиме се бинарна опозиција именица – глагол у великој мјери релативизује у корист глагола. Уколико би се утврдило да стил не може бити суштински детерминисан односом именица – придјев онако како може однос глагол – придјев, глагол би се показао значајнијим стилистичким средством у односу на именицу. Када говоримо о корелацији глагол – придјев, морамо имати у виду оно што је Сулименко истицао: да се приликом њиховог упоређивања мора водити рачуна о томе да се ове двије врсте ријечи које означавају обиљежје диференцирају на основу детерминанти активност – пасивност. Он даје сљедећу табелу вјероватноће основних врста ријечи (Сулименко – 1981б, 11)⁷:

	КФС	НФС	ПФС
глагол	0,21	0,14	0,16
именица	0,40	0,47	0,53
придјев	0,15	0,23	0,22

Из ове анализе произилази да је вјероватноћа употребе глагола највећа у КФС, именица у ПФС, а придјева у НФС, односно да је најмања вјероватноћа за појаву глагола у НФС, а именица и придјева у КФС⁸.

⁷ Што се код Пешковског назива процесуалност – непроцесуалност (Пешковский – 1957). За разумијевање трочланог односа глагол – именица – придјев могу бити од користи Головиновљеви статистички подаци о вјероватноћи употребе глагола у КФС, НФС и ПФС (Головни/Урамбашев – 1967, 523).

⁸ Интересантни су и резултати истраживања Јевстафљеве, која је хронолошки анализира-ла вриједност глагола у руској поезији, драматургији и научно-публицистичкој литератури (Јевстафљева – 1970, 849. Она констатује да у XIX вијеку по честоти употребе глаголских облика проза стоји на првом мјесту, драматургија на другом, а научно-публицистички стил на посљед-њем. У XX столећу запажа се другачији редосљед: драматургија, проза, научна публицистика.

Од свих стилова књижевноумјетничкоме стилу је најближи публицистички (ПФС). Тачније, близак је само једним дијелом. Наиме, ПФС није монолитна стилска формација. С једне стране, помоћу средстава масовног информисања пружају се информације о актуелним догађајима у форми тзв. информативних жанрова ПФС (то су краће или шире информације са високим степеном официјелности). Њихов је основни задатак да саопште о неком догађају у јасном и кратком облику. Овај подстил најдаљи је од КФС, а по сувоћи и неекспресивности близак је научном и административном стилу. С друге стране, уколико се информација даје у форми анализе, имаћемо аналитичке жанрове публицистичког стила који већ нагињу умјетничким текстовима благом усмјереношћу ка изражајном и сликовитом казивању. Анализе, међутим, могу бити веома различите – од сухопарних па до стилски и језички упечатљивих. Ове посљедње долазе до изражаја у полемичким текстовима. Трећу врсту текстова чине новинарски написи у форми репортажа, путописа, фељтона и сл. који у суштини представљају мале литерарне форме и у којима се индивидуализација језичкога израза може довести на висок ниво. Такав се подстил у систему ПФС назива књижевнопублицистичким. Највећа разлика између КФС и ПФС односи се на употребу стандардизираних, клишираних језичких средстава карактеристичних за значајан дио ПФС. Стандардизација израза представља у ПФС неминовност у оним жанровима од којих се тражи јасна и прецизна информација. Она је нужно зло и битно утиче на функционисање свих врста ријечи, па и глагола.

Разлика између ових стилова настаје и због јаких утицаја вањских фактора на ПФС, од којих је најизраженији брзина којом се припремају новинарски текстови. Док, рецимо, писац годинама може радити на једноме дјелу (као што је то чинио Лав Толстој припремајући роман *Рат и мир*), новинар често има само толико времена да обрати пажњу на садржај, а лектор који пут уопште и не успије ваљано погледати текст. Због кратких временских рокова у којима се мора припремити прилог за штампу, радио или ТВ долази и до најгрубљих граматичких, правописних и стилистичких грешака. Све ово утиче на то да употреба глагола у ПФС буде другачија у односу на употребу у КФС.

Разлика између КФС и ПФС испољава се како на квалитативном тако и на квантитативном плану: док је, рецимо, у КФС однос између глагола и именица отприлике 20% : 23%, дотле се у публицистичком знатно мијења у корист именица – 16% : 33% (Час – 1977). На смањену употребну вриједност глагола у ПФС утичу аналитички и информативни жанрови, који имају изражен именски карактер. У то ћемо се увјерити отворимо ли било који лист или часопис. Ево једнога примјера: у броју од 6. јануара 1982. године „Правда“ у рубрици „Међународна информација“ доноси краћи извјештај из Париза „У име међусобног разумијевања народа двију земаља“. Прилог има 130 ријечи, од чега је свега 14 глагола или 10,8%. За све такве текстове карактеристично је нагомилавање именица, посебно глаголских, рецимо *укрепление, прибытие, разоружение, воспитание* („Правда“, 6. јануар 1982, с. 1). То

потврђује и фреквенцијски рјечник трију бројева „Правде“ и листа „Известија“ (текстови из међународних односа) из 1967. године који је направила група аутора (Вопросы – 1972). Од 850 ријечи било је 103 глагола или 12,12%. У прилог нашем мишљењу иде и анализа врста ријечи у новинарском стилу који је урадила Засорина и у којој се истиче: „Најмногобројнију групу чине именице (43,43% од броја ријечи–облика), друго мјесто заузимају глаголи (22,48%), а треће придјеви (22,06%)“ – Засорина – 1966⁹. Неподударности у употреби глагола стварају и структурне цјелине у оквиру двају стилова. Код КФС то су, у првом реду, дијалогски и монолошки склопови, а код ПФС наслови, поднаслови, рубрике и сл.

Поређење КФС са ПФС показује колико КФС има особено мјесто у систему ФС и како се у зависности од комуникативних задатака глагол различито функционалностилски раслојава. Умјетничка трансформација стварности и новинарска реална презентација (или покушај реалне презентације) стварности води функционалностилској диференцијацији глагола у којој се запажају подударности и разлике, општејезичке универзалније, стилистичке специфичности, националнојезичке особености и сл.

И научни стил (НФС) битно се разликује од КФС, па и од ПФС. Док КФС и ПФС имају широк круг реципијената (таквим се стиловима пише за велик број прималаца), дотле је овај, изузимајући научно-популарни подстил, намијењен ограђеном броју корисника, тачније онима који се баве науком (прави научни или академски стил), односно онима који се кроз систем образовања обучавају (научно-уџбенички подстил). Основна његова функција своди се на саопштавање, без било каквог дјеловања, поготово без дјеловања сличног оном које налазимо у КФС (емоционално–естетско дјеловање) или ПФС (агитација и пропаганда). Научни се стил гради на стандарднојезичком изразу (језик му је изразито нормативан) и познат је по томе да се користи строго ограниченим језичким средствима. Обично се сматра да је лишен емоционалности, да је сухопаран и неизражајан. Одликује се логичношћу и монолошким казивањем.

Оно што НФС посебно диференцира од КФС јесте његов именски карактер и слаб степен оглађености. То показују подаци из наше анализе. Док рецимо, у Човјековој судбини 20% свих ријечи чине глаголи (Шол – 1975б), а у Дами са псетанцетом 18% (Чех – 1975), у четвртој глави Будаговљеве студије Развитак и усавршавање језика свега је 10% глагола (Буд – 1977), а у уџбенику В. А. Прихотка „Морфологија савременог руског језика“ (Пр – 1971) број је још мањи – свега 7,8%. Мало је глагола и у научно-популарној књизи „Свијет матерњег језика“ – 7,85% (Лјус – 1972).

⁹ Уљановска такође наводи сличне податке: у новинама Пионирска правда и Пионир Истока однос је овакав – именице 43,1%, глаголи 32,0%, придјеви 16,3%, прилози 5,8% итд. (Уљановская – 1962, 84). Вјероватно због другачијег методолошког поступка и корпуса Гурченкова даје другачију слику учесталости врста ријечи у ПФС: у листовима из периода 1967 – 1970. године она је нашала свега 3,75% глагола (17,1% именица, 14,4% замјеница, 31,3% предлога, 16,3% везника итд.) – Гурченкова – 1971, 133.

Друга истраживања, од којих су нека много шира, потврђују да НФС има изразито именски карактер. Тако Комплексни фреквенцијски рјечник руске научне и техничке литературе показује да је број именица у НФС изузетно велик — однос именица и глагола је 43% : 14% у текстовима и 39% : 24% у рјечнику (Ден – 1978, 317). У текстовима има чак више предлога него глагола. У Фреквенцијском рјечнику општенаучне лексике односи су овакви: 39,6% именице, 26,5% глаголи, 30,2% придјиви итд. (Час – 1970). Фреквенцијски рјечник руске техничке лексике констатује још већу разлику у корист именица: именице 43,2%, придјиви 30,9%, глаголи 19,7% (Час – 1971). Међутим, највећи проценат именица наводе аутори књиге „Функционални стил општенаучног језика и методе његовог проучавања“ – чак 49,6%, у текстовима од 1.000 ријечи (Функционалњие – 1974, 94).

На нарочито функционисање глагола у ова два стила утиче и то што се КФС одликује конкретности, а НФС апстрактности, први је отворен за све стилске слојеве језика, други је крајње терминологизиран. У умјетничким текстовима преовладава динамика, у научним статика; један се одликује субјективизмом, други објективизмом.

КФС и НФС још се у нечему разликују. У научним текстовима долази до десемантизације глагола, који се претварају у обичне карике за повезивање реченичних дијелова, и то без неког посебног значења. Глаголи типа *являться, оказываться, находиться, быть*, а у српскохрватском *бити, предсјављати, чинити* и др. подвргавају се семантичкој неутрализацији и прерастају у безбојне копуле. КФС је, међутим, далек од оваквих процеса.

Иако је разлика између КФС, с једне стране, и ПФС и НФС изразита, ипак у систему ФС поларне позиције заузимају књижевноумјетнички и административни стил (АФС). То су стилови који се међусобно највише разликују. Естетска функција, ширина и разноврсност првог кода и стандардизација и неекспресивност другог представљају факторе који имају суштински утицај на употребу глагола и његове функционалностилске вриједности. Основна функција АФС је саопштавање¹⁰. Ова стилска формација толико је стандардизирана, клиширана да се поједини њени видови могу градити онако како се попуњавају укрштенице. Међутим, иако је језичка унификација негативно обиљежје, она је неизбјежна и неопходна за овакав вид језичке комуникације.

АФС покрива правну и законодавну дјелатност и писану комуникацију појединаца, установа и разних других државних и друштвених субјеката. Стога се одликује великом жанровском разноврсности. То потврђује и „Кратак рјечник видова и врста докумената“ (Краткий – 1974). Опште-

¹⁰ Да могу постојати и друге функције, упозорава Логинова: „Традиционално се административно-пословни језик доводи само у вези са комуникативно-информативном функцијом језика – функцијом саопштавања. Стварно у жанровима позива, огласа доминира функција саопштавања. У другим жанровима реализује се и функција дјеловања, на примјер у жанровима закона, указа, наредби... и функција општења, која преовладава у жанровима пословне кореспонденције, договорима“ (Логинова 1975, 6–7).

прихваћена класификација подстилова АФС још се не назире, али је чињеница да постоји неколико групација текстова које он обухвата: 1. законодавно-правни (законски прописи, одлуке, укази, директиве, резолуције, статуту итд.), 2. пословни (договори, споразуми, уговори, факутре, спецификације, сертификати, полисе осигурања, наруџбенице и сл.), 3. дипломатски (међународни уговори, конвенције, ноте, меморандуми, коминикеи и др.), 4. приватни (дипломе, свједочанства, увјерења, потврде, карактеристике и сл.), 5. кореспонденцијски (писма, телеграми, молбе, жалбе, извјештаји, захтјеви, позиви, пуномоћи...) и др.

Наше истраживање и анализе других аутора показују да АФС има изразито именски карактер. У анализи Устава СССР-а (Кон - 1974) и Статута КПСС (Уст - 1974) установили смо да у првом тексту од 4.902 ријечи има свега 309 глагола или 6,3%, а у другом на 5.039 лексема долази 460 глагола или 9,1%. Устав СФРЈ (Уст - 1981) садржи 42.414 ријечи, од чега је глагола свега 3.962 или 9,3%. У Статуту СКЈ (Статут - 1974) нашли смо 8.820 ријечи, од тога 807 глагола или 9,15%. Ако се подсјетимо податка о томе да се удио глагола у КФС креће отприлике између 18 и 20 процената, јасно је колико је АФС неглаголичан (у њему је чак двоструко мање глагола). „Административни стил има јако изражен именски карактер: број именица у односу на глаголе у њему је чак већи него у научном стилу“ (Барлас - 1978, 83). Што се више иде од КФС ка АФС, истиче Кожина, број се именица повећава (именице и глаголи дају сљедеће саодносе: научни стил 3,8:0,4, административни 5,75:1,65, књижевноумјетнички 3,3:2,3) - Кожина - 1972, 139.

Због своје најкарактеристичније особине - да се реализује усменим путем - разговорни стил (РФС) битно се разликује од књишких стилова (КФС, ПФС, НФС и АФС)¹¹. Овај стил готово у потпуности има дијалогски карактер (ако монолог и постоји, „он се у суштини разликује од монолога књишког језика и по дужини и углавном по томе што је увијек упућен сабесједнику који је присутан, који на овај или онај начин реагује гестовима, мимиком, понекад прекидањем сабесједника“; Ключкова - 1969, 93). Затим, ниједан други ФС нема тако изражену комуникативну функцију. РФС се одликује спонтаношћу и непосредношћу комуникације. Када се њиме користимо, то радимо без неког претходног и посебног размишљања, мање-више без припреме, тако да комуникација тече неуслијено, а комуникатори обично не знају на чему ће се она завршити. РФС непосредно одражава животну стварност и тематски је широк онолико колико је широко наше свакодневно општење. Нема теме која се у разговору не би могла дотаћи. То овоме стилу даје и лексичко-граматичку ширину, која елиминира било какве табуе у коришћењу језичких средстава. Комуникација помоћу РФС разликује се и у њеној просторној реализа-

¹¹ Неки од њих такође имају усмене форме, нпр. у оквиру ПФС издвајају се стилови радио и ТВ емисија.

цији: док се писаном комуникацијом најчешће служимо у затвореном простору, говорна се одвија на сваком мјесту гдје се човјек налази (у стану, на послу, у пољу, на улици, у продавници, на радилишту, у хотелу, на пијаци итд.). Аутоматизам карактеристичан за овај стил не даје времена за претходну мисаону и језичку припрему. Специфичност РФС је и у томе што су комуникатори различите особе – по социјалном статусу, староспој доби, културно-образовном нивоу, интелектуалним могућностима, моралним, националним, вјерским и другим назорима и сл. Разговор може тећи у мирном тону, у равномјерном, монотонном дијалогу, али може добијати заострене форме и појачану емоционалну тоналност. Усмену комуникацију потпомажу невербална средства, прије свега мимика, гестови и разни фонетско-интонациони појачивачи (ритам, пауза, интонација, акценат и сл.).

Од свих особина РФС за тему о којој говоримо ипак је најрелевантнији динамизам који условљава да овај стил има веома велик број глагола у лексичко-граматичкој структури. По степену „глаголичности“ РФС заузима прво мјесто у систему ФС, што потврђују многобројни подаци. Рецимо, у нашем најужем корпусу састављеном од 91.572 ријечи стилови имају следећи степен "глаголичности":

1. разговорни стил	19,3%,
2. књижевноумјетнички	18,6%,
3. публицистички	12,4%,
4. научни	9,1%,
5. административни	7,9%.

Просјечна оглагољеност текстова из нашег корпуса износи 13,4%.

Фреквенцијски рјечник рускога језика даје следеће податке: драмски жанр (који можемо сматрати репрезентантом РФС) садржи 20,9% глагола, умјетничка дјела 19,0%, новинарски жанр 14,5%, научно-публицистички жанр 13,5% (Час – 1977, 927). Однос глагола и именица у драмском жанру такође је у корист глагола (20,9% : 20,4%). Корпус Е. А. Кљочкове указује на преовладавање глагола у РФС – однос глагола и именица је 190 : 140 (Кљочкова – 1969, 94–95). „Разговорни стил разликује се од умјетничког и научног равномјерном информативном заступљеношћу основних врста ријечи (именица, глагола и придеја)... Отуд смањен број именица...“ (Сиротинина – 1974, 79). Кожина истиче да у РФС не постоји за језик карактеристично преовладавање именица у односу на глагол: „чак су и 'најглаголичнијем' језику књижевних дјела именице 1,5 пута чешће од глагола, а у разговорном језику глаголи су чешћи од именица“ (Кожина – 1977, 212).

Према томе, глагол представља значајан структурни елемент функционалних стилова, па је као такав важан за спознавање њихових фундаменталних вриједности. У РФС он испољава сву своју семантичку ширину, значајну морфолошку разурђеност и богат стилистички потенцијал, у ПФС

се прилагођава карактеру многобројних жанрова, у НФС се укључује у апстрактан и уопштен начин изражавања, у АФС улази у широк процес унификације и шаблонизације, у РФС показује сву своју лексичко-граматичку шароликост. Од свих функционалних стилова глагол највише исказује стилистички потенцијал у књижевноумјеничком стилу. Ни у једном другом он не испољава тако широку и шаролику полисемичност, синонимичност, хомонимичност, антонимичност и паронимичност, нити има тако велику стилистичку изнијансираност. Основне особине овог кода (естетичност, полистилематичност, метафоричност, слобода избора и др.) омогућују глаголу да максимално испољи стилистички потенцијал. Због тога књижевноумјетнички стил понајвише презентира општејезичке и општестилистичке карактеристике глагола.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анђић - 1971 — Анђић Владимир, *Језик Анђе Ковачића*. — Школска књига, Загреб, 1971, 228 с.
2. Баранова - 1970 — Баранова З. П. *Опыт количественного анализа некоторых грамматических особенностей речи А. Блока и В. Маяковского*. — Статистическое изучение стилей языка и стилей речи. Горький, 1970, 47 с.; стр. 10-12.
3. Барлас - 1978 — Барлас Л. Г. *Русский язык. Стилистика*. — Просвещение, Москва, 1978, 256 с.
4. Бахтин - 1967 — Бахтин Михаил. *Проблеми йоейшике Досјојевској*. — Нолит, Београд, 1967, 359 с.
5. Безубов - 1975 — Безубов А. Н. *Стилистические и эстетические особенности частей речи в поэзии Алексея Кольцова*. — Вестник ЛГУ, Ленинград, 1975, 2, с. 114-120.
6. Вопросы - 1972 — *Вопросы стилистики в преподавании русского языка иностранцам*. Под ред. А. Н. Васильевой. — МГУ, Москва, 1972, 423 с.
7. Гвоздев - 1965 — Гвоздев А. Н. *Очерки по стилистике русского языка*. — Изд. 3-е. Просвещение, Москва, 1965, 408 с.
8. Головин - 1974 — Головин Б. Н. *Опыт применения корреляционного анализа в изучении языка*. Вопросы статистической стилистики. Киев, 1974, с. 5-16.
9. Головин/Урамбашев - 1967 — Головин Б. Н., Урамбашев И. В. *О статистических признаках стилевой дифференциации глагольных форм современного русского литературного языка*. Прикладная математика и кибернетика, Горький, 1967, с. 501-512.
10. Генкель - 1974 — Генкель М. А. *Частотный словарь романа Д. Н. Мамина-Сибиряка „Приладовские миллионы“*. — Пермский ГУ, Пермь, 1974, 509 с.
11. Гурченкова - 1972 — Гурченкова В. П. *Частотный словарь подглаголья публицистики*. (Полятика). — Частные вопросы автоматического анализа текстов. Минск, 1972, с. 131-138.
12. Документ - 1978 — *Документы, књижевности и уметничкико дело*. — Књижевност, Београд, 1978, 9, с. 1529-1544.
13. Евстафьева - 1970 — Евстафьева В. В. *Формы глагола и стилистика*. (Статистический анализ распределения глагольных форм в разных стилях русского литературного языка (XIX - XX вв.)). — ВКУ, сер. Филол., 1970, 12, с. 83-87.
14. Жилияков - 1969 — Жилияков В. И. *Стилистические функции частей речи в поэзии А. В. Кольцова*. (Глагол и имя существительное). — АҚД Ростов-на-Дону, 1969, 17 с.
15. Засорина - 1966 — Засорина Л. Н. *Автоматизация и статистика в лексикографии*. — Известия ЛГУ, 1966, с. 128.
16. Ключкова - 1969 — Ключкова Э. А. *О распределении классов слов в живой разговорной речи*. — Вопросы стилистики, Саратов, 1969, вып. 3, с. 91-98.
17. Ключкова - 1968 — Ключкова Э. А. *О распределении классов слов в некоторых функциональных стилях*. — Вопросы славянского языкознания. Изд-во Саратовского ун-та, Саратов, 1968.

18. Кожевникова - 1971 — Кожевникова Н. А. *Отражение функциональных стилей в советской прозе*. — Вопросы языка современной русской литературы, Наука, Москва, 1971, 416 с.; стр. 222-300.
19. Кожина - 1977 — Кожина М. Н. *Стилистика русского языка*. — Просвещение, Москва, 1977, 223 с.
20. Кожина - 1972 — Кожина М. Н. *О речевой системности научного стиля сравнительно с некоторыми другими*. — Пермский ун-т, Пермь, 1972, 395 с.
21. Краткий - 1974 — *Краткий словарь видов и разновидностей документов*. — ВНИИ документирования и арх. дела. Москва, 1974, 80 с.
22. Лихачев - 1973 — Лихачев Д. С. *Несколько мыслей о „неточности“ искусства в стилистических направлениях*. — Philologica. Исследования по языку и литературе. Наука, Ленинград, 1973, 436 с.; стр. 394-400.
23. Лукић - 1970 — Лукић Вера, *Активни писани речник ученика на основношколском узрасту*. — Завод за издавање уџбеника СРС, Београд, 1970, 373 с.
24. Логниова - 1975 — Логниова К. А. *Деловая речь и ее стилистические изменения в советскую эпоху*. АКД. — Ин-т русского языка, Москва, 1975, 25 с.
25. Лятина - 1967 — Лятина А. М. *Материалы из частотного словаря языка „Поднятая целина“ М. А. Шолохова*. — Краткие сообщения по русскому языку и литературе. К 75-летию Е. Д. Поливанова. 2. Сем. ГУ, 1967а, с. 170-182.
26. Лятина - 1968 — Лятина А. М. *Опыт статистического анализа языка писателя*. (По материалам Частотного словаря „Поднятой целины“). — АКД. Ленинград, 1968, 19 с.
27. Лятина - 1967 — Лятина А. М. *О соотношении частей речи в языке романа М. А. Шолохова „Поднятая целина“*. — Вопросы языкознания, Самарканд, 1967б, с. 50, 54.
28. Марков - 1964 — Марков Х. А. *К вопросу о частотности грамматических категорий*. — Русский язык в национальной школе, Москва, 1964, 4, с. 19-20.
29. Пешковский - 1959 — Пешковский А. М. *Глагольность как выразительное средство*. — Пешковский А. М.: Избранные труды, Учпедгиз, Москва, 1959, стр. 101-111.
30. Сиротинина - 1974 — Сиротинина О. Б. *Современная разоборная речь и ее особенности*. — Просвещение, Москва, 1974, 144 с.
31. Солганик - 1971 — Солганик Г. Я. *Количественные характеристики языка газеты*. — Вестник МГУ, Журналистика, 1971, 144 с.
32. Судавичене - 1971 — Судавичене Л. *Из опыта составления частотного словаря языка К. Паустовского*. — Kalbotuga, Вильнус, 1971, т. 22, 2 с. 105-112.
33. Судавичене - 1977 — Судавичене Л. *Частотный словарь произведения К. С. Паустовского „Романтики“ и некоторые наблюдения над языком*. — Kalbotuga, Вильнус, 1977, т. 27, с. 59-65.
34. Сулименко - 1981б — Сулименко Н. Е. *Типы языковой семантики в системе имен прилагательных (соотносительно с глаголами)*. — Глагол в лексической системе современного русского литературного языка. ЛГПИ, Ленинград, 1981, с. 9-32.
35. Тошовић - 1988 — Тошовић Бранко, *Функционални стилови*. — Свјетлост, Сарајево, 1988, 311 с.
36. Ульяновская - 1962 — Ульяновская Р. Н. *Статистическое обследование лексики газет „Пионерская правда“ и „Пионер Востока“*. — Вопросы методики преподавания русского языка в узбекской школе. Ташкент, 1962, с. 71-87.
37. Успенски - 1979 — Успенски Б. А. *Поетика композиције. Семиотика иконе*. Превео Новица Петковић. — Нолит, Београд, 1979, 374 с.
38. Функциональный - 1974 — *Функциональный стиль общенаучного языка и методы его исследования*. Под ред. Ос. С. Ахмановой и М. М. Глушко. — МГУ, Москва, 1974, 180 с.
39. Фрумкина/Штейнфельдт - 1960 — Фрумкина Р. М. Штейнфельдт Э. А. *Статистические методы отбора лексики для словаря-минимума по русскому языку*. — Русский язык в национальной школе, Москва, 1969, 6, с. 17-25.
40. Шестакова - 1981 — Шестакова Н. А. — *Соотношение глаголов и существительных в произведениях А. С. Пушкина*. — Глагол в лексической системе современного русского языка. ЛГПИ, Ленинград, 1981, с. 116-120.

Извори

1. Буд - 1977 — Будагов Р. А. *Что такое развитие и совершенствование языка?* — Наука, Москва, 1977, 264 с.
2. Кон - 1974 — *Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик*. — Известия Советов депутатов трудящихся СССР, Москва, 1974, 32 с.
3. Люс - 1972 — Люстрова Э. Н. Скворцов Л. И. *Мир родной речи. Беседы о русском языке и культуре*. — Знание, Москва, 1972, 160 с.
4. Пр - 1971 — Приходько В. А. *Современный русский литературный язык*, Морфология. — ЛГУ, Ленинград, 1971, 55 с.
5. Чех - 1975 — Чехов А. П. *Дама с собачкой и другие рассказы*. — Русский язык, Москва, 1975, 200 с.
6. Шол - 1975 — Шолохов Михаил. *Донские рассказы*. — Изд. 2-е. Молодая гвардия, Москва, 1975, 256 с.
7. Ден - 1978 — Денисов П. Н., Морковкин В. В., Сафьян Х. А. *Комплексный частотный словарь русской научной и технической лексики*. — Русский язык, Москва, 1978, 408 с.
8. Час - 1970 — *Частотный словарь общенаучной лексики*. Под ред. Е. М. Степанова. — МГУ, Москва, 1970, 87 с.
9. Час - 1977 — *Частотный словарь русского языка*. Под ред. Л. Н. Засориной. — Русский язык, Москва, 1977, 936 с.
10. Шт - 1963 — Штендфельдт Э. А. *Частотный словарь современного русского литературного языка*. — Научноисследовательский ин-т педагогики Эстонской ССР, Таллин, 1963, 316 с.
11. Ст - 1974 — *Стишауш Савеза комуниста Југославије*. — Издавачки центар „Комунист“, Београд, 1974, 70 с.
12. Уст - 1981 — *Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије*. — Службени лист, Београд, 1981, 180 с.

Резюме

Бранко Тошовић

ГЛАГОЛЬНОСТЬ ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ СТИЛЕЙ

Глагол является важным структурным элементом функциональных стилей и необходимым компонентом для осознания их фундаментальных характеристик. В литературно-художественном стиле глагол больше всего реализует стилистический потенциал. Ни в одном другом стиле он не проявляет такой широкой и пестрой многозначности, синонимичности, омонимичности, антонимичности и паронимичности, а также не имеет такого большого количества стилистических оттенков. Основные свойства данного стиля (эстетичность, многостильность, метафоричность, свобода выбора и др.) дают глаголу возможность максимально проявлять свой стилистический потенциал. Поэтому литературно-художественный стиль лучше всех презентует общезыковые и общестилистические характеристики глагола. В употреблении этой части речи литературно-художественный стиль существенно отличается от других функциональных стилей. В публицистическом стиле глагол приспособляется к широкому жанровому разнообразию, в научный вносит свой вклад в отвлеченность и обобщенность изложения, в официально-деловом способствует стандартизации и шаблонизации, а разговорный лексически и грамматически обогащает.

СТАНА РИСТИЋ
(Београд)

ПАРТИКУЛЕ И ЊИХОВИ ФУНКЦИОНАЛНИ ЕКВИВАЛЕНТИ (лексичко–семантичке и функционалне карактеристике)

1. У овом раду биће детаљније представљено истраживање лексичко–семантичких и функционалних карактеристика партикула (речца)¹ и њихових функционалних еквивалената у савременом српскохрватском књижевном језику². Све ове јединице обједињене су функцијом модификације карактеристичном иначе за партикуле (као посебну врсту речи). Функција модификације битно одређује лексичко значење ових јединица јер се смисао модификације на лексичком плану реализује у виду компонентата за идентификовање десигната њихових лексичких значења. Тако се у лексички систем партикула секундарно укључују и друге врсте речи и неки њихови облици, што се на одговарајући начин евидентира у лексикографији. Показало се да у лексиколошком приступу назначеним феноменима има смисла све ове јединице објединити заједничким називом „партикуле“, што смо у раду и учинили.

2. Циљ истраживања је био да се на основу увида у функционисање ових јединица у лексичком систему утврде чињенице на основу којих би

¹ У српскохрватској језичкој науци у класификацији речи на врсте јединице које су предмет интересовања овог истраживања различито су сврставане: или су издвајане у посебну врсту речи под називом *речце*, *партикуле*, *честице* (Белић А., 1958, 66 – 76, 80 – 85; Стевановић М., 1975, 383 – 385; Приручна граматика 1979, 214 – 215), или су представљене са другим врстама речи, са прилозима, везницима и предлозима (Маретић Т., 1931, 483 – 519; БХЖ, 1958, 151 – 156). У раду Ивић М., 1978, 1 – 16 већина ових јединица представљена је као *реченични прилози*, а у студији Ристић С., 1990, неке од ових јединица сврстане су у прилоге са напоменом да се као јединице прелазних категорија могу сврставати и другачије (исп. стр. 120 – 122, 124 – 126, 128 – 131). О партикулама као посебној врсти речи, о класификацији партикула по значењима исп. М – В, 1990, 405 – 444, а кратак преглед дефиниција и значења партикула из значајнијих сербскохрватистичких граматика и радова дат је у раду Шокица С., 1987, 189 – 210.

² Рад се надовезује на реферат са сличним насловом који је прочитан на XXII међународном скупу слависта у Београду, а који је примљен за штампу у истоименом Зборнику. У реферату су дати општи делови теоријско–методолошког приступа, одређивање предмета и циља истраживања и релевантне класификације. Истраживање је показало да су проблеми у вези са функционисањем ових јединица бројни и да би њихове релевантне семантичке и синтаксичке реализације у писаном и говорном језику могле бити предмет неког студиознијег приступа.

се ова хетерогена скупина јединица могла или разврставати у више утврђених скупина (врста) речи или пак издвојити у посебну врсту, пре свега ради доследног одређивања њиховог статуса у лексици и лексикографији. Тако би се јединице које истражујемо уврштавале у лексикон као типске појаве са тачно утврђеним начином дефинисања и типовима дефиниција, чиме би се на најбољи начин представила системност у лексици и остварила уједначеност и систематичност у лексикографији.

3. Корпус за истраживање узет је из два описна речника савременог српскохрватског језика, Речника Српске академије (I–XIV) и Матичиног речника (IV–VI) (даље Р. САНУ и Р. МС). Оба речника недоследно и несистематски представљају ове јединице како у погледу одређивања њиховог граматичког статуса тако и у погледу њиховог лексичког значења. Међутим, прегледани језички материјал показује доследно и системско функционисање партикула на оба језичка плана, на граматичком и на лексичком.

4. Партикуле спадају у класу граматичких речи које немају денотате у извајезичкој реалности, па им се значења реализују у говору, у комуникацијском акту конкретне говорне ситуације. Оне опслужују комуникацијску сферу језика, па се у приступу овим јединицама морају узимати у обзир фактори релевантни за комуникацију, а то су: учесници комуникације, говорна ситуација и променљива својства предмета и појава⁴. У случају партикула фактори комуникацијског чина у први план истичу говорника и његов однос према осталим елементима комуникације, што у њихово значење уноси прагматичке компоненте које су одређене не само експлицитним садржајем исказа него и разним прагматичким импликацијама. Правилну интерпретацију оваквих прагматичких садржаја остварује говорник или слушалац на основу когнитивних модела: чију „схему“ („радни цртеж“) попуњава новим информацијама из конкретне говорне ситуације⁵. Тако се проблеми у вези са значењем и функционисањем партикула повезују са прагматичким и когнитивним планом, што нас је определило да у истраживању ових јединица одаберемо прагматичко–когнитивни приступ.

5. Истраживање значења и функционисања партикула на корпусу из два наведена речника уз одређене процедуре прагматичког и когнитивног приступа показало је да се ове јединице издвајају у посебан иако хетероген систем, обједињен пре свега истом функцијом и заједничким компонентама категоријалних значења.

6. Оно што партикуле издваја од сличних врста речи, од прилога и везника јесте њихова функција. То је функција *модификације* нарочитог типа која се и у формалној структури реченице разликује од функције

³ Језички материјал са пробраним примерима лексикографа и са реченицом као основном јединицом анализе није баш захвалан корпус за истраживање партикула као јединица комуникацијског плана, али се показало да су добијени подаци о системским лексичким појавама индикативни и за функционисање ових јединица на комуникацијском плану.

⁴ Исп. Арутюнова Н. Д., 1988, 5–9.

⁵ О когнитивном приступу језичким појавама исп.: П–Г, 1988, 5–11, Лакофф Дж., 1988, 12–51; Филлмор Ч., 1988, 52–92; ван Дейк 1989.

модификације неких прилога⁶. Партикуле функцију модификације реализују не везујући се у синтагматску везу са јединицама које модификују, а у реченицу се укључују као њени факултативни уводни или уметнути делови. На плану исказа њихова употреба доприноси другачијем смислу садржаја пропозиције било да модификују неки сегмент исказа било исказ у целини. Функција модификације партикула заснива се на категоријалном значењу *односа* – *релације*, које се реализује или као *оцена* (којом говорник показује свој однос, став према осталим елементима комуникације) или као *логички однос* између сегмената исказа. Елементи односа – релације функцију партикула приближавају релационој функцији везника, али су разлике на формалном и на садржајном плану довољно индикативне да их не треба посебно доказивати⁷.

7. И на лексичком плану партикуле се издвајају у посебан систем јединица. Као лексичке јединице које своје значење реализују у конкретной говорној ситуацији оне опслужују сферу говорника и сферу садржаја исказа. Партикуле које у први план истичу говорника и указују на неки његов однос, став према осталим елементима комуникације реализују категоријално значење *модалности*. То је најчешће *однос јоборника према садржају исказа* који се реализује у виду прагматичких и комуникацијских компонената са значењима: *коментара*, *уберености*, *истиницања*, *шврдње* и *одрицања*. Партикуле које указују на *однос јоборника према адресату* реализују прагматичке и емоционално-експресивне компоненте са значењима: *обавезности*, *конвенционалности*, *давања информације* и *тиражења информације*. Партикуле које у први план стављају садржај исказа означавају различите *логичке (смисаоне) односе*⁸ између сегмената исказа реализујући компоненте са значењима: *једнакости*, *сујројисстављености*, *дојусности*, *ојраничавања* и *проширивања*. Тако се партикуле према наведеним категоријалним и другим значењима могу представити у 2 групе и 13 парадигми са значењима:

І модалности

1. *коментара*: *украјтко*, *уојшито*; *наводно*, *бојзна*, *рецимо*; *дословно*, *буквално*, *једноставно*, *јросто*, *лејо*; *сјварно*, *истина*, *заста*, *одиста*, *уистину*, *збиља*; *јривидно*, *наузлед*, *шобоже*, *бајати*, *као*,
2. *уберености*: *сијурно*, *засијурно*, *јосијурно*, *свакако*, *несумњиво*, *бесумње*, *наравно*, *дабојме*, *дакако*, *јашита*; *јамачно*, *зацело*, *мојуће*, *вероватно*, *можда*, *ваљда*, *лако*; *никако*, *нијошито*, *какви*, *мучно*, *шешко*,

⁶ О функцији модификације прилога исп. Ристић С., 1990, 30–31, 113–114, а о разликама функције модификације партикула и прилога и на формалном и на семантичком плану реченице исп. М–В, 1990, 405–422.

⁷ О разликама између партикула и везника у погледу функције исп. Ляпон М. В., 1988, 78–83; Шур М. Г., 1988, 83–87.

⁸ О значењу *модалности* и *логичких односа* исп. Арутюнова Н. Д., 1988, 5–9; 245–251; Дьмарская И. Н., 1988, 58–78; Ляпон М. В., 1988, 78–83; Сесар Д., 1989, 39–48; Ристић С., 1990, 112–114; 122–132; 144–146.

3. истицања: *їд (їд), д (д), њ (њ), їд, неїо, з (з), ама, ма, їд, бре, море, вала, їек, већ, боїме, сад,*
4. тврдњe: *да, јд, дабоїме, дакако, јашїа, свакако,*
5. одрицања: *не, ни, ниїи, никако, ниїошїо,*
6. тражења информације: *ли, зар, еда,*
7. обавезности: *ево, еїо, ено; нд (нд), дџ, дела, ако, (х)ајде, леїо, добро; немој (немојмо, немојїе), нека, достїа,*
8. конвенционалности: *срећом, срећно, живео, наздравље, блдїо; забоїа, наоїако; збоїом, довиђења, здраво; хвала, молим, изволи (изволиїе), извини (извиниїе), пардон; добро, озбиљно, немоїуће, нормално, слободно, да, їако (їако је), баш, знаш (знаїе), замисли (замислиїе), боже,*

II ЛОГИЧКИХ ОДНОСА

9. једнакости: *їако, наїме, дакле, елем, їакође(р), као; їаман, баш, уїраво, заїраво; їрво, заїїим, онда, кдїе, наїокон, наїзад, наїїосле, наїослеїїку,*
10. супротстављености: *уїркос, наїроїїив, насуїроїї, међуїїим, їак, шїїавиїе,*
11. допусности: *їїак, догуше, свеједно; макар, їд, било дрдїо,*
12. ограничавања: *само, бар, макар, скоро, їоїїово, умало, замало, искључиво, закључно, око, оїїїриликe; лично, сам; осим, сем, изузев, једино; їоїїоїову (їоїїоїово), їрвенсїивено, особїїїо, нарочїїїо, їосебно, наїосе,*
13. проширивања: *чак, још, шїїавиїе, виїе; иначе, онако, ионако, уоїїиїе, уїлавно, їреїїежно, све, сасвим, їоїїїуно.*

8. Издвајање партикула као посебних јединица лексичког система показало је да централни део тог система чини ограничен број јединица које примарно реализују функцију и значење партикула. На периферији број тих јединица није ограничен јер се попуњава сталним творбеним процесом транспозиције, променом функције других врста речи (прилога, везника, узвика, предлога, именица, глагола и сл.), које се примарно или секундарно увршћују у лексички систем партикула. Зато се у наведеним парадигмама налази већи број прилога (*україїко, уоїїиїе, їросїо, једносїлавно, їако, їек, наїзад, још, леїо, добро, їешко, лако* и сл.), везника (*и, їа, їе, ни, ниїи, їек, неїо, ако, да, а*), узвика (*блдїо, де, е, їа, ма, ама, море, бре* и сл.), предлога (*око, осим, сем, изузев* и сл.), глаголских облика (*живео, молим, извини, изволи, реїїмо, знаш, замисли* и сл.) и именица (*враїа, ђавола, боже* и сл.). Корпус нам је показао да неке наведене и сличне јединице *їримарно* репрезентују и једну и другу врсту речи, па би их, према општим лексичким и граматичким карактеристикама, требало адекватно представити и у граматици и у лексици (лексикографији). Према увиду у речничку грађу двојаки статус прилога и партикула као и везника

и партикула могао би се у лексикографији представити тако што би се јединице обрађивале као посебне лексеме, као хомоними⁹. Граничне случајеве узвика и партикула углавном је тешко на лексичком плану издвојити као посебне лексеме јер се њихова двојака природа реализује истовремено, па је такве јединице најреалније обележити двоструком граматичком квалификацијом као „узвик и речца“¹⁰. Сви други гранични случајеви који функцију и значење партикула реализују секундарно задржавају статус примарне врсте речи.

9. Компоненте које организују наведена значења као посебне десигнате партикула чине структуру њиховог лексичког значења и према њима су ове јединице разврстане у парадигме. Једино компонента са значењем *давања информације* не организује посебан десигнат и нема своју парадигму, али се примарно реализује код партикула скоро свих парадигми, изузев код оних са значењем *истицања, обавезности и конвенционалности* (3, 7. и 8. парадигма). Она као интегрална компонента чини битан елеменат у структури лексичког значења партикула.

10. Функционисање партикула у парадигмама представимо примерима који илуструју њихова примарна значења, појавне реализације њихових секундарних значења и специфичне граматичке реализације.

11. Најпре ћемо показати значења партикула којима се исказује однос говорника према садржају исказа, а које су наведене у 1, 2, 3, 4. и 5. парадигми.

12. 1. Партикуле прве парадигме обједињене су интегралном компонентом са општим смислом *коментара*, при чему као експлицитни когнитивни модуси имплицирају различите садржаје: фактивност пропозиције (*стварно, истина, заиста, доиста, одиста, уистину, збиља*), контрафактивни смисао пропозиције (*шобож, бајати, као, привидно, наизглед*), резервисаност говорника у погледу фактивности пропозиције (*наводно, бојзна, речимо*), веродостојност садржаја пропозиције (*дословно,*

⁹ У наведеним речницима такви гранични случајеви прилога и партикула нису издвојени у посебне лексеме, него су обрађени као прилози, а функција и значење партикула представљени су у посебним одељцима њиховог лексичког значења. Међутим, грађа показује да ове јединице функционишу на периферији оба лексичка система, па би коректније било издвојити их као посебне лексеме. На тај начин би се одвојиле јединице типа: *управо, просио, једноставно, украјко, срећно (срећом), још, драго, право, шек, шако, никако, свакако, могуће* и сл. од јединица које примарно функционишу као прилози, а као партикуле само секундарно (*добро, лепо, лако, шешико, комојино, наојачо, сигурно, тачно, практично, нормално, слободно* и сл.) Гранични случајеви везани и партикула више су раздвајани, или као посебне лексеме (*а, да*) или као равноправни одељци са различитом граматичком квалификацијом (*нека, нишци, ни, па, те, њак, нејо*), мада би се, по увиду у грађу, сви случајеви могли представити као посебне лексеме.

¹⁰ У речницима су тако обрађене лексеме *д (џ)* и *шд*, а исти начин могао би се применити и на јединице: *блдио, дџ, ђма, море* и сл., док се неке јединице могу издвојити и као посебне лексеме (*џ (џ), хајге*), како је и учињено за лексему *д(џ)* у Речнику САНУ.

буквално, ипростио, једносйавно) и обимност садржаја пропозиције (*украјинко, уойишије*). Тако имамо примере типа:

Збиља, он је легавши у постељу сањао готово све што је тога дана преживео (Р. САНУ). Један... се казује хоца из Бихаћа, а *уистину* чини се да путује свијетом (Р. МС). У десној певници *сйварно* је стајао... Ђак Сима (Р. МС). *Заистја*, мени се жури (Р. САНУ). Странац је отишао до прве вароши *шобож* послом (Р. МС). Ваше државе... *субајати* основане на законима (Р. САНУ). На свадбеној гозби било је *наводно* више од стотину званца (Р. САНУ). Да није дошло... ослобођење, *бојзна* не би ли за коју годину отишао на робију (Р. САНУ). Од тога /се/ *буквално* избезумљавам (Р. САНУ). Избацио ме је ... *дословно* писам имала куда (Р. САНУ). Зар је ово рат? Ово је *ипростио* да човек кука (Р. МС). Плашила сам се човека који је *једносйавно* луд (Р. САНУ). Он...*украјинко* тежи за онаквом влашћу какву, су некад имали римски цареви (Р. МС).

Примери показују да партикуле наведене парадигме реализују примарно значење *коменџара* и функцију модификације исказа или неког његовог сегмента не улазећи у синтагматску везу са модификованом јединицом. Осим експлицитног садржаја ове јединице имплицирају различите садржаје комуникацијског и прагматичког плана, које учесници при успешној комуникацији подразумевају на основу опште базе знања као и лингвистичке и комуникацијске компетенције. Тако партикуле *дословно, буквално, ипростио* и *једносйавно*¹¹ имплицирају и значење „то и ништа друго“, „тако и никако другачије“, „толико и ништа више“, по чему су сличне партикулама 12. парадигме. И неке реализације секундарних значења показују да значења партикула описиване парадигме не излазе из назначених оквира њиховог лексичког значења. У Речнику САНУ јављају се примери са допусним значењем типа: — Он, *истина*, виче на осталу чељад ... али се ни на кога не осеца као на њу; Није се баш тако лоше живјело. *Истина*, у војску су одлазили све ... кржљавији регрути.

Партикуле којима се имплицира фактивност пропозицијског садржаја често се у говору јављају као еквиваленти реченица са упитним, узвичним или потврдним значењем, али примере за овакву конверзациону употребу партикула нисмо нашли у нашем корпусу.

12. 2. Другу парадигму чине јединице које функцију модификације реализују градирајући увереност у остваривост/неостваривост садржаја пропозиције, било да се њиме исказује тврдња, претпоставка било одрицање. Степен уверености као оцена говорника одређен је објективним околностима¹², а може се скаларно представити јединицама: *можда* — *вероватно* — *сијурно*. Свака од наведених јединица јавља се у свом синонимијском реду,

¹¹ О партикулама *дословно, буквално, наводно, шобож, бајати* и *украјинко* као „реченичним прилозима“ исп. Ивић М., 1978, 6 – 7, а о партикули *ипростио* „као одредби категоризовања“ исп. И., 1991, 30.

¹² Да је увереност говорника заснована на објективним околностима, показује могућност модификовања мањег степена уверености, па се могу реализовати примери типа: — *Можда/могуће* је он и паметан, али ја сумњам у то. Сличне модификације већег степена уверености нису могуће. Исп. Арутюнова Н. Д., 1988, 109 – 140.

па имамо редове: *можда, моуће, лако; вероватно, ваља, јамачно, канда; сијурно, засијурно, свакако, зацело, извесно, неминовно, нарабно*. Јединице: *никако, нијошито, какви, мучно, итешко* исказују и градирају увереност у неостваривост садржаја пропозиције. Партикуле *никако* и *нијошито* модификују само одричне исказе појачавајући њихов негативни смисао, док партикуле *какви, мучно, итешко* исказују сумњу у остваривост модификованог садржаја. Примери:

Оцу *нијошито* неће да се врати (Р. САНУ). Немачки језик не чује се *никако* (Р. САНУ). *Мучно* да би Марашлија и примио одмах те захтеве да их у Цариград спроводи (Р. САНУ). Кампања у штампани *итешко* да ће им користити (Р. МС). *Можда* је баш сад добио грчеве у стомаку (Р. САНУ). Аустријашци су у томе *моуће* претерали (Р. САНУ). *Јамачно* си ти добре воље (Р. САНУ). Ту се сада утаборио... и *сијурно* има нешто на уму (Р. МС). Најпросвећенији човек није *неминовно* и највећи патриота (Р. САНУ).

Партикуле које исказују најјачи степен уверености реализују и друге компоненте значења, као што је значење нужности, неминовности, обавезности, оправданости, што их чини функционалним комуникацијским јединицама за различите прагматичке садржаје (претњу, обећање), па из Речника САНУ имамо примере типа: — Смрсили сте; али наћи ћу ја крај, *засијурно*; Он је рекао да ће ... *засијурно* доћи.

Зато што исказују увереност у остваривост/неостваривост садржаја пропозиције, партикуле наведене парадигме често се у конверзацији употребљавају као потврдне или одричне речце.

12. 3. Партикуле треће парадигме са значењем *истицања* модификују неки сегмент исказа или цео исказ истичући га из његовог контекста. Тако ове јединице уносе у лексичко значење партикула компоненте интензификације¹³, а у садржај исказа различите прагматичке импликације. Уз значење истицања оне имплицирају и информацију да је модификовани сегмент и најважнији на фону контекста. Значење рангирања као субјективна оцена говорника о важности садржи и прагматичке компоненте да се иста оцена наметне и саговорнику. Ови садржаји се испољавају у експресивно-емотивном набоју информације и у повишеној интонацији у говору. Емотивни набој може бити позитиван или негативан, што зависи од комуникацијске ситуације и њених елемената. Партикуле као интензификатори, значи, могу имплицирати позитивне емоције (одобравање, задовољство, подстицање и сл.) или негативне (љутњу, нестрпљење, негодовање и сл.). Примарно значење истицања показатељемо примерима:

Вала, то је баш песма (Р. САНУ). Радио сам, *море*, за пет (Р. САНУ). Шта рече, *бре?* Ко забушава? (Р. САНУ). *Е*, лепо сам се частио (Р. САНУ). То га је, *и* још како болело (Р. САНУ). *Па* ја те познајем као шестипу (Р. МС). *Ама...* лепо каже народ да се без новца не може ни у цркву (Р. САНУ). Милка се сад крије од свијета, па се то, *бојме*, свакако толкује (Р. САНУ).

¹³ О категоријалном значењу интензификације исп. Арутюнова Н. Д., 1988, 5 - 9, 245 - 251, а о значењу интензификације код прилога исп. Ристих С., 1990, 112 - 114.

Ове партикуле реализују и компоненте са значењима: изненађења, чуђења, неверице, сумње, пестрпљења, негодовања, одбијања, недоумице, подозрења, олакшања, помирљивости и сл., што им даје широку могућност употребе у говору. Зато се јављају као фреквентне јединице у конверзацији¹⁴ често употребљене и као еквиваленти реченице. Нека од набројаних значења илустроваћемо примерима из нашег корпуса:

Е, шта ћу?... власт тако наређује (Р. САНУ). Тако је он мислио, е, али човек налаже а Бог располаже (Р. САНУ). Шта велиш, док то пукне по селу, а? (Р. САНУ). То твоја жена! И ти могао с њом живети (Р. САНУ). Ама, шта има ти да пристајеш или не пристајеш (Р. САНУ). Ја ћу скочити у бунар. – Па скочи! (Р. МС). Жена га је запитала... Јеси ли баш срећан? – Па, јесам (Р. МС).

Поред наведених примарних значења описиване партикуле реализују и секундарна значења: подстицања, потврђивања, пристајања, изузимања, наговештавања, временски след, допусно значење и значење коментара. Примери: – Моја кадо, још ту нема јада, *сад* ћемо ти горе да кажемо (Р. МС). Ја се затворим у своју кућу... *а* мркне (Р. САНУ). – временски след; Ако нијесам кумовао, *а* ја сам кроз шлот гледао (Р. САНУ). Од крмка је корисно *и* длаку ишчупати (Р. САНУ). – допусно значење; А ти си ми *ја* неки трговац, сто гроша еспап сав дућан (Р. МС). У њему /дворцу/ *ама* ни живе душе (Р. САНУ). – значење коментара.

12. 4. Парадигма партикула које реализују примарно значење *тврђе* није бројна. Уз речцу *да* јављају се и речце *јд*, *дабојме*, *дакако*, *јашћиа*, а парадигму употпуњују и неке партикуле са значењем уверености: *сијурно*, *свакако*, *несумњиво*, *јамачно*, *зацело* и сл. Речца *да* функционише као лексичка и као граматичка јединица, што је као лексему издваја у ред граматикализованих јединица заједно са *не*, *ли*, *идг* и сл., које установљавају одређене граматичке категорије. Партикула *да* установљава граматичку категорију тврђе и по томе опонира партикули *не* која установљава категорије одрицања и негације. За нашу анализу узимаћемо у обзир само оне реализације партикула овог реда које се тичу њиховог лексичког значења. Корпус нам је показао да се оне на лексичком плану не издвајају ни по чему од партикула са истом фреквенцијом употребе. Потврдно значење партикуле *да* примарно се реализује као потврдан одговор на постављено питање, као појачавање тврђе и као потврдан одговор на изражену сумњу. На сличан начин потврдно значење реализују и друге лексеме ове парадигме, што ћемо показати и примерима:

Јеси ли ти ово урадио?... Да (Р. САНУ). Да, брајко мој, тако ти је то (Р. САНУ). Да што је Дорчић, него рибар? (Р. САНУ). Ти си рибар? – Јесам, ја, господине (Р. САНУ). Мене ли питаш?... Тебе, ја кога? (Р. САНУ). Зар ћеш и ти вечерас у акцију? – Јашћиа, побро (Р. САНУ). Може ли гром да убије? Дабојме, да може (Р. САНУ).

¹⁴ О конверзационим партикулама исп. М – В, 1990, 422 – 441, 442 – 444; Шокица С., 1987, 189 – 210.

Партикуле *ga* и *ja* су фреквентне јединице комуникације и у дијалогу се јављају често као еквивалентни реченица. Зависно од говорне ситуације оне реализују и различите прагматичке и експресивне садржаје: чуђење, изненађење, бојазан, несигурност, дивљење, слагање, одобравање и сл., што показују одабрани примери из Речника САНУ: – Кад се братским главама почиње, *ga* чиме ли ће се онда свршити? – значење бојазни; Боже, *ga* лепе пшенице?; *Ja* слатка граха? – значење дивљења, чуђења; *Ja* да ми је само знати куда је отишао. – значење педоумице; *Ja*, мајку му, до пре неки дан дрхтали смо и при помисли на италијанске и немачке авионе. – значење изненађења, чуђења. У реализацији значења ових партикула јављају се и друге компоненте карактеристичне за ову врсту речи, па имамо значења присећања, проширивања, исказивања жеље, клетве (заклињања), допусности и сл. Наводимо примере из Речника САНУ: – А како сте ви? *Da*, поздравља вас Никола?; Ама где сам стао? А, *ja!*; Хтела сам још нешто да ти кажем. – *Da?* Слушам те; Ти Филипе, *ga* си ми остао овдје!; *Da* си проклета глуха... ноћи; Откуд долазио *ga* долазио... њега чека снаха. Значење неслагања, неверице, сумње и сл. показују примери из Речника САНУ: – Неће /изасланик/ питати Бог зна шта... Неће *ja?*; Не вриједи мучити се. – *Ja*, не вриједи! А да се ја не мучим око ове ракије, шта би ти пио; То би доста било; али хоћеш *ga*. Још у потјеру одосмо.

Речца *ga* јавља се у граматичким конструкцијама заједно са другим јединицама (речцом *ли*, одричним глаголима и сл.) за исказивање упитних и одрично–упитних садржаја, што може бити предмет граматичког истраживања.

12. 5. Значење одрицања исказују партикуле пете парадигме: *не*, *ни*, *ниш*, *никако*, *ниш*, *ниш*, *какви*. Речце *не* и *ни* конституишу граматичку категорију одрицања и негације, па се јављају као саставни делови многих граматичких конструкција са различитим значењима. Преглед таквих граматичких реализација у нашем корпусу показује да допринос значења која у њих уносе наведене партикуле не излази из оквира одређеног лексичког значења ове врсте речи. Примарно значење партикула *не* и *ни* је значење одрицања и негације. Речца *не* их реализује као значења: одрицање глаголске радње или неке околности, негативан одговор на постављено питање, неслагање у дијалогу, нетачност, супротно значење, истицање негације и сл. Код речце *ни* то су значења: појачавање негације и одрицања, ограничавање одрицања, искључивање, набрајање у негирању и одрицању, допуна неједнакости у поређењу и сл. Нека од наведених значења реализује и партикула *ниш*. Примери из Речника САНУ:

Један запонац *не* ради онако, како би требало; *Ja* да цркавам, а она да ужива? А!... *не!*; Није нас убио некрст – *не*; У врту *ни* псета; Он није *ни* у прилици, да буде такав; Умро је сиромас... Па у новинама *ни* речи једне; О таквој глупости *не* може бити *ни* говора; Кратко трају ти дани – *ни* не знаш, како прођу; *Ни* он није имао дуљег пута; Где духа и срца нема, ту нема *ни* поезије; до њега два му сина... *ни* налик на оца; Ако нема конца, нека *ниш* почиње; Могуће се нас два *ниш* не познајемо.

Партикуле *не* и *ни* реализују и секундарна значења: ограничавања, приближне вредности, забране, а речца *не* употребљава се у изрицању

клетве (заклетве) и благослова, па у Речнику САНУ имамо и примере типа: – Ласно ти је дете погубити / Кома нема *ни* шеснаест лета; Нисам *ни* гладан, колико уморан; *Н* било га!; Јади га *не* били!

У конструкцијама и у корелацијама са другим јединицама (са везницима *да, већ, нећо, но, а*, са речном *ли*, са неким глаголима и глаголским облицима и у неким типовима реченица) речца *не* реализује различита значења: недовољног интензитета, велике неједнакости, непожељности (из)вршења радње, спречавања (из)вршења радње, несигурности, тешкоће у односу на извршење глаголске радње, предлога, жеље да се нешто изврши и сл. Речца *ни* јавља се у конструкцијама са глаголима и у корелацији са поредбеним везницима: *а камоли и камоли*, у изразима са именицом *бој*, а реализује значења: искључивања, изостајања наведене радње, одрицања, немогућности упоређивања (неједнакост појмова), појачавања негације и сл.

13. У даљем излагању представимо партикуле које указују на однос *ј*говорника *према адресату*, а које су наведене у 6, 7. и 8. парадигми.

13.6. Однос говорника према адресату исказује се партикулама шесте парадигме са примарним значењем *изражења информације*, а то су јединице: *ли, зар, еда*. Речца *ли*, енклитичка граматицизована јединица која конституише граматичку категорију питања, јавља се углавном у конструкцијама са другим јединицама¹⁵. Своје примарно значење реализује најчешће са речном *да* (*да ли*), са упитним заменицама и прилозима, у конструкцијама „*је ли да*“, „*је ли ће*“, „*није ли*“, у конструкцијама са потврђним и одричним глаголским облицима, у различитим типовима реченица и сл.

На комуникацијском плану упитне партикуле осим компонентата са значењем тражења информације често реализују и друге прагматичке и експресивно-емоционалне компоненте са значењима: сумње, недоумице, несигурности, претпоставке, уверености, очекиваности; захтева, молбе, наредбе; чуђења, љутње, изненађења, неодобравања; заклињања, псовке и сл. Примери из Речника САНУ:

Да *ли* је долазио јуче?; Има *ли* шта нова? – само значење тражења информације; Не би *ли* се запуштени виногради дали опет подићи; Ви се, наравно... мислите временом запослити, *зар не*? – очекивање позитивног одговора; Гдје *ли* ћу на ноћниште? – недоумица; Нисам *ли* ти говорио да се не пењеш на трешњу?; Кома ти кажеш, жалосниче? Мени *ли* кажеш? – значење љутње и очекивања потврдног одговора; Ми немамо гдје нашом трговином пега у Млетке, је *ли* да?; *Зар* све око нас није... феудална Европа? – очекивање сагласности.

Партикуле описиване парадигме реализују и друга значења у реченицама са неправим питањима, у различитим типовима реченица и конструкција, па у Речнику САНУ имамо примере типа: – Сумњам да *ли* има и који народ... тако красну пјесму; Критика је, не варам *ли* се, издана негдје око седам стотина осамдесет и девете. – значење сумње, недоуми-

¹⁵ Проблем упитности и упитних конструкција посебан је граматички феномен који се не тиче само лексичког значења његових јединица, па се као такав мора истраживати на богатом језичком материјалу са свим релевантним реализацијама, што излази из оквира интересовања овог рада.

це, несигурности; О томе је *зар* знао штогод и Перо... ама није ни зинуо; Викнем... да га мало поведе *ега* ће тако хтети ићи. – значење претпоставке; Лијеп *ли* је тај хајдучки живот. – дивљење; Пада *ли*, пада... снег; Млеко *ли* му швапско! – појачавање; *Ега* буде бољи него му отац? – благослов.

Партикула *ли* реализује и секундарна значења: наглашавања, појачавања, трајања, интензитета радње и сл. (исп. обраду речце *ли* у Речнику САНУ).

13. 7. Партикуле седме парадигме које значење односа говорника према адресату реализују као значење *обавезности* у најширем смислу исказују различите садржаје: показивање, одобравање, давање (нуђење), забрану (наредбу) и сл., па ћемо их према наведеним значењима разматрати у више мањих парадигми. Оне експлицирају намере говорника у односу на адресата, а исказу дају илокуцијску снагу комисиности. Могућност остваривања намере имплицирају прагматичке и експресивне компоненте којима се, зависно од ситуације, саговорнику даје до знања какво је расположење говорника и колика је његова готовост да намеру и оствари. Успешна комуникација у наведеном смислу оствариће се, наравно, ако учесници комуникације поседују и исту комуникацијску компетенцију¹⁶.

Значење показивања реализују партикуле *ево*, *ејшо*, *ено* које имају уређену парадигму и по начину повезивања са референтом сличне су показним заменицама и прилозима. Уз значење показивања оне реализују и значење неочекиваности, изненађења, што показују одабрани примери из Речника САНУ:

Ево на овом мјесту мазга није хтјела ићи правим путем; Пред вече *ево* ти Јулишке; *Ејшо* поља, а *ејшо* и коња; У том *ејшо* ти и ђевојке с ручком; *Ено* ми тамо у даљини кћери; Ускомешаше /се/ они што пристајаху на узвишицу: *Ено* мора, *ено* мора!

Ове партикуле реализују и значење давања, нуђења, уступања као и нека секундарна значења: побуђивање и скретање пажње, резимирање, недоумицу и сл. Тако у Речнику САНУ имамо примере типа: – Њему *ејшо* и кућа и тор; *Ено* вама врашца и дората; И ја сам, *ево*, верглаш; И то *ено* није радио сам; На тај *ејшо* начин нервне ганглије изазивају разне одбојне радње; На наше: добро вече, како сте?... одговори: *Ејшо*.

Сличне по значењу са претходним су партикуле: *на* (*на*), (*х*)*ајге*, *гџ*, *дела*, *ако*, *лејо*, *добро* које реализују примарно значење давања, одобравања и подстицања. Из Речника САНУ изабрали смо ове примере:

Па добро, *ге*, клади се ти; Рече му /цар/: *Добро*, синко, даћу ти ђевојку; Туња је, *ајге*, умро насилном смрћу; Маријо ће нам доћи! *Лијейо*... интелегентан је он младић; Чуо сам да си био код тетке Марије... *Ако!*... Баш ми је мило.

Осим наведених примарних значења ове партикуле реализују и секундарна значења: изненађења, злурадости, нестрпљења, појачавања, ко-

¹⁶ Исп. Азнаурова Э. С., 1988, 1 – 89.

ментара и сл., па имамо примере из Речника САНУ: – Који човек? – Па онај *де...* у сукњи; И ето на пред њим се наједном указа приказа; Знаш ли да сам добио на лозу? – *Ajgel!*; Јанко ми *лејо* додија.

Партикуле којима се исказује наредба, забрана су: *немој* (*немојмо*, *немојте*), *нека*, *досија*, *квиш*. Примерима из Речника САНУ илустроваћемо њихова примарна значења:

Немојмо да преко мере јурино за необичним и настраним; *Нека* се закључа ова соба; Толе, *нек* ти је пушка у приправности; *Досија* више тог мора и тих самостана; Имају да слушају наређење штаба, и *квиш*.

Партикуле *немој* и *нека* реализују и секундарна значења. Примери из Речника САНУ: – Знате ли да Козару води... Младен Стојановић? – *Ма немој!* Младен и Козара?!; Ти ћеш отићи да купиш карте! – *Ма немој!* А ти да седиш! – значење изненађења, неверице, неслагања; *Нека...нека* потковат ћу ја моје постоле. – пребацивање, прекор; Преварих се па се уписах... Ниси се преварио. *Нек* си. – одобравање, слагање; Ја лажем? *Нека* ме гром одма сатре. – заклињање (клетва).

13. 8. Партикуле осме парадигме са значењем *конвенционалности* чине хетерогену групу јединица које се употребљавају у одређеној комуникацијској ситуацији као експликатори емоционалног односа говорника према другим елементима комуникације. Ове јединице су у говору показатељи одређене атмосфере у којој је говорник спреман да покаже свој емотивни однос према садржају комуникације или да на различите начине угоди саговорнику. Оне су и нека мерила говорне етикеције и пожељних манира у комуникацији, а самим тим упућују на одређене статусне и друге друштвене односе, што им даје и социјално – психолошку димензију. На плану комуникације партикуле описиване парадигме су као експлицитни емотивни модуси¹⁷ и експоненти експресивног говорног чина. Њихово лексичко значење организују емоционалне и експресивне компоненте чији се смисао реализује као значење: одобравања, прихватања (*нормално*, *свакако*, *наравно*, *сијурно*, *добро*, *да*, *шако* (*шако је*), *баи* (*вала баи*)); неприхватања, негодовања (*наојако*, *ђавола*, *враја*, *дођавола*, *довраја*, *навраја*, *забоја*, *авај*, *на жалоси*); сумње, неверице, чуђења (*немојуге*, *озбиљно*, *сйварно*); жеље за здравље, срећу, добар живот и сл. или за нечије зло (обично у здравицама, благословима, клетвама) (*живео*, *наздравље*, *дабојда*, *срећно*); солидарисање са нечијом, некаквом срећом, срећним околностима (*срећом*, *блди*); уобичајених поздрава (*здраво*, *збојом*, *довиђења*). У ову парадигму смо сврстали и уобичајене речи за захваљивање, одобравање, извињавање (*изволи* (*изволисте*), *молим*, *хвала*, *извини* (*извиниште*), *пардон*), затим речи којима се подстиче и одржава пажња (*знаш*, *видиш* (*види*), *замисли*, *чујеш* (*чуј*), *чеква*). У парадигму коју описујемо сврставају се и партикуле других парадигми ако се у конверзацији употребљавају само као конвенционалне речи, као и јединице других врста речи (глагола, именица). Све оне као конверзационе јединице уз наведена значења доприносе и кохезији говорне продукције.

¹⁷ Исп. Арутонова, Н. Д., 1988, 109 – 140.

Иако речничка грађа садржи примере углавном из писаног језика, нашли смо приличан број потврда и за описано функционисање:

Срећом, овима то није ни падало на ум (Р. МС). *Благо* мени у овој самоћи (Р. САНУ). Шта му би, *наопако!* – пита се Јелица у чуђењу (Р. САНУ). Нека им је *срећно*, господару (Р. МС). *Здрави, жибели*, те се веселили (Р. САНУ). Паметно *габојга* живовали (Р. САНУ). Језик ти отпао, *габојга*, сплеткару један! (Р. САНУ). *Здраво*, браћо (Р. САНУ). Хоћу нешто да ти кажем. – *Молим?* (Р. САНУ). Било би некако згодније... *Знам*, због свијета (Р. САНУ).

Занимљиве су још неке реализације значења партикула описиване парадигме: – Немојте ме *забоја* издати никому (Р. САНУ). – значење заклињања; У миру се треба отрести... посљедица рата, *забоја* (Р. САНУ). – препорука; Не прелива нам се, *забоја*, већ једва везујемо крај с крајем (Р. САНУ). – подразумевање; Гле, *молим те*, овим се мастило скида (Р. САНУ). – чуђење; Ако те још једном видим с овцама под оном лужином, *слободно* не иди ми кући (Р. МС). – истицање одрицања, забране.

Употреба партикула описиване парадигме у комуникацији доприноси блискости, интимизацији комуникације и кохезији унутар дискурса, што их чини погодним и честим јединицама у свакодневной комуникацији. Оне комуникацију чине препознатљивом, конвенционалном.

14. Партикуле које у први план стављају садржај комуникације примарно реализују значење *логичких односа*¹⁸ повезујући смисаоно сегменте говора/текста и заједно са осталим релационим јединицама доприносе његовој кохезији. Тако се ове партикуле по функцији приближавају везницима и предлозима чинећи граничне случајеве који се као врсте речи могу различито разврставати, што је евидентно у нашој стручној литератури, па и у речницима из којих смо одабрали корпус. Оно што ове јединице одваја од наведених сличних врста речи, како показује корпус, јесте њихово лексичко значење и њихова функција. Лексичко значење које се најопштије може одредити као значење логичких односа реализује се као субјективни прелаз са једног појма на други, са једне мисли на другу. Смисаона повезаност остварује се не само на основу експлицитних садржаја него и имплицитних који су за дату ситуацију познати и говорнику и саговорнику. Реализујући логичку повезаност појмова и мисли партикуле као комуникационе јединице реализују и друге, углавном прагматичке садржаје. Тако уз функцију повезивања реализују и функцију модификације у смислу остварених прагматичких садржаја. Смисаоно, логичко повезивање појмова у дискурсу остварује се на реално постојећим односима *узајамности*, *сујројшћивљености* и односима *ошћивљености* и *појединачности*.

14. 9. Партикуле девете парадигме исказују односе узајамности као односе: изједначавања (*ишакође(р), као*); појашњавања (*наиме, уостилном*); резимирања (*дакле*); увођења (*ишако, елем, нешто, иде*); просторне и временске блискости (*ишаман, баш, ујправо, зајправо, ишик*); временског и логичког следа (*прво, онда, зајшим, најзад, најпак, најјосле*)¹⁹.

¹⁸ Исп. Дымарская И. Н., 1988, 58 – 68.

¹⁹ Овећини јединица ове парадигме исп. Ивић М., 1978, 5 – 7 и Дымарская И. Н., 1988, 58 – 77.

Партикуле у парадигму обједињују неки заједнички пратећи садржаји које ове јединице имплицитно реализују. Оне имплицирају да је садржај сегмената који се повезују лишен унутрашњих противуречности, да обухвата исти или сличан низ појава или да је обједињен просторном, временском и сл. блискошћу. Истовремено се код неких од њих имплицитно реализују прагматичке компоненте са значењем рангирања, оцене о важности (модификовани сегмент је мање важан, споредан је у односу на онај/оне са којим се повезује)²⁰.

Наведићемо примерс за примарно значење јединица ове парадигме:

У тој читаоници је срео... председника... који се *ишакође* преселио из Задра (Р. МС). Сазидео је капију... јаку *као* град (Р. САНУ). Повукло је Панкраца још и пешто друго; хтио је *наиме...* да се склопе од бијеса... својих... другова (Р. САНУ). Ређа *дакле* постаде кнезом (Р. САНУ). *Елем* мојега ти скитницу... одвуку на силу у двор (Р. САНУ). Не заслужујеш да ти се опрости... Липсујеш а псујеш! *Неио* збогом, идем (Р. САНУ). *Баш* кад су сватови из цркве излазили, /он/ долети међу њих (Р. САНУ). Је ли, Пауна... за кога ти, *управо*, мислиш поћи? (Р. МС). /Пронађен је/ под старим градом, *шаман* више онога римског пута (Р. МС). *Прво* му је било да поспаље Јоба (Р. МС). Сјећа се *онда* како је... дошао к болесном оцу (Р. МС). Апотекар... наговјести да би, *нај-иослије*, и они могли падавити билијар (Р. САНУ). *Најзад* се настанила на гробљу... поред цесте (Р. САНУ).

Из парадигме се издваја речца *као* граматикализована јединица која конституише граматичку категорију поређења, а у конструкцији са другим јединицама и друга граматичка значења. За њено лексичко значење занимљива је категорија поређења, јер се заснива управо на њеном примарном значењу, на значењу сличности. Друга значења ове партикуле блиска су примарном, било да остају у оквиру описиване парадигме (појашњавање, прецизирање у смислу времена, простора, својства, звања, узраста, намене и сл.) било да излазе из тог оквира (значење привида: – Царица, која је дотле *као* спавала, отвори очи – по коме је синонимична са *шобож* и *бајати*; значење умањивања значаја, ниподаштвања: – А шта му *као* значе те речи; значење несигурности: – Ја, *као* велим, већ смо се добро упознали) (исп. обраду речце *као* у Речнику САНУ).

Партикуле наведене парадигме реализују и друга секундарна значења, што показују примери: – Дете, *ишако* од дванаест година, уђе у собу (Р. МС). Непријатељ је *управо* на болнице кидисао (Р. МС). Ристивоје пуца да убије *баш* среског начелника (Р. САНУ). Није код куће имао *неио* једну кравицу (Р. САНУ). – значење ограничавања, издвајања; Нећу се мицати... па *шаман* мене да гађају (Р. МС). Помагали су му, *зайраво* доста ријетко (Р. САНУ). – допусно значење; Доћи ћеш ти још да ме молиш за ово. – Е *баш* да ти не дођем (Р. САНУ). Ћути, *шаман* би требало још и тебе да слушам (Р. МС). – значење неслагања, одрицања, појачавање одрицања; Хоћете ли се грејати? – упита ме кочијаш. – *Неио?* (Р. САНУ). Јеси ли ми

²⁰ Исп. Дьмарская И. Н., 1988, 58 – 68.

зајраво поклоњиво, или се шалиш (Р. САНУ). – значење појачавања тврдње; *Тако*, још да чујем колико их је (Р. МС). *Немој*, *Драшко*, *ишако* ти живота! (Р. МС). – конвенционално значење одобравања, клетве, заклињања.

14. 10. Смисаоно повезивање, кохезију текста реализују и партикуле десете парадигме са значењем *суйројстивљености*: *међушим*, *иак*, *на-суйројст*, *ујркос*, *најројив*²¹. Примери:

Мачва није богата виноградима... *Међушим*, Мачва је обилувала у јабуковим и шљивовим воћима (Р. САНУ). Балота... *ујркос* Станку убије тога Влаха (Р. МС). Волим /те/ *ујркос* наше сиротиње (Р. МС). Он се као уметник не служи богатим језиком... у њега је *најројив* језик храпав, неизбршан (Р. САНУ). Ја сам већ мклио да је свршено с представама! – *Најројив!* – кликне Момир (Р. САНУ). Само дело *иак*... остаје... основни посилац његове уметничке вредности (Р. МС). Дјевојка *насуйројст* није никако хтјела проговорити (Р. САНУ).

Партикуле ове парадигме смисаоно повезују садржај који је противуречан, чији елементи не припадају истом кругу појава или нису обједињени местом и временом. Садржај коме се супротставља модификовани сегмент не мора бити експлицитан (он се у датој ситуацији подразумева).

14. 11. Значење *допушности* код партикула једаваесте парадигме засновано је на односу узajамности и односу супротстављености. Повезујући сегменте у исказу ове јединице „допуштају“ реализацију садржаја модификованог сегмента иако се повезани сегменти међусобно искључују. За дату ситуацију такав однос искључивости није важан, а то исказују партикуле: *ишако*, *свеједно*, *макар*, *додуше*, *оно*. Допусно значење имају и граматикализоване речце *јод*, *било*, *грајо*, које у конструкцијама са другим јединицама конституишу граматичку категорију допусности. Међутим, ово значење допуштања није засновано на односу искључивости, супротстављености него на односу обухватности, узajамности свих елемената који се у датој ситуацији подразумевају. Партикуле исказују да је реализација садржаја исказа могућа ако се изабере било који елемент. Оне се употребљавају најчешће у конструкцијама с упитним заменицама и заменичким прилозима. Навешћемо примере за примарно значење ових јединица:

Пише да му је у Америци добро, но *свеједно* да жуди повратити се (Р. МС). Бијаше *додуше* кржљавац, ал ништа му није нахулило (Р. САНУ). Ако и не купим богзна шта, *оно* ћу бар моћи да задовољим своју радозналост (Р. МС). Неколико Нијемаца је *ишако* побјегло према Лајковцу (Р. САНУ). Тражио сам да ме *макар* ко заштити и помогне (Р. САНУ). Описи, *макар* како да су живи и тачни, не могу учинити оно што би било да се очима види (Р. САНУ). Где *јод* сретнемо механу а ти уставиш (Р. САНУ). О шљиви... виси чутура с препеченицом. Ко *јод* прође неж сркне (Р. САНУ). Срамота /је/ изаћи тек како му *грајо* у туђ свет (Р. САНУ). *Било* који од њих да дође, морате свакоме да помогнете (Р. САНУ).

²¹ О партикули *међушим* исп. Ивић М., 1978, 4, а о партикулама *најројив* и *насуйројст* исп. Ристић С., 1990, 150.

Материјал показује да партикуле описиване парадигме реализују и нека секундарна значења, па имамо примере типа: – Да ми је само претурити бригу преко главе (Р. МС). – значење појачавања; Цила се само створи на вратима (Р. МС). Кад ти се дочепају моста, једна бомба и *ioшobo* (Р. САНУ). – значење изнепађења, експресивно значење; Оне звијезде само да се погасе (Р. МС). *Замало*, мирис чаја распрострајије се собом (Р. САНУ). – значење временске блискости, непосредности; *Осим* што је село довео у ред, уредио је и своју кућу (Р. МС). Докле ћеш ти... бити *осим* свега и луд? (грађа Р. САНУ). – значење проширивања.

14. 13. Однос општег и појединачног партикуле тринаесте парадигме реализују као значења: уопштавања²⁶, проширивања, обухватности, продужавања (трајања), појачање мере и сл., а исказују га јединице: *уош-ишше, углавном, иретшежно, иошшшоно, сасвим, айсолушшоно, генерално; чак, још, више, штавише, иначе, ионако, онако*²⁷. Оне модификују углавном цео пропозицијски садржај без обзира на то да ли су у површинској синтаксичкој реализацији више упућене на поједине реченичне делове (допуне или одредбе). Описиване партикуле проширују пропозицијски садржај експлицирајући да нешто јесте, да се нешто догађа, дешава, збива или до потпуне обухватности појма у питању (*све, иошшшоно, айсолушшоно, генерално, иретшежно, углавном*) или и преко тог појма, и поред тог појма (*чак, још, иштавише*). Одређујући меру, границу обухватности неког појма, неке категорије ове јединице се у површинској структури реченице могу наћи у позицији „оредбе категоризовања“²⁸. Примарно значење партикула описиване парадигме показаћемо примерима:

Лепо је било видети... Софру пред дућаном... Па *још* у дућану како продаје (Р. САНУ). *Чак* ни неколико узастопних киша не би тако надокнадило дефицит у води (Р. МС). *Штавише* људи су се чудили како је могла онако неваљала мати овако честито дете однеговати (Р. МС). У мислима му се поређаше силне... магазе уз Саву до Раче и низ Дунав *све* до Радујевца (Р. МС). Познаје он сељака *уошше*, а познаје и Илију (Р. МС). Жанدارми, *иретшежно* муслимани, држали /су се/ неутрално и резервисано (Р. МС). Ама што те *више* не проси (Р. САНУ). Воли да лаже, али је *иначе* поштен (Р. САНУ).

Занимљива су значења партикуле *све* чија се обухватност реализује као: непрекидност у временском трајању (Никад не идем у село, ја сам *све* овде); непрекидност у низу (Ибро поче читати књиге, *све* једну по једну); истородност великог броја јединки (*Све* сами дукати); велика бројност (Шта га *све* нијесу питали); појачавање степена, интензитета (У војску су одлазили *све* зеленији и кржљавији регрути) и сл. (исп. обраду партикуле *све* у Речнику МС).

Јединице ове парадигме реализују и секундарна значења као у примерима типа: – Кожа... голих руку *све* се жежила од јаке студени (Р. МС). *Чак 2000* тона воде троше челичане (Р. МС). *Још* се чудите и љутите, а ја

²⁶ О значењу уопштавања исп. Ристић С., 1990, 121 – 122.

²⁷ О партикулама *штавише, чак* и *иретшежно* исп. Ивић М., 1988, 5, 7, И., 1991, 29 а о партикули *чак* исп. и Дымарская И. Н., 1988, 58, 68; Богуславский И. М., 1989, 197 – 202.

²⁸ Исп. Ивић М., 1991, 29 – 36.

сам то... због вас урадно (Р. САНУ). – значење појачавања; Ја све мислим да ти мене више не волиш (Р. МС). Каква /је/ душља још добре челе излијећу (Р. САНУ). – допусно значење; Несрећан је, а све због своје лаковерности (Р. МС). – значење ограничавања.

15. Преглед лексичко–семантичких карактеристика јединица за које смо употребили назив *парџикуле*, *рече*, показао је њихово системско функционисање у лексикоњу српскохрватског језика. Тај систем се показује у начину реализовања њиховог значења из чије смо разноврсности, пажљивим увидом у грађу, дошли до инваријантних компонената, интегралних сема које организују њихова *примарна значења* а јединице у посебне парадигме. Заједничке компоненте које обједињују све парадигме у систем нашли смо на нивоу категоријалних значења *модалности* и *логичких односа*. Истраживање је показало да је системско функционисање ових јединица у лексички у вези са њиховим системским функционисањем у говору, комуникацији. То се испољава у јединственој функцији која се на граматичком плану може представити као функција *модификације*. Сви утврђени показатељи намећу уједначена решења у представљању ових јединица у лексикографији. Поједностављивање лексикографског поступка у обради партикула могло би се постићи типским решењима чак и у нејосетљивијем делу семантичке обраде, у дефинисању. Чини нам се, на основу прегледаног материјала, да би се до типских дефиниција у одређивању лексичког значења појединачних лексема могло доћи ако би се наведена примарна значења узимала као основни елементи дефиниције (за идентификовање десигната) и ако би се за друге елементе дефиниције узимале појавне реализације значења и специфичне граматичке реализације.

ЛИТЕРАТУРА

- Азнаурова Э. С., 1988. – Азнаурова Э. С., *Прагматика художественной слова*, Издательство „Фан“, Ташкент 1988.
- Арутюнова Н. Д., 1988. – Арутюнова Н. Д., *Типы языковых значений*. Оценка. Событие. Факт., „Наука“, Москва 1988.
- Белић А., 1958. – Белић А., *О језичкој природи и језичком развоју I*, Нолит, Београд 1958, 66 – 76, 80 – 85.
- Богуславский И. М., 1989. – Богуславский И. М., „О некоторых типах семантического взаимодействия между словами со значением „достаточно“ и частицами“, *Лингвистический анализ языка, проблемы интенциональных и прагматических контекстов*, „Наука“, Москва 1989, 197 – 215.
- Бошњакoвић Ж., 1980. – Бошњакoвић Ж., „О употреби израза за интерну реченичну модификацију“, *Прилози проучавању језика* 16, Нови Сад 1980, 17 – 25.
- БХЖ, 1958., – Брабец И. – Храсте М. – Живковић С., *Граматика хрватској или српској језика*, Загреб 1958, 151 – 156.
- ван Дейк Т. А., 1989 – ван Дейк Т. А., *Јзык. Познание. Комуникация*, „Прогресс“, Москва 1989.
- Велчић М., 1987. – Велчић М., *Увод у лингвистику шекспира*, Школска књига, Загреб 1987.
- Дымарская И. Н., 1988. – Дымарская И. Н., *О связанности текста, семантический и грамматический аспект*, Издательство Ереванского университета, Ереван 1988.
- Добрева Е., 1990. – Добрева Е., *Проблеми на изграждането на шекспира*, Държавно издательство „Народна Просвета“, София 1990.
- Ивић М., 1978. – Ивић М., „О српскохрватским реченичним прилозима“, *Јужно-словенски филолој XXXIV*, Београд 1978, 1 – 16.
- Ивић М., 1991. – Ивић М., „О одредбама категоризовања“, *Јужнословенски филолој XLVII*, Београд 1991, 29 – 36.

- Лакофф Ц., 1988. – Лакофф Ц., „Мышление в зеркале классификаторов“, *Новое в зарубежной лингвистике XXIII*, когнитивные аспекты языка, „Прогресс“, Москва 1988, 12 – 51.
- Ляпон М. В., 1988 – Ляпон М. В., „Семантика реляционных единиц и их словарное толкование“, *Словарные категории*, Наука, Москва 1988, 78 – 83.
- Маретич Т., 1931. – Маретич Т., *Граматика и стилска хрвајтскоја или српскоја језика*, Загреб 1931, 483 – 519.
- М – В, 1990. – Мразовић П. и Вукадиновић З., *Граматика српскохрвајтској језика за странце*, Добра вест, Нови Сад 1990, 405 – 444.
- П – Г, 1988. – Петров В. В. и Герасимов В. И., „На пути к когнитивной модели языка“, *Новое в зарубежной лингвистике XXIII*, когнитивные аспекты языка, „Прогресс“, Москва 1988, 5 – 11.
- Приручна граматика, 1979. – *Приручна граматика хрвајтскоја књижевној језика*, Школска књига, Загреб 1979, 214 – 215.
- Ристич С., 1990. – Ристич С., *Начински прилози у савременом српскохрвајтском књижевном језику*, Библиотека Јужнословенског филолога, књ. 9, Београд 1990.
- Сесар Д., 1989. – Сесар Д., „О категоризацији модалности у нормативним синтаксима“, *Језик XXXVII*, бр. 2, Загреб 1989, 39 – 48.
- Силверман К., 1986. – Силверман К., „Од знака до субјекта, кратка историја“, *Трећи програм*, Београд 1986, 325 – 368.
- Стевановић М., 1975. – Стевановић М., *Савремени српскохрвајтски језик I*, Научна књига, Београд 1975, 383 – 385.
- Столярова Э. А., 1988. – Столярова Э. А., „Лексико-семантическое поле оценки в разговорной речи“, *Словарные категории*, Наука, Москва 1988, 186 – 191.
- Филлмор Ч., 1988. – Филлмор Ч., „Фрейми и семантика понимания“, *Новое в зарубежной лингвистике XXIII*, когнитивные аспекты языка, „Прогресс“, Москва 1988, 52 – 92.
- Шокица С., 1987. – Шокица С., „О значењу конверзационих партикула у телефонској комуникацији“, *Прилози проучавању језика 23*, Нови Сад 1987, 189 – 210.
- Щур М. Г., 1988. – Щур М. Г., „Частицы в толковых словарях русского языка“, *Словарные категории*, Наука, Москва 1988, 83 – 87.

ИЗВОРИ

- Р. МС, – *Речник српскохрвајтскоја књижевној језика IV – VI*, Матица српска, Нови Сад 1971 – 1976.
- Р. САНУ, – *Речник српскохрвајтској књижевној и народној језика I – XIV*, Српска академија наука, Београд 1959 – 1989.

Summary

Stana Ristić

PARTICLES AND THEIR FUNCTIONAL EQUIVALENTS

(lexico-semantic and functional characteristics)

This paper is applying a pragmatic-cognitive approach for description of the structure of lexical meaning of particles and their functional characteristics in contemporary Serbian language. It has been established that the lexical meaning of particles is constituted by communicational and pragmatic elements of categorial meanings of modality and logic relations, on the basis of which particles are grouped into paradigms with different meanings. Each meaning may be treated as a basic element of definition for identification of designations for any particular lexemes.

At the communication level, particles are primarily dedicated to realization of the function of proposition modification or modification of its individual segments.

АСИМ ПЕЦО
(Београд)

СЛИКА БОСАНСКИХ ГОВОРА У РОМАНИМА ИВЕ АНДРИЋА

I

1. О Иви Андрићу, и његовом књижевном дјелу, и до сада, постоји већи број књига, студија, расправа и ситнијих прилога. Постоји читава једна библиотека. Број таквих радова знатно ће порастати у години када се обиљежава стогодишњица пишчевог рођења (1992). То је и схватљиво, и разумљиво. Андрићево књижевно дјело је веома богато, и разноврсно. Уз мотиве који су везани за разне крајеве Босне, за пишчев родни крај и завичај, ту налазимо и проблематику других крајева наше земље, као и општељудску проблематику.

2. Без сумње, Босна је била непресушно врело Андрићевих инспирација: од Травника преко Вишеграда до Сарајева. Почесто се он, и у каснијим годинама свога живота, враћао на дане свога дјетињства и дјечаштва. То је и схватљиво. Сви ми носимо највећи број успомена из наше ране младости. За родни крај вежу нас нераскидиве нити. А за Андрића се мора рећи да је кроз живот ишао будан и да је „снимао на касету“ све оно што је запажао на том путу. Одатле код њега „маса“ детаља из свих крајева куда је ходио. А вријеме када је Андрић рођен, 1892, и када је почео да се јавља у нашој литератури (1911) није било наклоњено малим и сиромашним људима са ових простора. То је Андрић осјетио и на властитом животном путу. То је вријеме „смјене“ царстава на овим просторима, а то се вршило на најгрубљи могући начин – ратом и рушењем свега што је било створено. Нажалост, узрочници тих међуљудских несноразума нису ишчезли ни до данас. Све то, природно, оставља дубоке трагове и на психи житеља ових балканских пространа.

3. Наша је несрећа, и не мала, што од искона нисмо били хомогена друштвена заједница. А када су се томе прикључиле вјерске подвојености, разлике су постале и веће и видљивије. Велики писци, какав је био Андрић, били су свјесни свега тога. Њихово књижевно дјело пружа нам изобилје података о тим разликама и, што је најгоре, те разлике никако нису мале и

површне. Оне сежу дубоко и простиру се широко. Андрић то лијепо исказује кроз уста француског конзула Дефосеа сљедећим ријечима: — Како је могућно — питао је Дефосе — да се ова земља смири и среди и да прими бар онолико цивилизације колико њени најближи суседи имају, кад је народ у њој подвојен као нигде у Европи? Четири вере живе на овом уском, брдовитом и оскудном комадићу земље. Свака од њих је искључива и строго одвојена од осталих. Сви живите под једним небом и од исте земље, али свака од те четири групе има средиште свога духовног живота далеко, у туђем свету, у Риму, у Москви, у Цариграду, Меки, Јерусалиму или сам бог зна где, само не онде где се рађа и умире. И свака од њих сматра да су њено добро и њена корист условљени штетом и назатком сваке од три остале вере, а да њихов напредак може бити само на њену штету. И свака од њих је од нетрпељивости начинила највећу врлину и свака очекује спасење однекуд споља, и свака из противног правца — (Травничка хроника, Просвета — Свјетлост 1958, стр. 293–294).

Ту је врло сажето, и документовано, исказана наша стварност. И не само она из „консулских времена“, него и она јучерашња, и ова данашња. Наравно, један Француз ни тада, као ни данас, не може то да схвати. На његовом матичном тлу живе, такође, припадници различитих погледа на свијет, различитих религија, али им то никако, и никада, не чини препреку да се сви осјећају синовима и кћерима земље на којој живе, гдје се рађају и умиру, да се осјећају Французима, и да им је Француска изнад свега.

Али, ми нисмо Француска. Тешко пристајемо и уз Европу. Ми смо Балкан. А на Балкану све има своја посебна обиљежја. То траје вјековима и, што је најгоре, нема никаквог изгледа да ће тога ускоро нестати. Те разлике на нашем тлу рађају оно што је најпогубније за људски род - рађају мржњу. То је Андрић лијепо показао у Писму из 1920. године (Приповетке, Просвета — Свјетлост, 1958, стр. 254 – 271). И опет кроз уста једнога странца. Овдје „Швабе“ из Трста који је, по поријеклу, из Сарајева. Тај Макс Левенфелд, који је рођен у Сарајеву, који је заволио и Сарајево и његове људе, због ратних прилика, напушта родно Сарајево и „бјежи“ из Босне, увиђа сву нашу сложеност. Он каже да је Босна „земља мржње и страха“. А та мржња „диже човека против човека и затим подједнако баца у беду и несрећу или гони под земљу оба противника“. А колике су те унутарње разлике између житеља и Сарајева и Босне, он то илуструје откуцавањем часовника са појединих вјерских богомоља: једно вријеме откуцава сат на католичкој катедрали, друго (седамдесет и пет секунди касније) сат на православној цркви „искуцава своја два сата после поноћи“, нешто мало касније „искуцава промуклим, далеким гласом сахат-кула код Бегове цамије“ својих „једанаест сати“. Јевреји немају свога сата, „али бог једини зна колико је сада сати код њих: колико по сефардском а колико по ешкенаском учењу“. То су проблеми који тиште свакога који воли ове крајеве и његове људе. Андрића су ти проблеми мучили цијелога живота (уп. и у роману На Дрини ћуприја стр. 105). Није их могао рјешавати, али

је могао на њих да указује и да скреће пажњу онима који би могли да их рјешавају, да им приступају као заједничком проблему без чијега рјешења нема среће на овим просторима ни за једнога члана наше друштвене заједнице.

II

1. Ја ћу у овоме раду указати на неке језичке особине Андрићевих романа. Управо, указаћу на то колико се у његовим романима: *Травничка хроника*, *На Дрини ћурија* и *Госпођица* огледа говорно шаренило Босне. А да је наш писац чврсто везан за тло Босне, што је и овдје већ речено, показују наслови његових дјела као што су: *Травничка хроника*, *На Дрини ћурија*, *Мост на Жеји*, *Рзавски брејови*, *Чудо у Олову*, или, пак, микро-топоними које срећемо у наведеном његовим романима. Тако, на примјер, у *Травничкој хронизи* имамо поред Травника још и ове топониме из подручја Лашве: *Влашић*, *Виленица*, *Долац*, *Лаиша*, *Калибунар*, *Кутила*, *Турбе*, ту још долазе: *Босанско Скопље* (Горњи Вакуф), *Бујојно*, *Шумећ*.

У роману *На Дрини ћурија* поред *Вишеграда* налазимо и: *Црнчу*, *Бујикове стијене*, *Калају*, *Узавничке планине*, *Спиражинице*, *Малухино Поље*, *Голеш*, *Мезалин*, *Видову јору*, *Спанишевац*, *Вардишице*, *Каберник*, *Лијеску*, *Велићово*, *Рзав*, *Црнчиће*, *Панос*, *Спари град*, *Бикавац*, *Мејдан*, *Околишћа*, *Осојницу*, *Душче*, *Вишеградску Бању*, *Унишће*, *Вељи Луј*, *Тејребицу*, *Незук*.

У *Госпођици* налазимо подоста сарајевских микротопонима, а и топонима шире сарајевске околине, уп.: *Велики Турчилук*, *Тумурија*, *Ковачићи*, *Миљацка*, *Алијашићин Мост*, *Врело Босне*, *Тарчин*, *Ферхадија*, *Кошево*.

Уз то иду и етници као: *Травничанин*, *Фочак*, *Плевљак* (!) *Вишеграданин*, *Сарајлија*, *Лијешанин*, *Долачанин* (из Доца).

Онај који не познаје те крајеве, ту би могао лако да направи грешку на да употреби, рецимо: *Сарајевац*, *Вишеградлија* или *Дочанин*. Андрић је све то „на терену“ провјерио.

2. И Андрићева лексика може нас упутити на Босну. Прво, Андрићево дјело обилује турцизмима. Друго, ту се јављају и ријечи локалног обиљежја, локализми. Неколико потврда за то:

а) Турцизми у Андрићевим романима. И у *Травничкој хронизи* и у роману *На Дрини ћурија* налазимо списак турцизама и провинцијализама. То говори да је и писац (а и издавач) био свјестан да неке ријечи у овим романима изискују да буду појашњене, јер су оне ишчезле из говора већег броја житеља крајева о којима се говори у романима. Свакако, писац је тај лексички слој познавао, носио га у своме рјечнику и био је свјестан да би његово искључивање из романа умањило аутентичност пишчевог исказа. Истина, и радње ових Андрићевих романа, па и лексика која их прати, нису имале за предмет унутарњи живот Босне, поготово босанских Муслимана. Тај дио босанског живота Андрићу је био мање доступан и мање се

слободно кретао стазам тога дијела Босне. Ту се, по моме мишљењу, налази и извор једне Андрићеве мисли коју је исказао приликом прославе 60. годишњице живота Меше Селимовића: „Ја сам, каже Андрић, довео литературу до прага босанске куће. Меша је увео литературу у босанску кућу“. То јест, другачије казано, Меша је боље познавао прилике у муслиманској средини Босне и могао је да нам их понуди у своме дјелу.

Андрићеви турцизми изискују посебну расправу: како због својих фонетско-морфолошких особина, тако и због своје семантичке компоненте, па и бројности у неким његовим дјелима. Истина, Андрићеви турцизми почесто не одсликавају ликове које прихвата наш језички стандард. Он их даје у облику какав, почесто, може да се јави у неком народном говору. Додајмо уз ово да уз роман *На Дрини ћурија*, испод текста, читамо и ове редове: „Све турске речи наведене су у оном редовно неправилном облику и у оном често измењеном значењу у ком се употребљавају у народном говору у Босни и Херцеговини“ (стр. 427). Оваква формулација, ма ко да ју је дао, не одговара у потпуности чињеничном стању. Прво, све ријечи оријенталног поријекла које налазимо и у овоме роману, *На Дрини ћурија*, па и у другим романима који нас овдје интересују, нису „редовно“ дате у „неправилном облику“. Има ту, и не мало, и сасвим коректно употребљених ријечи. Друго, ако је у питању нека ријеч овога поријекла, а дата је у „неправилном“ облику, то никако не значи да се та ријеч у народним говорима Босне и Херцеговине, а о тим говорима је овдје сада ријеч, јавља и једино у том „неправилном“ облику. Треће, није ни значењска компонента увијек у супротности са оним што дата ријеч означава у језику даваоцу. Али, ова мисао могла је потећи и из главе неког од приређивача овога Андрићевог романа. Додајмо уз ово да у овим Андрићевим романима има подоста оријентализама који нису обични у говору „простога народа“, како би рекао Вук. Истина је и то да се, понекад, осјећа разлика између пишчевог језика и језика личности које се јављају у романима. То, исто тако, показује да је писац био свјестан разлика које постоје између ова два језичка система: књижевног језика и народног говора. Тако у пишчевом тексту налазимо, врло често, фонему *x* у облицима оријенталних ријечи. Неколико потврда из Травничке хронике: *сѣахије* (18), *похасила* (19), *хан* (22), *чохаги ашама* (31), *махалу* (34), *силахдар*, *чохадар*, *хазнадар*, *мухурдар* (36), *Хусреф Мехмед-џаши* (37), *бехара* (37), *шефтирџеџаја* (111), *џеџаја* (144), *хафиза*, *хоџица*, *Тахир-беи* (200), иако у пишчевом језику, то јест у његовом излагању, има и потврда за облике без фонеме *x*. Такви су примјери: *чојом* (36), *амамом* (57), *уарару* (83), *чоје* (207). Истина, Речник турцизама у оваквом фонетском лику, без фонеме *x*, има још и: *алваџи* (халват), *алка* (халка), *ам* (хам), *аранија* (харанија) *асура* (хасура), *ација* (хаџија), *аши* (хаша) и сл.

Нама је познато да у говору Муслимана све ове ријечи, по правилу, још увијек чувају фонему *x*. У говору других, у говору Хрвата и Срба, ту, најчешће, изостаје изговор ове фонеме.

Слично стање налазимо и у роману *На Дрини ћурија*. Поред *џарих* (12), *хамал* (14), *шехџи* (17), *сабах* (сабахзорски, 17), *хан* (23), *силахдар* (27)

(у Рјечнику имамо и: *валахи, билахи, мухаџир*) налазимо и: *мамурни хамал* (14), *амајлија* (16) (у Рјечнику имамо и: *албаји, биузур*).

И у *Госпођици* налазимо потврда за овакве фонетске ликове појединих турцизама, са и без фонеме *x*, уп. *махалама* (89), *Ферхаџији* (111), *хайшењима* – *хајс* (103), *ухајшен* (103), поред: *чоје* (59), *баџава* (тур. *bad* – *i* – *hava*).

Ако би се жељело улазити у структуру турцизама које нам нуди Андрић у овим својим романима, лако би се дошло до закључка да је највећи њихов дио из области свакодневних људских преокупација: кућа и око куће, трговина и администрација. Наравно, велики њихов број никако не припада лексичком фонду широким говорних средина. То су, најчешће, ријечи које живе у чаршији и код чаршијских људи. Ту је мање ријечи из унутарњих људских преокупација, из интимног живота и вјерске терминологије. То је и схватљиво и то потврђује папријед изнесену Андрићеву мисао да је литературу довео „до прага босанске куће“.

Да у понеком случају ни писац није био сигуран у постојаност или непостојаност фонеме *x* у ријечима оријенталног поријекла говоре примјери у којима он редовно даје ликове тих лексема без ове фонеме. Примјери као: *ману, амам, амајлија, асура, рсуз, урмашица, диванана, измењарих, арачлије, ђумрукане*, које срећемо у различитим литерарним остварењима Иве Андрића, упућују на закључак да је он те облике носио у своме рјечнику, мада нам је јасно да ни Сарајево, ни Вишеград нису морали познавати искључиво такве ликове ових ријечи. Говор Муслимана тих градова, без икакве сумње, и у овим ријечима зна за фонему *x*: *махана, хамам, хасура, хрсуз, хурмашица, диванхана, хизмењарих, харачлије, ђумрукхана*. Наравно, ако су те ријечи још увијек у употреби. Истина, и то би се овдје могло претпоставити, писац је овдје могао да крене за говором средине у којој је писао ова своја дјела. То је Београд. У свим наведеним ријечима београдски говор могао би ту дати за право Андрићу. Али, понављам, говор Сарајева, Травника и Вишеграда, ако се те урбане средине узму као дијалекатске цјелине, не би у свему потврђивао пишчеве облике. Ово, наравно, не искључује право литерарног ствараоца да се сам одлучује за неку од постојећих варијаната датих лексема. Поготово када су у питању туђице. Таквих двојних ликова у нашем језичком стандарду налазимо још од Вукових времена (уп. код мене: Турцизми у Вуковим рјечницима). И све је то схватљиво. Вук, и његови сљедбеници, прихватили су говор средина које не познају фонему *x* у своме гласовном систему. Ако су они и укључивали овај наш задњонепчани констриктив у свој консонантизам, то никада није имало обиљежје безизузетачности. Отуда, и данас, у нашем језичком стандарду поред: *храна, хлад, одох, радих* и: *мува, бува, сув, љув*, на и: *снаја, промаја* и сл. Све је то Иво Андрић могао да зна и да се према томе и управља у своме стварању.

б) У склопу овога сегмента лексичког фонда Андрићеве писане ријечи може се указати и на деklinацију именица типа *шише, чекмеце*.

Именице овог типа, наиме, у босанским говорима најчешће имају овакав облик Нсг, на *-е*: *ишише*, *шербе*, *чекмеце*, *ишиџише* и сл. и промјену по обрасцу *џеле – џелеџа*: уп. код Андрића: *ишиџиџа* за везира (ТХ, 36) *чекмецеџа* (ТХ 209), *на ишиџиџу* (ТХ 267), *џубеџа* (НДЋ 165), *ишиџиџа* (НДЋ 365). У херцеговачким говорима велики број именица овога типа приступио је именицама ж.р. на *-а* и ту гласе: *ишиџиџа/ишиџиџа*, *ишиша*, *чекмеца*, *џуба* и сл. и имају промјену по обрасцу именица типа *књиџа*: *ишиџиџа – ишиџише – ишиџиџи ...*, или се, пак, оне укључују међу именице м.р. на сугласник: *шербеџи* (у тур. је *şerbet*, од арапског *šarbā*), са парадигмом им. м. р. на сугласник. Истина, и херцеговачки говори знају за неку именицу овога поријекла која је остала у парадигматском кругу именица ср. р. То су примјери као: *ђубре*, *гуџме*, *ђунле* и сл.

ц) Од ријечи које би могле да се уврсте међу босанске локализме у Андрићевим романима указујем на сљедеће: *ликарџише* (Те књижице, зване *ликарџише*, ТХ, 278), *нуџо* (Нуто напасника, 280), *оџале* (84), *биџа* (143), *џека* (Момци су метали на жеравицу *џеке* говеђег меса, 499), *сџуџа* (изазивала му је *сџуџу*, 35), *кењчилука* (217), *џреџиџиџе* (184), *џонуџиџиџа* (391), *оџкофрчиџи* (163); *ниџан од камена* (НДЋ, 78) *халџа* (81), *џуре* (42), *одџуџо* (Све је влажно и *одџуџо*, НДЋ, 37), *луџа* (плану горе... танка *луџа*, 47), *зайџиџо* (*зайџиџо* Дрину, 95) *шуџиџи* (66), *џиџе* (50), *грам* (39).

Наравно, оваквих примјера нашло би се више, ако би се то детаљније истраживало. Моја намјера није била да покупим све ријечи тога типа. Била ми је жеља само да укажем и на тај лексички слој у Андрићевим романима о којима је овдје ријеч.

III

Из фонетске проблематике

1. Однос ијекавизма и екавизма:

а) У Андрићевом стваралачком процесу, када је у питању однос ијекавских и екавских рефлекса старог вокала јат (*џ*), разликују се два периода. Први — ијекавски — траје до 1936. Други — екавски — од те године до краја пишчевог живота (в. Ж. Станојичић, *Језик и стил...* стр. 53).

У оном првом, ијекавском, немамо класични ијекавизам. Ту, наиме, налазимо облика са *-и* – мј. јата и у случајевима које не прихвата ијекавска стандардна норма. Тако, нпр. у приповиједи *Пуџи Алије Ђерзелеза*, у пишчевом тексту, тј. не и у излагањима лица која се јављају у причи, налазимо: *сједиџи* (Сабрана дела, књ. VIII, Бгд 1965, стр. 10), *жибиџа* (исто, 8, 29, 31), *јориџе су ватре* (18), *сједиџи су* (19), *видиџо се* (19), *џроблиједиџо* (22), *јориџа свијеџа* (24), *развидиџиџи* (22).

б) Овакви облици наведених ријечи још увијек су сасвим обични у многим ијекавским говорима Босне и Херцеговине. Такве облике Андрић је могао носити и из говора своје средине. А, као што је познато, Андрић је по својој изворном говору, по говору средине у којој је стасао, ијекавац — Сарајево, Вишеград. Он тај изворни изговор потврђује и у својој

литерарном стваралаштву до 1936. Код Станојчића о томе читамо да Андрић „скавско наречје (прихвата) прво из убеђења да један народ мора имати и једну књижевност на једном у свему једнаком језику“. Од те, 1936, он пише на екавском нарјечју, а својим личностима, почесто, даје и њихов изворни изговор. Истина, и у овом другом периоду Андрићевог стваралачког рада у његовом тексту, тј. не у излагањима појединих ликова његових литерарних дјела, јавиће се покоји ијекавизам. Неки од тих ијекавизама су, како констатује Станојчић „случајни“, а други „по изјави самога писца — намерни“ (Станојчић, исто, 52 – 53). Међу оне „случајне“ ијекавизме иду и ови: *расјеклина*, *иљевом*, *његовао*, *видио*, *иљем* (ТХ), *ужљебљена* (НДЋ, 154). Истина, то и Станојчић истиче, све ове примјере, осим првога, налазимо у првом издању романа ТХ, оном из 1945, у изворном екавском облику (стр. 53, иснод текста). Овдје можемо указати и на чињеницу да ови и овакви ијекавизми почесто зависе и од мјеста издања појединог Андрићевог текста. Ако је издавач ијекавац, он ће пропустити такве изузетке. Издавач екавац може, можда и несвјесно, да ту и интервенише и преобрати дати облик у екавску форму¹.

2) Андрићеви романи: *Травничка хроника*, *На Дрини ћуџија* и *Госпођица*, а који нас овдје и посебно интересују, нуде нам широку слику Босне. *Травничка хроника*, како и сам наслов казује, везана је за Травник и његову околину; *На Дрини ћуџија*, опет се из наслова романа може закључити, везана је за Подриње, за Вишеград и околину. *Госпођица* је, једним својим дијелом, везана за Сарајево. Дакле, у ова три Андрићева романа нуди нам се широка панорама Босне: Од Лапше до Дрине. На томе простору прешлићу се различити говори Босне. И то:

а) *Травник* са околином припада *икавскошћакавским* говорима што–нарјечја;

б) *Вишеград*, са околином, припада *ијекавскошћакавским* говорима што–нарјечја;

ц) *Сарајево*, са својом околином, зна и за особине *ије–шћа* и *ије–шћиа* говора што–нарјечја.

Ја ћу овдје указати на неке од особина ових говора, а које би се могле очекивати у говору ликова наведених Андрићевих романа:

а) О икавскошћакавском говору Травника, из наше стручне литературе се зна следеће:

Ђ и: *свиџи*, *млеко*,

секв. *ић*: *ићай*, *ићене*, *ићенад*, *ићиџаџи*, *оџишиће*,

гј–ђ: *међа*, *иџући*, *млађи*, *слађи*,

ч>ћ: *ћували*, *рућак*,

јг: *гојге*, *пројге*,

¹ Исп. о овоме код Вере Стојић: „*Травничку хроника*, *Госпођицу*, *На Дрини ћуџију* и неке друге рукописе прекуцавала сам по неколико пута. Што се тиче правописа и граматике, имао је поверења у мене“. Значи, у неким језичким проблемима, може имати утицаја и В. Стојић (Свеске, књ. 5, 1988, стр. 22)

х, чувају га у изговору Муслимани, губе га из изговора Хрвати (Г. Ружичић: Главније особине, 35–45).

Све ове особине, са знатно већим бројем потврда, налазимо и у докторској дисертацији Наиле Ваљевац (која је одбрањена на Филозофском факултету у Н. Саду. Наслов тезе је: *Говор Лашве*). Све ове особине потврђује, исто тако, и грађа прикупљена за Босанско-херцеговачки дијалектолошки атлас. Из те грађе указујем на ове примјере (примјери су прикупљени у овим мјестима околине Травника: Балићи, Х; Граховчићи, Х; Бусељи, Х; Глуха Буковица, М):

слије оћи (у Глухој Буковици: *слије очи*), *шиило* (Граховчићи), *шиило/шијело* у осталим мјестима; *видији, видила/видла, рић, рићи* (у Балићима и рјећ, рјећи); *дије, дијетија, дица* (у Граховчићима и дјеца);

ћело (Глуха Буковица: чело), *оћи, оћију, јаћмир, ћује;*

иришић, иреирише, шићу, шићене;

звижћим, звижћали;

ћиіара, ћиіарица, ћей (у свим мјестима).

Дакле, и на основу ових неколико особина, а њих, природно, има знатно више и код Наиле Ваљевац и у дијалекатској грађи, јасно се долази до закључка да је травнички говор још увијек саставни дио икавскошћакавских говора западне Босне.

Додајмо уз ово да Решетар (*Der štokavishe Dialekt, 136–138*) биљежи у овоме крају и: *меја, млаји, шуји, оіраја*. У нашој грађи пашле су се неколике потврде и за ту особину: *иреја* (Граховчићи, Глуха Буковица); *меја* (Балићи, Глуха Буковица), *млаја* (Балићи, Глуха Буковица), *шуји* (Балићи, Глуха Буковица); оба лика, тј. и са *ј* и са *ћ*, налазимо у примјерима: *млаја/млаћа* (Граховчићи), *слајц/слаћи* (Балићи, Граховчићи, Глуха Буковица), *шуји/шући* (Граховчићи); облик *саја/саје* (= чађа) забиљежен је у Граховчићима; *саја* и *ћађа* у Глухој Буковици (шире о овоме в. код мене у раду: Једна фонетска специфичност централнобосанске шћакавштине).

Као што наведени примјери показују, Травник, са околином, припада типичнијим шћакавским говорима који знају и за понеки архаизам својствен једино централнобосанским шћа-говорима, рсцимо сонант *ј* мј. старије сугл. скупина *дј* (тип *меја*).

б) Вишеград, са околином, припада ијекавскошћакавским говорима што-нарјечја. У грађи за дијалектолошки атлас босанско-херцеговачких говора заступљена су три пункта из те зоне, и то: п. 44, Бијела (С), 45, Вишеград (чаршија, М), Црни Врх (46, М). Ево неколико особина тих говора, с напоменом да постоји разлика између града и села у неким особинама, а јављају се и разлике на националном плану, између говора Муслимана и Срба.

1) Рефлекси *Ѣ*: *шиило, ријеч* (*ријеч*, 45), *донијетији, дијетије/дјетије, ијесма, вјера, бјежатији; ћетијетија* (44, 46), *дјетијетија* (45), *вјенаи, шјеме*, (44, 45), *шљеме* (46), *вјенци, вјенаца, бјели лук; сједијетији* (45), *с'ећетији*; али и: *живијетији, живили*, уз: *ћевер, ћевојка, ћевови* и сл.

2) Африкате немају исте фонетске вриједности у свим овим пунктовима. У п. 44 (Бијела) очуване су фонетске дискриминате између африкатског пара ч – џ и ћ – њ: *чело, чује, жуч, чиишамо, чорайе, креч, койча; џеј, џемјер, џамија*.

У п. 45 (Вишеград, М), и 46 (Црни Врх, М), често се ова два сугласничка пара своде на онај други пар, на ћ и њ: *ћело, жућ, ћарайа, ћисиие*; као и: *ћеј, џенђер, серђага, гајћа, ћамија*. Истина, и у тим мјестима може се јавити африката ч: *чује* (46, уз *ћује*), *чиишамо* (45), *чобаница* (45). Зашто је то тако, то је друго питање, и оно за нас овдје није интересантно.

3) Фонема х. Овај је задњонепчани констриктив доста стабилна фонема у говору Муслимана (п. 45 и 46): *ухо, уха, шрбух, џазух, џазухо, хајге, оћух, маћеха, маћехи, маћехин, снаха, сјиреха, миех*.

У пункту 44 (С) имамо: *уво–увейи, шрбу, џазуо, ајге, очув, сјиреа*, на једној страни, али: *маћеха, маћехи, маћехин, снаха, мјех* (мјешина), на другој страни. Није искључено да су примјери са х повији нанос у том говору.

ц) О сарајевском говору наша дијалектологија посједује једну расправу са краја прошлога вијека. То је рад *Ђуре Ђурмина: Osobine današnjega sarajevskog govora* (Rad JA књ. 121, за 1895. годину). Мада Шурмин не важи за врсног дијалектолога, у његове судове знатно раније се посумњало, како оне о херцеговачким говорима, тако и оне о сарајевском говору, ја ћу овдје указати на неке особине које нам нуди ова Шурминова расправа за сарајевски говор:

1) ијекавизам, недоследан: *лијеј, џвијеј; великијем, добријем; сњеј /снијеј, сидјеји, дјевер, дјевојка, шјераји*; говор Срба зна и за: *ћераји, ћевер, ћеца, жућеји*;

2) пћакавизам: *шћај, шћеји, шћене, пушћиии*; *дјжћевница/дјжћевица, дјжћевњак, дјжћевњак*;

3) африкате нестабилне: *куча и кућа; очев и оћев; свједоџба, хоџа, шушунџија*, иако и: *ћабе, духанђија*;

4) фонема х: у говору Муслимана — стабилна: *хоџа, хаљина*, као и: *лахко, мехко*; у говору Срба и Хрвата и: *мува, дубан*;

5) секвенца *дн – н*: *ладан – лана, жедан – жена, џоне*;

6) лична имена *Мујо, Перо* имају промјену по обрасцу имена ж.р. на –а: *Мујо – Мује – Мујин, Перо – Пере – Перин*;

7) има остатака старије деклинације: *са солдаји, с Турци*.

И на основу ових Шурминових података лако се долази до закључка да је сарајевски говор ијекавскопћакавски, да су ту нестабилне африкате, да је фонема х стабилна у говору Муслимана и да тај говор зна и за неке друге фонетске и морфолошке специфичности.

За бе–ха дијалектолошки атлас испитана су неколика пункта у овој области, и то: п. 53 (Бјелаве, М), 54 (Клек, С), 55 (Угорско, М), 56 (Тарчин До (Х), 67 (Кисељак – Тушњић, М).

Ево шта нам та грађа нуди о овим говорима:

1) Рефлекси Ђ: *ијјеме*, само у п. 54 *ијјеме*; *сљейоћица* (53), *сљейочица* (54, 55), *слијейооч'ница* (56), *слијейо око* (67); *ишијело/ишло* (53), *ишло* (54), *ишијело* (55, 56), *ишло* (67); *ријех/рећ* (53), *ријеч'* (54, 55), *ријех* (56), *рјех* (67); *дијейше*, ев. *дџейше*, *дјейшеиша*, у п. 54 *ђетета*, у п. 67 *дијейша*;

2) африкате: *ћело* (53, 56, 67), *чело* (54, 55); *ћује* (53, 56 - *ћуе*, 67) *ч'ује* (54, 55), *ћишамо* (53, 56, 67), *ч'ишамо* (54, 55), *жућ* (53, 56, 67), *жуч* (54), *жуч'* (55), *ћијерица* (53), *ћијара* (56), *ћијарица* (54, 67); *ћей* (53, 56, 67), *цей* (54, 55);

3) фонема *х*: *ухо* (53, 55, 67), *убо* (54), *уо* (56), *хајге* (55, 67), *хаге* (53), *ајге* (54, 56); *маћеха* (53, 55, 67), *маћа* (54, 56); *сјиреха* (53, 67), *сјиреа* (54-56); *хлеб* (53, 55, 67), *лџб* (54, 56);

4) секвенце *ић* – *жћ*: *иришић* (53, 54), *иришић* (55, 56, 67), *вришишић* (54), *вришић* (53, 55, 56, 67), *иуић* (53, 55, 56, 67), *иуишић* (54); *ишићу* у свим пунктовима, *дворишиће* (53, 55, 56), *дворишиће* (54), *клијешћа* (53, 55, 56, 67), *клијешћа* (54); *звижћим* (53, 55, 67), *звиждим* (54, 56).

Свакако, пункт 54 (Клек, С), припада ијекавским штакавским говорима, остали пунктови улазе у састав ијекавских пшкавских говора, иако се у неким особинама разликују п. са муслиманским становништвом од п. 56. Х, нарочито у чувању фонеме *х*.

IV

То су само неке од особина које карактеришу говорне зоне о чијим људима и прошлости говоре наведена три романа Иве Андрића. Поставља се, сада, питање: колико се у тим романима одсликава говор одређених средина, тј., другачије речено, поставља се питање да ли нам Андрић у овим својим романима потврђује неку од наведених дијалекатских специфичности крајева о којима пише у овим романима?

1. Наравно, то одмах треба истаћи, Андрић није био дијалектолог и није био дужан да нам пресликава говор средина о којима пише. Јесте, било би добро да његову писану ријеч прати и ова језичка компонента. Јер, то је ван сваке сумње, говорне посебности, као и лексичке посебности, пружају нам cjеловитију слику о људима и времену. Исто онако као што бројни турцизми упућују читаоца на Босну и њене крајеве у Андрићевом литерарном стваралаштву, тако би и неке друге говорне специфичности могле да чине нашу слику о људима и догађајима из Андрићеве писане ријечи аутентичнијом.

2. Овдје је већ речено да је Андрић писао на ијекавском књижевном изговору до 1936. године. Послије те године, сем одређених лексема, када је у питању пишчев језик, он је скавац. Ликови његових дјела остају и даље ијекавци. И то о свим романима у којима је овдје ријеч. То јест и у Травничкој хроници, и у роману На Дрини ћуприја и у Госпођици. Тако имамо:

а) У Травничкој хроници, у говору травничких Муслимана: *лијейо*, *човјек*, *сједи*, *сјешће*, (стр. 10), *смјешка*, *ошсијеци* (11) *свијети*, *обгје*, *видје-*

иши (12), *мјера*, *вјера* (84); *одијеваиши*, *ниидје*, *вриједи*, *свијети*, *игје је*, *дјеца*, *ипресијеку*, *обје*, *мјестима*, *дјецу*, *заодјео* (399), *сијева*, *сијече*;

као и:

проћерао, *наћерао*, *пошљедњи*, *по свијету*, *ниидје*, *сјетишо* (400–401),

б) И фра Лука је ијекавац: *ријечи*, *поднијети*, *вјештином*, *ипросвијети*, *излијечи* *иа*, *лијечења*, *лијекова*, *умријети*, *лијечи* (271–272).

Наћи ће се ту и понеки икавизам, нарочито у глаголским облицима: *живили*, *живиши*, *јорила* (10–12), *јориши* (84); једино је ван ове скупине назив: *ликар* (268), *ликара* (271), *ликарске науке* (268).

3. Андрић је, то и наши примјери показују, јасно лучио екавске и ијекавске ликове појединих ријечи. Он је, уз то, носио у своме језичком осјећању и ијекавизам као говорну особину и знао је гдје који лик рефлекса јата долази; то јест, знао је да лучи двосложне од једносложних рефлекса јата. Али, то је за нас овдје важно, он није ишао за тим да своје романе и дијалекатски веже за одређени простор. Отуда код њега у ТХ и Муслимани, као старосједиоци и по дијалекатској припадности икавци и шћкавци, и фратри, имају обиљежја ијекавског говора. И то онога источнохерцеговачког типа, са јасно исказаним разликама између једносложних и двосложних рефлекса старог вокала јат.

Она неколика примјера са јекавским јотовањем, која налазимо код Љуљ-хоце, као да говоре о пишчевој жељи да овој личности и језички одреди посебно мјесто.

Дакле, у ТХ нема, осим неколико примјера са –и– мј. јата (*ликар*; затим *јориши*, *живили*, што не мора бити искључиво особина икавских говора) посебног обиљежја које би нас упућивало на подручје говора Лапше. Додајмо одмах да ту пема потврда ни за секв. *ић*, као ни за једначење двају африкатских парова. Ту је редовно: *очи*, *почну*, *почне*, *чим*, *чекају*, *чуйка...* (399), *гаице*, *амице* (400).

Класични ијекавизам срећемо и у роману *На Дрини ћуприја*. Неколико потврда, наравно, из говора појединих ликова: *слијетици*, *вјером* (Плевљаки, 44), *свијетиша* (Радисав, 57); *најпослије*, *зајовјеђено*, *послије*, *разнијели* (67); *видјетиши*, *смијехом* (80), *љейшошњу*, *пог бријејом* (99), *два мјесеца*, *блиједим*, *не вјерујемо*, *бијесан*, *иријетиши му*, *вријеме*, *пошље*, *ушјерао*, *игје*, *дјенемо*, *људски вијек* (121).

Оваквих примјера има подоста у овоме роману. Њих није потребно овдје наводити. Битно је да се констатује да и овдје Андрић иде за језичком нормом. Рјеђа су одступања од ње. Међу таква одступања иде екавизам: *шело*. Овај лик наведене именице Андрић неколика пута употребљава, у говору сељака Срба из околине Вишеграда. Да је ту особину Андрић и посебно уочио, говори нам и он сам: „Сељак је говорио пажљиво и смишљено, само је са чудним снебивањем застајкивао пред речи *шело*, коју је изговарао управо тако: 'шело'. (стр. 68).

И у говору ових ијекаваца Андрић уочава њихово јотовање: *гоћерују* (хоца, 80), *излуђе*, *овђе*, *ће ће ти душа* (253), *кад виђе*, *виђеше* (278), *ћег* (398).

Ове особине, свакако, припадају ијекавскопнтакавском говору Вишеграда и околине. Друго је питање колико се ту осјећа разлика између говора Чаршије и села, колико, пак, између говора Муслимана и Срба. Тек, чињеница је да је јекавско јотовање присутно у овоме крају. И то је лијепо уочио Иво Андрић и тиме обиљежио говор неких својих личности у овоме роману.

Наравно, ни овдје се не исказују одступања од стандардне вриједности наших африката. Ту је редовно: *бадавције, чува, чудо, Алихоџа, чинили, шурчијаџу, учи, чекам, мухаџирлуку* (398–399).

4. И припадници локалног говора знају за фонему *x* у своме фонетизму. Тако, „Радосав са Униште, малог села одмах ту изнад касабџе“ (стр. 38), има: *џухо доба, хоће* (39); његови сутрађани имају: *хајде* (39); уп. и: *сахранили* (67).

Али има и оних из муслиманске средине који немају у свим ријечима сачувану ову фонему. Тако Алихоџини „гости“ „два чаршијска беспослењака“, сједе код Алихоџе и причају. Њихов говор зна и за ове облике: *ајде, бијузур* (276), што никако не би могло да се узме као типична особина муслиманског говора Чаршије. Могуће је да је писац и овом особиним тим „беспослењацима“ желио дати посебан социјални статус, указати на људе који „стрпе“ из средине. Истина, ту и Алихоџа зна за *ришум* (t. hišim), према уобичајеном: *хришум*, у говору Муслимана, иако је код њега само: *оних, хан, хиљаду, рахмејли, Шех Дегије, Алах целешануху, мехка, од друџих, њихову храну, Алаху, оне халује, њих мјесџа, њихових крила, ирјехоџа, Мехмед-џашине праћевине* (277–278).

Дакле, *хоџа*, по правилу, чува фонему *x* у своме говору. Откуда код њега *ришум*, тешко је сада рећи. Могуће је да писац није био сигуран у изворни лик ове лексеме. Мање је вјероватно да је тим обликом он желио да посебно обиљежи ову личност свога романа, као што је то учинио са оном двојницом чаршинлија облицима *ајде* и *бијузур*, који нису обични у говору Муслимана, нарочито онај посљедњи облик са секундарним – *ј*.

5. Исту слику нам нуди и роман Госпођица. Ту налазимо: *џамејно дијете, вријеме, разумјети, хијела, лијето, човјек, не умије, унаџријед, не вриједи, наслиједити, не умијеш, џрије, најљешим именима, џримјер, не смијеш...* (24–25); али и: *досијева, заувјек, увјек, усџјева, хијео* (26).

Примјери из прве групе припадају ијекавском стандарду. Они други примјери, пак, припадају говору средине о којој је ријеч и они се почесто, данас, јављају у ијекавским народним говорима. Неки од њих јавиће се више пута, *увјек* на примјер, и питање је да ли је ријеч о писарској омашци или имамо облик који је писац свјесно унио у роман. У сваком случају говор сарајевске чаршије не би могао да се узима као узор за нашу ијекавштину.

Уз овакве ликове ијекавских рефлекса *џ* наћи ће се и они са *и* мј. *џ*: *доживили* (131), *видила* (102), *видиће* (103), *стигити се* (154), *видићемо* (189). Овакви примјери, без сумње, могу да се сретну у сарајевском говору

и ту је писац дао вјерну слику говора ове градске средине. А, да то и поновимо, он је ту средину добро познавао. Познавао је, уз то, и говорне одлике појединих њених скупина.

Када су у питању друге особине, које би се могле узети као типичне за сарајевски говор, писац нам у овоме роману не нуди никаквих података о томе. То јест, ту сви разликују оба африкатска пара; ту, исто тако, сви разликују сонанте *љ* и *њ*; ту, такође, фонема *х* чини саставни дио општег консонантизма. Данашњи говор Сарајева, и његове околине, као што је папријед показано, не иде ту увијек са нашим језичким стандардом. А уочљиве су разлике и између говора Града и села, као и разлике између припадника поједних националних скупина у кругу једне говорне средине. Наш писац није тежио ка тој диференцијацији својих јунака. Он је говору својих ликова, по правилу, давао стандардна језичка обиљежја. То је, истина, било његово право, право писца да не иде ка потпуној говорној диференцијацији појединих личности у својим дјелима.

6. Узгред да напоменем да у неким ранијим Андрићевим дјелима налазимо и понеку особину која се узима као типичнија за говор средине о којој је ријеч. Тако, на примјер, у приповиједи: *Пути Алије Берзелеза* (из 1922) налазимо *ћ* мј. *ц*: *халвеђиница, халвеђија, халвеђије* (37, 39, 40); затим: *ћенабетџа* (У мусафирхани). Примјери, мада изузетно ријетки, као *ћибра* (ТХ 495) мј. *цибра*; *џериз* (ТХ 215) мј. *ђериз*; *џеризи* (НДЋ, 91) умјесто *ђеризи*, из пишчевог текста, ако нису у питању штампарске омашке, упућују на пишчев говорни образац понесен из завичаја, а на што он није посебно обраћао пажњу. Управо, за које је сматрао да су у том фонетском склопу они прихваћени и за наш језички стандард.

У овој приповиједи, исто тако, имамо: *у кахви, у кахву, на сухој гасци, сухим шишаркама, хасуру, духан, џрхко, у хрџи, иако и ту: измеђарица, џодбуо, арачлија, ђумрукане, па и дихванану.*

V

1. Када се сагледа цио материјал који нам нуде Андрићеве романи о којима је овдје ријеч, долази се до закључка да он ни послјије преласка на екавски књижевни изговор, и прихватања београдске језичке норме, није у потпуности напустио неке особине понесене из Босне. Он и у роману *На Дрини ћурија* има: *ухо* (24), *уха* (59), *уху* (84), *лух* (152), иако у *Госпођици* има *лубој* (109); у *Госпођици* има и: *у кухињу* (49) поред: *кујну* (42). То би говорило да је Андрић цијелога свога вијека био присталица широких стваралачких слобода и није се лако подавао некој крутој норми. Без сумње, ТХ је тражила више босанских особина него што је то био случај са *Госпођицом*. Андрић је знао да Муслимани Травника говоре: *кахва, кухиња* и сл. и није им могао одузети ту особину, ако је желио да остане на језичком тлу радње романа.

И у *Проклећој авлији*, чија се радња дешава далеко од Босне, на обалама Босфора, главна личност је Босанац, фра-Петар, чије причање

чипи окосницу романа. И ту има ијекавског текста, али и неких одступања од класичне ијекавшгине. То су примјери као: *увјек* (Сабрана дела Иве Андрића, Београд 1967, 10), *зс:вјек* (125), *смјеху*, поред *смијех* и *увијек* (129). И овдје је само *ухо* (55, 67, 74, 91, 129), иако: *сув* (77), *суво* (78), *лубо* (63). Писац редовно пише: *ајсеници*, *ајсеника*, *ајсанској њоајшених*, *ајсеничким*, *дакле*, без иницијалног *-х*. Ту је и *јодбуло* (48), *фратар* има: *сахайи* (122), *кахвени млин* (122), *духана* (123), *духан* (124). Писац ту има и *асури* (46), *уп* и: *осмехом* (80): *осмејком* (97). И у лексички има „*босанизама*“, као: *зејџину* (26), *одавле* (29), *зембил* (53), *сарансаклија* (79), „*да клања јодне или иђиндију*“ (81), *мирни људи се усјлахире* (24). Па и Фра-Петров израз: *немој замериџи* (51, у питању је разговор са Тамилом, на неком страном језику, одатле екавски облик — *замериџи*) *мирише* на Босну.

2. Да је Андрић имао истанчан слух и да је лако запажао неке говорне финесе, потврдиће и ова његова мисао. У приповијести: *Писмо*, из 1920. године (Приповетке 1958) налазимо и ову констатацију: „*његов сарајевски изговор у коме су сугласници умекшани а самогласници мутни и отегнути*“ (стр. 260). Писац, у првим годинама свога литерарног стваралаштва, уочава специфичност сарајевске фонетике. Сугласници су „*умекшани*“, то јест, теже ка палаталности. Ту би ишла и појава једначена африката *ч* и *џ* са *ћ* и *ђ*; ту би, затим, ишла и појава *ј* мј. *љ*, и палаталнији изговор сугласника *ш*, *ж*. Ако је наш писац носио у своје фонетизму особине Вишеграда и те средине, он је лако уочавао ову особину сарајевског говора. Он је из вишеградске средине носио класичне вриједности наведених сугласника и први додир са сарајевским говором указао му је на разлику између говора тих двију средина².

3. Дакле, сигурно је да је Андрић знао за нека дијалекатска обиљежја средина о којима је писао у овим својим романима. Он је, без сумње, знао да су муслимани и католици Травника икавци; знао је, свакако, да су и они и сарајевски муслимани шћакавци; знао је, исто тако, да обје те средине, па и вишеградска чаршија, не разликују два африкатска пара; знао је, уз то, да је фонема *х* нестабилан констриктив у травничкој и вишеградској средини — у говору католика и православаца. Зашто он није прихватао и те особине и давао им обиљежје у говору својих ликова, то је друго питање. То је, уосталом, било његово право као литерарног ствараоца. Ипак, он је правио разлику између говора својих ликова из Босне и свога језичког израза. Ако ништа друго, његови су ликови ијекавци и у романима који су написани екавским изговором. А то није и једина особина која смјешта радње ових романа на тло Босне.

4. Ја овдје указујем на три момента који сваког читаоца Андрићевог дјела, а који је, макар мало, упознат са нашом језичком и друштвеном проблематиком, упућују у Босну као извориште Андрићевих тема.

² Колико је Андрић имао истанчан слух показује и једна његова констатација о херцеговачком говору. У књизи: *На камену у Почивљу*, када размишља о Херцеговцима, Андрић каже: „У том гласу живи старина нашег језика, са бојама и дужинама самогласника какве се више нигде по савременим насељима не изговарају и не чују“ (стр. 36).

Прво, то је сама тематика његових дјела, или највећег дијела Андрићевог стваралаштва. Све је то испреплетено Босном, њеним људима и природом. Тако је могао да пише и о Травнику, и о Вишеграду, и о Сарајеву само онај који је добро познавао и људе и крајеве, а и историју тих предјела.

Друго, то је лексички сегмент и у романима о којима је овдје ријеч и у Андрићевим дјелима уопште. Поред бројних турцизама, који су, да то и поновим, семантички врло разноврсни и који су употријебљени на своје мјесту, ту долазе и неки локализми. Јесте, турцизме ми сртамо и код других наших писаца и из различитих предјела наше језичке области. Али, чињеница је, опи су најбројнији управо у дјелима писаца са босанско-херцеговачких простора. То је схватљиво. Ови писци носили су тај лексички фонд у своје рјечнику, знали су његове семантичке вриједности и могли су га користити као нешто своје. Истина, за неке од тих туђица ми ни данас немамо адекватну замјену; за неке, још од раније, постоји домаћа ријеч, али писац је био свјестан чињенице да није добро увијек страну ријеч замјењивати домаћом. То има не само стилску оправданост, него то има и своју историјску условљеност. Јер, турцизми су у једном периоду историје наших народа били саставни дио њихових изражајних средстава. Занемарити тај моменат значило би вршити насиље над језиком дате епохе. Јасно је, наиме, да *ћурија* и *моси* не морају у свакој прилици да буду замјењиве ријечи. То, исто тако, вриједи за ријечи као: *гушманин* – *нејријашељ*, *марифејилук* – *нешташлук*, *авлија* – *дворишће*, *берићет* – *срећа*, *дењак* – *забежљај*, *земац* – *вријеме* и сл. Синонимичност је у оваквим случајевима релативан појам.

Треће, Андрић је својим језичким осјећањем био чврсто везан за своје матично тло, за Босну. Он, рецимо, никада неће написати секвенцу *-рј-* у ријечима као *бајрам* и *бајрамски*. Он ту поштује говор оних који имају у својој вјери тај празник. Он, исто тако, не гријеши када говори и о неким другим појмовима из исламске религије. Ту се види да су му били добро познати обичаји Муслимана и он их је поштовао. Његова писана ријеч, исто тако, нуди само облике са иницијалним *-х-* као: *халва*, *хаир*, *харам*, *хоџа*, што одговара језичкој норми босанско-херцеговачких Муслимана. Одступање од те норме, у дјелима са тематиком какву имају ова три Андрићева романа, тешко би се могло оправдати. Мада је писао *суб* и *Луб*, он редовно има *ухо*, иако му је било познато да екавска језичка норма прихвата и облик са интервокалним *-в-*: *убо*. Облик ове лексеме са интервокалним констриктивом *-х-* Андрић је могао носити из завичаја и није желио да га замјењује другим фонетским ликом.

5. Колико је Андрић његовао своју писану ријеч, показују његова писма. Ту се лијепо види његов ијекавизам као и досљедно разликовање двају африкатских парова. Значи, он је носио у своје језичком осјећању јасно издиференциране разлике између наших двају африкатских парова и она огрешења на која је овдје указано могу припадати или говору средине или су огрешења која иду на душу лектора и коректора. Андрићева писма јасно показују да код њега у овој особини није било колебања.

И на крају, и Иво Андрић, као и сваки други мајстор пера, цијелим својим литерарним остварењем показује сталну везу, макар и духовну, са родним крајем – завичајем. Језичка компонента, макар да је у питању језик једнога нашег литерарног класика, у свакој дубљој анализи води нас у његову родњу Босну. То је и разумљиво и лако објашњиво.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иво Андрић: Травничка хроника, Изабрана дела, II, Просвета — Свјетлост 1958.
2. Иво Андрић: На Дрини ћуприја, Изабрана дела, III, Просвета — Свјетлост 1958.
3. Иво Андрић: Госпођица, Изабрана дела, IV, Просвета — Свјетлост 1958.
4. Живојин Станојчић: Језик и стил Ива Андрића — Функције семантичких односа — Филолошки факултет, Монографије, XI, Београд 1967.
5. Абдулах Шкаљић: Турцизми у српскохрватском језику, Свјетлост, Сарајево 1987.
6. Асим Пецо: Једна фонетска специфичност централнобосанске шпакавштине, Јужнословенски филолог XLVIII, 95–109.
7. Асим Пецо: Турцизми у Вуковим рјечницима, Вук Караџић, Београд 1987.
8. Milan Rešetar: Der štokavische Dialekt... Беч 1907.
9. Гојко Ружичић: Главније особине неких икавских говора Западне Босне, Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановић, I, Београд 1934.
10. Вуро Шурмин: Особине данашњег сарајевског говора, Рад ЈАЗУ, књ. 121, Загреб 1895.
11. Наила Ваљевац: Говор Лашве, докторска дисертација, у рукопису.
12. Босанскохерцеговачки дијалекатски комплекс, грађа, I — V. Сарајево, Институт за језик.
13. Свеске Задужбине Иве Андрића, посебно књ. 3. и 5. у којима се налазе писма.

Резюме

Асим Пецо

КАРТИНА БОСНИЈСКИХ ГОВОРОВ В ПОВЕСТЈАХ ИВО АНДРИЧА

Иво Андрич по происхождению из Боснии. С Боснией связывает его лучший период его жизни, детство и отрочество. Босния для него остается непрерывающим источником тем для писания. Поэтому у Андрича встречается боснийская тематика и в повестях и в рассказах. В этих произведениях есть и говорные особенности, свойственные диалекту людей, о которых идет речь. В данной работе подчеркиваются некоторые из этих диалектных особенностей и они рассматриваются в широком диалектальном контексте. Правда, Андрич не стремился дифференцировать своих героев и на этом плане, но встретятся и те говорные особенности, те характеристики, которые никак не входят в наш языковой стандарт, а известно, что именно язык Андрича считается примером современного сербскохрватского стандарта.

Е. Л. НЕМИРОВСКИЙ
(Москва)

О НЕКОТОРЫХ ОПЕЧАТКАХ В ИЗДАНИЯХ ДЖУРДЖА ЦРНОЕВИЧА И БОЖИДАРА ВУКОВИЧА

Опечатки, то есть набранные с ошибками слова в старопечатных кирилловских изданиях встречаются сравнительно часто. Оно и понятно, ибо планомерной и тщательной корректуры набора в ту пору не существовало.

Издания Джурджа Црноевича в этом отношении не составляют исключения. Назовем некоторые опечатки в Октоихе первогласнике, который вышел в свет 500 лет назад — 4 января 1494 года. Так, на листе 5 в заголовке 3-й песни канона святой и живоначальной Троице мы встречаем написание „ірмос“, в то время как обычное написание этого песнопения — „ірмос“ или „ірмосъ“ (конечно „ъ“ чаще всего опускается). На листе 9 сокращенное обозначение Богородичного напечатано так: „об“ — вместо „бб“. Любопытная опечатка встречается на листе 61 оборот. Здесь в слове „сѣаніемъ“ второе „и десятиричное“ перевернуто. Наборщик в этом случае неправильно поставил литеру. Литеры в типографии Црноевича видимо не имели сигнатуры — поперечного углубления на ножке, призванного служить для определения правильного положения литеры.

На листе 84 в заголовке недельной вечерней службы 2-го гласа сокращенное написание слова „стихиры“ представлено как „стрхы“ вместо „стхры“. На том же развороте, на листе 83 оборот, читаем: „на лтурги“. Титла, которое могло бы оправдать такое сокращение, здесь нет. К слову говоря, титлы очень часто пропускаются в оборванных на полуслове строках ирмосов или в написании отдельных слов. Смотри, например: „тъжд“ (лист 82), „подобн“ (лист 84), „подобн“ (лист 91 об.), „пода“ (лист 125 об.) и многие другие.

На листе 159 в слове „ірмосъ“ ошибочно опущена первая буква. На листе 198 читаем „ыны стхеры“. Правильное написание — „ины стхеры“ можно встретить на оборотной стороне этого листа. Ошибочно написанный день недели „четрътъкъ“ — на листе 241. На обороте листа можно прочитать: „въ четврътъкъ“.

Немало опечаток и в Псалтыри с воследованием 1495 г. Так, на листе 25 в заголовке 29-го псалма ошибочно напечатано „ѡакомь“ (вместо „ѡаломь“). На оборотной стороне листа 36 в заголовке 46-го псалма в слове „ѡаломь“ литера „м“ помещена в перевернутом виде. На листе 163 читаем „патріаха іеросалимскаго“ (правильно „патріарха“). На обороте того же листа напечатано „гермама архієпископа константина града“ (вместо „германа“).

В заключительной части послесловия Псалтыри с воследованием 1495 года читаем: „и въ вѣкы въ вѣкомь, аминь“ (по ошибке повторен дважды первый слог слова „вѣкомь“).

Особую группу опечаток Псалтыри с воследованием составляют ошибки в нумерации псалмов. Так, например, псалом 32 обозначен сочетанием букв „ѡі“, которое нельзя прочесть как число. Псалом 34 обозначен кирилловской цифирью „ѡ“ (то есть „35“). В заголовке псалма 39-го представлено число кѡ (то есть „29“). Псалом 52-й обозначен как 82-й (лист 40 об.).

Несомненный интерес представляет тот факт, что ошибочная нумерация псалма 39-го как 29-го сохранена и в Псалтыри, напечатанной 7 апреля 1519 г. в Венеции священноиноком Пахомием в типографии Божидара Вуковича (смотри лист 37). Пахомий, как он сам говорит об этом в послесловии книги, происходил из Черногории – „от Цръніе Горы от Реке“. Нет никакого сомнения в том, что он учился типографскому делу в мастерской Джурджа Црноевича. Помянутая опечатка свидетельствует о том, что в качестве оригинала для набора Псалтыри 1519 года Пахомий использовал издание 1495 года. Остальные опечатки в нумерации псалмов Пахомий исправил.

Издание 1519 года послужило оригиналом для всех последующих венецианских изданий Псалтыри с воследованием. Ту же самую опечатку („29“ вместо „39“) мы встречаем в Псалтыри с воследованием 1546 года, вышедшей из типографии Виченцо Вуковича (смотри лист 34 оборот), в напечатанной в той же мастерской Псалтыри с воследованием 1561 года (смотри лист 31 оборот), в Псалтыри с воследованием 1570 года Иеролима Загуровича (смотри лист 31 оборот).

Все вышесказанное свидетельствует о том, что типографские особенности старопечатных изданий позволяют иногда сделать важные выводы о происхождении и обстоятельствах появления этих изданий.

ПРВОСЛАВ РАДИЋ
(Београд)

О СРПСКО-МАКЕДОНСКИМ ЛЕКСИЧКИМ ПАРАЛЕЛАМА

Дијалектолошки аспект*

1. На повезаност српскохрватског и македонског језика указивано је врло рано. Већ у прошлом веку наилазимо на оваква запажања иако су она, наравно, често површна и лингвистички неартикулисана. У белешкама једног француског путописца, с почетка прошлог века, наћи ће се, на пример, забелешка о томе да је костурски говор сличан дубровачком¹. Ћ. П у љ е в с к и, велики поборник македонске националне идеје, полазећи од односа македонског језика према суседним словенским језицима, записаће у свом *Речнику од четири језика* следеће: „Рускијот и бугарскијот најблизу се. А хрватскијот и бошњачкијот /= 'српски', П.Р./ и македонскијот најблизу се“². За ова језичка питања показивао је интересовање и В. Караџић, што посебно показује његов *Српски рјечник* из 1852. године³. У овом речнику Вук ће, у ствари, изнети и своја дијалектолошка запажања о македонском језику и његовом односу према суседним језицима, српскохрватском и бугарском. Тако, на пример, под одредницом *Тешово* Вук између осталог белжи како хришћани овде говоре српски „и то боље него у Крчави и у Гостивару“, док под одредницом *Госићвар* бележи како хришћани овде говоре српски „и то мало боље него у Крчави“. Уз одредницу *Крчави* /= Кичево/ Вук, у ствари, на свој начин указује на специфичност тзв. централних македонских говора, истичући како овде „сви говоре Српски, истина заносећи мало на Бугарски, али их прави Бугари опет не разумеју“. Тиме је Вук прилично прецизно, иако својом терминологијом, одвојио зону северних говора (Тетово), од тзв. централних македонских говора (Кичево). Вук ће, што је занимљиво, осетити и посебност тзв. мијачке дијалекатске групе која

*Овај рад представља ширу верзију реферата прочитаног на 22. научном састанку слависта у Вукове дане (Београд – Нови Сад 1992). Рад је посвећен лексичким и лексичко-семантичким паралелама у делу српскохрватских и словеномакедонских говора.

¹ Rouqueville, *Voyage de la Grèce*, Deuxième édition, св II, стр. 524 (према: Др. Ј. Цвијић, *Проматрања о етнографији македонских Словена*, Књижара Геце Кона, Београд 1906², стр. 37 – 38).

² Горгија М. Пулевски, *Одбрани сџраници*, Избор, редакција, предговор и забелешки д-р Блаже Ристовски, Македонска книга, Скопје 1974, стр. 97.

³ Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник (истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима)*, Беч 1852.

захвата крајњи запад македонске области, према шнитгарској језичкој граници. Тако ће уз одредницу *Дибра* Вук забележити, поред осталог, и следеће: „Ја сам на Цетињу видио два човјека из Дибре, који су *госџа добро* /истакао П.Р./ говорили Српски, само што су у гдјекојијем ријечима заносили на Бугарски, и казивали су ми да онамо има много села по којима људи говоре онако као и они и зову се *Срби*, као и они што су говорили да су.“

Индиректно нам у вези са тим, на врло занимљив начин, открива своје ставове и К. П. М и с и р к о в, велики реформатор македонског књижевног језика и родоначелник македонске научне лингвистичке мисли. Мисирков ће 1905. године, процењујући значај Вукове реформе, истаћи да је она, у ствари, била препрека у даљим српско–македонским културним и другим везама. Јер, до Вукове реформе, сматра Мисирков, српски књижевни језик био је спој више књижевнојезичких наноса, а „От српџките особности во него госпотствуваје тије на источно – српџките говори, што се доближувајет до македонџките. Старо–словенџките и источно–српџките иелементи на српџк/и/ю лите/р/ату-реј иазик“ – наставља Мисирков – „до Караџиќ беа много удобни да го направат него опшч за свите јужни словени, особно за *србиџије* и *македонџиџије* /истакао П.Р./ Но Вуковата реформа је расипа таја можност. /.../ Во основа на лите/р/атурнијо иазик се кладе не источно – српџкото нарече од денешна стредна, источна или јужна Србија, или от така веланана Стара – Србија (Македонија зад Шар – планина до Ново – Пазарџкио санджак), ами јужното или иекавџко нарече од Босна, Ерцеговина и денешна западна Србија. /.../ И така,“ – закључује Мисирков – „Вуковата реформа кладе иедна стена меѓу србите и македонците: по таја реформа излезе, оти последните во очите на србите и во свои очи не сет срби“⁴.

У свим овим првим проценама о степену повезаности српскохрватског и македонског језика лексика има несумњиво једно од најважнијих, ако не и најважније место. Она представља онај лингвистички план за којим најпре посетнемо у разматрању повезаности и блискости два језика. Управо стога је питање српско–македонских лексичких односа; са дијалектолошког аспекта, једно од најважнијих питања у разматрању свеопштег односа између ова два језика, па и на ширем плану, суодноса различитих јужнословенских језичких група (источнојужнословенска — западнојужнословенска) којима ова два језика припадају. Лексичка грађа, коју нам првенствено пружају дијалектолошке монографије и ретки дијалектолошки речници, указује да постоје две основне међудијалекатске релације између српскохрватског и македонског језика. Реч је, у ствари, о два различита историјско–дијалекатска тежишта у односима између ових језика, која се поред осталог одражавају и на лексичком плану. П р в о тежиште

⁴ К. Мисирков, *Изникнуваи'еџо и разбор на бујариџаџија и српџкаџија теорији за народносџа на македонџиџије*, Вардар, Одеса 1905, стр. 12 – 13 (према фототипском прилогу код: Д-р Блаже Ристовски, „Вардар“ – научно–литературно и оџиџијесџивенојоџиџичко сџисание на К. П. Мисирков, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, Посебни издања, книга 4, Скопје 1966, стр 1 – 82 + прилози).

тиче се односа македонског језика према северозападу, тј. према српскохрватским говорима јужне и југоисточне Црне Горе, па и даље, пре свега према говорима Далмације. Реч је о некомпактној словенској територији на овом правцу коју данас раздваја претежно шиптарски етникум. Д р у г о дијалекатско тежиште чине области на правцу север – југ. Овде се македонски и српскохрватски говори непосредно наслањају једни на друге, а словенска етничка компактност овде вероватно непрекидно траје још од масовног досељења Словена на Балкан. У последњим вековима, почевши од инвазије Турака на Балкан, велике миграције Словена – хришћана на овом правцу, према северу, могле су и ојачати ову компактност, а ове језике међусобно још више приближити. Занимљиво би стога било темељније истражити лексичко–семантичке односе између српскохрватских и македонских говора, полазећи управо од оваквог дијалекатског односа успостављеног међу њима. У овом раду, полазећи од ових поставки, ја ћу се у основним цртама задржати на питању српско–македонских лексичких паралела⁵.

2. У разматрању српско–македонских дијалекатских односа на правцу северозапад – југоисток на српскохрватском језичком терену посебну пажњу привлаче јужни и југоисточни говори Црне Горе. То је она српскохрватска област која је на овом правцу, у ствари, географски најближа македонским говорима, пре свега западним и северозападним. Ови црногорски говори, са аспекта српскохрватских дијалекатских односа, представљају по много чему посебан дијалекатски тип. Чињеница да су ово периферијски српскохрватски говори, као и да се они не карактеришу изразитијом метанастазичком компонентом, какав је случај са већином српскохрватских говора, резултирала су, између осталог, и бројним језичким архаизмима⁶. Заједно са македонским говорима ови архаични црногорски говори на лексичком плану образују велики број лексичко – семантичких паралела које припадају најразличитијим семантичким разредима, као на пример: *башџун / башџун* 'пштап' (Ист. Ц. Гора 27, Црмница 259; Речн. МЈ), *бр(и)јеи* 'обала' (Врачани – ЗФЈЛ XVI/2 194; Полог 425, Гостивар 119, Дебар 257, Д. Преспа 141), *бубак / бобаћ*, *бубајк* 'памук' (Црмница 259; Галичник 133, Кукуш 26), *вијеттаветии* 'обећа' (Црмница 472, Бјелопавлићи 185, слично и Васојевићи 146; Гостивар 150, Галичник 129), *вечер* 'вечерас, увече' (Мрковићи 227; Горанци 73⁷, Кукуш 322, Неготино 41, Мариово 35, Речн. МЈ), *лави* 'утврђује, погађа

⁵ Приликом избора лексичко–семантичких парова полазим од основног критерија њиховог неприпадања бар једном од ових савремених књижевних језика, српскохрватском и македонском. Бар у једном од ових књижевних језика таквих лексема или уопште нема, или су у одређеном смислу маргиналне (нпр. обележене као дијалектизми, архаизми и сл.). Примери из литературе дају се без акцената и у неким случајевима су фонетски, па и морфолошки упрошћени.

⁶ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика, Увод и шипокавско наречје*, Матица српска, Београд 1985², стр 165–166.

⁷ Реч је о Призренској гори, где, по П. Ивићу, доминирају македонски језички елементи (в. код: П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика...*, стр. 117).

(нпр. посао, свадбу)' (С.М.Љубиша 155, П.П.Његош; Гостивар 139, Галичник 277, Дебар 285, Неготино 47, Мариово 35 – исп. и *илаваџија*, *илаџија*, С.М.Љубиша 155, Црмница 308; *илаџиџика* Речн. МЈ), *иној* 'стајско ђубре' (Црмница 567?; Прилеп, Битољ, Лерин, Костур – код: К. Пеев, МЈ XXVIII 65), *иреде* 'долази' (Мрковићи 262; Лерин, Костур, Битола – код: К. Пеев, МЈ XXI 124, Д. Пресна 146), *ирџи* 'мера коју чине спојене шаке' (Црмница 319, Ст. црног. 231, Вук II; Гостивар 139, Д. Пресна 146, Костур 141), *дажд* / *дожд* 'киша' (Мрковићи 227, С.М.Љубиша 157, П.П. Његош; Куманово 278, Гостивар 140, Галичник 98, Р – Вевчани 256; исп. и Кукуш 47), *даскал(е)* 'учитељ' (С.М. Љубиша 157; Гостивар 97, Галичник 173, Р – Вевчани 254, Д. Преспа 138, Неготино 38), *ела(џе)* – за појачану императивност (Црмница 449, Врака 243, Бјелопавлићи 178, Ист. Ц. Гора 90, П.П. Његош; Горанци 24, Куманово 210, Речн. МЈ), *зашџо* 'јер, зато што' (Црмница 570, М. Миљанов 95, П.П. Његош; Куманово 244, Гостивар 174, Р – Вевчани 249), *кавал(а)* 'свирала' (Мрковићи 348?; Горанци 101, Речн. МЈ), *карџи(а)* 'наспрам, према, преко пута' (Мрковићи 282; Горанци 110, Р – Вевчани 264, Речн. МЈ), *ка(и)јеџи* 'соба; остава; штала' (Мрковићи 353, С.М. Љубиша 175, Васојевићи 219; Горанци 203, Полог 426, Гостивар 103, Галичник 246), *књиџа* / *книџа* 'писмо' (П.П. Његош; Полог 388, Гостивар 139, Р – Вевчани 265, Кукуш 72), *кромид* 'црни лук' (Вук II, Васојевићи 227; Р – Вевчани 267, Д. Преспа 126, Костур 154, Речн. МЈ), *ласно* / *лесно* 'лако' (Црмница 609, исп. и Васојевићи 234; Полог 302, Гостивар 152, Галичник 95, исп. и Д. Преспа 128), *мине* 'прође' (Мрковићи 311, Врачани – ЗбФЛ XVI/2 191; Дебар 288, Р – Вевчани 270, Речн. МЈ, исп. и Куманово 281, Полог 433, Галичник 253), *мурва* / *муренка* 'дуд' (Црмница 485, Мрковићи 311; Р – Вевчани 272, Речн. МЈ), *муџник*, *мучник*, *мъчник* 'воденични сандук у који пада брашно' (Црмница 349; Куманово 260 (тамо податак и за Кратово), Св. Николе 22, Речн. МЈ), *об(ј)ег* 'главни оброк, ручак' (С.М. Љубиша 192; Куманово 248, Галичник 144), *образ* 'лице' (Врачани – ГФФНС XVII/1 179, П.П. Његош; Костур 131, Речн. МЈ), *оџањ* / *оџан* 'ватра' (Мрковићи 364, Црмница 283, Врака 243; Куманово 138, Горанци 46, Гостивар 33, Галичник 114, Р – Вевчани 275), *оџар* 'кревет' (Црмница 610, П.П. Његош; Р – Вевчани 274, Кукуш 103, исп. и Малешево 96, Костур 143, у прошлим вековима), *иџиун* 'диња' (Врачани – ЗбФЛ XVI/2 181, Мрковићи 330, Ст. црног. 266, исп. и Вук II; Р – Вевчани 277, Кукуш 107, Малешево 96, исп. и Д. Преспа 135), *џораџи* 'због, ради' (Црмница 446-447, П.П. Његош; Речн. МЈ), *џоџи* 'зној' (Црмница 615, П.П. Његош, исп. и Ст. црног. 269; Горанци 105, Галичник 170, Р – Вевчани 280, Речн. МЈ), *џраџи* 'пошаље' (Мрковићи 316, Васојевићи 295; Куманово 287, Полог 424, Галичник 130, Прилеп 298), *раџоџа* 'рад, посао; ствар' (Мрковићи 237, Врачани – ЗбФЛ XVI/2 194, Црмница 597, Ријеч. Нахија (Речн. ЈАЗУ), Бар – в. фус. 43, П.П. Његош, С.М. Љубиша 219), али негде углавном у значењу 'женска ручна радиност' (Беране – в.фус. 43, Васојевићи 309, исп. и Црмница 611); Куманово 279, Полог 417, Гостивар 132, Галичник 124, Костур 131), *сеџа*, *сеџеј* 'масне

грушавине у првом млеку код стоке (у макед. и код жене); нечистоћа, масноћа по овчијој вуни' (Васојевићи 331; Речн. МЈ, исп. и Гостивар 148, Охрид 234), *сирак* 'сиротан, сироче' (П.П. Његош, С.М. Љубиша 226; Куманово 117?, Мариово 35, Костур 149, Кукуш 347, Речн. МЈ), *скала*, *шкала* 'дрвене степенице, обично непокретне' (Мрковићи 353, Црмница 260, П.П. Његош; Гостивар 103, Речн. МЈ, исп. и Костур 138), *сјиља*, *сјиља* 'стена, литица' (Црмница 267; Галичник 107, исп. и 238, Порече 47, Кукуш 135, Речн. МЈ), *ишлун* / *ишл* 'тупа страна ножа, сечива уопште' (С.М. Љубиша 234, Вук II; Галичник 170, Речн. МЈ), *уич* 'ован предводник' (Васојевићи 345, Вук II; Гостивар 111, Струга 108, исп. и Д. Преспа 137), (*х*)*оро* 'коло; врста кола' (Мрковићи 365, С.М. Љубиша 242; Полог 421, Р – Вевчани 275, Речн. МЈ), *цаишица* / *цайало* 'пијук, мотика' (Црмница 261, Ст. црног. 289; Гостивар 182), *цревље* / *цревје* 'пипеле' (Васојевићи 366, С.М. Љубиша 243; Куманово 255, Речн. МЈ) итд.⁸

Овако бројна лексичко–семантичка подударња на релацији црногорски – македонски говори могу се донекле тумачити самом периферном позицијом ових говора у јужнословенској дијалекатској констелацији. Оваква позиција црногорских и македонских говора омогућила им је да сачувају бројне лексичке архаизме, пре свега у области словенске лексике (нпр. *в(и)еиши*, *иреде*, *ирси*, *одар*, *поиш*, *ишл(у)и*), *цревље* итд.), али и у другим, старијим лексичким наносима, грчком (*даскал(е)*, *ела(и)е*), *кромид*, *ишлун*, *сјиља*, (*х*)*оро*), романском (*башишун*, *бубак*, *мурва*, *скала*, *цаишица*), па и турском (*кавал(а)*, *карши(а)*). Међутим, овако висок степен лексичко–семантичке сагласности, коју тек очекује детаљнија анализа, покреће низ питања из области историјске дијалектологије. Овакав опсег лексичко–семантичких паралела, наиме, намеће претпоставку о некада тешкој вези између црногорских и македонских говора. Иако је та веза морала делом имати и предмиграционе назнаке, постмиграциони период је вероватно наставио етничке и лингвистичке процесе на овој релацији. Наука је већ указала на постојање некада компактније словенске зоне у области Албаније. Од времена словенске најезде на Балкан, па кроз готово читав средњи век Албанија је била добрим делом словенска земља⁹. То је морало обезбедити непосреднију везу међу представницима различитих јужнословенских етничких група, па и између представника западнојужнословенске и источнојужнословенске језичке групе. О томе какав је био почетни распо-

⁸ Томе се, наравно, могу додати и многи други лексичко–семантички паралелизми, као на пример *али* 'или', *вели/вели* 'велики', *ветка* 'грана', *јашица* 'врана', *јошлови/јошви* 'спрема', *јрдан/јрд* 'ружан', *дбини* 'дигне', *добре* 'добро', *долу* 'доле', *зајак/зајак* 'зец', *зајомеиш/зајомеиши* 'запамти', *зајр(и)е* 'заустави, застане', *кашк* 'чамац', *кон* 'код', *косма* 'коса', *љуби* 'воли', *моила* 'гомила, хумка', *мустлаћ* 'брк', *обиде* 'проба', *освиносвен* 'осив', *паршала/паршал* 'рите, дрoнци', *помеђу* 'између', *през* 'кроз', *рамо* 'раме', *с(је)ди* 'борави, живи', *сињ/син* 'плав', *ушторнић/шторник* 'уторак', (*х*)*иштар* 'довитљив, лукав', *целива* 'љуби', *ц(и)ели* 'сви' – итд.

⁹ Јован Цвијић, *Говори и чланци*, књ. I, Београд 1921, стр. 158, 161, 174 – и др. О томе в. и: *Ситановић* *Словенској историје* у Албанији, Историјски институт СР Црне Горе, Титоград 1991, стр. 1 – 1120.

ред словенских дијалеката у области Албаније ми данас немамо поузданих података. На основу одређених истраживања Селишчев је утврдио (источнојужнословенски („бугарски“) карактер ових говора, дозвољавајући да се западнојужнословенски („српски“) језички утицај може узети само за северне, посебно северозападне делове Албаније (скадарска област). Па и овде, Селишчев је био склон да открива „бугаризме“¹⁰. Белићева промишљања о лингвистичкој и етничкој слици овог дела Балкана указују да је ситуација у погледу распореда јужнословенских дијалеката овде морала бити нешто сложенија. За значајну дијалекатску размеђу источне и западне јужнословенске језичке гране Белић узима границу између Епира и Тесалије. Посебно у периоду од XV века представници западне гране повлачили су се из Епира и јужне Албаније најпре на север, а онда на североисток „преко Дрима у Македонију“, што је имало видног удела у формирању „староштокавског“, тј. „правог македонског дијалекта“¹¹. У сваком случају, ова теорија, као уосталом и претходна, полази од посредничке улоге албанске територије у развоју балканословенских језичких одпоса, чији се сурвивали изгледа данас могу управо забележити на релацији Црна Гора – Македонија. Чињеница да се најзначајнија лексичко–семантичка поклапања ипак могу пре свега узети за најпериферније црногорске и македонске зоне (и то оне које су географски окренуте једна другој) свакако иде у прилог томе. Отуда је у новије време, најпре од стране Б. Видоеског¹², ово питање поново актуелизовано. Ипак, грађа којом данас располажемо не даје нам довољно података о природи ових веза. Врло је вероватно да су оне прошле кроз више фаза образујући различите дијалекатске типове, нама данас можда непознате. Ове архаичне дијалекатске целине могле су се током векова додиривати и укрштати, повећавати и смањивати. Јер, од досељавања Словена на Балкан, па до великих миграција из Епира, које претпоставља Белић, прошло је готово хиљаду година. Различита етничка, језичка и дијалекатска померања у областима између Црне Горе и Македоније нису могла бити много слабија од оних која ће Балкану донети турска инвазија. Додуше, лексика је у том смислу и овде могла представљати један од кохерентнијих језичких слојева, са присутном наддијалекатском компонентом.

¹⁰ А. М. Селишчев, *Славянское население в Албании*, Софија 1931, стр. 318 – 319.

¹¹ А. Белић, *Галички дијалекат*, Српски дијалектолошки зборник, књ. VII, Београд – Срем. Карловци 1935, стр. 21–22, 28. Полазећи првенствено са балканолошког аспекта, овакав миграциони правац прихвата и М. Павловић (*Персијетливе и зоне балканистичких језичких процеса*, Јужнословенски филолог, књ. XXII, Београд 1957 – 1958, стр. 235). Један број страних аутора, међутим, ову Белићеву претпоставку одбаца као својеврсну „шпекулацију“, а познате српско–македонске језичке подударности објашњава тзв. лингвистичком теоријом таласа (в. код: Збигњев Голомб, *Два македонска говора (на Сухо и Висока во Солунско)*, Македонски јазик, год XIII – XIV, кн. 1 – 2, Скопје 1962/63, стр. 272 – 274). Што се Белића, пак, тиче, он се о овој лингвистичкој теорији изјаснио већ 1905. године (в.: А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, Српски дијалектолошки зборник, књ. I, Београд 1905, стр. LXXV – LXXXI).

¹² О томе посредно сазнајемо из дискусије П. Ивића у зборнику: Научни састанак слависта у Вукове дане, књ. 6/1, Београд 1977, стр. 496 – 497.

Управо стога, нама се данас и са методолошког аспекта намеће низ нитања која се тичу лексичко-семантичких паралела у црногорско – македонским језичким односима. Она се у основним цртама могу свести на неколико проблемских задатака. П р в о. Утврђивање појединачних лексичко – семантичких паралела, које се у црногорским и македонским говорима, или бар у једном од њих јављају на релативно ограниченој територији, у виду лексичких *сурвивала*. Тако, на пример, лексема *звоно* у значењу 'парче рибе (нарочито исечено)' на јужнословенском терену потврђена је за сада само у области Скадра и Охрида¹³; лексема *цесџи(а)* у значењу 'пут', поред тога што се јавља у Црној Гори (нпр. у Ст. црног. 289), забележена је и на македонском терену, и то у топониму *Долна Цес* (Гостивар 29); лексема *луџеж* у значењу 'лопов, крадљивац' поред тога што карактерише низ црногорских говора (нпр. Васојевићи 237, Ст. црног. 253), у облику *луџар* забележена је и у тајном језику дебарских занатлија¹⁴; лексема *усуд* у значењу 'мушко митолошко биће што одређује судбину људи', која се јавља на западу српскохрватске језичке области (на истоку, као и у Македонији: *суђеница, суђаја, наречница* и др.)¹⁵, забележена је и у гостиварском крају (144) у облику *осуд*, – итд. Д р у г о. Утврђивање међусобног односа лексема – репрезентаната са ширег дијалектолошког аспекта (српскохрватски : македонски, или чак западнојужнословенски : источнојужнословенски), тј., условно узевши, међусобни однос „србизама“ и „македонизама“ на релацији црногорски – македонски говори. Тако, на пример, од наведених лексема с почетка тачке 2 већина спада у лако препознатљиву македонску лексику, па отуда, наравно, већи број њих припада и савременом македонском књижевном језику (нпр. *басџун, бреџ, веџи, вечер, иној, њрџи, дожд, ела, зашџо, кавал, кромиџ, лесно, мине, ојан, поџи* итд.). На другој страни, у појединим македонским говорима може се запазити појачано присуство лексике која не карактерише шире македонске области, већ је превасходно карактеристика српскохрватског језика. Тако, на пример, низ лексема овога типа може се забележити у периферним југозападним македонским говорима (охридска област), и то управо уз албанску државну границу – *моџуносџи, можда, одма, йонав-јайџи* (= 'понавља'), *сем, чим* итд. (Р – Вевчани, в. Речник). Речн. МЈ ове лексеме не региструје ни као дијалектизме. Т р е ћ е. Утврђивање заступљености оваквих лексичко – семантичких паралела и у говорима словенског живља са шире албанске територије, као евентуално и у самом шиптарском језику, као могућем посреднику у језичким повезивањима црногорске и македонске области. Још је Селишчев показао да је знатан фонд словенске лексике већ од најранијих времена присутан у шиптарском

¹³ Вјеслав Бориш, *Звоно и комоџи и се – релиџији архаичне словенске лексике у шџокавским говорима*, Наш језик, књ. XXV/1 – 2, Београд 1981, стр. 68 – 73.

¹⁴ Х. Поленаковић, *Нов џрилоџ кон џајџиџиџе македонски јазџици*, Македонски јазџик, год. III, бр. 3, Скопје 1952, стр. 58.

¹⁵ Слободан Зечевић, *Миџска биџа срџских џреџања*, Београд 1981, стр. 82 – 83.

Речн. МЈ), *дуйка*, *дубка* 'рупа' (Свиница 139, Тимок 68, Б.Б. Поток 152; Пирот, јужноморавски крај (код: А. Белић, ДИЈС 228), Лесковац; Полог 422, Гостивар 162, Неготино 41, Речн. МЈ), *железо* 'гвожђе' (Свиница 141, Тимок 75, Ц. Река 486, Лесковац, Ср. Жупа 110, исп. и К – Метохија; Галичник 152, Костур 158, Речн. МЈ), *збори* 'говори' (Свиница 144, Књажевац, Лесковац, Врање (код: А. Белић, ДИЈС 593,159), Куршумлија 51, К – Метохија; Куманово 261, Гостивар 139, Д. Преспа 145), *зубун* / *забан* 'горњи одевни предмет, обично женски и без рукава' (Ниш (код: А. Белић, ДИЈС 67), Лесковац, К – Метохија; Галичник 249, Р – Вевчани 301), *јаиурида* 'ситно, незрело грожђе' (Тимок 113, Лесковац, К – Метохија; Куманово 259, Гостивар 115, Д. Преспа 152, Кукуш 42,88), (*ј)уиуре* 'сутра' (Свиница 151, Тимок 114, Куршумлија 52, Лесковац, К – Метохија; Горанци 57, Речн. МЈ), *калицуне*, *калчуни* 'врста чарапа' (Ц. Река 335, К – Метохија; Гостивар 102, Галичник 107, Д. Преспа 130, Берово 237), *кара* 'вози, тера' (Лужница 139, Б.Б. Поток 154, Лесковац, исп. и Тимок 117; Дојран 126, Кукуш 70, С – Висока 263, Речн. МЈ, исп. и Куманово 298), *качи се* 'пење се' (Ц. Река 337, Лужница 141, Лесковац; Куманово 282, Гостивар 140, Галичник 240, Неготино 46, Мариово 35), *кљукajдрво*, *кљунидрво*, *кљубидрво*, *кљубодрв* (*ацка*), *кљун(а)дрво* 'детлић' (Тимок 122, Лужница 135, Пирот 520 (код: Д. Златковић, СДЗБ ХХХIV), Књажевац, Ниш, Пирот, Врање, а у сличном значењу и на Косову (Речн. САНУ), В. Хоча код Ораховца (*кљундрво*), исп. и *кљукандар*, Дворани код С. Реке, *кукљандра*, Деловце, Муштуште, Поповљане код С. Реке – в. фус. 43) / *дрвокљун* (Призрен), *дрвокљук*, *дрвокљука* (Кориша, Љубижда код Призрена), у истом значењу (в. фус. 43); Шопско Рударе (код: К. Пеев, МЈ ХХI 134), Куманово 105, Гостивар 113, Р – Вевчани 265, Речн. МЈ, Скопље, Железнец (*кљукajдрвец* – в. фус. 43)¹⁹, *кокал(о)* 'кост, често пејоративно' (Ц. Река 341, Лесковац, К – Метохија; Горанци 149, Дојран 113, Кукуш 72, Речн. МЈ), *корам* 'стомак' (Свиница 159, Ц. Река – Неготин (код: Р. Симић 120), исп. и Тимок 126; Дојран 133), *кравај(че)* 'врста пшеничног хлеччића' (Тимок 127, Ц. Река 346, Лесковац, К – Метохија; Куманово 294, Галичник 250, Неготино 40, Речн. МЈ), *личан* / *личен* 'леп, наочит' (Тимок 137, Б. Б. Поток 156, Лесковац, Ср. Жупа 230; Горанци 32, Полог 433, Гостивар 167, Костур 132), *лајно* 'измет, обично говеђи' (Тимок 134, Лужница 143, Лесковац, исп. и Речн. САНУ; Куманово 291, Д. Преспа 181, Костур 141), *ловција* 'ловац, понегде и експресивно – вешт ловац' (Тимок 137, Ц. Река 320 (под: сверка), Пирот 469 (код: Д. Златковић, СДЗБ ХХХVI), Алексинац 280, Крушевац, јагодинско Поморавље (с. Милошево) – в. фус. 43, Лесковац, исп. и К – Метохија, Речн. САНУ; Кратово 84, Куманово 277, Гостивар 166, Д. Преспа 136, исп. и Костур 51), *манца* 'јело уонште, или врста јела' (Пирот 419 (код: Д. Златковић, СДЗБ ХХХIV), Лесковац, исп. и К – Метохија; Куманово 296, Гостивар 104, Галичник 194), *марен* 'демонолошко биће (само у скамење-

¹⁹ Исп. и *Общеславянский лингвистический атлас, серия лексико-словообразовательная, выпуск I, Животный мир*, Москва 1988, стр. 64 – 65 и 126.

ним језичким обрасцима)' (Тимок, Пирот, Врање (Речн. САНУ), Књажевац (код: А. Белић, ДИЈС 355), Власогинце – в. фус. 43; Куманово (с. Ругинце, Ора) – в. фус. 43), *мечка* 'медвед, уопште за врсту' (Радимци 74, Ц. Река 495, Пирот 415 (код: Д. Златковић, СДЗБ ХХХИВ), К – Метохија; Куманово 276, Галичник 175, Р – Вевчани 270, Мариово 36, Костур 23), *мије* 'пере' (Свиница 171, Тимок 147, Врање (код: А. Белић, ДИЈС 616), Лесковац; Куманово 277, Р – Вевчани 270, Костур 85), *мозуљ(ка)* 'жуљ' (Тимок 149, Лужница 144, Ц. Река 367, К – Метохија; Галичник 109-110, Р – Вевчани 271, исп. и Куманово 251), *надвор* 'напоље' (Куршумлија 54, К – Метохија, Ср. Жупа 148, исп. и Пирот 432 (код: Д. Златковић, СДЗБ ХХХИВ); Куманово 278, Гостивар 74, Р – Вевчани 272, Д. Преспа 151, Неготино 46), *невесџица, невест(у)љка* 'ласица' (Свиница 178, Тимок 167, Лужница 147, Лесковац, К – Метохија; Жировница 56, Д. Преспа 127, Речн. МЈ), *ојаш(ка)* 'реп' (Свиница 186, Тимок 184, Пирот 375 (код: Д. Златковић, СДЗБ ХХХИВ); Куманово 293, Гостивар 140, Жировница 66, Прилеп 297, Р – Вевчани 275, Кукуш 285, исп. и Тетово 244), *оштан / оштен* 'штап, обично са шиљатим врхом' (Тимок 189, Пирот 431 (код: Д. Златковић, СДЗБ ХХХИВ), Лесковац, К – Метохија; Овче поље 189, Куманово 291, Галичник 97, Гостивар 106, Костур 17), *џазука, џаз(у)ја, џазу(в)а* 'недра; дојка' (Свиница 189, Тимок 194, Ц. Река 394, Лесковац; Полог 421, Галичник 174, Куманово 287, Кукуш 104), *џа(к)* 'опет, поново' (Свиница 189, Ц. Река 393, Врање, Књажевац, Лесковац (код: А. Белић, ДИЈС 651), К – Метохија, Ср. Жупа 257; Полог 421, Гостивар 140, 152, Галичник 238, Неготино 40, *џиле* 'птица' (Пирот 672 (код: Д. Златковић, СДЗБ ХХХИВ), Лесковац, Куршумлија 56, К – Метохија; Горанци 17, Галичник 106, Неготино 41, Дојран 130), *џипер(ка)* 'паприка' (Тимок 200, Пирот 496 (код: Д. Златковић, СДЗБ ХХХИВ), исп. и Ц. Река 398; Жировница 66, Р – Вевчани 277, Дојран 123), *разбира* 'разуме, схвата' (Тимок 239, Књажевац (код: А. Белић, ДИЈС 522), Пирот 439 (код: Д. Златковић, СДЗБ ХХХИВ), Лесковац, Куршумлија 58, К – Метохија; Горанци 66, Костур 128, Речн. МЈ), *рине* 'чисти, одбацује (обично лопатом)' (Тимок 247, Куршумлија 59, Лесковац, К – Метохија; Д. Преспа 221, исп. и 170, Кукуш 125, Речн. МЈ), *рија* 'скаче' (Тимок 247, Лужница 154, Лесковац, К – Метохија; Горанци 105, Куманово 274, Полог 419, Кукуш 125), *сака* 'жели, хоће' (Тимок 251, исп. и Пирот 666 (код: Д. Златковић, СДЗБ ХХХИВ); Горанци 34, Куманово 296, Галичник 194, Костур 86, Неготино 48, исп. и Кукуш 128), *самовила* 'вила, женско митско биће' (Пирот 196 (код: Д. Златковић, СДЗБ ХХХВ), Лесковац, исп. и Тимок 251; Горанци 39, Куманово 289, Галичник 175, Костур 21, Неготино 46, исп. и Кукуш 141), *сџомна, сџовна* 'крчаг' (Тимок 270, Пирот 358 (код: Д. Златковић, СДЗБ ХХХИВ), Лесковац; Горанци 57, Куманово 301, Галичник 251, Д. Преспа 131), *сџањенин / сџојан(ин)* 'домаћин, газда' (Пирот 383 (код: Д. Златковић, СДЗБ ХХХВ); Горанци 21, Гостивар 138, Д. Преспа 139, Костур 94, исп. и Куманово 102, 126), *сунчојлед / сончојлед* 'сунцокрет' (Радимци 146, Свиница 212, Ц. Река 453, Пирот, Врање (код: А. Белић,

ДИЈС 98, 115), Лесковац, К – Метохија; Гостивар 56, Р – Вевчани 285, исп. и југозап. дијал. (код: К. Пеев, МЈ XXI 129), *шеја* 'бије, туче' (Пирот 625 (код: Д. Златковић, СДЗБ XXXVI), Лесковац, К – Метохија; Куманово 280, Дебар 302, Костур 21), *шилаји* 'тиња' (Ц. Река 456, Лесковац, К – Метохија; Галичник 205, Р – Вевчани 293, Костур 49), *убав* 'леп' (Тимок 114, Пирот 373 (код: Д. Златковић, СДЗБ XXXIV), Лужница 161, Књажевац, Врање (код: А. Белић, ДИЈС 440, 208), Лесковац; Горанци 206, Куманово 282, Галичник 87, Неготино 47, Костур 42), *умирачка* 'смрт, умирање' (Тимок 293, Пирот 460 (код: Д. Златковић, СДЗБ XXXIV), Лесковац; С – Висока 258, југозап. дијал. (према: С – Висока 258)²⁰, Речн. МЈ), *фелија*, *велија* 'кришка, парче' (Лесковац, К – Метохија; Охрид (код: А. Таховски), Кукуш 162, Речн. МЈ, исп. и Пореч. говор 71, (*х*)арно 'добро, ваљано' (Ц. Река 263, Лужница 126, Лесковац; Горанци 247, Куманово 287, Гостивар 97, Д. Преспа 140, Солун, Прилеп (код: А. Таховски)), *чанџи(р)а* 'ташна, торба, обично кожна' (Тимок 303, Лесковац, К – Метохија, исп. и Ц. Река 479; Кукуш 168, Речн. МЈ), *шиџом* 'чим' (Пирот 354 (код: Д. Златковић, СДЗБ XXXIV), Леск. предања 153, Ср. Жупа 71; Куманово 277, Полог 377, Галичник 241, Мариово 35) итд.²¹

Овакав лексички фонд показује у основи исту структуру као у случају црногорско-македонских лексичких паралела. И овде је присутан знатан број словенских архаизама (нпр. *врља*, *дујка*, *железо*, *кравај*, *мије*, *невесџица* итд.), али и других, страних лексичких наноса – грчког (*варди*, *винка*, *јајурида*, *кокало*, *корам*, исп. нпр. и *Велиџан* као калк према грч. *μεγάλη ἥμερα* – итд.), романског (*кара*, *манца*), турског (*калицуне*, *чанџи(р)а*). С обзиром на вековни јужнословенски језички, па и етнички континуитет на овом правцу, овакве лексичко – семантичке подударности између дела србијанских и дела македонских говора, бар у целини узевши, не представљају посебно изненађење. Може се чак претпоставити да су у периоду након доласка на Балкан ови говори заједнички прошли кроз поједине развојне фазе да би у следећим периодима, што накнадним миграционим покретима што појединим иповацијама, ови односи били у одређеној мери измењени. Вероватно је као сурвивал ове дијалекатске зоне, на србијанској страни данас остала издужена и у многоме архаична област призренско – тимочких говора. Уосталом, и антрополошка наука је истакла тезу о постојању посебне етничке групе која се некада простирала „од Дупава, преко тимочке долине, јужноморавском долином и Повардар-

²⁰ З. Голомб ову лексему везује само за македонске и бугарске говоре (Збигњев Голомб, *Два македонски говора (на Сухо и Висока во Солунско)*..., стр. 258).

²¹ Исп. и бројне друге лексичко-семантичке паралелизме као: *бања се* 'купа се', *бере* 'сакупља', *бреви* 'говори', *брзан* 'везан', *јолем* 'велики', *јосџин* 'гост', *јрижи се* 'бриње', *дира* 'траг', *душа* 'особа, јединка', *желка* 'корњача', *имош* 'имање, имовина', *искочи* 'изађе', *карџа* 'суд за вино', *кукла* 'лутка', *куџре* 'кученце', *облој(а)* 'опклада', *јочџиш* 'поштовање', *расиџе* 'уништи, упропасти, поквари', *срце* 'стомак', *скржав* 'шкртица, тврдица', *шојка* 'лопта', *шраје*, 'трпи, издржава нешто', *шркалеси* 'округао', *шрине* 'крене', *шроја* 'лупа', *чуйа*, *чуйе* 'девојчица', *шиџиркаш* 'шиџиркиња' 'неплодна жена' – итд.

јем, све до Солуна²². Можда су остаци ове етничке скупине данашњи Шопи, или Торлаци, амалгамска етничка група која поред делова Србије и Македоније захвата и део западне Бугарске. Различити приступи шопском питању утицали су на то да се и границе Шоплука тумаче различито. Под србијански Шоплук, на пример, А. Белић је подводио читаву признско-тимочку област, док се на македонској страни, као део ове области, у каснијим лингвистичким радовима сматрају и северни македонски говори²³. Западна граница овако схваћеног Шоплука на западу допире до шиптарске језичке границе. Са антрополошког и етнолошког аспекта границе Шоплука се нешто другачије одређују. На македонској територији, на пример, Шоплуком се у том смислу у науци и данас сматра само североисточна област, до планине Огражден на југу²⁴. Наравно, још нејасније представе имамо о простирању Шоплука у прошлости, без обзира о ком аспекту је реч. Занимљиво је, на пример, да се у једном охридском речнику с половине XIX века реч *варвари* преводи речју *Шоџи*²⁵. Да ли је овде реч о удаљеном североисточном македонском становништву, или о некој географски ближој етничкој скупини (нпр. на северу или северозападу Македоније!) из овог текста се не може закључити.

Иако је средњевековни период морао донети различита дијалекатска превирања и укрштања, на лексичком плану ове везе су остале прилично стабилне. У XIV веку српска држава се шири на југ до Солуна, што прати и колонизација српског живља са севера и северозапада. Иако на војном плану релативно кратког даха, на културном и општедуховном плану овај утицај ће се осећати још вековима, нарочито у појединим деловима Македоније²⁶. На другој страни, турском инвазијом на Балкан покренуте су велике миграције македонских хришћана на север. Једна од најјачих миграционих струја била је управо тзв. вардарско-моравска струја, која је посебно захватила становништво западне Македоније (Дебар, Охрид, Битољ, Прилеп). У овој струји, сматра Цвијић, било је и српских исељеника из Албаније²⁷. Овакав повратни миграциони импулс морао је имати извесног одраза на дијалекатску слику Србије. Можда помало прецењујући овај

²² Татомир Вукановић, *Етнологија Јужних Словена*, Врање 1974, стр. 303.

²³ А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије...*, стр. LV, исп. и Белићеву дијалектолошку карту прештгампану у књизи: А. Белић, *Србија и јужнословенско питање*, репринт издање, Библиотека града Београда, Београд 1991, – као и дијалектолошке карте у радовима других аутора: Ivan Popović, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1960, стр. 243; Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, Српска књижевна задруга, Београд 1986², стр. 1 – 328 (+прилози).

²⁴ Петар Влаховић, *Етнички процеси у Македонији*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 36, Београд 1973, стр. 16. О проблемима етничког одређења Шоплука в. и: А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије...*, стр. III – LVI; Јов. Хаџи-Васиљевић, *Јужна Стара Србија, Књига прва – Кумановска област*, издање задужбине И. М. Коларца, Београд 1909, стр. 283 – 290 (в. и тамо наведену литературу).

²⁵ Блаже Коиски, *Македонскиот XIX век. Јазични и книжевно-историски прилози*, Култура, Скопје 1986, стр. 99.

²⁶ Ј. Цвијић, *Проматрања о етнографији македонских Словена...*, стр. 29 – 31.

²⁷ Јован Цвијић, *Метанастазијска кретања, њихови узроци и последице*, Насеља и порекло становништва, књига 12, Београд 1992, стр. 9.

језички утицај с југа, Белић ће забележити како се „највећи део сличних или идентичних црта у околним дијалектима српскохрватским и бугарским развио /.../ на тај начин што су се претставници македонских говора насељавали у различном броју на оближњој територији српских и бугарских говора, и ту утицали на домаће становништво“²⁸. Белић ће посредничку улогу македонских дијалеката препознати и у ширењу балканистичких језичких црта у србијанским и бугарским говорима: „Ако се може говорити о коме дијалекту да је проширио ове особине и предао их другим говорима, то је македонски пре него иједан други, и то старопштокавски македонски, исто онако као и старословенски македонски. Јер се за њих може утврдити несумњива експанзија на север и на исток“²⁹.

Изложена грађа, иако ограничена по обиму, указује на знатна лексичко–семантичка подударана између српскохрватских и македонских говора, пре свега оних који су територијално међусобно најближи. Један део ових говора (србијански и македонски) у непосредном је контакту, док други део (црногорски и македонски говори) представља, у ствари, данас две посебне, међусобно географски изоловане целине, са шиптарским етносом у средини. Иако ће за будућа истраживања бити веома важно да се прецизније утврде међусобни језички односи између ових јужнословенских дијалекатских зона, већ сада се може констатовати постојање пеобично великог броја лексичко – семантичких паралела, па делом и њихових изоглоса, заједничких с в и м овим говорима. Узмимо, на пример, групу лексема наведених у тачки 2, у оквиру црногорско – македонских паралела. Велики број ових лексема забележићемо и у делу србијанских говора, као *гаскал* (Лесковац), *ела(и)е* (Тимок 72, Лесковац, К – Метохија), *заши(о)* (Тимок 94, Књажевац, Лесковац, Врање (код: А. Белић, ДИЈС 651), К – Метохија), *кавал(ка)* (Тимок 115, Бабушница (код: А. Белић, ДИЈС 368), К – Метохија), *клеи* (Лесковац), *кромид* (тимоч. – лужн. и јужномор. крај (код: А. Белић, ДИЈС 355, 27), Лесковац, К – Метохија), *ласно* (Тимок 134, Ц. Река 353, Књажевац, Пирот (код: А. Белић, ДИЈС 54, 440), Лесковац, К – Метохија), *мине* (Књажевац (код: А. Белић, ДИЈС 663)), *мучник* (Тимок 152, исп. и Лесковац), *обег* (Лесковац, Ср. Жупа 153, исп. и К – Метохија), *ојањ* (Тимок 175, Лесковац, К – Метохија), *одар* (Тимок 176, исп. и Пирот (код: А. Белић, ДИЈС 67)), *јоради* (Лесковац, К–Метохија), *јраиш* (Тимок 222, Лужница 152, Лесковац, К – Метохија), *рабоша* (Књажевац (код: А. Белић, ДИЈС 390), Тимок 238, Ц. Река 425, Лесковац, К – Метохија, а у значењу 'женски ручни рад' исп. Ибар. Колашин 206, Куршумлија 58, као и у Крушевцу и Александровцу – в. фус. 43), *сера* (Свиница 214, исп. и Лесковац), *сирак* (Свиница 215), *шил* (Тимок 277, Лужница 159, Лесковац), *уич* (К – Метохија), *(х)оро* (Свиница 186, Тимок 187, Лесковац, К – Метохија), *црев(у)ље* (Тимок 301, исп. и Врање (код: А. Белић, ДИЈС 144)) итд. На другој страни, међу лексичко – семантичким паровима засту-

²⁸ А. Белић, *Галички дијалекат...*, стр. 74.

²⁹ Исто, стр. 32.

пљеним у србијанским и македонским говорима, у тачки 3, такође се могу препознати бројне лексеме које карактеришу и део црногорских говора, као на пример *Велидан* (Врака 199 (код: Б. В. Марковић ППЈ 17), Мрковићи 89, Црмница 551, Ријеч. Нахија (Речн. ЈАЗУ), као и Бар, Беране, Плав, Гусиње – в. фус. 43), *врља* (Васојевићи 361), *железо* (исп. Васојевићи 173, Црмница 350 ?), *збори* (Црмница 550, Врачани - ЗбФЛ XVI/2 191, исп. и Васојевићи 190), *зубун* (С. М. Љубиша 169), *кара* (исп. Ст. црног. 245), *кључидриево* (Црмница 243, исп. и Вук II), *лајна* (Мрковићи 369), *ловџија* (Мрковићи 205, Васојевићи - в. фус. 43), *мечка* (исп. Васојевићи 243), *мозуљ* (С. М. Љубиша 184), *рине* (Васојевићи 315, Ст. црног. 274), *риџа* (Васојевићи 315), *стиоџан* (С. М. Љубиша 231 – само у феминуму), *џлаји* (исп. Васојевићи 334), *фелија* (Васојевићи 357) итд.

Све ово удућује на претпоставку о старим језичким везама између ових српскохрватских и македонских говора. Осим тога, тезе о ближим црногорско-македонским везама у прошлости, као и о заједничком развоју појединих србијанских и македонских говора, неминовно намећу и питање о природи веза између појединих црногорских и србијанских говора. Наиме, обим и природа лексичко – семантичких паралела између јужних и југоисточних црногорских говора, на једној страни, и призренско – тимочких говора, на другој, такође упућују на могућност њихових међусобних веза у прошлости, можда најпре преко области данашње северне Албаније. Додуше, као и у претходним случајевима, већина ових лексема представља словенске архаизме које су представници ових говора могли, независно једни од других, донети у различите, можда и међусобно блиске области које су насељавали. То, међутим, не мора непосредно искључивати ову претпоставку о њиховим ближим језичким везама. Чини се, међутим, да ће у прилог овој претпоставци ићи и неке заједничке иновације које су у једном историјском тренутку могле захватити само међусобно компактније говорне зоне. Тако, на пример, српско-турска хибридна изведеница *ловџија*, у значењу 'ловац' потврђена је на крајњем југу Црне Горе, уз албанску границу, у архаичној и језички данас готово изолованој мрковићкој зони³⁰. Ако одбацимо евентуалну могућност да је ова лексема у рано исламизираним Мрковићима аутохтона, као и да је она овде могла доспети из других, севернијих црногорских говора³¹, онда се као могућност намеће управо њена тежња веза са говорима Косова, Метохије, па можда и западне Македоније³². Ако су овакве поставке тачне, онда ова лексема

³⁰ У представљању изолексе *ловџија* у јужнословенским говорима В. Помјановска не бележи ову лексему у обрађеним црногорским пунктовима (Wanda Pomianowska, *Разлике у појледу џворбе речи у називима носилаца занимања у јужнословенским дијалектима*, Зборник за филологију и лингвистику, XIII/1, Нови Сад 1970, стр. 182).

³¹ Ову лексему познају и неки севернији црногорски говори. На ширем подручју позната је Васојевићима (в. фус. 43), али је спорадично забележена и у говору Пиве и Дробњака (Јован Ј. Вуковић, *Акцентнај џвора Пиве и Дробњака*, Српски дијалектолошки зборник, књ. X, Београд 1940, стр. 237). У новије време ова лексема је забележена и у србијанском Полимљу (Мирослав Николић, *Говори србијанској Полимља*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXXVII, Београд 1991, стр. 281).

³² На то упућује и поменута карта В. Помјановске (в. фус. 30).

показује да се одређена језичка веза на овој релацији могла одржавати и до XV и XVI века, када се може претпоставити јачи продор турцизама у ове области, па дакле и настанак хибридних образовања овога типа³³. Експанзија исламизираниог шиптарског етноса у следећим вековима вероватно је означила крај овим дијалекатским везама. У сваком случају, лексема *ловџија* је по постанку довољно стара да би досегла до оне временске границе у којој је још увек могла постојати непосреднија језичка веза међу овим говорима. На то нас наводи и запажање колеге С. Стијовића о томе да се у Васојевићима, на пример, лексема *ловџ* може, у ствари, сматрати својеврсном иновацијом у односу на лексему *ловџија* (в. фус. 43).

У науци је са различитих аспеката већ указивано на знатне подударности између ових српскохрватских говора. Претпоставку о мрковићком говору као некадашњем западном огранку призренско-тимочког дијалекта изнео је још И. Поповић³⁴, иако не без оспоравања, или бар не без одређене сумње изнете од стране Л. Вујовића³⁵. Лексичка грађа, видимо, иде у прилог тези о некадашњим тешњим језичким везама између ових области. Поједине лексеми из јужних и југоисточних црногорских говора које се данас јављају у тзв. блокираној позицији, сведоче можда најбоље о овим везама. Тако, на пример, судећи по лексичкој грађи из Васојевића, овде се лексема *железо* сачувала пре свега у изразу „железне мукe“ (173)³⁶, док се лексема *мечка*, у општем значењу животињске врсте, сачувала изгледа само у изведеници *мечкоња* – „јакo развијен и снажан човек“ (243). Може се, дакле, претпоставити да је у широј источноцрногорској области у прошлости била заступљена и она лексика која ће данас карактерисати пре свега призренско – тимочке српскохрватске говоре, али и друге говоре јужнословенског залеђа, на пример македонске. Међутим, и на србијанској страни та зона је морала бити шира од данашњег призренско-тимочког дијалекта, на шта такође указују поједине чињенице. Тако, на пример, на Косову и Метохији, поред обичнијег и очито новијег облика *ивојзе*, у компарацији се чува и старији облик *железо* („Јак кај железo“). Дакле,

³³ Хибридне изведенице овога типа бележе се, додуше, у српскохрватском тек од XVIII века (Stanisław Stachowski, *Przyrostki obcego pochodzenia w języku serbochorwackim*, Uniwersytet, Kraków 1961, стр. 121). Вероватно су, међутим, поједине лексеми овога типа могле и много раније настати у јужнословенским, односно балканословенским говорима, чему су могли допринети различити разлози (исп. на пример фонетску блискост између турског *av* и јужнословенског *lov*, на шта указује и В. Помјановска у раду *Разлике у поједињу шворбе речи...*, стр. 172).

³⁴ Ivan Popović, *Geschichte der serbokroatischen Sprache...*, стр. 390-391, 399.

³⁵ Лука Вујовић, *Један периферијски староцрногорски јовор (Мрковићки) у свјетлостили историје језика, међудијалекатских и међујезичких јојава*, Наш језик, н. с., књига XVI, св. 3, Београд 1967, стр. 171-192. Вујовић, у ствари, више указује на недостатак језичких факата за оваква закључивања. Вредио је, међутим, његово запажање да би веза мрковићког и призренског говора била, у ствари, „пандан“ сличностима између косовско-ресавског и зетско-сјеничког говора“ (стр. 192).

³⁶ Картографски представљајући распоред лексеми *ивојзе* и *железо* у јужнословенским говорима, И. Поповић, на пример, лексему *ивојзе* везује за црногорске говоре (I. Popović, *Geschichte der serbokroatischen Sprache...*, стр. 441-442).

готово иста ситуација као у делу црногорских говора. Осим тога, поједине лексеме које се јављају у средњовековним писаним споменицима из ове области, данас изгледа не постоје више у овим говорима. Тако, на пример, у *Закону о рудницима* Деспота Стефана Лазаревића, писаном на Косову, у Новом Брду, на ићи ћемо и на старобалк. лексему *сѣоѣанин*³⁷. Грађа којом сам располагао није потврдила постојање ове лексеме у данашњим косовско-метохијским говорима, али је потврдила њено постојање у суседним областима, у источној Србији, Македонији и Црној Гори (в. напред). То, очито, указује на некадашње постојање ширег снопа лексичких изоглоса које су повезивале источносрбијанске и црногорске говоре, укључујући и исто време и знатан део македонске територије. Ово, међутим, указује и на потребу опрезнијег приступа у утврђивању праваца кретања појединих лексема у овим говорима³⁸.

У сваком случају, судећи по обиму и природи лексичко-смањ-тичких паралела у делу српскохрватских и македонских говора, претпоставка о њиховим непосреднијим везама у прошлости чини се да овиме добија нове потврде. Наравно, она ће морати да нађе своје потврде и на другим језичким плановима, посебно фонетском и морфолошком. Низ савремених аутора, као на пример, О. Ј. Настева, Б. Конески, Б. Видоески³⁹, Д. Петровић⁴⁰, М. Пешикан⁴¹ и М. Пижурица⁴², већ се позабавило овим питањима и дало вредне почетне резултате. Прецизно утврђивање појединих изоглоса, уз њихово евентуално праћење у прошлости, у чему нам могу помоћи писани споменици, такође је неопходан услов за потпуније осветљавање ових питања.

Несумњиво је, ипак, да су поједини српскохрватски и македонски говори и данас језички веома блиски, далеко ближи него што би се то на

³⁷ Душан Јовић, *О језику „Закона о рудницима“ Деспота Стефана Лазаревића*, Јужнословенски филолог, књ. XXVII, св. 3-4, Београд 1968-1969, стр. 407, 453.

³⁸ С обзиром на близину македонских говора, Д. Јовић с правом указује на могуће македонско порекло лексеме *сѣоѣанин* у овом споменику (Исто, стр. 453). Међутим, у времену у којем је споменик настао, путеви ове лексеме могли су, видимо, бити посве другачији.

³⁹ О. Јаџар-Настева, В. Конески, В. Видоески, *Les contacts entre les parlars macedoniens et albanais*, Séminaire de langue macédonienne, littérature et culture (Publié à l'occasion du Troisième Congrès International des études balkaniques et sud-est européennes à Bucarest), Скопје 1974, стр. 1-15.

⁴⁰ Dragoljub Petrović, *Iz problematike govora Mrkovića*, Македонски јазик, год. XXXII – XXXIII, Скопје 1982, стр. 567 – 574. У овом раду, на стр. 572, Петровић указује и на низ лексичких паралела између мрковићког и јужносрбијанског говора.

⁴¹ Митар Пешикан, *Око мрковићких рефлекса јазика*, Зборник за филологију и лингвистику, XIV/1, Нови Сад 1971, стр. 243 – 252; Исто, *Неке зетске дијалекатске паралеле појава у македонском глаголском сисѣму*, Македонски јазик, год. XXXV/1984, Скопје 1984, стр. 117 – 122.

⁴² Мато Пижурица, *Трагови међујезичких додирова у говорима Црне Горе*, Црногорски говори. Резултати досадашњих испитивања и даљи рад на њиховом проучавању, изд. ЦАНУ, Титоград 1984, стр. 83-95. (В. и осврт Д. Петровића у Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику, XXIX/1, стр. 163-170, посебно 165-167).

основу српскохрватског и македонског књижевног језика могло закључити. Њихова лексика то најбоље потврђује⁴³.

ИЗВОРИ

а) Српскохрватски

- Белић, Александар, *Дијалекти источне и јужне Србије*, Српски дијалектолошки зборник, књ. I, Београд 1905, стр. СХП-716 (+прилози).
- Богдановић, Недељко, *Говори Бучума и Белој Пошхои*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXV, Београд 1979, стр. XII+178.
- Богдановић, Недељко, *Говор Алексиначкој Помоћ вља*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXXIII, Београд 1987, стр. 7-302.
- Божовић, Маринко, *Говор Ибарској Колашина*, магистарски рад, Београд 1980, стр. VI-246.
- Вујовић, Лука, *Мрковићки дијалекати*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XVIII, Београд 1969, стр. 73-400.
- Динић, Јакша, *Речник Шимочкој Јовора*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXXIV, Београд 1988, стр. 7-336.
- Ђорђевић, М. Драгутин, *Српске народне приповешке и предања из лесковачке области*, приредила Нада Милошевић-Ђорђевић, изд. САНУ, Београд 1988, стр. XII-668 (+прилози).
- Елезовић, Г.Л., *Речник косовско-метохиској дијалекта*, Српски дијалектолошки зборник, књ. IV, Београд 1932, стр. XXIV-478 (свеска прва), Српски дијалектолошки зборник, књ. VI, Београд 1935, стр. 1-588 (свеска друга).
- Златковић, Драгољуб, *Пословице и поређења у широмском јовору*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXXIV, Београд 1988, стр. 337-684.
- Златковић, Драгољуб, *Фразеологија стјраха и наде у широмском јовору*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXXV, Београд 1989, стр. 175-458.

⁴³ На крају рада картографски представљам поједине изолексе које су заједничка карактеристика србијанских, црногорских и македонских говора. Као основни извор послужили су ми дијалектолошки радови, иако они нису увек најпогоднији за истраживања ове врсте, али су ми у ту сврху умногоме помогли и подаци које сам добијао од својих колега, у већини компетентних за питања ове врсте, и то од: *Радмиле Уринове-Скаловске* (за скопску област), *Својке Бојковске* (за кумановску област), *Рагетта Недељковској* (за област Железница, Демир-Хисар), *Аније Зирадића* (за барску област), *Светозара Стијовића* (за област Васојевића), *Хасније Мурајтаић-Туне* (за област Берана, Плава и Гусиња), *Трајка Шемића* (за област Призрена и јужног Косова), *Станислава Станковића* (за власотиначку област), *Рагосава Мајдевица* (за крушевачку област, с. Глободер и околина), *Миленка Панића* (за александровачку област), *Јованке Ђорђевић-Јовановић* (за област Петровца на Млави) и *Томислава Јовановића* (за пожаревачку област). Њима и овом приликом захваљујем. Податке за средње Поморавље и јагодински крај узимао сам из сопствене грађе.

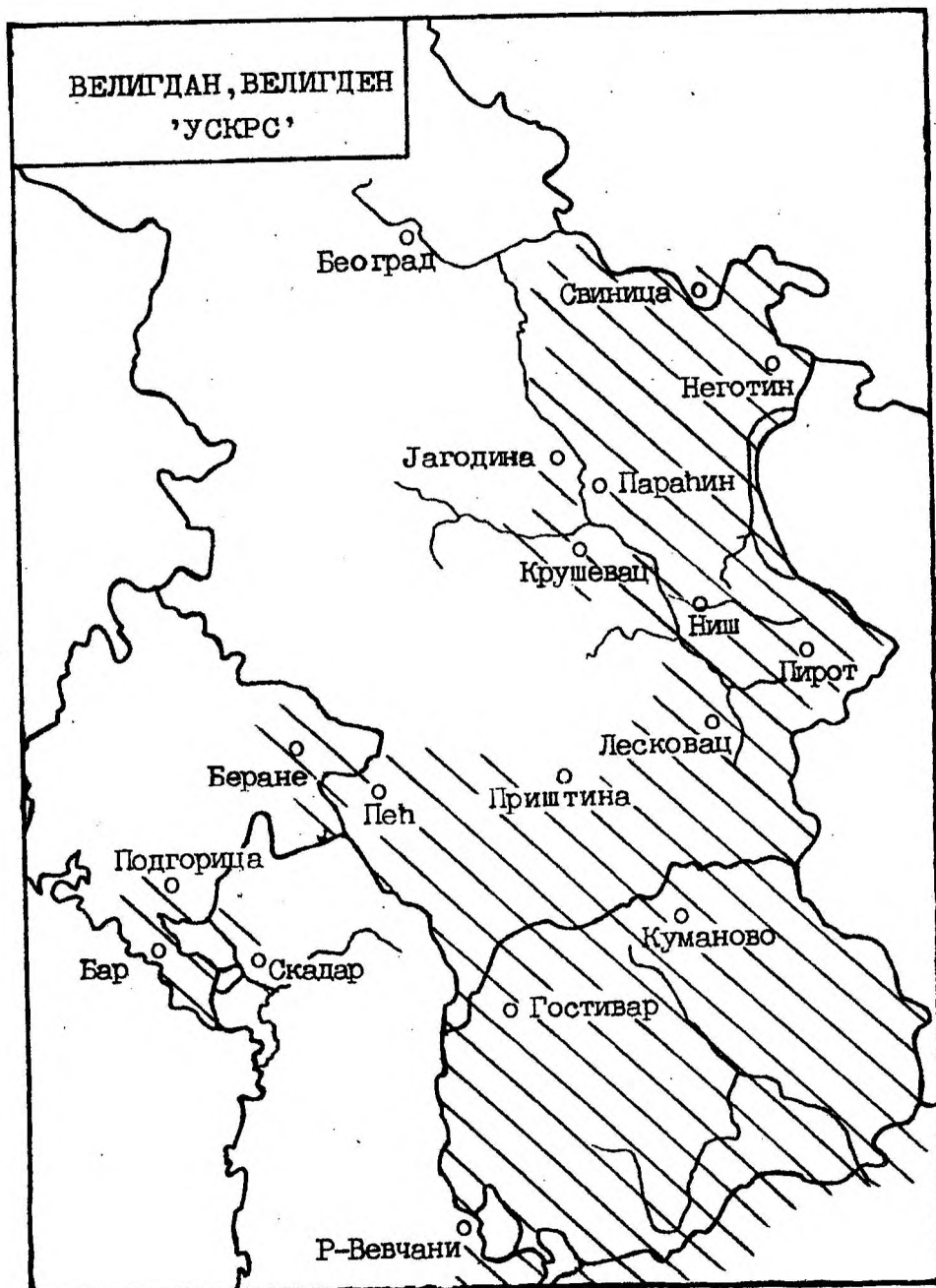
Ипак, с обзиром на обим и природу већег дела коришћене грађе, ове карте не претендују на исцрпност и већу картографску прецизност. Оне, на пример, не укључују и оне лексичке изгласе које се јављају ван истраживаних говора, било да је реч о шире заступљеним изолексима (нпр. лексема *рабоша*, у ограниченој употреби, углавном у фраземама, јавља се и западније, као у србијанском Полимљу, в. СДЗб XXXVII, 530), или пак изолованим појавама (исп. *ловција* у фус. 30, 31, као и у Речн. САНУ). Ове карте, такође, не укључују увек и шири значењски спектар (нпр. у области Берана, Плава и Гусиња *Велидан* поред 'Ускрса' значи и 'црквени празник уопште'), све фонетске варијанте, као што не претендују да одреде ни однос ових лексема према њиховим синонимима (нпр. на ширем простору призренско-тимочких говора поред лексема *рабоша* јавља се и лексема *јосао*).

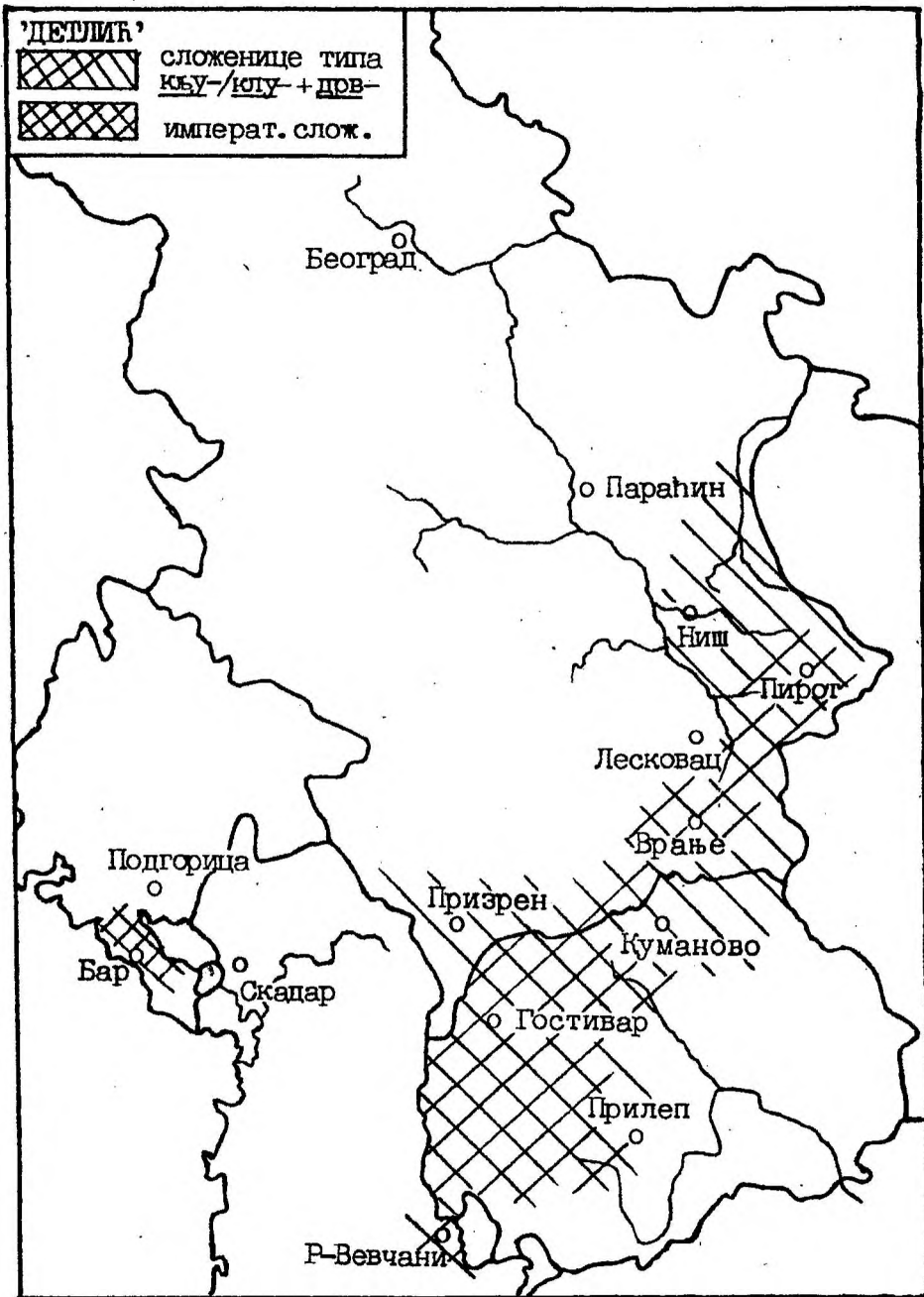
- Златковић, Драгољуб, *Фразеологија омаловажавана у широјском јобору*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXXVI, Београд 1990, стр. 423-740.
- Караџић, Вук Стеф., *Српски рјечник (истиумачен њемачкијем и латинскијем ријечима)*, Беч 1852.
- Љубиша, Стефан Митров, *Дјела*, I-III, Издање поводом 150 – годишњице рођења Стефана Митрова Љубише, Обод – Цетиње и Културни центар – Будва /са речником на крају/, Марковић, В. Благоје, *Врака*, Зборник за филологију и лингвистику, XV/1, Нови Сад 1972, стр. 243-244.
- Марковић, В. Благоје, *Фолклористички записи из Враке*, Прилози проучавању језика, 17, Нови Сад 1981, стр. 199-209.
- Марковић, Миодраг, *Речник народној јобору у Црној Реци*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXXII, Београд 1986, стр. 243-500.
- Милетић, д-р Бранко, *Црмнички јобор*, Српски дијалектолошки зборник, књ. IX, Београд 1940, стр. 207-664 (+ карта).
- Митровић, Брана, *Речник лесковачкој јобору*, Библиотека Народног музеја у Лесковцу, књ. 32, Лесковац 1984, стр. 1-388.
- Павловић, Миливој, *Говор Срепљачке Жупе*, Српски дијалектолошки зборник, књ. VIII, Београд 1939, стр. 1-354.
- Петровић, Драгољуб, *Главније особине акценатској система у јобору Врачана*, Зборник за филологију и лингвистику, XVI/2, Нови Сад 1973, стр. 173-196.
- Петровић, Драгољуб, *Најомене о језику Марка Миланова*, Зборник за филологију и лингвистику, XXV/2, Нови Сад 1982, стр. 91-98.
- Петровић, Драгољуб, *Из синтаксичке проблематике јобора Врачана*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. XVII/1, Нови Сад 1974, стр. 161-182.
- Пешикан, Б. Митар, *Сјарацрнојорски средњокашунски и њештански јобори*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXV, Београд 1965, стр. 1-294.
- Радић, Првослав, *Прилици о јобору села Мрче у куришумлијском крају*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXXVI, Београд 1990, стр. 1-74.
- Симић, Радоје, *Скица за дијалектолошку карту северне Србије*, Југословенски семинар за стране слависте, 31, Филолошки факултет – Међународни славистички центар у Београду, Београд 1980, стр. 93-136.
- Стевановић, С. Михаило, *Источноцрнојорски дијалекат*, Јужнословенски филолог, књ. XIII, Београд 1933-1934, стр. 1-128 (+ карта).
- Стевановић, Михаило и сарадници, *Речник језика Петра II Петровића Њетиша*, I (А-О), II (П-Ш), Београд – Титоград – Цетиње 1983.
- Стијовић, Рада, *Из лексике Васојевића*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXXVI, Београд 1990, стр. 119-380.
- Томић, Миле, *Говор Свиничана*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXX, Београд 1984, стр. 7-264.
- Томић, Миле, *Речник радимској јобору*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXXV, Београд 1989, стр. 1-174.
- Ћирић, Љубисав, *Говор Лужнице*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXIX, Београд 1983, стр. 7-119.
- Ћупић, Драго, *Говор Бјелопавлића*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXIII, Београд 1977, стр. XII-226.

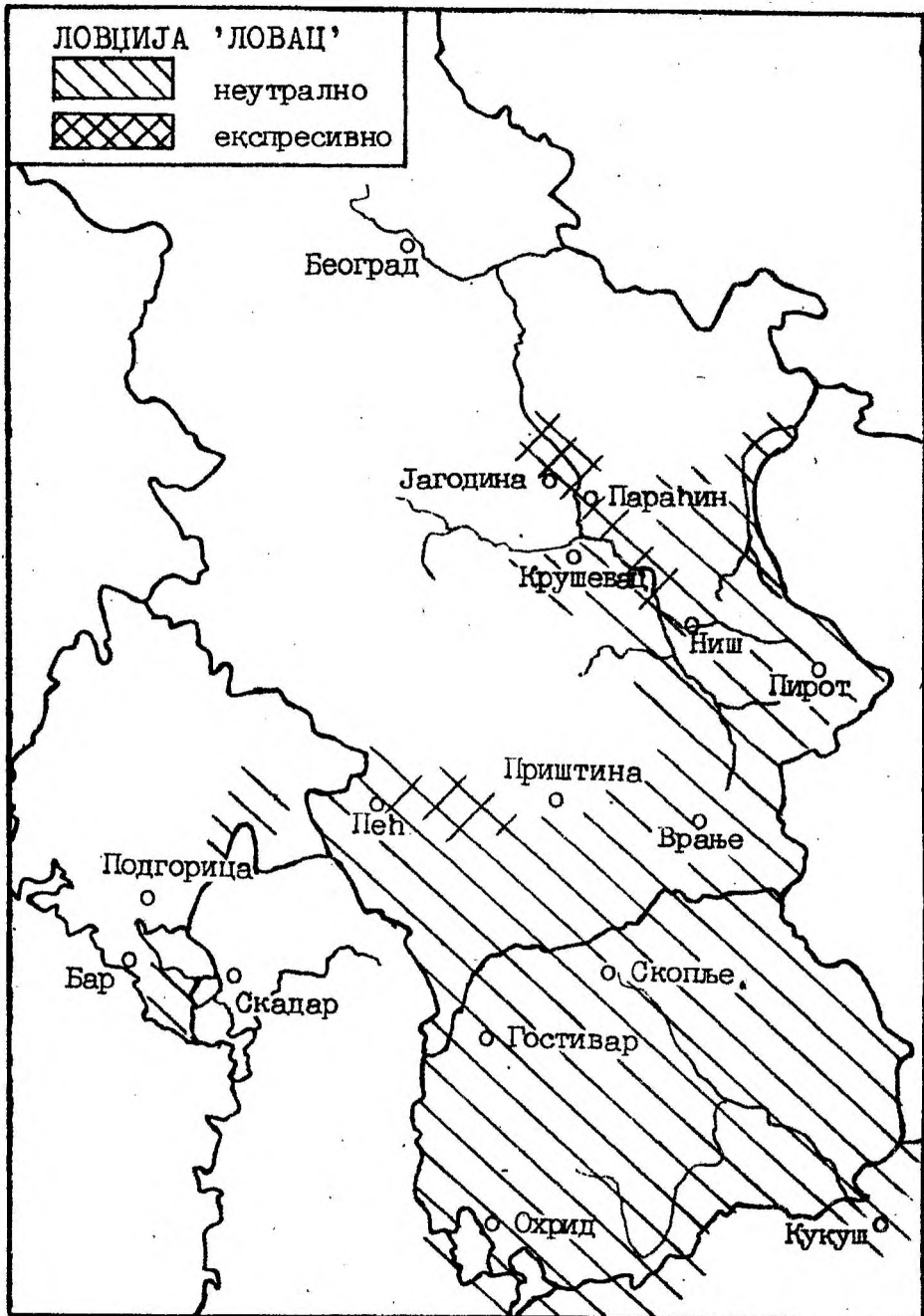
б) Македонски

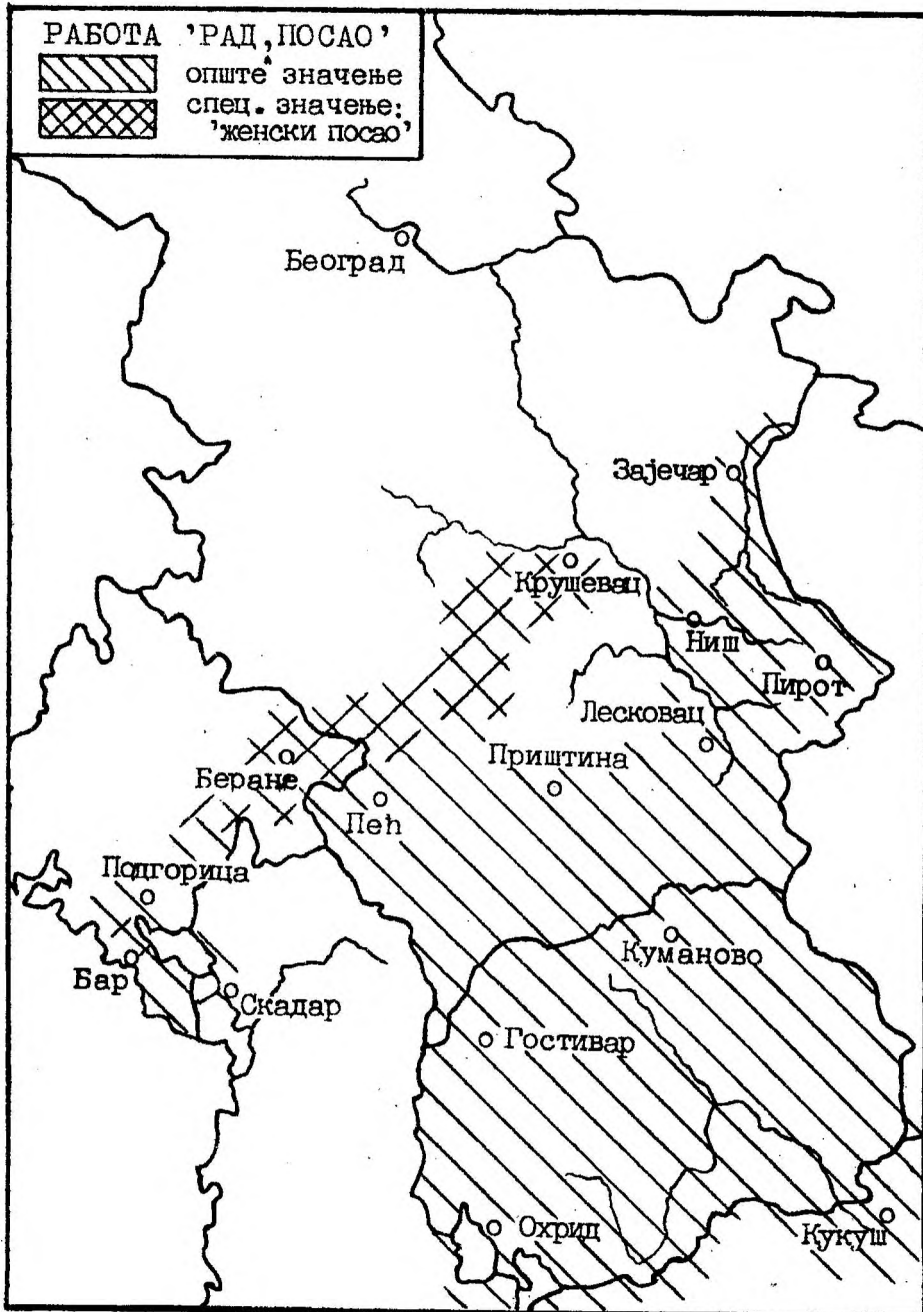
- Белић, А., *Галички дијалекат*, Српски дијалектолошки зборник, књ. VII, Београд – Срем. Карловци 1935, стр. 1-350 (+прилози).
- Брдарски, Душко, *Зборови од Свештиниколско*, Македонски јазик, год. IV, св. 1, Скопје 1953, стр. 21-24.
- Видоски, Божо, *Поречкиош јобор*, Филозофски факултет на Универзитетот - Скопје, Дипломски работи, кн. 1, Скопје 1950, стр. 1-84 (+ карта).
- Видоски, Божо, *Зборови од Порече*, Македонски јазик, год. II, св. 2, Скопје 1951, стр. 45-48.
- Видоски, Божо, *Меситош на акенишош во крајовскиош јобор*, Македонски јазик, год. III, св. 4, Скопје 1952, стр. 84-86.

- Видоески, Божо, *Кумановскиот јовор*, Институт за македонски јазик – Скопје, Посебни издања, книга 3, Скопје 1962, стр. 1-350.
- Голомб, Збигњев, *Два македонски јовора (на Сухо и Висока во Солунско)*, Македонски јазик, год. XIII-XIV, св. 1-2, Скопје 1962/63, стр. 173-276.
- Григоров, Марко, *Говоритџ на малорџ канцитџ (милицитџ) во Дебџрско*, Извџстия на Семинара по славјанска филологија при Университета во Софија, кн. II, Софија 1907, стр. 201-304.
- Јаќимова, Марија, *Охридскиот јоворџ*, Извџстия на Семинара по славјанска филологија при Университета во Софија, кн. III, Софија 1911, стр. 223-256.
- Конеска, Милица, *Мариовскиот јовор*, Филозофски факултет на Универзитетот – Скопје, Дипломски работи, кн. 3, Скопје 1951, стр. 1-40 (+карта).
- Конески, Блаже, *Прилејскиот јовор*, Годишен зборник, кн. 2, Филозофски факултет на Универзитетот – Скопје, Скопје 1949, стр. 245-302.
- Маневик, Т., *Забелешки за обџолскиот јовор*, Македонски јазик, год. III, св. 8-9, Скопје 1952, стр. 188-198.
- Пеев, Коста, *За македонскиот дијалектна лексика*, Македонски јазик, год. XXI, Скопје 1970, стр. 123-136.
- Пеев, Коста, *Земјоделскиот терминологија во македонските дијалекти*, Македонски јазик, год. XXVIII, Скопје 1977, стр. 65-94.
- Пеев, Коста, *Дојранскиот јовор*, Македонистика, 2, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје 1979, стр. 3-192.
- Пеев, Коста, *Кукушкиот јовор – материјали (лексика, фразеологија, шекстиови)* – докторска дисертација, Универзитет „Кирил и Методиј“ – Филозофски факултет, Скопје 1983, стр. 1-395.
- Петрушевски, М. Д., *Неколку ирти на јоворитџ од Жировница*, Македонски јазик, год. II, св. 3-4, стр. 56-66.
- Попова, Тодорка, *Зборови од Малешево*, Македонски јазик, год. II, св. 3-4, Скопје 1951, стр. 95-96.
- Поповски, Аритон, *Македонскиот јовор во јосџиварскиот крај*, Гостивар 1970, стр. 1-202 (+карта).
- Рабањска, Љубица, *Зборови од Беровско*, Македонски јазик, год. IV, св. 10, Скопје 1953, стр. 236-238.
- Речник на македонскиот јазик (со српскохрватски шолжувања)*, I (А-Н), Скопје 1979; II (О-П), Скопје 1965; III (Р-Ш), Скопје 1966.
- Селишев, А. М., *Полој и ето болгарско население (исторически, етнографически и диалектолошечески очерки северо-западној Македони)*, Софија 1929, стр. VIII-440 (+карта).
- Тасевски, Јордан, *Зборови од штејовскиот јовор (с. Једоарце)*, Македонски јазик, год. III, св. 10, Скопје 1952, стр. 244.
- Таховски, Г. Анастас, *Грчки зборови во македонскиот народен јовор (Прилој кон еџтимолошкиот речник на македонскиот јазик)*, Филозофски факултет на Универзитетот, Скопје, посебни издања, кн. 1, Скопје 1951, стр. 1-54.
- Тошев, Крум, *Сџрушкиот јовор (сџоред некои материјали од XIX век)*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, Посебни издања, кн. 12, Скопје 1979, стр. 1-116.
- Филипоски, Илија, *Нејошнскиот јовор*, Филозофски факултет на Универзитетот – Скопје, Дипломски работи, кн. 4, Скопје 1952, стр. 1-56 (+карта).
- Хасани, Харун, *Горанске народне џесме*, Јединство, Приштина 1987, стр. 1-256.
- Hendriks, P., *The Radozda – Vevčani dialect of Macedonian (structure, texts, lexicon)*, Lisse, The Peter De Ridder press 1976, стр. VIII-310.
- Шклифов, Благој, *Костурскиот јовор*, изд. БАН, Софија 1973, стр. 1-170.
- Шклифов, Благој, *Долнојресџанскиот јовор*, изд. БАН, Софија 1979, стр. 1-240.

Резюме

Првослав Радић

О СЕРБСКО-МАКЕДОНСКИХ ЛЕКСИЧЕСКИХ ПАРАЛЛЕЛЯХ

В данной работе анализируются лексические и лексическо-семантические параллели в части сербскохорватских и славяномакедонских говоров, самых близких между собой по территории. Исследуя две главные междиалектные реляции, сербско-македонскую и черногорско-македонскую, мы отметили значительное число лексических параллелей, чаще всего архаизмов. Большое число лексических соответствий, впрочем, является общей характеристикой всех рассматриваемых говоров (сербских, черногорских и македонских). Эти соответствия можно объяснить и периферийной природой данных архаичных говоров (нпр. *Велидан* „пасха“, *железо* „железо“, *ловџиџа* „охотник“, *обед* „обед“, *оџањ* „огонь“, *рабоџа* „работа“, *џил* „тыш“...), но природа и объем этих параллелей указывают и на более близкие связи данных говоров в прошлом. В этом отношении особенно значительны параллели между черногорскими и македонскими говорами. Бросается в глаза, на пример, что многие лексические изоглассы, связывающие черногорские говоры с македонскими, на самом деле пересечены албанской языковой и этнической областью.

В нашей науке уже возникали предположения о прежней более близкой взаимосвязи рассматриваемых говоров. Данная работа представляет собой попытку подойти к этой проблеме с лексической точки зрения.

МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ
(Београд)

НЕКЕ ОСОБИНЕ СРПСКОГ ГОВОРА У ЧИПУ КОД БУДИМ- ПЕШТЕ

0. Уводне напомене

0.1. У овоме раду наводе се неке особине говора Срба из насеља *Чип* (мађ. Szigetcsép) јужно од Будимпеште (Чип се налази на речном острву Чепел), и то на основу четрдесетпетоминутног магнетофонског записа који је начинио др Димитрије Е. Стефановић, виши научни сарадник Института за српски језик САНУ (иначе рођени Сентандрејац). Сматрали смо да би дијалекатски подаци које садржи овај запис могли бити од користи за боље познавање српских говора у Мађарској, премда се о њима, захваљујући пре свега радовима Павла Ивића и, у новије време, Предрага Степановића, зна данас већ доста¹.

0.2. Према Стефановићевом главном саговорнику Светозару Малићу, „држало се“ да су се Срби овде доселили још с Арсенијем Чарнојевићем, пре триста година, али то је практично све што му је с тим у вези било познато².

Српска заједница у Чипу није више ни тако бројна ни компактна, све је више и Срба који живе у брачној заједници с припадницима других народа (пре свега Мађара, ређе „Шваба“)³. У Чипу је, поред цркве, постојала и српска школа. Но, „*каји смо мдње дѣца имали, гдишла "демократија", шѣ су нам дгузѣли шѣ шкѣлу, ѡа зашѣ нѣша дѣца ѡгу у Пѣшићу*“.

¹ Исп. П. Ивић, *Прилози реконструкцији предмиграционе дијалекатске слике српско-хрватске језичке области*, Зборник за филологију и лингвистику Матице српске, IV – V, Нови Сад 1961 – 1962, 117 – 130. Р. Ivić, *O srpskom govoru u selu Lovri*, *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, XII, Budapest 1966, 191 – 201 (скраћено: Ивић, Ловра). П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика – Увод у штиокавско наречје*², Нови Сад 1985 (скраћено: Ивић, Дијал.). Р. Stepanović, *A Taxonomic Description of the Dialects of Serbs and Croats in Hungary – The Stokavian Dialect*, Budapest 1986 (скраћено: Степановић).

² Историју здраво нисам ни учио, само што сам слушао од стари кат су наши дошли – прѣје три стѣтине гѣдина, држало се, с Чарнојевићом.

³ Док сам ја био дѣран, нису пушћали родитељи да ако ћеш Швабину узети, Маѣарицу, тѣ нема – кажѣ стари Малић.

Не знамо колико је све то утицало на говор младих и на очување изворног српског језика⁴. Наш информатор рођен је 1915. г. Похађао је само пет разреда српске основне школе. Радио је извесно време у фабрици папира у Пешти. И отац и мајка били су му српскога рода, жена је такође. Отуда у његовом говору нема осетнијег утицаја мађарског окружења (а ни српског књижевног језика).

0.3. Магнетофонски запис аутентичног чипског говора омогућио нам је уочавање и издвајање само појединих његових релевантних особина, и то не само зато што тај запис није дужи, већ и стога што је тема о којој се највише разговарало била специфична (тицала се пре свега односа историјске и савремене топонимије у Чипу и околини). Непотпуност грађе треба стално имати у виду при читању и, евентуалном, цитирању овога рада. Мислимо, ипак, да ће и то што се у њему налази бити довољно да се стекне приближно тачно сазнање (које, уосталом, и неће бити сасвим ново) о чипском говору, о његовом карактеру и дијалекатској припадности.

1. Прозодијске (акцентатске) особине

1.1. Све силабеме (самогласници који творе слог) у систему могу бити дуге и кратке, укључујући и силабичко *p* (нпр. *црква*, *црквица*, *чешибрши* и сл.).

Дуге и кратке силабеме с узлазним топом аутоматски су акцентоване. Дуге неакцентоване силабеме могу стајати само у позицији иза акцентоване.

У речима без узлазног тона акценат је аутоматски на првом слогу. Од изузетака можемо навести само сложенице: *земљорадник*, из *Јујославије*, у *Јујославију* (потврђено више пута). Исп., с друге стране: *сасвим* друкчије⁵.

Инвентар прозодема обухвата, дакле, четири акцента (*á*, *à*, *á*, *à*) и неакцентовану дужину (*a*) и краткоћу (*a*). Узлазни акценти разликују се од силазних. Евентуална последица утицаја мађарске интонације могло би можда бити колебање *фршиаь* – *фршиаьа* ~ *фршиаь* – *фршиаьа*, акц. *иддводно* и можда још понеки пример⁶.

1.2. Узлазни тон, који увек носи акценат, може се јавити на сваком слогу осим крајњег, што значи да га нема у једносложним речима. Изузетак су једино ликови типа *хàјг* (*Хàјг* каже, ѝ тѝ), настали ишчезавањем финалнога самогласника. Кратки узлазни акценат може се јавити на другом слогу.

⁴ „The Hungarian environment has a stronger influence on the speech of Szigetsép and Budakalász people“ (Степановић, 118).

⁵ Ивић наводи из Ловре *једва* и *сасвим* (стр. 191).

⁶ Насупрот овоме, Степановић наводи из Чипа: *учу двај*, *оваки* (са дугим – и) *огн*, *ддбро*, *идки*, *двѝј*, *овѝки* (грешком је ту наведено и *чешриуцѝи*, а ни *двѝј* не мора бити плод мађарског утицаја) (Степановић, стр. 118). Према Ивићу, оваквих примера нема у Ловри, али их има у неким другим местима у околини Будимпеште (Ловра 191 – 192), а исп. и примере које наводи Степановић на 118. стр. из Бате, Помази и Калази.

лок. јд. на *брѣту*, али у *рдѣту*, у *дѣтѣру*; мн. *брѣдѣва*, *Прѣдѣови*, дат.-инстр.-лок. мн. у *синѣвѣма*; ак. јд. *дѣцу*, *зѣмљу*, *ндѣу*, – *инѣву*; ном.-ак. мн. *вѣдѣ*, *зѣмѣ*, – *свѣнѣ* (можда овамо спадају и *бѣнѣ*); ген.-ак. јд. *мѣне*, *нѣта*, дат.-лок. јд. *нѣму*; ген.-ак. мн. *нас* (бројне потврде), *нѣ*; одр. вид *Свѣтѣи* Никола, али на *Свѣтѣоѣа* лѣтњѣга Никољу; редни број *вѣме*;

през. *идѣш*, *идѣ*, *иду* (инф. *идѣти*), – *зовѣмо*, *имѣмо*, – *нѣје*;¹³ р. гл. прид. *изѣшли*, – *днѣли*, *днѣли*, *прѣнѣли*, *узѣла* и *изузѣли*, *дгузѣли* (*дгузѣли*), *идѣмрѣли* (*идѣмрѣли*), – *дѣбѣо*, *изѣлила*, *идѣлила*, – *кѣйѣвали*, *дрѣли* и *узѣрѣли*, – *идѣрѣшѣла*, – па сам се *дѣо* *идѣти*, *дрѣжѣла*, *дрѣжѣло се* и *здрѣжѣли су*, *сѣидѣла*, *сѣидѣла*; трп. прид. *дѣведѣна*, *рѣчѣно*, – *идѣкрѣвѣна*, – *рдѣен*.

Карактеристични прозодијски ликови појединих лексема: им. м. р.: *жѣљ* али *сѣидѣн*, – *Срѣбин*–*Срѣби*, – *Дунав*, – *лѣидѣв*–*с* *лѣидѣвом*, – у *Бѣоѣраду*, – *кѣидѣлици* (прид. *кѣидѣличка*, у *кѣидѣличкој*), али 1х *кѣидѣлици*, – *Нѣдѣљко*, – *Мѣти* јој–*с* *Пѣвловѣи*; им. ср. р.: *вѣдѣ*, *дѣба*, – *кѣидѣило*, – *оѣшѣровѣнѣ* *крѣви*; им. ж. р. на –*а*: *мѣја* *мѣјка* ("баба"), *мѣјѣ* *мѣјки*, – *шѣдѣла*, *шѣдѣлу*, – *дѣлине*, *лѣдинѣ*, – *адѣнѣ* (дем. од *ада* у мн.), *Кѣдѣнѣ*, – *Кѣдѣшѣу* и *Мѣдѣшѣу*; прил. *крѣшѣко*, У *Лѣоври* *бѣо* *идѣрѣво*, *Тѣшѣко* му *бѣло* *пѣнѣати се*, *Она* је *идѣшѣко* *дѣвала* *кѣћу* *нѣну*, *идѣлико*; гл. *идѣти* – *наѣрѣвѣшѣти*, *идѣшѣшѣти* (за бројеве в. ниже).

2. Фонѣтске и фонолошке особине

2.1. Вокализам

Инвентар вокала: *и*, *е*, *а*, *о*, *у* + *р*. Сваки од наведених вокала може *бѣшѣти* *дуѣ* или *крашѣак*, *идѣно* значи *да* *дуѣо* може *бѣшѣти* и *силабично* *р*, нпр. *црѣква*, *црѣквица*, *Срѣба* (ген. мн.), *чѣшѣврѣшѣоѣа* и сл. Силабично *р* односно *р* долази, према примерима којима располажемо, између двају сугласника. У р. гл. прид. *идѣмро* (*идѣмрѣ*) *р* је неслоговно. Немамо потврда за *р* (вокално) у иницијалном положају (исп. *хрѣшѣав*).

Изговор самогласника *и*, *е*, *а*, *о*, *у* не одступа одвише од нормалног новештокавског просека. Најчешће и најизразитије је ово одступање код кратког акцентованог *е*, које је отворено, широко, нпр. *бѣдѣнѣи* преко *бѣдѣнѣша*, *мѣдѣшѣо*, *идѣшѣке*, и кратког акцентованог *а*, које се издиже према *о*, нпр. *кѣдѣгѣрка* "врста *грожѣа* и *вино* од тога *грожѣа*", *кѣдѣлуѣер*). Запажа се и нешто затворенији изговор самогласника *о* испред *л*, нпр. *кѣдѣлѣна*.

За говор чипских Срба није карактеристична дифтонгизација дугих самогласника.

Двочлане вокалске секвенце јављају се не само у примерима типа *идѣно*, *сѣидѣно* (додуше ретким) него и у оним типа *дѣлишѣ* или *чѣшѣрнаѣшѣте*, *идѣшѣнаѣшѣоѣа* *дѣктобра*, *осѣмнаѣшѣте*. Међутим, зев је у оваквим и сличним случајевима најчешће уклоњен, и то на различите начине:

¹³ Као типични шум.–војв. лик наводи Ивић у Дијал. (стр. 71) *идѣје*, али је у Ловри као у Чипу, тј. *идѣје* (Ивић, Ловра, 194).

пример, у Ловри¹⁵: *hêv* ("хтво") *hêla*, – *iprîje* (све засведочено више пута), – *gîioh*, *kâgîoh* (*kâgîoh*), *shîidooh* (*shîidooh*), али и *kâgîog*.

За говоре шумедијско–војвођанског дијалекта карактеристичан је знатан број икавизама – фонетског и морфолошког порекла¹⁶. Од оних првога типа имамо потврде за *boiâiti*, *najboiâiti*¹⁷, *sipromâinti*, *sîdâri* и сл., – *nîje*, *sîjali*, *ipdîjali*, – *gi*, са и добијеним прво у позицији испред *j*, нпр. *gi je* песковито било, тамо *gi je* Свети Никола било и сл., па онда и у *gi* да где, *gi* су били одн. *gîioh*, *gikdi* ("гдџкоји")¹⁷ – *sikerom*, *sikiри-цом*.

Од икавизама аналошког порекла засведочени су сви они који су карактеристични и за књижевни језик, укључујући одричне облике гл. *jesam* у 1. и 2. лицу једине и у множини (*nîsam*, *nîsu* итд.) и дат.–лок. јд. типа *mêni*. Насупрот стању у већини шум.–војв. говора, у Чипу се говори *vdol* ("волео"), *živô* ("живео"), *živeli*, *razbdol* (*se*) (а не *живили* и сл., с аналошким *и*)¹⁸.

2.3. Консонантизам

2.3.1. Инвентар сонапата и опструената:

в		м		п	б	ф
	л	р	н	т	д	
ј	љ	њ		ц	с	з
				ћ	ђ	
				ч	џ	ш
				к	г	(х)

Из овога се прегледа види да је инвентар сугласника у чипском говору готово идентичан ономе у књижевном језику. Отрада „готово“ уведена је због судбине сугласника *х* (в. даље).

Судећи по примерима типа *умро* (*умрô*), нема фонолошке опозиције између *р* и неакцентованог кратког *ê* (нема потврде за облике типа *зарђало* или сл.).

¹⁵ Ивић наводи из Ловре чак и *по кдљену*, *лѣшо* и сл. (стр. 194), као и Степановић из Калази, Помази и Бате (стр. 120). Из Чипа, међутим, наводи Степановић само *hêv*, *hêla*, *hêli*, *nîje*, *kîioh*, *shîidooh* и *klêshîie* (стр. 120) (*љ* у *klêshîie* не мора обавезно бити јекавског порекла).

¹⁶ В. о томе код П. Ивића, *О неким проблемима наше историјске дијалектологије*, Јужнословенски филолог, XXI, Београд 1955–1956, 97–129 (посебно стр. 106–115); П. Ивића, *Дијал.*, 71–72; С. Реметића, *О незамењеном јашу и икавизмима у говорима северозападне Србије*, Српски дијалектолошки зборник, XXVII, Београд 1981, 7–105 (посебно стр. 60–68).

¹⁷ „The individual Ikaavian examples include the interrogative pronoun *di* (*nâdi*, *âgde*, etc.) recorded in Lórév and Szigetcsér“ (Степановић, 120).

¹⁸ У Ловри имамо чак три форме: а) *лѣшела* и сл.; б) *сѣдија* и сл. (изгледа најређе) и в) *разбѣла се* и сл. (Ивић, 194).

грађи није нашао ниједан облик имперфекта (а ни аориста) и глаголског прилога прошлог. Можемо, сходно реченом, указати само на неке појединости.

Инфинитив је доследно на *-ћи/-ши*: *ићи*, *- бићи*, *гдѣасти*, *јѣсти*, *казати*, *купати*, *лѣвити*, *ндѣсти*, *драти*, *ићи*, *радиши*, *разумѣши* итд.

У презенту се чува алтернација *ч ~ к* и др. код гл. I врсте типа *вући* и сл., јер је у 3. л. мн. *иовуку* и сл. За през. неких других гл. I врсте исп.: *иџем*, *иџу*; *иџије*; *иџејемо*; *- мџем*³⁴ (бвде мџем рејати), *мџе* (и *мџ бити*, *мџи казати*), *мџејше*.

Гл. V врсте *знаћи* и *имати* творе през. често без форманта *г*, тј. као и остали гл. ове врсте: *знам*, *знамо*, *има х4 (имл)*, *имамо*, али није ретко ни *знадеш*, а поготову не у 3. л. мн. *знаду*, *имаду*.³⁵ Од осталих гл. ове врсте имамо у томе лицу забележено само *свѣрају*. Говори се *нема* итд.

У 3. л. мн. гл. VI и VII врсте имамо наставак *-у*, како је то и у многим другим сродним говорима:³⁶ *не гдлазу*, *живу*.

През. гл. *бићи* исти је као и у књ. језику *будем*, *буде*.³⁷ Прво л. гл. *хѣиши* гласи *дђу*.

Сви засведочени а дијалектолошки релевантни облици трп. прид. исти су као и у књиж. језику: *речѣно*; *иокривѣна*; *иџдиинуио*; *иџмѣшано*, *мѣшано*, *иџвѣљано*, *иџиџсано*, *скџичѣна*, *скџичѣно*; *џбирѣђено*, *џжењен*, *иџдѣљено*, *рдђен*, *сѣрдѣњен*, *сѣрдѣњена*.

Од гл. на *-иши* (за оне на *-ћи* немамо података) и футур се твори као у књиж. језику: *како ће биши*, Ја ћу ти *казати* саде да л' *ћеш* ме *разумѣши* (и сл.) одн. *Рџжићѣше* Вѣ мене (и сл.).

3.4.2. Поједини глаголи и поједине групе глагола:

Гл. I врсте: *иџбеиу* (през.); *иџдиџла*; *иџиџе*, *иџиџла* (са *-и-*). Говори се *вршеиши* ("врђи").³⁸ Глаголи III врсте на *-иши* чувају *-и-*: *иџдиинуло*, *скџинуло* (није засведочено *-и-*). Гл. *иџегаиши* иде по V врсти: *иџџа* (през.). Гл. *иџребаиши* нема личне наставке одн. облике у конструкцијама типа: Ја *иџреба* тџ да џстанѣм. Јџдно дрџто *иџреба* да брѣнимо, не?! *Треба*ло сваки да ћути. Учитељџца *иџреба*ло да џде у цркву и сл.

Однос презентске и инфинитивне основе: *мѣћаиши* (према *мѣћем* итд.)³⁹; *иџѣаиши се* (према *иџѣем се*); *сѣиџџо*, *сѣиџџала*, *сѣиџџале* (према *сѣиџџим*).

³⁴ Тако и Ивић, Ловра, 197 (*не можем*) и Степановић, 124 *мџем* (Ловра, Чип, Помаз и Калаз), али *мџу* (Бата).

³⁵ Ивић бележи у Ловри *иџџем* и *иџџем*, али *иџам* (стр. 197).

³⁶ Исп. и *иџу*, *иџџу* које из Чипа наводи Степановић (стр. 124), а тако је и у Ловри, Калази и Бати (према истом истраживачу).

³⁷ Насупрот томе, у Ловри је *иџџеш* итд. (Ивић, 197), што можда није непознато ни Чипљанима.

³⁸ У Ловри такође *вршеиши*, али *иџиџе* (Ивић, 197).

³⁹ Ивић наводи из Ловре *иџиџаиши*, *иџџџаиши* (стр. 197).

Однос перфективне и имперфективне форме: *иустили* ~ *иуишали*.
Говори се *ређати* (Овде мџем ређати).

4. Из употребе облика и синтаксе

4.1. Из употребе падежних облика

Врло је чест поссесивни датив типа: Он је *било* ђжењен, *отац ми*. Ту *ми* шџор *има*, *отац му* *било* преседник. Зет *јој* умро. *Маџи јој*–е Павловић, *отац јој*–е Матковић. *Отац јој* *било* Маџар и сл.

И кад означава оруђе, инстр. се употребљава с предлогом *с(а)*, *са*, али недоследно: *С кџли су* ишли у Пешту на вапсар. Расекла *са сикером*. *Наша* црква је *са шиндром* *била* покривена⁴⁰. ~ *Сикирицом* прст расекла.

Разликује се падеж места (лок.) од падежа циља (ак.), нпр.: *Живи у Бџоџрагу*. *Мџј* ујак је *било* на сџлу ко мало тамбураш. У *Лџври* *било* прво. *Дџбро се* *џе* *у Чџиу*. *Дџгођ у аџиџеки раџи*. Прије у *авлијама* *три*–*чџетири* *пџродице сџџџале*, у *јџднџ авлиџ*. ~ *џна се* у *Баџиу* *џџала*. *џишли* у Југославију. *Ишли* у *Пешџиу* на *вапсар*. *Наша* *џџа* *џџу* у *Пешџиу* итд.⁴¹

Јавља се *о* + лок. у временском значењу: *Тамо се* српски *сџирало* и *о* *наџој сџџи* *тџ* џбавџло. Занимљива је и употреба инструменталне синтагме *пџед џим* (*Пџед џим* је *било* Букџинац) уместо у књиж. језику уобичајене генитивске „пре џега“.

Чест је предлог *сџређу* (с ген.): *џвде сџређу* *паше* *бапше*; *Дџбар* *било сџређу* *нас*. Прије свештџенство *веђе* *имало* *попџтење* ("попџтовање") *сџређу* државе *него* *саџе* (вероватно се хтело ређи: од стране државе).

Остали занимљиви примери: *џлиже* *џџниу* *пџто* је на *висџни* *било*; – *Било* *сам* *јџдну* *гџџину* *џџлесџан* *на* *ноју*. *На* *ноју* је *било* *мало* *сакаџи*. – *Така* је *била* *мџкана* *пџред* *нас* ("према нама").

4.2. Из рекције гл. облика

Уз гл. *џиџи*, *зџаџи*, *џстиџи* и сл. употребљава се ном. (а не инстр.) у примерима типа: *Кад* је *моја* *маџи* *била* *џџџица*, *нису* *имали* *нџџаца* *џџста*. *Кџџица* *смо* *зџали*. *Маџи* *ми* *џстиџала* *џџџица*.

Уз гл. *џомаџаџи* јавља се ак.: *џна* *нас* *џомаџала*.

Уз гл. кретања и овде се употребљава *коџ* + ак.: Из *Лџвре* је *Неџџџко* *џџлазиџо* *кџџ нас*. *Само* је *џџлазиџо* *пџџ* *кџџ нас*. Исп. и: *Кџ–џиџа* *Бџџџџа* је *џџџџа*⁴². Јавља се, ипак, дат. у: *Дџђе* *им* *пџџ*. *Када* је у питању географски објекат као циљ кретања, онда имамо *за* + ак.: *За* *Маџрушу* *џџе* *пџт*.

Уз гл. *сеђаџи* се засведочено је више акузативних синтагми (*на* + ак.), а ниједна беспредложна генитивска: *И* *на* *џџ* *се* *сџџам*. *На* *џџу* *се* *зџраво* *сџџам* итд.

⁴⁰ Исп. *с* *нџџом* *сџџемо* (Ивић, Ловра, 198) и *са* *мџџиџком* *кџџам* (Степановић, 125).

⁴¹ За неке говоре шум.–војв. дијалекта, пре свега оне у Банату, карактеристично је „губљење дистинкције између падежа места и падежа правца“ (Ивић, Дијал., 78).

⁴² В. и Ивић, Ловра 198 и Степановић, 125.

4.3. Остале запажене појаве

Уз модалне гл. и гл. непотпуног значења употребљава се врло често инфинитив, а ређе *да* + презент: Тешко му *било* *иће* *ићи* се. Па сам се *бдјо* *ићи* у Пешту. *Вдлџ* је *лди* *ићи*, а радити неће здраво. *Вдлџ* је и *ији* *ићи*. Нисмо *мд* *ићи*. *Мди* *казати*. *Мдже* *ићи*. На три мѣста *шр* *бало* *дра* *ићи* и сл., па и : Кат сам *бјо* *дѣран*, тамо смо се *ишли* *ку* *ићи*; или: *и* *де* *дра* *ићи* (мада цела реченица гласи: *ије* *мд* *о* земљорадник *да* *буде*, *да* *ту* *ра* *ди*, *да* *и* *де* *дра* *ићи*) одн. *Тр* *бало* му *нд* *с* *ићи* *јес* *ићи*. Исп., с друге стране: *Вдлџ* *в* *амо* *да* *дѣ* *ће* И Ја *д* *и* *у* *дѣ* *м* у фабрику. Она *ије* *ћ* *ла* *да* *и* *де* одн. Кат сам ја *д* *ч* *д* *ч* *тамо* *да* *ра* *дим*...

У вези с употребом енклитика исп.: Умрла *та* баба-Љуба и маџи је сарањила [ју је].

У вези с конгруенцијом исп.: И *дѣ* *ца* им *ид* *мр* *ли*, што је у вези с плуралским облицима типа (*сас*) *дѣ* *ца* *ма* и сл. Немамо, међутим, множински облик уз збирне бројеве: *дѣ* *дје* *дѣ* *це*, *шр* *дје* *дѣ* *це*. Наводимо и конструкцију *сви* (*х*) *чети* *ри* у: Четири мијане, у *сви* *чети* *ри* су свирали.

Није запажен особит утицај мађарске синтаксе на синтаксу старијих Срба у Чипу. Исп., инак: Тридесет шѣсте године, *д* *нда* сам *вѣ* *ћ* *б* *и* *о* *дв* *д* *ј* *ес* *т* *и* *ј* *ед* *ну* *ид* *г* *и* *ну*.

5. Карактеристике лексикона

Основни лексички фонд словенског је порекла, са очекивано великим процентом мађаризама и германизама (али не битно већим од онога који се јавља у војвођанским говорима) и помало неочекиваним бројем оријентализама. Тај, релативно велик, број неочекиван је пре свега због претпостављеног времена досељавања Срба у ове крајеве (око 1690), али стање у самом Чипу није, с обзиром на оно што је већ запажено у оближњим насељима са српским становништвом, изненађујуће⁴³. Наш инвентар оријентализама не разликује се много од Ивићевог и Степановићевог, али се не може мерити са оним који смо запазили у објављеној збирци речи из Ловре Ј. Мијатовић⁴⁴.

⁴³ „Веомо је значајно што је инвентар турцизама мање–више исти: *чара* *и*, *дућанџи* *и* *и*, *жерџ* *ла*, *коми* *ш* *л* *у* *к*, *мир* *аз*, *сџ* *а* *к* итд.“ (Ивић, Ловра, 198). Исп. И Степановић, 125.

⁴⁴ Исп.: *аван*, *ав* *ли* *ја*, *д* *м* *б* *р*, *ар* *д* *џ* *и* *к*, *ас* *у* *ра*; *б* *а* *к* *р* *а* *ч*, *б* *а* *л* *д* *б* *а* *н* ("кијавица"), *б* *а* *р* *ј* *а* *к*, *б* *а* *с* *а* *м* *а* *к*, *б* *а* *џ* *а*, *б* *а* *ш* *ч* *и* *ца* (*б* *а* *ш* *ч* *д* *б* *а* *н*) [у Чипу је засведочено *б* *а* *ш* *ч* *о* *в* *а* *н* *л* *у* *к*], *б* *ѣ* *н* *а* *р*, *б* *д* *с* *и* *л* *а* *н*, *б* *у* *д* *а* *к*, *б* *у* *з* *д* *д* *б* *а* *н*, *б* *у* *џ* *а* *к*; *и* *д* *џ* *и* *л* *а* *н*; *г* *и* *д* *в* *а* *н*, *г* *и* *д* *в* *а* *н* *џ* *и* *ца* (и *г* *и* *д* *в* *а* *н* *џ* *и* *л* *у* *к* *а*), *д* *д* *л* *а* *й*, *д* *д* *л* *и* *б* *а* *ш* *а*, *д* *у* *ћ* *а* *н*, *д* *у* *г*; *ћ* *ѣ* *д* *ђ* *и* *р*, *ћ* *д* *н*, *ћ* *у* *б* *р* *е* (и *ћ* *у* *б* *р* *и* *џ* *и* *л* *у* *к* *а*), *ћ* *у* *в* *ѣ* *и* *џ* *а*, *ћ* *у* *л*; *ѣ* *к* *с* *ер*; *ј* *а* *к*, *ј* *а* *с* *и* *џ* *у* *к*, *ј* *ѣ* *н* *д* *ѣ* *к*, *ј* *ор* *д* *д* *б* *а* *н*; *к* *а* *л* *џ* *и* *ца*, *к* *а* *у* *р* *м* *а*, *к* *а* *у* *р* *м* *а*, *к* *а* *ш* *и* *ч* *а*, *к* *ѣ* *д* *џ* *и* *л* *е*, *к* *у* *р* *ј* *у* *к*; *л* *ѣ* *л* *а* *к*, *л* *у* *л* *а*; *м* *а* *ј* *а* *в* *и* *џ* *а* *н*, *м* *а* *м* *у* *з* *а*, *м* *а* *и* *њ* *у* *ш* *и* *џ* *а*; *о* *б* *а* *ш* *к* *о*, *о* *к* *л* *а* *д* *џ* *и* *ца*, *о* *џ* *а* *к*; *п* *а* *д* *џ* *а* *н* *џ* *а*, *п* *а* *и* *л* *џ* *и* *џ* *а* *н*, *п* *ѣ* *н* *џ* *и* *џ* *ер*, *п* *ѣ* *н* *џ* *и* *џ* *к* *р*, *с* *а* *н* *д* *у* *к*; *ш* *а* *д* *в* *а* *н*, *ш* *а* *м* *б* *у* *р* *а* (и *ш* *а* *м* *б* *у* *р* *а* *ш*), *ш* *а* *р* *а* *б* *а*, *ш* *а* *р* *а* *н* *а*, *ш* *а* *д* *с*, *ш* *ѣ* *д* *џ* *и* *џ* *а*, *ш* *ѣ* *с* *т* *ѣ* *р* *а*, *ш* *ѣ* *л* *џ* *а* *н*; *ћ* *и* *л* *и* *л* *и*, *ћ* *у* *џ* *а* (дем. *ћ* *у* *џ* *и* *џ* *а*), *ћ* *у* *џ* *и* *р* *и* *џ* *а*; *у* *л* *а* *р*, *ф* *и* *н* *џ* *а*; *х* *а* *в* *ѣ* *ш*, *х* *а* *л* *а*, *х* *а* *м* *о* *в* *и*; *ч* *а* *р* *ш* *а* *й*, *ч* *ѣ* *н* *џ* *и* *л* *е*, *ч* *и* *в* *и* *џ* *а*, *ч* *р* *џ* *а* *к*, *ч* *у* *н* *а* *к*; *џ* *ѣ* *л* *а* *џ* *и*, *џ* *о* *м* *б* *а*; *ш* *ѣ* *б* *о* *ј* (*П* *р* *и* *л* *о* *з* *и* *п* *о* *з* *н* *а* *в* *а* *н* *у* *с* *р* *џ* *и* *к* *и* *х* *и* *о* *в* *о* *р* *а* *у* *М* *а* *ђ* *а* *р* *с* *к* *о* *ј*, *П* *р* *и* *л* *о* *з* *и* *п* *о* *у* *ч* *а* *в* *а* *н* *у* *ј* *ез* *и* *к* *а* *19*, *Н* *о* *в* *и* *С* *а* *д* *1983*, *149* – *177*). Овамо можда спада и *х* *а* *с* *н* *а* (тур. *hasna*, али и мађ. *haszon*). Засведочено је у Чипу од ње изведено *х* *а* *с* *н* *џ* *а* *н* *џ* *а* *н* *џ* *а* *н*. Чини нам се, мада нисмо бројали, да у овој збирци речи из Ловре оријентализама има чак и више него мађаризама (само је уз ове друге давана етимологија).

Од осталих дијалекатски занимљивих лексема поменућемо само типично северносрпско *дѣран*, затим *шбѣор* и прилог *здрѣво* у значењу 'много', нпр. *Здрѣво дѣбар бѣло спрећу нас. Сѣн му је бѣло здрѣво бѣлав. Вѣло је лѣвити, а рѣдити нѣће здрѣво.*

С друге, пак, стране, засведочено је *шѣква* мада само у значењу 'натѣга' (немамо податак о томе како се у Чипу назива баштенска биљка *Cucurbita pepo*).

6. За кључне напомене

Грађа којом смо располагали, а до које смо дошли захваљујући љубазности колеге Димитрија Стефановића, није нам омогућила да дамо потпунији опис говора Срба у Чипу и многе важне појаве и особине остаће још неко време (надамо се не дуго) непознате научној јавности. Међутим, и ови оскудни подаци, заједно с онима које наводе П. Ивић и П. Степановић у својим, овде више пута цитираним, радовима, омогућују нам да одредимо место чипскога говора у српским дијалектима, а то је несумњиво шумадијско-војвођански. Четвороакцентатски прозодијски систем и позиционо скраћивање дугих самогласника; екавизам са неким фонетским и неким морфолошким икавизмима; инструментални наставак *-им* у дат.-лок. јл. придевско-заменичке деклинације типа у *шѣм рѣшѣ*⁴⁵ – само су неке од особина које то потврђују.

Могли бисмо бити и мало одређенији и сместити чипски говор у војвођански поддијалекат шумадијско-војвођанског дијалекта, између осталога и таквим детаљима као што су: карактеристична реченична интонација, специфична секундарна наглашеност финалног слога речи (иктус), специфичан изговор неких самогласника у одређеним позицијама (отвореност одн. затвореност), *дѣво* ("дао"), *јѣданѣстѣ*, *сѣс ѣѣром* (ном. јл. *ѣѣ*), *с кѣдѣ* ("с колима"), *врѣшѣ* ("врѣћи"), лексеме типа *дѣран*, *здрѣво* бѣлав и др.

Даље од тога тешко је ићи, делом због непотпуности наше грађе, а делом због хетерогености чипскога говора, што, опет, упућује на хетерогеност чипског становништва. Тај говор има, као што смо видели, и особине које нису карактеристичне за главнину говора овога дијалекта у целини или војвођанског поддијалекта посебно, нпр.: одсуство дуљења типа *јѣдан* или *јѣнѣ је*, постојање јекавизама типа *ѣѣла* ("хѣла") или *каѣ-ѣоѣ*; *-ѣ-* (а не *-и-*) у *јѣбѣли* и сл. хипокористици типа *Сѣво* и др.; оријентализми попут *миѣна* и др.

Због свега што је речено нисмо у могућности да ближе одредимо крај из којег су се доселили преци данашњих Чипљана, јер он очигледно није био само један. Данашњи говор чипских Срба упућује нас целином својом на подручје северне Србије, а појединим детаљима на западније

⁴⁵ Ово није општа, али је сигурно типична особина тога дијалекта (в. у: Реметић, *Говори централне Шумадије*, 269 – 272).

крајеве тога подручја. Прецизнију локализацију старога завичаја чипских досељеника није могуће извршити на основу досад познатих дијалекатских особина, а и ова која је учињена само је могућна, па можда и вероватна, али не и апсолутно поуздана.

Резюме

Мирослав Николић

НЕКОТОРЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ СЕРБСКОГО ГОВОРА В СЕЛЕНИИ ЧИП ВЕЛИЗИ БУДАПЕШТА

В работе приводятся некоторые характеристики говора сербов в селении Чип (венг. *Szigetcsér*) на юге от Будапешта (на речном острове Чепел). Главной частью своих особенностей этот говор принадлежит к шумадийско-воеводинском диалекте, как и говор большинства остальных сербов в окрестностях Будапешта. Надо сравнить: четвероакцентную просодическую систему и позиционное сокращение долгих согласных; экавизм с некоторыми фонетическими и некоторыми морфологическими икавизмами; окончание творительного *-им* в дат.-пред. ед. числа прилагательно-местоименного склонения типа: *у тим рату* и др.

Более конкретно, чипский говор можно поместить во воеводинский поддиалект потому, что его характеризуют, между прочим: типичная воеводинская интонация предложения; вторичная ударенность конечного слога (иктус); позиционно обусловленная открытость то есть закрытость гласного; форма как *даво* ("дал"), *једанацст*, *сас ћѣром*, *с кѣли* ("на возе"), *вршейти* ("молотить"); лексемы типа *геран*, *здраво* (в значении "много") и др.

Этому говору присущи и особенности, не являющиеся характерными для шумадийско-воеводинского диалекта (некоторые экавизмы, ласкательные имена на *-о* типа *Саво* и др.). Это указывает, что чипский говор не единый, а его население гетерогенное.

МИЛАН ДРАГИЧЕВИЋ
(Бања Лука)

АКЦЕНАТ ИМЕНИЦА МУШКОГ РОДА У ГОВОРУ СРБА ЛАПЧКОГ ПОЉА

а. УВОДНА БИЉЕШКА

0. Теренска истраживања говора српског становништва у насељима смјештеним на простору који заузима ово мање крашко поље из потпешевичког предјела источне Лике вршио сам у више наврата у раздобљу од 1977. до 1985. год. Дијалекатске податке прикупљене приликом тих истраживања публиковао сам у више радова, с тим што сам главнину релевантнијих података изложио у монографији *Говор личких јекаваца* (Српски дијалектолошки зборник, књ. XXXII, Београд, 1986, 7-241). О акцентним особинама појединих категорија ријечи у говору лапачких ијекаваца писао сам у следећим радњама: *Акцентни приједба у говору ијекаваца села Бироваче из источне Лике* (Јужнословенски филолог, књ. XLIV, Београд, 1988, 73-83), *О акценту именица средњеј рода с изв. непроширеним основама у говору Срба Лапачкој поља* (Нови њетопис СКД Просвјета, бр. 1, Загреб, 1990, 26-34), *О акценту именица женској рода у говору ијекаваца Лапачкој поља* (Зборник МС за филол. и лингв., књ. XXXIV/1, Нови Сад, 1991, 143-154) и *Акцентни именица средњеј рода с изв. проширеним основама у говору Срба Лапачкој поља* (Рад у штампани у Зборнику МС за филол. и лингв.). Сви ови радови су и конциповани и представљани као „претходница опширније студије о акцентском систему говора личких јекаваца која би у догледно вријеме требала услједити“. Сада, пак, кад су ратне прилике појаву најављиване студије учиниле неизјесном¹, потреба настављања публиковања прикупљене акцентске грађе из говора ијекаваца лапачког краја показује се посебно актуелном и сврсисходном. Стога је и овај прилог о акцентима именица м. р. у говору

¹ У сваком случају одложиле су њено појављивање за дужи временски период.

5. Тип р а̋ к - р а̋ к а. Овом типу припадају и: *дѣи, бѣи, брѣи, вѣр, ірѣд* (грандо), *Грѣк, гѣв, гѣд, глѣн, зѣр, зѣи, змѣј, јѣи, клин, крѣј/крѣв, лѣв, лѣн, лѣк, лѣб, мѣи, мрѣз, илѣч, илѣји, ирѣи, рѣи, рѣс, Рѣс, свѣи, сѣр, скѣк, скѣи, сѣвѣр, шѣи, џѣр* итд.

Припадају му кадшто и именице *ѣрѣи* и *ѣдс* (*на ѣрају, ѣди ѣрајом, ѣдиѣ ѣдса*), иако ће, изгледа, бити обичније: *ѣрѣи-ѣраја-ѣрају* и др., односно: *ѣдс-ѣдса-ѣсу-ѣсови* и сл.

Облици именица *ѣдс* и *сѣн*, који такође иду по свом типу, гласе: *ѣдс-ѣд-ѣсу-ѣсѣм - ѣсѣ-ѣсѣ-ѣсѣма-ѣсѣ* и *сѣн-сѣн-сѣну-сѣнѣм-сѣнѣви-сѣнѣвѣ-сѣнѣвѣма-сѣнѣвѣ*.

Даничићево *врѣи-врѣиѣ* (СА, 25), међутим, може се чути само у покушајима опонашања књижевног изговора. Иначе је: *врѣиѣ-врѣиѣла-врѣиѣлом - врѣиѣлови-врѣиѣлѣвѣ-врѣиѣлове* и сл.

Даничић је међу именицама ове категорија споменуо и именице *кѣи* и *сѣи* (СА, 25), али оне овдје припадају типу *рѣб-рѣба*.

5.1. У вези с познатим акц. алтернацијама због којих пеке именице овог акц. типа добијају у Лјд. краткоузлазни (˘) нагласак (в. СА, 25), треба напоменути да такви случајеви ни у говору овдашњих Срба нису особито чести. Нашло се за то у мом материјалу свега неколико потврда: *на зѣдру, на мрѣзу, у скѣку* и у *рају* (уз једнако обично: *у рају*, и ријетко: *у рају* прѣоме).

Међутим, кад су у питању дуже множинске форме наведених именица, такве алтернације тамо, изгледа, нису тако ријетке. Исп. редовно: *бѣјѣови-бѣјѣѣвѣ, мѣшеви-мѣшеѣвѣ, илѣјѣови-илѣјѣѣвѣ, свѣиѣови-свѣиѣѣвѣ, џѣреви-џѣреѣвѣ* и сл.,

с дублетним формама:

дѣјѣови-дѣјѣѣвѣ и *дѣјѣови-дѣјѣѣвѣ, гѣјѣови-гѣјѣѣвѣ* и *гѣјѣови-гѣјѣѣѣвѣ, лѣјѣови-лѣјѣѣвѣ* и *лѣјѣови-лѣјѣѣвѣ;*

с обавезним:

ѣтовѣ-ѣиѣѣѣвѣ, зѣјѣовѣ-зѣјѣѣѣвѣ, зѣиѣовѣ-зѣиѣѣѣвѣ, мрѣјѣовѣ-мрѣјѣѣѣвѣ, скѣиѣовѣ-скѣиѣѣѣвѣ, рѣиѣовѣ-рѣиѣѣѣвѣ и др.

5.2. Краће множинске форме ових именица задржавају акценате јединичне облика у свим падејима (*Грѣци-Грѣцима-Грѣке, глѣни-глѣниѣма-глѣнѣ-глѣнѣѣѣ, ирѣиѣи-ирѣиѣиѣма-ирѣиѣѣ, Рѣси-Рѣсѣма-Рѣсѣ, шѣиѣи-шѣиѣиѣма-шѣиѣѣ* итд.), осим у облицима Гмн. у којима редовно основни акценат алтернира у дугосилазни (˘): *Грѣѣа, крѣѣѣвѣ, мѣиѣѣѣ, ирѣиѣѣѣ*, (уз: *ирѣиѣиѣју*), *Рѣсѣѣ, шѣиѣѣѣ* и сл.

Случајеви помицања акцената с облика наведених именица на проклитике нису тако чести, а ако до њих долази, онда се остварује ново преношење: *кѣд браѣиѣѣ, на глѣн, на глѣнѣѣѣ, на зѣѣр, ъ клин, на ирѣѣиѣѣ, дѣи ирѣѣиѣѣ, ѣрѣѣд раѣиѣѣ, у раѣиѣѣ, у свѣиѣѣѣѣ* итд.

6. Као р ѣ б - р ѣ б а (СА, 25-26) нагласке имају: *бѣѣч, бѣѣб, бѣѣк, бѣѣи, врѣѣ, ілѣѣѣ, ірѣѣм, ірѣѣб, ірѣѣѣ, ірѣѣѣ, ѣѣѣн, зѣѣѣѣ, зѣѣлѣѣб, кѣѣм, кѣѣнѣ, кѣѣѣѣ, крѣѣѣѣ, крѣѣѣѣѣ*,

Алтернација типа `>` остварују се досљедно само у краћим формама Гмн. ових именица: *ваљака, врабаца/вребаци, јуска, квасаци, криваца, куйаци, ланаца, панака, пљака, сиушаци* итд.

в) Основни нагласак обично остаје и у дужим множинским формама: *ајмови – ајмова, зајмови – зајмова, сајмови – сајмова, ујмови – ујмова* и др.

Према Даничићевом *Ибар* (СА, 26), овдје је редовно: *Ибар – Ибра* итд.

12. Спорадично сусретање лика *навој* (далеко је чешће: *навој*) може послужити као свједочанство о каквом-таквом присуству Даничићеве акц. категорије *завој-завоја* у овом говору. Иначе сви Даничићеви примјери за ову категорију, уколико се уопште употребљавају, овдје припадају другим акц. типовима. То да се говори *кућњак* а не *кућњак* (СА, 34) видљиво је из примјера наведених у т. 9, на обичност ликова *завој, лавов* и др. упућено је у т. 10, док се Даничићеве ликови именица *ашов* и *биров* овдје редовно реализују као *ашов* и *биров*.

13. Краткосилазни акценат (˘) у првом слогу који остаје неизмијењен у свим падежима уз именице *десиош, драш, жубор, јушок, дшок, тдоц* и ев. још понеку имају и бројна именичка образовања на *-иш*: *брдиш, јушиш, јариш, кдзлиш, кдшлиш, машиш, мишиш*¹⁶, *идшиш, ирдиш, шучиш* и др.

Даничић је међу потврдама за овај акц. тип навео бројне именице (в. СА, 32), али већина њих у овом говору има друкчије нагласке. Тако се нпр. говори: *бедем, ирдош, Дунав*, а не: *бедем, ирдош, Дунав*; *Милош, Младен, Њдиш*, *буквиш, здишвор, ирајед*, а не: *Милош, Младен, Њдиш*, *буквиш, здишвор, ирајед*; *илмиш*, а не: *илмиш*; *младеж, сусјед*, а не: *младеж, сусјед* и сл.

Именица *Србин* која припада овој акц. категорији у множини има облике: *Срби-Срба-Србима-Србе* итд.

Именицу *човек* могуће је чути у говору сваког појединца час с акценцима: *чдек/чдек-чдека/чдека* (Вјд.: *чдече*), а час с нагласком: *чбек-чбека* (Вјд. *чбече*).

14. Тип *вјетар-вјетра*. Уз наведену именицу припадају му и: *вџар, виш, вдсак, Дмишар, Здар, кдшаљ, Лдиш, мдзак/музак, ндкшиш/нукаш, иушак, рдиш, свджан, свррди, смдишак, стирдишак/тирдишак, уиш, уза, чдшаљ, Шдиш* и ев. др.

Именица *Пџар* не спада овамо пошто у косим падежима редовно има краткоузлазни акценат (*Пџара-Пџиру* и сл.). Именица *свџар* иде и по овом акц. типу и по типу *Пџар-Пџиру*.

Од именица ове категорије за алтернације `>` у облицима Лјд. знају, изгледа, само именице *мдзак* (на *мдзиш/музиш*) и *ндкаш* (на *ндкиш/нукиш*), поред: *на ндкиш*). Код осталих сам увијек сретао неизмијењен основни акценат: *о Дмишру, у Здру, у Лдицу, о свом тирдишу* и сл. Међутим, наведене алтернације остварују се у дужим множинским формама ових именица, а не само у дужим облицима именица *вџар* како је напоменуто

¹⁶ Дем. од *миш*.

19. Облици именице П е т а р (*Петра–Петру–Пейра–Пејре–Пеширом–Пейру*) чине засебан акц. тип. Овај се именици понекад прикључују и форме именице *свѣкар* која, како је већ истакнуто у т. 14, иде и по типу *вјешар–вјешра*.

20. Даничићева категорија Д у ш а н – Д у ш а н а (СА, 28–29) посвједочена је бројним потврдама. Уз споменути именицу овом акц. типу припадају нпр.: *балван, билеи, бисер, Бдбан, бубреи, вајан, Вдјин, дџек, Драјан, дукаш, Вукан, Иван, избор, извор, изрод, Йцан, Йшан, јасиук, јашак, језик, Јован, ковчеи, кднаккунак, лемеш, међег, Милан, невен, дбраз, оклој, оилин*²³, *драс, дшров, пџаши, пдион, пдров, пдмор, пдрод, пдишок, пдишои, прдион, сеиеш, скерлеи, шаван, угес, укор, унук, Ускрс* и многе друге.

Именице ове категорије задржавају основни нагласак у свим падежима, осим у облицима Гмн. гдје главнина добија краткосилазни (°) на првом слогу: *балвана, бисера, дукаша, језика, међегд, дбрази, драса, сеиеша, угеса, унука* и сл.

Одређен број именица које налазимо међу Даничићевим примјерима за ову акц. категорију има овдје друкчије нагласке. Тако је нпр. према Даничићевом *балчак–балчака, барјак–барјака, бранич–бранича* и *коджу–коджуа*, овдје обавезно: *балчак–балчака, барјак–барјака, бранич–бранича, коджу – коджуа*, а уравнато је такође: *бџдан–бџдана, шдрин–шдрина*, односно: *јџен–јџена, плџер–плџера* као и: *врџлои–врџлоа*.

20.1. О двосложним формама на *–(ч)ић*, којих има и међу Даничићевим примјерима (в. Са, 28), могло би се рећи следеће:

а) Именица *Бджић*, као и неке варијанте личних имена (нпр, *Данић, Милић, Радић, Симић*), припадају искључиво овом нагласном типу.

Има, међутим, и варијанти личних имена на *–(ч)ић* које се, осим са оваквим акцентима (*Владић–Владића, Пејрић–Пејрића* и сл.) изговарају и са постакцентском дужином у Нјд. и које, осим тога, нагласцима својих паригидматских облика упућују на припадање акц. типу *вдјник–војника: Владић–Владића, Пејрић–Пејрића* и др.

б) Присутно је, такође, нагласно двојство и у примјерима типа: *брџић–брџића: брџић–брџића, вратић–вратића: вратић–вратића, зубић–зубића: зубић–зубића* итд. Ове прве форме (*брџић, вратић* и сл.) чувају неизмијењен основни нагласак и у облицима Гмн.: *брџића, вратића, зубића, црвића* и др.

20.2 Именица *Турчин* у говору овдашњег становништва има стандардне нагласке: *Турчин–Турчина–Турчину–Турчина–Турчине–Турчином*, односно: *Турци–Турка–Турцима–Турке*.

21. Типу *кдсац–кдсца*, као и код Даничића (СА, 29–30) припадају: *вдзац, јџам, каиак, кдсац, кдиш, мдмакмумак, дшаци, пдса, прдсац, шдчак, шдкац* и сл.

²³ Овако се овдје назива оно што се у неким другим крајевима зове *јасиук*, тј. дрво које на колима стоји по осовини и у које се стављају ступци.

све могу ићи и по акц. типу *Душан–Душана*. Осим тога облици именице *коров* понекад се јављају у ликовима са дугоузлазним акцентом (*коров–корова* итд.).

26. По типу б е л о в – б е л о в а (СА, 35–36) иду: *ашњв* (у Даничића: *ашњв–ашова* в. т. 12), *бјелњв*, *јарњв*, *зелњв*, *Јакњв*, *лудњв*, *кудрњв*, *шајшњв*, *шарњв* и сл. именичка образовања.

У Вјд. ове именице имају краткосилазни нагласак (˘) на првом слогу (*јарове*, *Јакове*, *лудове* и сл.), а у Гмн. дугоузлазни на другом (*зелњва*, *кудрњва*, *мудрњва*, *шајшњва* итд.).

27. Као и код Даничића (СА, 35) и овдје „врло много“ именица припада нагласном типу в њ и к – в о ј и њ к а. Уз споменути ту су нпр.: *алати*, *Банати*, *браник*, *видик*, *вдгич*, *ирадњћ*, *дичак*²⁷, *дјечак*, *друњар*, *занати*, *зидар*, *јунак*, *кодњч*, *кодњч*, *кодњч/кумад*, *кодњч*, *крсињиш*, *љњвак*, *младњћ*, *дрњч*, *ијњвач*, *рачун*, *рукав*, *сњљак*, *шњжак*, *чувар*, *шњњвар* и др.

Из појединих примјера спомињаних у т. 13, 15. и 20. видљиво је да је међу именицама наведене акц. скупине овдје доста и оних које код Даничића припадају другим акц. типовима. С друге стране Даничићеви примјери *Бњдњан* и *Зњдрник* (СА, 35) овдје редовно гласе *Бњдњан* и *Зњдрник*, а такође су обичнији ликови *дњжњик–дњжњика* од Даничићевих форми *дњжњик–дњжњика* (СА, 35).

У Вјд. наведене именице имају обично краткосилазни акц. (˘) на првом слогу (*вњдњиче*, *јњнњче*), осим у случајевима кад је В=Н (*дичак*). Међу облицима Вмн. доминирају акц. ликови типа *војњници*, *дичњци*, *јунањци*, *љњњњци* и сл., али се чују и реализације типа: *војњници*, *јњнњци*.

б.3. Тросложне именице

28. Са дугосилазним акцентом ˆ у првом слогу који се чува и у другим надежним облицима јављају се облици презимена типа *Ђурњвић*, *Књљевић*, *Лњзовић*, *Мњровић* и сл.²⁸ Даничићеве форме *бњновњћ* и *мњјковић*, (СА, 39) овдје се редовно изговарају с дугоузлазним нагласком (˘) на првом слогу (*бњновњћ*, *мњјковић*), а умјесто *инњтерес–инњтереса* итд. (СА, 39), обавезно је: *инњтерњс–инњтерњса* и сл.

29. Акц. типу в њ к о в а ц – в њ к њ в ц а (СА, 40) и у овом говору, уз наведену, припадају именице: *Књрловац*, *Винњњњци* и *Књрловњци*.

Ликови типа н њ к њ в а њ – н њ к њ в њ а (СА, 45) такође нису непознати говору лапачких Срба, иако се у њему, изгледа, чешће може чути: *нњкњвањ–нњкњвња* и сл.

²⁷ О значењима и употреби наведене именице у говору личких Срба в. код мене Рефлекси јата у данашњим личким говорима, Српски дијалект. зборник, књ. XXVI, Београд, 1980, 185–186, а исп. и: Б. Ластавица, *Коренички говор*, Наставни вјесник, књ. XIV, Загреб, 1906, 756.

²⁸ Ово не значи да наведена презимена данас постоје у лапачком крају, а ни да су некад постојала. Једноставно, то могу бити и презимена јавних личности (спортиста, научника, политичара и сл.) која су често присутна у средствима информисања.

1) Тип *а* п о с т о л - *а* п о с т о л а (СА, 42) коме уз ову именицу припадају и именице: *Бугарин, гушманин, Личанин, нечоек, ирџајшељ /ирџајшељ, цдревић, Ццианин* и др.³²

2) Тип п *а* р о ж а к - п *а* р о ш к а (СА, 43) посвједочен само облицима наведене именице (*п^арошку-п^арошком-п^арошци-п^арошка-п^арошцима* и сл.).³³

3) Тип г *у* б а в а ц - г *у* б *а* в ц а (СА, 43) по коме уз наведену иду и: *брџоњак, јзавац, крајшавац, лјкомац, п^асџорак, ирџорац, ирџилац, рџилац* и др.

4) Тип н *е* р *а* д и н - н *е* р *а* д и н а (СА, 45) потврђен, такође, само облицима наведене именице.

5) Тип з *а* в *о* р а њ - з *а* в *о* р њ а (СА, 45) који обухвата и именице: *д^бришан, и^дл^ожањ, и^дши^орањ, и^ри^шисак* и ев. још понеку.

6) Тип в *ј* е р е њ и к - в *ј* е р е њ и к а (СА, 46) по коме иду: *Б^диољуб, в^длеирад, в^иноирад, г^диађај, Д^рдиољуб, з^дборав, з^двичај, з^длојај, и^меник, и^менџак, ј^диоњаќ, к^дњаниќ, л^дколџж, м^днастџир, м^дучениќ, н^дд^ничар, н^д-раишџај, д^бичај, д^ирошџај, и^дрођај, Р^ддован, Р^ддомир, р^укоиџс, с^дл^долџд, Ц^дриирад* и многе друге³⁴.

7) Тип б *л* а г о с л о в - б *л* а г о с л о в а (СА, 46) коме уз ову именицу овдје припадају и све сложенице с именицом *иовор* у другом дијелу: *г^диовџр-г^диовора, н^диовџр-н^диовора, д^диовџр-д^диовора, и^ри^иовџр-и^ри^иовора, р^дзиовџр-р^дзиовора* и сл.³⁵

33. Припаднице типа р *д* и т е љ - р *д* д и т е љ а (СА, 40) међу којима су нпр. и: *Арајин, б^рберин, б^убреишчић, г^укашџић, Ј^еврејин, ј^езичић, к^алуђер, к^аурин, д^раишчић, и^дбраиџим, и^дочим, и^дш^очић, р^анишџељ, уч^и-шџељ* итд. и овдје чувају основни акценат у свим падежима. Изузетно, именице на *-ин* (након губљења тога наставка у множини) у облицима Г^{мн}. мијењају `у` : *А^раја, к^аура* и сл.

Даничићев тип *у* ш т и п а к - *у* ш т и п к а (СА, 40) потврдили су акценти облика именица: *г^длазак, з^дклоџац, н^дипредак, д^иризак, и^диодак, и^дд^младак, и^дљубац, и^уирошак, и^уишџишак* итд.

Тип П *д* с а в а ц - П *д* с *а* в ц а (СА, 40-42) акценти именица: *Б^ресџовац, б^дсиљак, и^зданак, к^аџанац, К^леновац, к^рд^гљивац, м^атарац, н^двиљак, н^дсилац, д^бојак, д^иранак, д^крајак, д^ианак, д^иџионац, П^еш^ировац,*

³² У вези с именицама на *-ин* које припадају овој акц. скупини и Даничићевим напосменама о облицима Г^{мн}. тих именица (СА, 42) треба истаћи да се и у овом говору сусрећу како ликови типа: *ирџани, Личани*, тако и они типа: *Бугари, гушмани, Цциани* и сл.

³³ Даничић међу примјерима за овај акц. тип наводи и именице: *нав^лачак, и^ал^учак, и^ал^ешџак* и *и^од^лачак* (СА, 43) од којих се у говору лапачких Срба јавља само прва, и то у ликовима са краткоузлазним акцентом (*нав^лачак-нав^лачка*).

³⁴ Напомињемо да овај говор данас не зна за хетеросилабичке акц. алтернације типа `>` у облицима Л^д. именица *г^диађај, д^бичај* и *и^дрођај* о којима говори Даничић (СА, 46). Овдје је обично: *о г^диађају, и^о д^бичају* и сл.

³⁵ У Даничићевој грађи композите типа (*-иовор* распоређене су у акц. скупину *в^ј-реник-в^јреника*) (в. СА, 46).

идвољак, идтиљак, идтиомак, идчинак, смуйљивац, шрјовац, ударац, шалјивац и бројних других.

Као с е н а т о р - с е н а т о р а (СА, 45) акценте имају именице *ињавашиор, дрмашиор, серашиор* и сл.

Као б е з д у ш н и к - б е з д у ш н и к а (СА, 46) именице: *идведар, ираничар, најменик, одмешник, идлазник, идсленик, шамничар, шехничар* и др.³⁶

Као Б а б а к а ј - Б а б а к а ј а (СА, 46) форме: *Миливџј-Миливоја, Радивџј-Радивоја, семафор-семафора* и ет. још понека.

Као б у н т о в н и к - б у н т о в н и к а (СА, 48) именице: *безумник, Дубровник, књижевник, љубавник, невјерник, идкџник, суйарник* и др.

34. Од акц. типова које сачињавају тросложне именице са краткоузлазним нагласком на унутрашњим слоговима потврђени су у овом говору:

а) Тип а г а л у к - а г а л у к а (СА, 44) облицима: *Вукџин-Вукџина, іосиддин-іосиддина, домаћин-домаћина, зубунић-зубунића, јуначић-јуначића, колџић-колџића, кумаџин-кумаџина, цијанлук-цијанлука* итд.

б) Тип О т ђ а ц - О т ђ а ц а (СА, 44) ликовима наведене именице, као и формама *Граџац-Граџац*³⁷.

в) Тип с и н ђ а ц - с и н ђ а ц а (СА, 45) наведеним облицима, као и ликовима *удџац-удџац*³⁸.

г) Тип п о м ђ н и к - п о м ђ н и к а (СА, 47) примјерима: *адџкић-адџкића, болесник-болесника* (Вјд. *блесниче*), *веселџк-веселџка, генерџл-генерџла* (Вјд. *генерџле*), *іосидџар-іосидџара* (Вјд. *идсидџару*), *кајџићан-кајџићана* (Вјд. *кајџићане*), *коњушџар-коњушџара, ојрџијач-ојрџијача, іојлаџар-іојлаџара, сџанџвник-сџанџвника* и др.

Нису се наше потврде за Даничићеве типове *водџиџ-водџиџа* (СА, 47) и *шарџидџ-шарџидџа* (СА, 47).

Међутим, забиљежене потврде типа: *ађуџиднић-ађуџиднића, комаџднић/кумаџднић-комаџднића/кумаџднића* и *лаборџнић-лаборџнића* показују да скупина страних ријечи у овом говору образује посебан акц. тип кога не налазимо међу Даничићевим акц. типовима³⁹.

б. 4. Најомена о акценџиима вишесложних именица

35. Међу облицима именица од четири и више слогова највише посебности у односу на Вук-Даничићеве нагласке показују облици Гмн. из акц. категорије б о г о м ђ а ц - б о г о м ђ а ц а (СА, 51) који се најчешће

³⁶ Од Даничићевих примјера наведених за именице ове акц. скупине овдје друкчије нагласке имају: *безумник, вџноџраџ, кџњанић* и *невјерник*.

³⁷ Форме топонима *Ошџац* осим у наведеним ликовима овдје су обичне и са кратко-силазним акцентом (') на првом слогу *Ошџац-Ошџац*.

³⁸ Именица удовац понекад иде и по претходном типу: *удџац-удџац*.

³⁹ Појаву сличних акцената дијалектолози су забиљежили и у неким другим говорима источнохерцеговачког типа. В. нпр. М. Станић, *Ускочки акценџи*, Српски дијалект. збор., књ. XXVIII, Београд, 1982, 73-74.

елементима језичке структуре показује чврсту органску везу с матичним дијалектским језгром.

Резюме

Милан Драгичевић

**УДАРЕНИЕ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ МУЖСКОГО РОДА
В ГОВОРЕ СЕРБОВ ЛАПАЦКОГО ПОЛЯ**

В настоящей работе автор описал более важные характеристики ударения имен существительных м. рода одного говора восточногерцеговинского типа из восточной части области Лики (Республика Сербская Краина). Изложенные диалектальные данные в работе сравнены с акцентуальным материалом Вук-Даничића.

ДИМИТРИЈЕ Е. СТЕФАНОВИЋ
(Београд)

ИЗ МИКРОТОПОНИМИЈЕ НАСЕЉА СА СРПСКИМ ЖИВЉЕМ У ОКОЛИНИ БУДИМПЕШТЕ

У околини Будимпеште, заправо северно и јужно од ње, на Дунаву или у близини Дунава распоређено је десетак места у којима је и данас настањен, углавном, малобројни српски живаљ. Међу овим местима налазе се и Калаз (Budakalász), Помаз (Pomáz), Чип (Szigetcsép), Чобанац (Cso-bánka)¹, о чијој микротопонимији ће се овде говорити.

Место Чобанац, у пилишким брдима, Срби су населили за време Велике сеобе. У места Калаз и Помаз, на потезу између Сентаandreје и Будимпеште, као и у Чип, на Чепелском острву, они су се такође настанили и приликом Велике сеобе. У литератури се, међутим, указује и на то да су се Срби у Калаз, Помаз и Чип доселили још за време турске владавине и овде живе са могућим прекидима све до данас². Ова места су после Сеобе била насељена само српским или претежно српским живљем. Данас тај живаљ представља мањину у односу на знатно бројније мађарско становништво. У месту Чип поред Срба одавно је настањен и немачки живаљ, који је потесе назвао на свом језику³.

Српски говори Калаза, Помаза, Чипа и Чобанца, као и осталих насеља са српским живљем у околини Будимпеште, углавном имају обележја шумадијско-војвођанских дијалеката са траговима јекавизама и са утицајем косовско-ресавског дијалекта, који је нарочито изражен у говору Срба у Чобанцу⁴.

¹ Географски положај ових места видети на приложеној карти.

² Д. Давидов, *Споменици Будимске епархије*, Београд 1990, 321, 329, 383, 384. За место Чип износи се податак да су се Срби овде настанили већ за време краља Жигмунда Луксембуршког (1387-1437), о томе видети издање: *Pesty Frigyes kéziratoss helynévtárából Pest-Pilis-Solt vártmgye és kiegészítések*, Szentendre 1984 – (Из рукописне збирке топонима Пештанско-Пилишко-Шолтанске жупаније Фриђеша Пештија и допуне, Сентаandreја 1984).

³ *Pesty Frigyes kéziratoss helynévtárából*, 80.

⁴ П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватској језика. Увод у иштокавско наречје*, друго издање (Нови Сад 1985), 80; Р. Stepanović, *A Taxonomic Description of the Dialects of Serbs and Croats in Hungary, The Štokavian Dialect*, Budapest 1986, нарочито стр. 117-134. У овој књизи се наводи и литература о говорима Срба у Мађарској.

Посебне азбучне спискове назива потеса у Калазу, Помазу, Чипу и Чобанцу саставили смо на основу микротопонима који живе у говору српског становништва ових насеља и које смо забележили према усменим саопштењима наших саговорника, као и на основу мађарског штампаног извора у коме је грађа пописана приближно пре сто тридесет година⁵. При састављању спискова донекле смо се послужили и микротопонимском грађом из рада Наталије Петровић⁶.

Изговор појединих топонима успели смо да снимимо само код нашег саговорника у месту Чип. Већи део микротопонимских лексема у остала три места акцентован је у грађи Наталије Петровић.

Када се пажљивије прочитају приложени лексикони, показале се да се коришћени извори, поред основних слагања, и разликују међусобно. У мађарском штампаном извору, који је сачињен на основу података из оновремених земљишних књига, наилазимо само на мањи број лексема којих у каснијим изворима нема. С друге стране, у грађи Наталије Петровић и у нашој, које су настале на основу саопштења саговорника, наилазимо такође на неколико назива којих у мађарском штампаном извору нема. Ове чињенице указују, између осталог, на дијахрони аспект нестајања, променљивости и настајање микротопонимских лексема и из-раза током последњих сто тридесет година.

Овде ћемо посебно скренути пажњу на уочљиву појаву варијације неких назива потеса. Док су у штампаном мађарском извору одређени називи дати, тако рећи искључиво, у облику једнине, у грађи Наталије Петровић исти називи се наводе у облицима множине, нпр. *Ајманица* // *Ајманице* (Петр); *Кличевац* // *Кличевци* (Петр); *Млака* // *Млаке* (Петр) у месту Калаз итд. У грађи коју су нама саопштили саговорници такође је више потврда са облицима једнине, као што то потврђују примери из претходне реченице, али се у њој ређе појављују и примери релевантних речи и израза и у облицима множине, као и у облицима једнине и множине, што је донекле карактеристично за место Чип, нпр. *Баре**, *Грмља** // *Грмље**; *Вајришиће** // *Вајришића*; *Дунавска** // *Дунавске* итд. Уочавају се и тенденције упрошћавања сложених назива, нпр. Велике њиве и Велике у месту Калаз, као и упрошћавање и губљење дистинктивних атрибута, нпр. у мађарском штампаном извору потесе Горњи Пруд и Доњи Пруд саговорник означава као *Прудобе* у месту Чип. У истом месту имамо и

⁵ Мађарски научник Фријеш Пешти, састављач више великих збирки топонима по Угарској (63 тома), године 1864. уз званичну подршку Мађарске академије наука и Намесничког већа у Будимпешти позвао је све надлежне представнике локалних власти да према припремљеном упитнику, као и упутствима која су уз њега дата, попишу, између осталог, све топографске називе у појединим местима на територији Угарске. Такав попис је спроведен 1864. и 1865. године. У попису су топоними на српскохрватском језику забележени оновременим мађарским правописом. Грађа која се из овог пописа односи на Калаз, Помаз, Чип и Чобанца објављена је у већ наведеном издању *Pesty Frigyes kéziratok helynévtárából*.

⁶ У ретку литературу о именима потеса на нашем језику на територији Мађарске спада рад: Н. Петровић, *Микротопонимија неких српских насеља у Мађарској*, Прилози проучавању језика, књ. 10, Нови Сад 1974, 143–147, у даљем тексту „грађа Наталије Петровић“, односно у списковима наше грађе уз варијанте назива „(Петр)“.

⁷ О различитом типу слога и значењу звездице уз поједине топониме видети стр. 178.

обрнути случај. У мађарском штампаном извору потес је назван, вероватно архаичнијим, народним обликом Поповица, а саговорник наводи нешто „званичнији“ назив *Појовски холџови**. Немачки назив овог потеса је *Hutweide zwischen Fasangarten Strassen*⁸.

Разлике између појединих извора упућују и на познату чињеницу да су судбине истих речи у писаном тексту, с једне, и у усменом преношењу, с друге стране, могле имати различите судбине, нпр. исти потес у мађарском штампаном извору назван је *Слабашина (Szlabasina)*, а саговорник га је именовао као *Слава башина** у месту Помаз, у Чипу записано *Quatristye!* према нашем саговорнику је *Ватриште** // *Ватришта**.

Поред унутрашњег језичког развоја, микротопоними о којима је овде реч постојали су у све утицајнијем страном језичком окружењу. Чињеница да микротопоними представљају углавном конзервативни језички слој, са сопственим законитостима развоја, као и нарочите историјске, духовне и културне прилике Срба у Мађарској у значајној мери су одредиле то да се се ти називи умногоме сачували све до данас у страниој језичкој средини. Они су углавном настајали у чисто српском језичком окружењу. Временом, тј. опадањем броја српског живља и нестајањем српскохрватског језика, све више долазе у положај да губе везу са живим језиком и да независно од њега још извесно време опстану. С друге стране, на њихову судбину умногоме утичу цивилизацијске промене. Ова констатација пре свега важи за последње деценије, када су традиционалне земљорадничке средине разорене, или су се са великом брзином мењале. Тако су многи припадници старије, а мање и средње генерације махом земљорадничког (или раније земљорадничког) српског живља у Мађарској они који у свом хатару још увек познају тако рећи „све“ називе потеса, што су посведочили и наши саговорници у оквиру спонтане усмене комуникације. У језичкој свести млађе, па и дела средње генерације српског живља ти називи су сачувани сасвим фрагментарно, углавном у толикој мери колико су они у употреби код мештана староседелаца, без обзира на то што су они носиоци различитих језика. Да су ови топоними били до недавно део живог језичког ткива, показују неки од оних примера којих нема у мађарском штампаном извору, али су их наши саговорници навели, а потврђени су и у грађи Наталије Петровић.

Ова топонимска лексика, као што смо већ рекли, настајала је и развијала се у чисто српској језичкој средини, било да је она била једина у месту, као што је то случај у Калазу, Помазу, а пре свега у Чобанпу, било да је она у дужем временском периоду коезистирала са другим језицима у истом месту, као што је случај у Чипу. Та лексика све до данас трпи сразмерно мали утицај страних, пре свега мађарских, речи, као што су (*Велики*) *Кевиљ* и (*Мали*) *Кевиљ* (мађ. *Kis Kevély, Nagy Kevély*) у местима Калаз, Помаз и Чобанац, Малом то (*Malom tó* мађ., али само у мађарском штампаном извору), у месту Калаз, као и *Цајзберџ* // *Хеђем* (нем. *Zeiszelberg?* и мађ. *Hegyés*), односно *Петровић сизет* (*sziget* мађ. — острво) у

⁸ Pesty Frigyes kéziratosa helynévtárából, 81.

месту Чип. Друго је питање, које изискује темељитија испитивања, у којој мери су страни, пре свега мађарски, творбени модели утицали на поједине облике у нашој грађи. С друге стране, иако је данас у местима о којима се овде говори малобројни српски живаљ, у званичној мађарској номенклатури назива потеса и данас ће се наћи српскохрватске речи, нпр. хибрид Млака чапаш (мађ. *csarás* — стаза).

Наведене примедбе о микротопонимима указују на потребу њиховог детаљног језичког (акцентског, изговорног, творбеног) испитивања, док су они још колико толико у саставу живог језика, као и на потребу да се проучи мотивисаност ових назива, пре свега, у вези са локалном историјом и традицијом, а то упућује и на проверу њихове посведочености у раним и ранијим изворима⁹. Темељито испитивање ових назива, међутим, условљено је и познавањем проблематике српскохрватских микротопонима у Мађарској.

Микротопоними из овог рада који су потврђени само у говору исписани су курзивом са звездicom, они који су потврђени и у говору и у литератури штампани су курзивом. Називи који се јављају само у мађарском штампаном извору, као и упутне одреднице наводе се обичним слогом¹⁰.

На овом месту изражавамо дужну захвалност на љубазности и пријатељској помоћи нашим саговорницима Бисерки Скорић и Живану Скорићу из Калаза, Ружи Станковић (рођ. Петромарко) и Радојки Маргаритовић (рођ. Пандур) из Помаза (данас обе живе у Сентаандреји), Светозару Малићу из Чипа и Данки Шпирко (рођ. Шошић) из Чобанца.

Захвални смо др Мирославу Николићу (Институт за српски језик у Београду) на колегијалној помоћи при бележењу акцената, као и Влади Ђукановићу (Институт за српски језик у Београду) на драгоцености помоћи при припремању овог рада за штампу на рачунару.

КАЛАЗ

Ајманица//Ајманице(Петр),
оранице, виногради и
воћњаци.

Ајманице, в. Ајманица.
Араповача, в. Хараповача.
Бовар (Bóvár), оранице.
Брдо, в. Њиве преко брда.

Велике, в. Велике њиве.
Велике њиве//*Велике**, оранице и
воћњаци.

Велике слатине, в. Слатине велике.
Виногради код воденице,
виногради.

Вујина долина, оранице.

⁹ У Калазу, примера ради, називи Калуђерски гроб (потврђен само у мађарском штампаном издању) и *Калуђерски њошток* сигурно су у вези са боравком у Калазу оних монаха који су се после Велике сеобе овде настанили и о којима се говори у литератури (Д. Давидов, *Сјоменици*, 321; Н. Петровић, *Микрошологоници*, 145).

¹⁰ Називе којих су се наши саговорници накнадно сетили на основу читања мађарског штампаног извора, дајемо такође обичним слогом, с тим што смо у случају места Чип забележили њихове акценте. Овде напомињемо да мађарски штампани извор уз називе потеса не даје доследно њихове основне карактеристике.

- Вујина страна, брдо.
 Гроб, в. Калуђерски гроб.
Губно*, место где се врше.
 Долина, в. Вујина долина.
Доња Чаира, оранице чија је земља квалитетна, рит. Део потеса Млака.
 Дуге њиве, в. Њиве дугачке.
Дунавске (Kis földek, Nagy földek), песковите оранице на обали Дунава.
 Земља, в. Црвена земља.
 Калуђерски гроб, брдо.
Калуђерски пошток, поток; брдо покривено ораницама и виноградима.
Кевил (Kevély), веће брдо које се простира према Помазу и Чобанцу.
Кленић, оранице.
Кличевац//Кличевци (Петр), брдо покривено виноградима који дају квалитетно вино.
Куйусишће, њивице између два потока, на којима добро роди купус.
 Мајданпоље, брдо покривено виноградима, које већим делом лежи у помашком хатару.
 Мале Слатине, в. Слатине.
 Малом то (Malom tó, мађ. – језерце пред воденичном уставом).
Манайоваци//Манатовци (Петр), брдо чији је источни део покривен виноградима, а некада пуст западни део данас је пошумљен.
 Манатовци, в. Манатовац.
 Међканалом, оранице близу канала.
Млака//Млаке (Петр), некада мочварне оранице, а данас рит.
 Млаке, в. Млака.
 Нови садови, виноградима близу калашке шуме.
 Њиве, в. Велике њиве.
 Њиве дугачке//Дуге њиве (Петр), оранице.
 Њиве ка (ко!) Помазу, раније оранице, данас виноградима који дају добро вино, простиру се према помашком хатару.
 Њиве преко брда, раније оранице, касније виноградима; в. Прекобрдица.
Пескови, песковите оранице.
 Пољана//Пољане (Петр), виноградима доброг квалитета.
 Пољане, в. Пољана.
Под шаваном*, виноградима који се простиру према Помазу.
 Поток, в. Калуђерски поток.
 Потпрелишће, брдо у којем се вади млински камен.
 Преке, оранице.
Прекобрдица*, виноградима; в. Њиве преко брда.
Просина, оранице и ливада.
 Раковац//Раковци (Петр), виноградима.
 Раковци, в. Раковац.
 Рит, в. Рогожа (рит), Трсица (рит).
 Рогожа рит (Rogozsa rét), ливада; в. Чаир.
 Сад, в. Нови садови.
 Сирковиште, песковито неплодно земљиште.
Слатине//Велике Слатине и Мале Слатине (Петр), оранице; в. Слатине.
 Слатине велике//Велике Слатине (Петр), оранице.
 Соколовац//Соколовци (Петр), врх брда са виноградима у близини чобаначког хатара.
 Соколовци, в. Соколовац.
Средел, некадашњи виноградима.
 Страна, в. Вујина страна.
 Таван, в. Под таваном.
 То (tó, мађ. – језеро), в. Малом то.

Тршица (Trsicza! rét), риг.¹¹
Харайовача * (*Hararóváciz dülö*)//
 Араповача (Петр),
 пашњак.
Црвена земља, брдо покривено
 црвеном земљом и камењем
 исте боје.
 Чаира, в. Доња Чаира.
Чаире * (*Ragosa dülö*)//Чајере
 (Петр), риг, пашњак; в. Рогожа.
 Чајере, в. Чаира.
Чајерске *, оранице; в. Чајерске
 велике, Чајерске мале.
 Чајерске велике, оранице;
 в. Чајерске.

Чајерске код Будима (*Csajerszke
 ko! Budima*), оранице које се
 простиру према насељу
 Бскапмешјер.
 Чајерске мале, оранице;
 в. Чајерске.
Чош, виногради.
Чузице (*Csuziczze!*)//Чушице
 (Петр), в. Шушица.
 Чушице, в. Чужице.
Џомбоље (*Dzsombolye*), брдо на
 коме се налази општинска
 ливада.
Шушица *, оранице и виногради;
 в. Чузице.

ПОМАЗ

Агино брдо (*Aginobrdó!*)
Алчевица//Алчевице, њиве.
 Алчевице, в. Алчевица.
 Брдо, в. Агино брдо, Јасеново
 брдо, Мало брдо, Подагино
 брдо, Подјасеново брдо.
Бубан *, њиве, воћњаци и
 виногради.
 Букова глава (*Bukova glava*)
 Бучина, поток.
Велики Кевил * (*Nagy Kevély*).
 Буква, в. Букова глава, Две букве.
 Вода, в. Добра вода, Плава вода.
Вревац//*Вроц* (*Vreocz*), воћњаци и
 виногради.
Газдинска шума *, шума.
 Глава, в. Букова глава.
 Гробље, в. Старо гробље.
Губно *, место за вршидбу поред
 потока Дера.
Две букве *, шума у којој извире
 поток Бучина.
 Дера, поток; в. Испод Дера.
 Дијел, в. Дути дијел.
Добра вода * (*Lajos forrás*),
 извориште.

Долина, в. Јанкова долина,
 Церова долина.
Долине *, воћњаци између два
 брда.
 Дренковци, в. Ренковце.
Дренова међа, потес.
Дугачке њиве, њиве у равници.
 Дугачко (*Dugacsko*)
 Дути дијел (*Dugi dijel*)
 За Лугом (*Zalugom*)
Здрављак, извор у брду.
Исиод Дера, њиве.
 Јанкова долина (*János völgye*)
Јасеново брдо *, брдо.
Јориован * (*János forrás*), извор
 испод Поткамена.
Карталија, брдо с воћњацима.
 Кевил, в. Велики Кевил, Мали
 Кевил.
Кланац, потес у шуми.
Клиса//Клисе (Петр), пропланак
 са њивама и
 средњовековним
 рушевинама (за које се
 говори да су остаци
 манастира и дворца краљице

¹¹ Према мађ. Trsicza читало би се Тршица, али нам се чини вероватнијим читање Тршица.

- Беатриче, жене краља
Матије Корвина).
- Клисе, в. Клиса.
Ковачина, в. Мала Ковачина.
Код Хатара (Hátárnál)
Колевка (Bölcső)
Коприва (Csalány)
Коларовица (Kolárovicza)
Косица, њиве и воћњаци у
равници.
- Кратко (*Крајко*)
Лесковац (Leskovacz)
Лом, гребен брда са шумом.
Луј//Лугови (Петр), воћњаци,
в. За Лугом.
Лугови, в. Луг.
Мајданпоље//Мајданпоље, њиве,
виногради, воћњаци;
камењара у брду.
- Мандићева њива, в. Сенчо.
Мала Ковачина (Kis Kovács)
Мале Петрине * (Male Petrine!)
Мали Кевиљ * (Kis Kevély)
Мало брдо *, воћњаци и виногради.
Међа, в. Дренова међа.
Мешелија//Мешелије (Петр),
брдо с виноградима.
- Млака (Млака)
Муселиновац (Muszelinóvacz)
Њива, в. Мандићева њива,
Дугачке њиве, Преке њиве,
Широке њиве.
- Од хатара (Od hatara – Hátartól)
Орловац *, виногради и воћњаци
на брдовитом простору.
Осољ (Oszoly)//Осоље (Петр)
Осоље, в. Осољ.
Пет(р)ине, в. Мале Пет(р)ине.
Плава вода *, потес.
Подиће (Podity!)//Подићи (Петр),
њиве.
- Подјасеново брдо (Podjaszenovo-
brdo!)
- Пошкамен* (Kéhegy), веће брдо,
потес са виноградима и
воћњацима.
- Преке њиве* *, њиве у равници.
Прекобрдица **//Прекобрдице
(Петр), воћњаци на падини
брда.
- Прекобрдице (Prekobrdicze),
в. Прекобрдица.
Радошевица (Radosevicza)
Ренковце (R'enkovcze)//
Дренковци **//Рунковци
(Петр), потес.
- Рунковци, в. Ренковце.
Саг//Садови (Петр), воћњаци и
виногради.
- Садови, в. Сад.
Самар (Szamár!)
- Светли каменац (Szvetli
Kamenacz)
- Селиштије*, потес.
- Сенча, в. Сенчо.
Сенчо//Сенча (Петр) (Szencsa),
њиве. Новији назив:
Мандићева њива// Új dűlő*.
- Слабапина (Slabasina!//Слава
башина *, шумски потес са
некадашњим извором.
- Смолница*//*Смолнице* *, потес са
земљом лошег квалитета.
- Смолнице, в. Смолница.
Старо гробље (Sztarogroblye!)
- Таван*, њиве на брдовитом
простору.
- Угаровица* (!) (Uglarovicza),
воћњаци и виногради.
- Хатар, в. Код хатара, Од хатара.
Церова долина (Cserfa völgye)
Церовац (Czerovacz)
Чауре, њиве и пашњак.
Чот (Csot)
- Широке, в. Широке њиве.
Широке њиве//Широке (Петр),
њиве у равници.
- Шушњар* (Susnyád!)//Шушњари
(Петр), воћњаци и виногради
на брдовитом простору са
извором.
- Шушњари, в. Шушњар.

ЧИП

Ада, в. Велика ада, Мала ада.
Ашо̀ви, виногради који дају
 добро вино.
Ба̀бине ба̀шиће, оранице.
Ба̀кџ, њиве.
 Бакачове њиве, оранице.
 Бара, в. Велика бара, Мала бара.
Ба̀ре*, оранице.
 Башће, в. Бадине башће.
Ба̀рњевина (Verbotenes Wald),
 шума на некадашњем
 спахијском, а затим
 државном имању.
 Брда, в. Горина брда.
 Бунарина
Ва̀йришиће*/*Ва̀йришића**
 (Quatristye! – Quatra Holzteil),
 оранице, виногради.
 Велика ада (Cseper grosse Insel)
 Велика бара
Вѝлика кумсела (Velika Komszala!
 – Grosse Streitacker), оранице.
 Велика ливада//*Вѝлике ливаде**,
 ливада и оранице које је
 Дунав често плавио.
 Велика њива//*Вѝлике*, квалитетно
 земљиште поред Малог
 Дунава.
 Велике, в. Велика њива.
 Велике дугачке, в. Дугачке.
Вѝлики ду̀навски иџи (Gross
 Donauwagecker), оранице.
 Велики ивик
 Велико грмље, в. Грмља.
 Велико пландиште.
 Велико рашће, в. Рашћа.
 Виноград, в. Стари виноград,
 Стари виноград код села.
Гр̀мље*/*Гр̀мља**, оранице на
 квалитетном земљишту; в.
 Велико грмље, Мало грмље.
 Горина брда
 Горње дунавске, в. Дунавске.
 Горњи друм, в. Друмић.
Горњи дру̀мић, в. Друмић.

Горњи пруд, в. Прудови.
Дѝиови, њиве ситније
 испарцелисане, баштице,
 често поплављене.
 Долина, в. Милошова долина.
 Долине, в. Дубоке долине.
 Доњи друм, в. Друмић.
 Доњи пруд, в. Прудови.
 Друм, в. Горњи друм, Доњи
 друм, Мали друм.
Дру̀мић*, ситно испарцелисане
 оранице; в. Горњи друм,
 Горњи друмић, Доњи друм,
 Мали друмић.
Дубоке д̀лине*, „жиљерске“
 њиве; оранице и виногради
 на квалитетном земљишту.
Ду̀гачке, њиве и виногради; в.
 Велике дугачке и Мале
 дугачке.
Ду̀гачко ра̀шиће, в. Рашћа.
Ду̀навска*/*Ду̀навске*, на вишим
 површинама виногради, а иза
 бране („бента“) на нижим
 површинама оранице које је
 Дунав често плавио.
 Иванкова
 Ивик, в. Велики ивик, Мали ивик.
Ка̀дица*, место на Дунаву
 погодно за купање.
 Канал, в. Крај крчевина канал.
 Клип
 Крај крчевина канал (Hottenkanal
 bei den Cultur)
 Кратељ (Kleine Hotteracker)
Кудељишиће, в. Мало Кудељиште.
 Кумсела, в. Велика Кумсела,
 Мала Кумсела.
Ку̀јусница, њивице на којима се
 узгајао купус.
Ла̀још, оранице које је често
 плавио Мали Дунав.
 Ливада, в. Велика ливада, Мала
 ливада.
 Ловрански пут

Мала ада
Mála bára *//Мала бара код шума
 (Malabara! kod šuma)
 Мала кумсела (Mala Komszala –
 Kleine Streitäcker)
 Мала ливада//*Mále livade* *,
 ливаде и испарцелисане
 оранице које је Дунав често
 плавио.
 Мале дугачке, в. Дугачке.
 Мале ливаде, в. Мала ливада.
Máli đunábski úti
 Мали друм, в. Друмић.
Máli đrumiћ; в. Друмић.
Máli úbik
 Мало грмље, в. Грмље.
 Мало кудељиште, в. Кудељиште.
 Мало пландиште
 Мало Рапће, в. Рапћа.
 Милошова долина
 Мотке, в. Четири мотке.
 Мотки, в. Осам мотки.
 Невољин
 Њива, в. Велика њива.
 Њиве, в. Бакачове њиве.
 Осам мотки
 osim livoda! — (Ohne Wiesen), в.
 Стари виногради.
Петровић сизет * (sziget, мађ. –
 острво), њива коју није
 покривала вода за време
 поплава.
 Пландиште, в. Велико
 пландиште, Мало пландиште.
 Повариште (Povarist! — Teufeld
 Acker)
 Поповица//*Пдйовски* (1 X
Пдйовски) *хóлтиови*,
 земљиште, покривено
 ораницама и ливадом, које је
 некада давано парохијском
 свештенику на коришћење.
 Поповски холтови, в. Поповица.
 prosz livoda! — (Mit Wiesen), в.
 Стари виногради
 Прека
 Пруд, в. Горњи пруд, Доњи пруд.

Прудови *, „косанице“ са
 великим тополама поред
 Малог Дунава; в. Горњи
 Пруд, Доњи Пруд.
 Пут, в. Велики дунавски пут,
 Ловрански пут, Мали
 дунавски пут.
Рашће *//*Рашћа*, виногради који
 дају квалитетно вино; в.
 Велико Рапће, Дугачко
 Рапће, Мало Рапће.
Ременаницје * X 2//*Ременениције* *
 X 1// *Ременаницје* * X 1,
 оранице и виногради.
Садоби
 Садови код села
 Село, в. Садови код села, Стари
 виноград код села, Старо
 село.
 Сент Михаљ, назив за некадашње
 насеље.
Серчина//*Сэрчине* *
 Сигет (= острво мађ.),
 в. Петровић сигет.
Слјина, пашњак за свиње.
Стари виногради. У вези са овим
 називом наводе се још две,
 углавном, погрешно и
 неразумљиво написане
 одреднице: prosz livoda —
 Ohne Wiesen, oszim livoda —
 Mit Wiesen.
Старо село, оранице на месту
 где се раније налазило село
 Чип.
Тукуљске земље, земљиште које
 су Чишњани откупили у
 тукуљском хатару.
Учишељски хóлтиови *, оранице
 које су раније давале
 српском учитељу на
 коришћење.
Хаштарне *, оранице и виногради.
Цајзберг//*Хџеш* (Zeisselberg —
 Hegyes), мали виногради који
 дају добро вино.
 Четири мотке

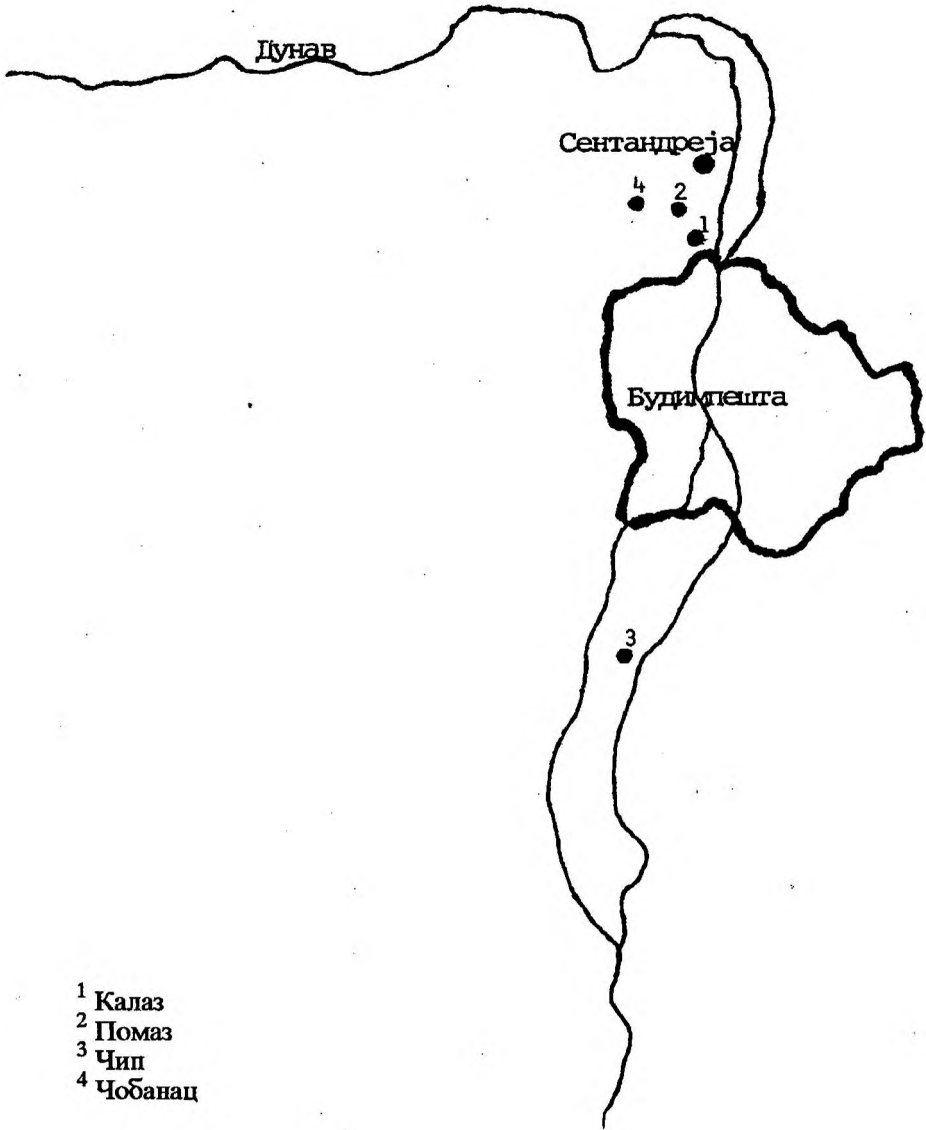
Шанац (Paraschantz Acker)

ЏОБАНАЦ

Адица */Адице (Петр), баште са земљом доброг квалитета.
 Адице, в. Адица.
 Бирта, в. Над биртом.
 Гаранч (Garancs)//Гаранц (Петр)
 Гаранц, в. Гаранч.
Горњи Чобанац//*Стари Чобанац*//
 //Млака */*Старе њиве*, њиве.
 Гробље, в. Старо гробље.
Гувништи//Гувништа (Петр),
 њиве.
 Гувништа, в. Гувниште.
Дера *, поток (пресушује)
Доњи Чобанац, део данашњег
 насеља Чобанца.
 Долина, в. Мачкова долина.
Дује њиве, оранице.
 Јама, в. Мачкова јама.
 Камен, в. Светли камен,
 Шклопови (?) камен.
Кебиљ, шумовито брдо.
Керекеш, ораница; в. Под
 Керекешом.
 Кланац/Кланци (Петр); в. Млади
 кланац, Над кланцом, Стари
 кланац.
 Кланци, в. Кланац.
 Клиса (Klisza)//Клисе (Петр)
 Клисе, в. Клиса.
 Ковачин, в. Ковачина.
Ковачина//Ковачин (Петр), њиве.
 Конопља, в. Конопље.
Коноље//Конопља//*Река*, њиве.
 Кратке уже (Kratke
 uzse)//Краткуже (Петр)
 Краткуже, в. Кратке уже.
Лийар, део данашњег насеља
 Чобанца.
Мацко (!) салаш */Мачков салаш
 (Maczkov szállás)
 Мачкова долина (Maczkova
 dolina) //Мачкова јама (Петр)
 Млади кланац, виногради.

Млака */Млаке (Петр); в. Горњи
 Чобанац.
 Млаке, в. Млака.
 Над биртом (Nad birtom)
Пейловац, ливада.
Плачковац (Plaeskovac!), њиве.
 Плоча, њиве на равной површини.
 Под Керекешом (Pod Kerekesom)
Пољана, њиве.
Пошришевље, оранице.
 Равне шуме (Ravne sume)
 Река//Реке (Петр), в. Конопље.
 Реке, в. Река.
Руја//Рупе (Петр), шума.
 Рупе, в. Рупа.
 Салаш, в. Мачко(в) салаш.
 Светли камен, в. Шклопови (?)
 камен.
 Соколовац (Szokolovac)
 Старе њиве, в. Горњи Чобанац.
Стари кланац, виногради.
 Стари Чобанац, в. Горњи
 Чобанац.
Старо гробље *, потес на којем се
 некада налазило гробље.
Старце, њиве.
Тршевина (Irsevina!)//Тршевине
 (Петр), виногради.
 Тршевине, в. Тршевина.
 Уже, в. Кратке уже.
Цирибар (Csiribar !), оранице и
 шума.
 Чобанац, в. Горњи Чобанац,
 Доњи Чобанац, Стари
 Чобанац.
 Шклопови камен (Sklopovi
 kamen) //Светли камен
 (Szvetli kamen)
 Шуме, в. Равне шуме.
 Шолови, в. Мали шолови
Шумица, ледина и папњак на
 пропљанку.

Географски положај места чији се микропоними доносе у овом раду

Резюме

Димитрије Е. Стефановић

**К МИКРОТОПОНИМИИ ПОСЕЛЕНИИ С СЕРБСКИМ НАСЕЛЕНИЕМ В
ОКРЕСТНОСТИ БУДАПЕШТА**

В настоящей работе приводятся лексиконы микротопонимов в азбучном порядке некоторых поселений в окрестности Будапешта (Венгрия), заселенных в течении нескольких веков сегодня уже малочисленными жителями сербского происхождения. Лексиконы созданы на основе живой речи сербских жителей, а также на основе венгерского источника, чей список микротопонимов собран сто тридцать лет тому назад.

ALEKSANDAR LOMA
(Beograd)

PODUNAVSKA PRAPOSTOJBINA SLOVENA: LEGENDA ILI
ISTORIJSKA REALNOST?

Uz knjigu: O. N. Trubačev: *Ėtnogenez i kul'tura drevnejših Slavjan. Lingvističeskie issledovanija. Moskva „Nauka“ 1991. 272 str.*

Ima više od deset godina kako je vodeći ruski slavist O. N. Trubačov istupio sa smelom tezom o autohtonosti Slovena u Podunavlju. Usledio je niz njegovih članaka posvećenih odbrani i daljem elaboriranju te teze, da bi se sada ta ranija i neka nova autorova istraživanja pojavila objedinjena u knjigu, čime se zainteresovanom čitaocu omogućuje uvid u celinu autorove argumentacije na njenom aktuelnom nivou.

Knjiga pod naslovom „Ėtnogeneza i kultura najranijih Slovena – lingvistička istraživanja“ sastoji se iz tri dela. Šest poglavlja prvog dela čine članci ranije objavljeni u časopisima, najvećim delom u VJa,¹ zatim u „Zeitschrift für Slawistik“,² „Ethnologia Slavica“ i „Ėtimologija“³ Drugi deo predstavlja dopunjenu verziju T. priloga na X međunarodnom skupu slavista u Šofiji 1988,⁴ dok je treći deo napisan za ovu knjigu i prvi put se objavljuje.

Podnaslov knjige ukazuje na prvenstveno lingvistički pristup, i zaista T. u svojim razmatranjima uvek polazi od jezičkih fakata, ali je razmatrana problematika tako široka i mnogostrana da se nisu mogli zaobići drugi njeni aspekti: historiografski, arheološki, etnološki. Štaviše, kroz hronološki sled T. radova na ovu temu, koji je u knjizi zadržan, može se pratiti izvesna evolucija pristupa, ili, kako to sam autor na početku završnog, novodopisanog dela knjige kaže, težnja da se prevaziđe monografizam teme i razvije „poligonalnost“ istraživanja (str. 209). Praktično to znači da se krug autorovog interesovanja ne samo vremenom širio, nego se i njegovo težište pomeralo sa čisto jezičkih pitanja ka kulturno-istorijskim, sa rekonstrukcije prajezičke leksike na rekonstrukciju praslovenske kulture kao dijalekatske varijante stare indoevropske kulture (l. c.). Polazište je ipak u jeziku: po T. sopstvenim rečima, podsticaj za „povratak na Šafarikovu teoriju“ o podunavskoj prapostojbini Slovena dao mu je njegov dugogodišnji rad

¹ VJa 1982/4, 5; 1984/2, 3; 1985/4, 5.

² 32, 1987, 6.

³ 1988–1990.

⁴ Slavjanskoe jazykoznanie 292–347.

na rekonstrukciji praslovenskog leksičkog fonda za Etimološki rečnik slovenskih jezika (ÉSSJa) kojega je on redaktor; slovensko-indoevropske izoglose i stare pozajmice ustanovljene tokom izrade rečnika navele su T. da uvreženo mišljenje o iskonskoj bliskosti ili čak svojevremenom jezičkom jedinstvu Slovena sa Baltima napusti u korist gledišta da je praslovenski bio poseban („samobitan“) ie. dijalekat najtešnje povezan sa zapadnim ie. jezicima (italski, keltski, german-ski). Voden tim saznanjem, T. se tokom poslednjeg desetleća trudio da ga dovede u sklad sa drugim problematskim aspektima slovenske etnogeneze, počevši od teoretskih promišljanja. On smatra pogrešnim neke oveštale postulate etnogene-nske tipologije, kao što je to bezdijalekatska monolitnost prajezika i njegova rekonstrukcija kao „neprotivrećnog modela“; umesto toga, T. insistira na dijalekatskoj raščlanjenosti već praslovenskog jezičkog areala, pozivajući se na primer geneze srpskohrvatskog jezika. T. se obara i na „mit“ o jednovremenosti pojave etnosa i etnonima: u tom smislu odsustvo makroetnonima *Slovène* pre VI veka u Podunavlju ne bi moralo značiti i odsustvo samih Praslovena na tom prostoru (premda to ime T., ostajući pri njegovoj tradicionalnoj etimologiji 'jasno govoreći, slovesni', dovodi u vezu sa razvojem etničke samosvesti). Dalje T. dovodi u pitanje koncept teritorijalno ograničene prapostojbine i kritikuje eliminatorni metod nemačke škole koji pokušava da nađe pradomovinu Slovena tako što će, isključivši sve one delove slovenske teritorije gde se javljaju (makro)hidronimi neslovenskog (baltskog, iranskog, germanskog, finskog, evtl. keltskog, traćkog, ilirskog) porekla, doći do područja sa čisto slovenskom hidronimijom (Fasmeru je to sliv Pripjati, Udolfu Prikarpatje).

Po T. mišljenju, u Prikarpatju, gde i sam Udolf priznaje prisustvo neslovenskih elemenata, ne treba videti pradomovinu Slovena, već jednu od oblasti njihove naknadne ekspanzije. U tom smislu bi i tri velike aglomeracije indoevropskih („staroevropskih“ u Kraeovom smislu) hidronima: u dolini Rajne, u Italiji i u Pribaltiku obeležavale periferna područja ranih migracija, omogućujući da se „tako reći vektorskim načinom“ središte drevnog indoevropskog etnosa nađe u Srednjem Podunavlju. Upravo bi se u toj oblasti po T. zapažala „koncentrićnost“ kulturnih i lingvistićkih arela raznih epoha sa svim atributima i mehanizmima razvitka, centrom i periferijama. Pripadnost praslovenskog satemskoj kao inovirajućoj i samim tim središnjoj grupaciji ie. dijalekata govorila bi u prilog njegove lokacije u tom podunavskom inovacionom centru, tim pre što neki smatraju da je u docnije doba Panonija bila žarište slovenskih fonetskih inovacija, a kako je centar lingvistićkog areala veoma stabilna velićina za koju je teško uzeti da je „plivala i neprestano se premeštala“, to bi bila načelna indicija u prilog traženju slovenske prapostojbine južno od Karpata. Zalažući se za „neprekidnost evolucije indoevropske Evrope“, T. se suprotstavlja koncepciji Marije Gimbutas, po kojoj su se Praindoevropljani doselili u „Staru Evropu“ u V mil. st. e. kao stoćari zatekavši tamo kulturno razvijenije, ali za razliku od njih socijalno nerazlojene starosedeoce. T. je uopšte skeptićno nastrojen prema Dimezilovom ućenju o trodelnoj strukturi praindoevropskog društva i računa radije sa neravnomernošću razvitka raznih ie. ogranaka, drugim rećima, sa dijalekatskom izdiferenciranošću prvobitnog ie. areala ne samo u jezićkom, nego i u kulturnom pogledu (gore pomenuta „dijalektologija kulture“). T. ne predlaže precizno

datiranje pojave praslovenskog jezika, i smatra da pokušaji u tom smislu gube svoju aktuelnost, ali osuđuje tradicionalno, i danas rasprostranjeno shvatanje po kojem bi slovenski bio „mlad jezik“, formiran srazmerno pozno u odnosu na ostale indoevropske dijalekte i ne mnogo pre stupanja Slovena na istorijsku pozornicu. Pozno datiranje praslovenskog jezika proističe prvenstveno iz uverenja da je njegovom konačnom uobličanju prethodio period baltoslovenske jezičke zajednice, pri čemu se praslovenski neretko uzima za sekundaran varijetet baltskog jezičkog tipa, nastao, po jednom shvatanju (koje ima svoje istaknute predstavnike i među ruskim lingvistima), kao produkt iranizacije perifernih baltskih narečja. Težište Trubačoviljeve koncepcije je upravo osporavanje „baltocentrizma“ u gledanju na celokupan ie. kompleks Evrope, i naročito teze o prvobitnom „nepostojanju“ Slovena odvojeno od Balta. Za neosporne baltko-slovenske jezičke kontakte T. misli da počinju tek sa гвозdenim dobom, i da su imali karakter „jezičkog saveza“: oni su za Slovene „postetnogenetični“, jer je praslovenski u njih ušao ravnopravno, kao samosvojan ie. dijalekat, već oformljen kroz procese različite od prabaltskih. U fonetskom domenu te razlike tiču se palatalizacije, razvoja dugih samoglasnika, asibilacije palatala; osim toga, praslovenski je bolje sačuvao ie. apofonske nizove od prabaltskog. U morfološkoj sferi, baltski pokazuje veću arhaičnost imenske, a slovenski glagolske fleksije. Zapažene su i duboke razlike u tvorbi imenica. Konačno, tu su leksičko-semantička razilaženja: po T. analizi, mnogi važni pojmovi iskazuju se različitim rečima u slovenskom i baltskom. Nasuprot onima koji vide prvobitna staništa Balta na gornjem Dnjepriu i Oki (v. niže), T. ukazuje na onomastičke veze baltskog areala sa dačko-traćkim supstratom istočnog dela Balkanskog poluostrva i Anatolije, koje bi odražavale kontakte III milenija st. e. i ukazivale da se on morao prostirati južno od Pripjati, bliže istočnom delu Balkana. Praslovene T., naprotiv, smešta zajedno sa Italcima i Germanima u „srednjoevropsku kulturnu oblast“ u Podunavlju. Na takav zaključak uputilo ga je već njegovo izučavanje zanatske terminologije: po njemu, slovenska zemljoradnja bila je orijentisana prema starim podunavsko-alpskim zemljoradničkim centrima i oruđima, kao i vrstama žitarica. Drugi domeni u kojima se pojavljuju slovenske-italske izolekse bili bi nazivi prirodnih fenomena i stara slovenska religija pre sredine prvog milenija st. e. kada je pod iranskim uticajem kod Slovena došlo do stvaranja razvijanih religijskih pojmova, izraženih kroz složene teonime. Upravo u to doba podunavski Sloveni su se našli izloženi pritisku Kelta – koje T. vidi u Vlasima (*volochi*) „Povesti vremennych let“ – što je uzrokovalo njihovu seobu na sever, gde su na tlu današnje Poljske došli u neposredan kontakt sa ilirsko-venetskim elementom. Docnija dunavsko-balkanska migracija Slovena bila bi neka vrsta rekonkviste, pobuđene sećanjem na nekadašnji stvarni život Slovena na (srednjem) Dunavu („folklorna popularnost“ Dunaja u Istočnim Slovena). Deslavizacija srednjeg Podunavlja usled keltske najezde po T. nije bila potpuna, već bismo tamo imali kontinuitet slovenskog življa. O autohtonosti tamošnjih Slovena svedočila bi činjenica da kod njih ne postoji tradicija o doseljenu izdaleka. Svedočanstva ranog slovenskog prisustva na tlu današnje Mađarske T. nalazi u staroj slovenskoj toponimiji toga područja, u istorijskim izvorima (sklavensko područje VI veka po Jordanu) i arheološkoj evidenciji (rasprostranjenost „praške keramike“).

Desetak godina nakon što je T. po prvi put istupio sa svojom tezom o kolenju Slovena (i Indoevropljana) u srednjem Podunavlju, u nauci i dalje nema jednodušnosti po pitanju slovenske etnogeneze. Kao obnovitelj „autohtonističke“ podunavske teorije, koji svog pravog prethodnika ima u dobrim podrug stolecu starijem Šafariku, T. ostaje manje–više usamljen. Većina ostalih stručnjaka ne konfrontira se tako radikalno sa rezultatima „kritičke škole“, reprezentovane pre svega monumentalnim delom Lubora Niederlea,⁵ polazeći od opšteg stava da su se Sloveni u karpatsko–panonskom basenu i na srednjem Dunavu pojavili tek u doba seobe naroda (ili nešto ranije, ali svakako ne pre Hristova rođenja), došavši iz postojbine severno od Karpata. Tvorci novijih hipoteza o slovenskoj pradamovini mahom ostaju u ovim okvirima, modifikujući stavove svojih prethodnika kao što su Fasmer, Mošinjski, Ler–Splavinjski itd.⁶ Tako Manjčak⁷ smešta Praslovene na Odru i Vislu, Birnbaum⁸ u srednje Podnjeprovlje, kao i Golomb,⁹ koji ih onamo dovodi sa gornjeg Dona (pretpostavljajući da se sl. naziv reke *Dunaj* izvorno odnosio na Dnjepar), dok se Udolf na osnovu najveće koncentracije tipičnih slovenskih naziva u hidronimiji odlučuje za Galiciju.¹⁰

S obzirom na autorov veliki ugled i na svoj toliki otklon od preovlađujućeg mišljenja nije čudo što je Trubačovljeva hipoteza u proteklih devet godina koje razdvajaju prvi članak u kojem ju je formulisao od pojave ove knjige izazvala različite odjeka. Na neke od njih T. se osvrće u završnim, novonapisanim poglavljima. Najzadovoljniji je kritikom H. Birnbauma koji, iako, videli smo, ne deli Trubačovljevu podunavsku koncepciju, povoljno ocenjuje „neortodoksnost“ T. metodološkog pristupa, njegovu „širinu“ i „svežinu“, smatrajući da on otvara pred slavistikom nove puteve.¹¹ Posebno ističući Birnbaumovu objektivnost i kompetentnost, T. nalazi da u celini nema šta zameriti većini svojih kritičara, pošto je podunavska teorija za koju je do nedavno preovlađivalo mišljenje da je treba otpisati kao „srednjovekovnu“, „zastarelu“ i „nenaučnu“ u svojoj savremenoj varijanti naišla na prilično ozbiljan prijem, a ne na paušalno odbacivanje, kako se to, u krajnjoj liniji, moglo očekivati (230). Izvesnu ogorčenost T. usmerava na potpuno ignorisanje svoje hipoteze od nekih autora koji su u međuvremenu pisali na istu temu, a osobito na ignorantски odnos na koji je ona naišla u domaćoj, ruskoj nauci (zapažamo da u zborniku radova „Slavjane. Etnogenez i etničeskaja istorija (meždisciplinarnye issledovanija)“,

⁵ L. Niederle: *Slovanské starožitnosti*, Praha 1901 i d.

⁶ Pregled daju H. Birnbaum/P. T. Merrill: *Recent Advances in the Reconstruction of Common Slavic* (1971–1982, Columbus, Ohio 1985, 71 dd. i Birnbaum u *VJA* 1988/5, str. 35 dd.

⁷ W. Mańczak, *Praojczyzna Słowian*, 1981.

⁸ The original Homeland of the Slavs and the Problem of Early Slavic Linguistic Contacts, u: *The Journal of the Indo–European Studies* 1/1973, str. 407–421; isti: Was there a Slavic Landtaking of the Balkans and, if so, along what Routes did it proceed?, u: *Migrations in Balkan History*, Belgrade 1989, str. 47–60.

⁹ Najskorije Z. Golob: *Etnogeneza Słowian w świetle językoznawstwa*. U: *Studia nad etnogenezą Słowian*, str. 71–80.

¹⁰ J. Udolph: *Studien zu den slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen. Ein Beitrag zur Frage nach der Urheimat der Slaven*, Heidelberg 1979.

¹¹ Up. osobito Birnbaum/Merrill, op. cit. str. 78–82.

red. A. S. Gerd i G. S. Lebedev, Leningrad 1989, među čijim autorima su istaknuta imena ruske arheologije, lingvistike, istoriografije i etnologije gotovo da nema osvrta na Trubačovljevu hipotezu). V. N. Toporov kao zastupnik srazmerno poznog oformljenja praslovenskog jezika iz jugozapadnog baltskog izrazio je skepsu kako u pogledu Trubačovljevog nastojanja da slovensku jezičku istoriju produbi sve do praindoevropske davnine, tako i prema mogućnosti da podatak o Slovenima i Vlasima na Dunavu u „Povesti vremennyh let“ može sadržavati tako duboko etničko pamćenje kakvo mu pripisuje T.¹² Za svoje stavove po pitanju baltsko-slovenskog srodstva T. je bio kritikovan i od Ju. V. Otkupščikova,¹³ na čije kritike ovde dosta opširno odgovara (220–224). Sa druge strane, T. je na kijeviskom slavističkom skupu dobio podršku za svoje gledište o koncentričnoj lokalizaciji prasl. i ie. areala u Podunavlju. A. V. Desnickaja iznela je u diskusiji mišljenje da je lokalizacija ie. etnogenetske kolevke u Evropi osnovanija nego hipoteza o doseljenu Indoevropljana iz Prednje Azije, na koju su se nedavno sa novim argumentima vratili Ivanov i Gamkrelidze.

Od inostranih naučnika, T. je našao istaknutog oponenta u Jirgenu Udolfu, autoru konkurentske teorije o pradomovini Slovena u Galiciji, zasnovane prevashodno na hidronimijskim nalazima, čiji je metod T. izložio kritici. U posebnom radu pod naslovom „Da li su Sloveni došli iz Panonije?“¹⁴ Udolf osporava neke od T. pretpostavljene keltsko-slovenske i ilirsko-slovenske veze i naročito prisustvo slovenskog elementa u antičkoj onomastici panonskog prostora. Na sličan prigovor lajpciškog slaviste Ernsta Ajhlera (E. Eichler), da „u Podunavlju nema tipičnih praslovenskih hidronima“, T. odgovara da su u srednjem (mađarskom) Podunavlju prisutni najjednostavniji, a samim tim i najarhaičniji sl. nazivi za vode (Wasserwörter): *struga*, *bystrica*, *potok* kao i svi osnovni tvorbeni modeli sl. hidronimije: sufixalne izvedenice tipa *ščavica*, *turnava*; dvočlane složenice kao *konotopa* (230 d.).

Izvesne dodirne tačke postoje između Trubačovljeve teorije i jedne ništa manje smele hipoteze koja se pojavila istovremeno sa njom iz pera zapadnonemačkog slaviste H. Kunstmana (H. Kunstmann), koji od početka 80-tih godina pokušava nizom radova da dokaže da su istočni i zapadni Sloveni u svoja današnja staništa došli tek posle 800. godine sa nekadašnje vizantijske teritorije u jugoistočnoj Evropi, pošto su ih dva veka ranije onamo doveli Avari iz njihove prvobitne postojbine, negde u severnom pribrežju Crnog Mora.¹⁵ Za Trubačova Kunstman prosuđuje da on iz oštroumnih zapažanja izvodi pogrešnu koncepciju slovenske praпостојbine u Iliriji, dok je T. skeptičan prema Kunstmanovom tumačenju

¹² K rekonstrukcii drevnejšego sostoјanija praslavjanskogo. U: Slavjanskoe jazykoznanie str. 264–292.

¹³ Balto-slavjanskaja problema (leksičeskij material i metody issledovanija, u: Baltistica XXIV (1988) 1, str. 11 dd.

¹⁴ J. Udolph: „Kamen die Slaven aus Pannonien?“ u: Studia nad etnogenezą Słowian I, str. 167 dd.

¹⁵ Pored serije članaka objavljenih u minhenskom časopisu „Die Welt der Slaven“, up. još H. Kunstmann: „Beiträge zur Geschichte der Besiedlung Nord- und Mitteldeutschlands mit Balkanslawen“, München 1987 = Slavistisch- Beiträge Bd. 217.

velikog broja toponima, hidronima, horonima i etnonima na slovenskom severu kao prenetih u toj hipotetičnoj seohi na sever sa Balkana i iz Grčke. Na poglede bliske Trubačovljevoj koncepciji podunavske prapostojbine Slovena nailazimo kod pojedinih slovačkih naučnika, L. Nováka¹⁶ i u najnovije doba A. Avenariususa.¹⁷

Najveći odjek T. hipoteza kao da je imala kod arheologa, i to ne domaćih (up. npr. arheološke priloge u gore pomenutom zborniku o etnogenezi Slovena) već stranih. Polj. arheolog K. Godlovski odbacuje, doduše, T. tezu, ali pruža Trubačovu argument protiv poljskog autohtonizma, konstatujući odsustvo stanovništva u slivovima Odre i Visle pred dolazak Slovena onamo u VI v. n. e. (po njemu, sa istoka). Znatno veću podudarnost sa svojom koncepcijom južne, podunavske pradomovine Slovena T. nalazi u mišljenjima nekolicine drugih arheologa: Poljaka Hensela (W. Hensel), Nemca Hermana (J. Hermann) i Jugoslovena V. Trbuhovića. Naročito ističe sklonost jugoslovenskih naučnika sličnim idejama, od lingviste Milana Budimira koji je svojevremeno računao sa balkansko-dunavskim boravištima Praindoevropljana, preko istoričara J. Bačića do arheologa Sanje Zogović koja se izjasnila u prilog Trubačovljeve teze. Ja bih dodatno ukazao na knjigu Milice i Đorđa Jankovića „Sloveni u jugoslovenskom Podunavlju – arheologija“, Beograd 1990. Uostalom, T. relativizuje vrednost arheološke evidencije, citirajući mišljenje da „ni jedna arheološka kultura nije neprekidna“, tj. da su one smenjive, i da pojava praške kulture (VI v. n. e.) ne mora značiti nastanak sl. etnosa, već samo modu slabo profilisanih glinenih posuda. Stoga ga ne bespokojava odsustvo arheološkog kontinuiteta u srednjem Podunavlju (230 d.).

Sa istoriografske strane T., kao što smo rekli, nalazi potkrepu svojim idejama u radu američkog naučnika jugoslovenskog porekla Jakova Bačića,¹⁸ koji dovodi u sumnju Niderleovu interpretaciju verzije o poreklu Slovena kod anonimnog Ravenskog geografa, smatrane do sada jasnom indicijom njihove severne postojbine (97). No osobitu pažnju T. posvećuje radovima mađarskog istoričara I. Bobe. Slično kao što T., po sopstvenim rečima „izvrće naglavce“ problem slovenske prapostojbine, Boba preokreće istoriju Velike Moravske, prenoseći je iz porečja leve pritoke Dunava u današnjoj Češkoj u predele južno od Dunava oko Sirmija – današnje Sremske Mitrovice (239 dd.). T. na to nadovezuje refleksije, prvi put iznete još u jednom radu iz 1974. g., o sekundarnom karakteru teritorija označenih pridevom *veliki* tipa *Magna Graecia*, *Velika Rusija*, *Velika Poljska*, kao i o „podunavskoj endemičnosti“ ie. hidronima *Marus*, čiji prelaz u *Morava* ne bi trebalo shvatiti kao slavizaciju stranog imena, već bi u njemu pre valjalo videti kontinuitet ie. razvoja (245 d.).

Teorija poput Trubačovljeve nužno poprima (u današnje vreme, rekao bih, još više nego početkom osamdesetih kada je po prvi put formulisana) i vannaučne dimenzije. T. se oseća pobuđen da se odbrani od optužbi za „slavocentizam“ i „slavjanofilstvo“, ističući da je najveći neprijatelj nauke ravnodušnost (*besstrastie*), a ne ljubav prema predmetu, koja ne isključuje naučnu kritičnost; da, uostalom, ne

¹⁶ Vznik Slovanov a ich jazyka (Základy Etnogenézy Slovanov), Slavica Slovaca 19/1984, str. 219–232.

¹⁷ Rannie Slavjane v srednem Podunav'je: avtochtonnaja teorija v svete sovremennykh issledovanij. U: Slavjanovedenie 1993/2, str. 27–41.

¹⁸ The emergence of the Sklabenoi (Slavs), their arrival on the Balkan peninsula, and the role of the Avars in these events: revised concepts in a new perspective, Ann Arbor, Michigan, 1984.

može biti govora o „lažno shvaćenom patriotizmu“ kada jedan Rus smešta slovensku postojbinu tako daleko od Rusije (225).¹⁹

Na početku vlastitog osvrta na Trubačovljevu knjigu osećam potrebu da istaknem da problematika slovenske etnogeneze ima dva hronološka i istovremeno gnoseološka aspekta. Jedan je praistorijski i obuhvata vreme od pretpostavljenog raspada praindoevropske zajednice do prvih istorijskih vesti koje se uslovno mogu dovesti u vezu sa Praslovenima. Naše poznavanje tog aspekta slovenske prošlosti nužno je upućeno na lingvističku rekonstrukciju i nalaze arheologije. Drugi aspekt, antički, odgovara periodu od dobrih hiljadu godina, otprilike od V v. pre Hrista do VI v. n. e, iz koga raspoložemo nesigurnim istorijskim podacima narativne ili onomastičke prirode, čija je interpretacija u vezi sa problemom praslovenske postojbine nesigurna i sporna (spisak relevantnih autora počinje sa Herodotom a završava se Jordanom i Prokopijem, kroz čije spise Sloveni najzad stupaju na istorijsku pozornicu kao jasno izdiferenciran entitet). U izučavanju tog razdoblja slovenske prošlosti indoevropistička kombinatorika i arheološka evidencija ne gube svaku važnost, ali bivaju potisnute u drugi plan u korist historiografske i filološke analize raspoloživih izvora, uključujući onomastička istraživanja. Konceptija podunavske pradomovine Slovena može se zasebno razmatrati na obe hronološke ravni. Jedna je teza da su Protosloveni (ili kako god da označimo i zamislimo kariku koja povezuje potonje Praslovene sa njihovim indoevropskim precima) mogli u preistorijsko doba živeti u srednjem Podunavlju i napustiti ga pre početka antičkog razdoblja (koji za njih pada oko sredine 1. milenija pre Hr.) otselivši se na sever, da bi njihov potonji povratak na jug u V–VI n. e. veku bio, kako T. kaže, neka vrsta „rekonkviste“. Druga je teza o dvostrukom kontinuitetu tokom antičkog perioda koji pretpostavlja, sa jedne strane, neprekinuto prisustvo zaostataka slovenskog življa u srednjem Podunavlju i okolnim oblastima – očitovano kroz onovremenu onomastiku tog prostora, eventualno i kroz arheološke nalaze – a sa druge strane kontinuirano sećanje kod Slovena odseljenih na sever o svom podunavskom poreklu, odraženo u letopisnoj i folklornoj tradiciji. Dok je ova druga teza uslovljena verodostojnošću one prve, obratno to nije slučaj: podunavska postojbina Protoslovena u nekoj dalekoj praistoriji može se braniti i ako se dopusti diskontinuitet njihove prisutnosti na tim prostorima u međuvremenu do ponovne seobe na jug. Pomenimo konceptiju poljskog slaviste Nalepe koji, slično kao T., računa da je kolevka Indoevropljana bila negde oko srednjeg Dunava, da bi se odatle oko 4000. g. pre Hr. severni etnički kompleks, koji je pored Protoslovena i Protobalta činila još jedna treća, neodređena grupacija, sledeći povlačenje kopnenog leda, pomerio na sever, na teritoriju ograničenu porečjem Labe, pribrežjem Baltika i srednjoevropskim planinskim masivom, gde je usledila dalja etnogeneza Balta i Slovena.²⁰ Smatramo da je za ispravno prosuđivanje Trubačovljeve knjige neophodno jasno razgraničenje ovih dveju teza, koje, rekli smo, iziskuju različit metodološki pristup. S obzirom na objektivno stanje problema i subjektivne mogućnosti dolepotpisanog recenzenta, ovaj prikaz usredsređen je

¹⁹ Ovde T. u prvom redu odgovara na gore navedeni članak V. N. Toporova.

²⁰ J. Nalcpa: Miejsce uformowania się Prastowiańszczyzny, u: *Slavica Lundensia* 1/1973,

na drugi, antički aspekt autohtonosti Slovena u Podunavlju, što znači da smo se u razmatranju T. hipoteze ograničili na pretres istorijsko-filoloških i onomastičkih pitanja koja ona pokreće, unapred odustajući od svake arheološke diskusije i samo u par navrata, više uzgred, dotakavši zamršenu problematiku filijacije praslovenskog u indoevropskoj jezičkoj porodici i njegove hronološke raslojenosti.

Sredinom VI v., kada pišu Jordan i Prokopije, Sloveni su na levoj obali Dunava od njegovog srednjeg toka do ušća.²¹ U to doba ono što možemo nazvati slovenskim etnojezičkim kompleksom označava se trima imenima: *Venedi*, *Anti* i *Sloveni*, od kojih se u potonje vreme samo ovaj treći javlja kao njihovo samonazvanje.²² U dublju prošlost Slovene možemo proslediti prvenstveno preko ta tri makroetnonima, a onda i preko slovenskog jezičkog materijala - leksičkog i onomastičkog - u meri u kojoj se on dá identifikovati kod antičkih autora. Što se tiče navedena tri imena u književnim izvorima, valja zapaziti postupnost njihove pojave u vezi sa širenjem geografskih vidika klasičnog sveta. Izuzmemo li nesiguran pomen pribaltičkih „Eneta“ na tzv. ćilibarskom putu u V v. pre Hr. kod Herodota, za Venede/Venete u baltičkom primorju i na desnoj obali Visle, sa čijim slovenskim karakterom već možemo računati, Rimljani doznaju tek pošto su im se približili sa zapada preko svojih prvih prodora u Germaniju u I v. pre Hr. Drugi iskorak antičkog sveta prema Slovenima usledio je sa juga, Trajanovim osvajanjem Dakije na početku II v. st. e. Tim putem stečena nova znanja o etnogeografiji predela severno od Karpata dolaze do izražaja kod Klaudija Ptolemeja, u drugoj četvrti stoleća (127-148. n. e.). Kod njega nalazimo etnonime *Stauanoi* u evropskoj Sarmaciji i *Suobēnoi* u Skitiji, za koje se pomišlja da bi mogli biti u vezi sa potonjim samonazvanjem Slovena (od VI v. u grč. i lat. izvorima *Sklauēnoi*, *Sčlaveni*, *Sthlauēnoi*, *Silaveni*; od IX v. u domaćoj pismenosti *Slovēne*). Ova pretpostavka može se potkrepiti verovatnom emendacijom *Stauanoi* u *Syauanoi*, budući da se u grčkoj uncijali plitak ipsilon Y lako mogao zameniti za T. Analogan slučaj predaje glasa *v* iza *s* pred vokalom pomoću ipsilona imamo kod Ptolemeja u pisanju imena germanskog plemena *Syēboi* „Svēvi“. Imajući u vidu da se za praslovensko *o* pretpostavlja kratak glas između *ō* i *ā*, a za prasl. *ē* izgovor između *ē* i *ā*, iz zapisa *Suobēnoi* = *Syauanoi rekonstruiše se prasl. oblik *Svāvēnāi*, u tradicionalnoj rekonstrukciji *Svovēni*, koji je daljim

²¹ Da već tada ima njihovih enklava južno od Dunava na vizantijskom tlu, ne može se ustanoviti na osnovu imena Justinijanovih kastela kod Prokopija, kako su to verovali još Niderle, docnije naročito Georgiev i u poslednje vreme L. A. Gindin: K chronologii i karakteru slavjanizaciji Karpato-Balkanskog prostanstva (po lingvističeskim i filologičeskim dannym). II. Slavjanskije toponimy u Prokopija Kesarijskogo, u: *Ėtnogenez narodov Balkan i severnogo Pričernomor'ja*, Moskva 1984, str. 43-47). I ona imena sa „najslovenskijim“ prizvukom se pri pažljivijoj analizi i na osnovu identifikacije svojih današnjih refleksa očituju kao nešto sasvim drugo, tako npr. *Brāzista* nije *Vračišta* ili sl. (kakav bi to prasl. oblik uopšte bio?), već *Bračista* < *tio* > postaja na rukavcu reke (V. Morave): lat. *bracchium* > rum. *braț*, dan. *Bračin*. (v. Die Welt der Slaven XXXVI/1991, str. 104 d.); *Millāreka* nije *Mila Rēka*, već < *statio ad* > *milliarem XXI*, sa grčkom grafijom broja *ka*' (V. Beševliev: Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops Werk „De aedificiis“, Amsterdam 1970, str. 108).

²² Po strani ovde ostavljamo etnonime užeg značaja *Veleti*, *Srbi*, *Hrvati*, koji takođe imaju svoj kontinuitet iz antičkog doba, ali se čini da su tek sekundarno primenjeni na slovenska plemena.

razvojem (disimilacijom) *dvav*, up. *svoboda* > *sloboda*, i naslanjanjem završetka na sufiks etnika *-ĕne, -jane*) u narednim stolicima mogao dati *Slovĕne*. Ako su Ptolemejevi Svovĕni zaista docniji Sloveni, to ima važne implikacije i za etimologiju samog imena i za problem slovenske prapostojbine. Uzme li se da je *-l-* u *Slovĕne* disimilovano od prvobitnog *v*, padaju u vodu dosadašnja tumačenja ovog etnonima, uključujući i ono tradicionalno „razgovetno govoreći, slovesni“ pri kojem ostaje sam Trubačov (85, 90), a prvobitna struktura imena pre ukazuje na složenicu *Svo-vĕni*, gde bi prvi član bila najverovatnije povratna zamenica *sve-* (sa *e > o* ispred *v*), što bi se dalo uklopiti u T. opservacije o „izrazito antropocentričnoj i umnogome antropomorfnj slici sveta“ kod Praslovena, koju bi karakterisala dihotomija 'svoje' - 'ne svoje' i ideja o 'pripadnosti 'svome rodu' (210, 226).²³ Za našu temu važniji je, međutim, historijsko-geografski nalaz po kojem bi Stavani = Svovĕni spadali u one narode severne Evrope za koje je antički svet saznao tek pošto je, osnivanjem rimske provincije Dakije, proširio svoju severoistočnu granicu do prisojnih obronaka „Bastarnskih Alpa“, dan. šumovitih Karpata. Dok su Svovĕni svakako greškom pomereni daleko na istok u Skitiju, položaj Stavana između baltskih plemena i Alana nastanjenih severno od Crnog Mora odgovarao bi tradicionalnoj lokaciji Praslovena (Volinija, južno Polesje, lesostepa, v. Łowmiański u SSS 5/1975, 408 d.). Ovakva interpretacija može biti diskutabilna, no utisak je da se u knjizi s takvom temom i toga obima T. morao odrediti prema problemu Ptolemejevih Stavana/Svovĕna, bez obzira da li prihvata ili odbacuje njihovu vezu sa Slovenima.²⁴ Naš zaključak je da se u doba vrhunske rimske ekspanzije u I v. pre n. e. – II v. n. e. Prasloveni pojavljuju u vidokrugu antičkih autora na prostoru istočno od Germanije i severno od Dakije, a to znači, gledano iz srednjeg Podunavlja, s onu stranu Karpata.

Prelaskom Rimskog carstva u defanzivu na severoistočnim granicama od III v., historijsku dinamiku toga prostora diktiraju pokreti varvarskih plemena – najpre gotška seoba, a zatim i odsudno hunska najezda (kraj IV v.). Ubrzo pošto su fiksirani od strane Ptolemeja, Svovĕni su se morali naći na udaru Gota koji su se 150–200. selili sa donje Visle u severno pribrežje Crnog Mora preko praslovenske teritorije, pri čemu se deo njih tu trajno naselio (Jordanov *Oium*). Ako od VI veka ime *Sloveni* označava, na jednoj strani, stanovništvo velikog pojasa na levoj obali Dunava od srednjeg toka do ušća reke, a na drugoj strani imamo pleme istog imena (*Slovĕni* „Povesti vremennyĕ let“) u oblasti Novgoroda, oko jezera Iljmenj, takva distribucija etnonima objašnjava se najlakše pretpostavkom da su se pri upadu Gota posred njihovog plemenskog područja Svovĕni, potonji Sloveni, rascepili na dva dela, od kojih je jedan bio potisnut ka severu, na prvobitno finsko tle, a drugi se počeo pomerati na jug, da bi već pre kraja III v.

²³ Golab, op. cit. 75 d. takođe vidi u *Svobĕno* raniji oblik etnonima *Slovĕne* i dovodi ga u vezu sa korenom prisvojne zamenice, samo što rekonstruiše glasovni lik *Švobĕne*, uprkos kako docnijem obliku imena sa *-v-* tako i paralelnom zapisu *Stauanoi* (koji, kao i neki pre njega, popravlja u *Stlaanoi*).

²⁴ U jednom svom ranijem radu, dok se još držao tradicionalne koncepcije praslovenske postojbine, T. prihvata identifikaciju Stavani = Sloveni, smatrajući prvo ime iranskim prevodom drugog, u vezi sa avest. *stavana-* 'hvaljen, slavan' (VJa 1979/4, str. 41).

dosegao Dunav (v. niže). Današnji Slovenci i Slovaci, kao i mnogobrojne „Sklavinije“ i „Slavonije“ ranog srednjeg veka na Balkanu spomen su na nekadašnju opštu vrednost etnonima „Sloveni“ kao oznake prvoga talasa slovenske seobe preko Dunava, koji je položio osnovu južnoslovenskoj jezičkoj zajednici, bez obzira na docnije širenje plemenskih imena doseljenika drugog talasa, Hrvata i Srba, kao i inorodnih Bugara, srazmerno ekspanziji njihovih državnih tvorevina. Pritom je značajno da se po novim dijalektološkim istraživanjima na sveslovenskom planu govor iljmenških Slovena nizom vrlo starih crta odvaja od dijalekta susednih Kriviča, a vezuje upravo sa jezicima južnih Slovena.²⁵ Vezivanje etnonima *Slovēne* na severu i jugu za jedan određen, još praslovenski dijalekatski tip svedočanstvo je vremena kada on još nije imao opštu, „sveslovensku“ vrednost.

Kao terminus ante quem za pojavu Slovena u srednjem i donjem Podunavlju sme se uzeti III v. n. e., kada Tabula Peutingeriana beleži „venedske Sarmate“ (*Venadi Sarmate*) oko gornje Tise i Venede kod ušća Dunava. Premda zabeleženi pod germanskim nazivom za Slovene koji Jordan u VI v. ograničava na severozapadni deo slovenskog kompleksa,²⁶ ovi Venedi na levoj obali Dunava odgovaraju po položaju Jordanovim Sklavinima. Najjednostavnije je videti u njima potomke dveju iseljeničkih struja iniciranih krajem II v. n. e. gotskim upadom u samo jezgro praslovenske teritorije, od kojih se jedna preko Karpata spustila niz gornji tok Tise, a druga, verovatno niz Dnjestar, izbila na donji Dunav. Slovenstvo potiske grupacije čini se zajamčeno slovenskim rečima *medь* i *strava* potvrđenim stotinu godina pre Jordanova vremena, u doba hunskog vladara Atila, na području između Tise i Dunava, dok se za onu donjodunavsku može vezati jedan hipotetičan toponomastički nalaz kod Ptolemeja (što bi značilo da je njen dolazak na donji Dunav prethodio gotskom impulsu).²⁷ U metežna vremena započeta gotskom seobom, koja su svoj vrhunac imala u hunskoj najezdi (oko 375.), pojedina, verovatno sarmatska plemena: Anti, Srbi i Hrvati, ranije nastanjena u stepama severno od Kavkaza i oko Azovskog mora, sele se na zapad među Slovene, u koje će se vremenom utopiti, i stvaraju plemenske saveze koji su predstavljali glavne političke formacije na slovenskom prostoru do pojave Avara i obrazovanja Samove države.

Ovom sumarnom pregledu istorijskih izvora za rekonstrukciju slovenske istorije u prvih pet stoleća n. e. cilj je bio da se čitalac podseti na ona osnovna fakta na kojima se zasniva tradicionalna koncepcija zakarpatske postojbine Slovena u antičko doba pre velike seobe na jug. Činjenica da se oni na Dunavu pod svojim sadašnjim imenom javljaju tek u VI v., a pod imenom Venedi mogu se proslediti do u III v., ne sprečava T. da ih tu traži i u ranijem periodu. Načelno čemo se složiti sa T. da odsustvo makroetnonima *Sloveni* u srednjem Podunavlju u antičko doba ne treba automatski tumačiti odsustvom samih Slovena (9), no

²⁵ Ovim zaključkom Zaliznjak dopunjava Harbugajevljevu koncepciju dijalekatske raščlanjenosti praslovenskog jezika. Treba naglasiti da se Zaliznjakova studija zasniva na prvorazrednom materijalu: 680 zapisa na brezovoj kori nastalih u XI–XV v. na teritoriji Novgoroda, koji predstavljaju u hronološkom pogledu drugi po redu spomenik slovenske pismenosti, posle staroslovenskih tekstova, a u pogledu autentičnosti ove, s obzirom na njihov prevodni karakter, čak i prevazilaze (A. A. Zaliznjak: Drevnenovgorodskij dialekt i problemy dialektnog členenija pozdnego praslavjanskogo jazyka. U: Slavjanskoe jazykoznanie, str. 164–177).

²⁶ O poreklu ovog entonima v. niže.

²⁷ Podrobnije o ovim ranim jezičkim svedočanstvima slovenstva u Podunavlju v. dole.

ako se etnonimi *Venedi*, a verovatno i *Sloveni* u svom ranijem obliku *Syoveni*, pominju pre III v. na severu Evrope, to već nije puki argumentum e silentio, već pozitivan nalaz protiv njihove autohtonosti južno od Karpata.

T. kida tu nit kontinuiteta etničkih oznaka kojom se vodila tradicionalna koncepcija slovenske etnogeneze i vezuje Praslovene za antičke Panonce (126), pokušavajući da nađe onomastičke dokaze njihovog slovenstva. Time se on zapravo vraća na dokazni postupak autohtonističke škole XIX veka, zasnovan na identifikaciji Slovena sa ovim ili onim antičkim etnosom sa područja njihove docnije prisutnosti i na tumačenju (obično oskudne i fragmentarne) jezičke zaostavštine tog naroda iz slovenskih jezičkih sredstava (poistovećavanje Slovena sa Ilirima, Tračanima, Panoncima, Sarmatima...). Istini za volju, toponomastičke argumente koje T. delom oživljava i dopunjava koristili su već i oni pripadnici kritičke škole koji, kao Niderle, Slovene ne smatraju autohtonim u Panoniji i Dakiji, ali pomeraju njihovu pojavu tamo u prve vekove naše ere.

T. svoju pažnju usredsređuje na oblast oko Blatnog jezera, koju Moči na svojoj etničkoj karti antičke Panonije ostavlja neopredeljenom u okružju teritorija sa pretežno keltskom ili ilirskom onomastikom. T. pretpostavlja čak tri slovenska naziva za Blatno jezero, od kojih bi dva bila potvrđena u antici kao *lacus Pelso* i posredstvom etnonima *Oseriates*, dok bi treći, *Blato*, bio prevod ilirskog *Pannonia*. Istočnije, oblik imena reke Tise kod Plinija Starijeg (I v. n. e.), *Pathissus*, bio bi slovensko obrazovanje tipa *Po-dunav-~~vje~~* (doduše, od neslovenskog hidronima). To što se među ličnim imenima antičkih Panonaca ne daju ustanoviti slovenska sazvučja T. pokušava da relativizuje, po njemu, „nepostojanim karakterom slovenske antroponimije“, koji bi se u docnije doba na tlu Panonije očitovao kroz ime kneza *Pribina* od *prijëbina* 'vanbračni sin': slvnč. *prijebiš' isto* (za Pribinu se kaže da je bio „*filius ex alia coniuge*“, tj. sin od inoče: 38). Zauzvrat T. sa Kudrjavčevim nalazi jedan slovenski teonim na natpisu iz II–III v. iz Intercize u Donjoj Panoniji: *deo Dobrati*, dovodeći njegovo značenje u vezu sa imenom dedikanta *Eutices* (100). Treba, međutim, reći da upravo grčko ime i ropski status posvetioca ukazuju na istočno poreklo kako njega samog, tako i božanstva kome se obraća, tim pre što u staroj slovenskoj religiji ne nalazimo sličnu predstavu. Očito neslovenski karakter panonske antroponimije ne treba potcenjivati,²⁸ dok u imenu *Pribina*, s obzirom na sthrv. *Pribounias* kod Porfirogenita, treba videti *Pribyn-a*, hipokoristik od *Pribynëgv*, dakle, nasuprot T., sasvim regularan antroponim opšteslovenskog tipa.²⁹ Što se tiče toponimije, teza o autohtonosti Slovena u Podunavlju spotiče se već na prvom koraku o slovensko ime samog Dunava (*Dunav/Dunaj*), za koje, kako i sam Trubačov priznaje, nema spora ne samo da nije slovenskog porekla, već i da njegov izvorni – keltski ili iranski – oblik odražen u lat. *Dānuvius* Sloveni nisu preuzeli neposredno, već germanskim posredstvom (11d., 150).³⁰ Informacija o velikoj reci mogla im je preko Germana doći još dok su živeli daleko od nje, na severu, i poprimiti, kao

²⁸ Pored Močijeve knjige (A. Mócsy: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen, Budapest 1959), T. je mogao konsultovati rad R. Katičića: Zur Frage der keltischen und pannonischen Namengebiete im römischen Dalmatien, u: Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja 1, Sarajevo 1965, str. 53–76.

²⁹ Već izvršen prelaz *y > i* u IX v. predstavlja karakteristiku tamošnjeg slov. dijalekta, odraženu u svesl. oblicima *Rimv*, *križv*.

³⁰ Up. još V. N. Toporov u Balto-slavjanskic issledovanija 1982, Moskva 1983, str. 247 d.

i sve vesti o udaljenim i slabo poznatim predelima, „poetičan“ karakter, čime se dá objasniti folklorna popularnost „Dunaja“ kod istočnih Slovena, pre nego li sećanjem na fizičko prisustvo njihovih predaka na Dunavu, kako to T. tumači (11).³¹ Zamršen problem odnosa *Pathissus* : *Tisa* bolje se rešava ako se uzme da je od I v. n. e. do doba kada se prvi put javlja kraća forma (kod Priska, zatim kod Jordana) prvi slog ili otpao čisto fonetskim putem, nakon sinkope nenaglašenog vokala (tako Tomašek, Levental i Trombeti), ili da je dekomponovan po modelu *Po-tis-oje* > *Tisa* u jeziku tamošnjih Slovena, za koje znamo da ih je već oko 450, a verovatno još tokom prethodnog stoleća bilo u Potisju.³² Od tri slovenska naziva Blatnog jezera (koja bi označavala razne njegove delove: 128 nap.) realan je samo ovaj današnji koji je jedini potvrđen u slovenskoj upotrebi, no on nije zabeležen pre IX veka; antičko ime *Pelso* može biti samo – na indoevropskom planu – srodno, a ne i identično sa prasl. **pleso*; da se u osnovi etnonima *Oseriates* vidi prasl. *ezero*, smeta početni vokal.³³ „Par ilirsko-slovenske sukcesivnosti“ u kojem bi *Blatno grad*, *Balaton* prevodilo ilirski toponim **Pannona*,³⁴ za T. jedan od glavnih dokaza protiv teze o „poznoj slavizaciji Panonije“ (32, 128), daleko je od toga da bude izvestan, a ako i stoji, ne implicira direktan kontakt Slovena sa još neromanizovanim Ilirima: jedan karakterističan topografski termin mogao je preživeti romanizaciju ilirskih domorodaca i ući u lokalni latinski dijalekat, koji ga je zatim na izmaku antičkog doba prosledio Slovenima. Da je to verovatnije, svedoči oblik lat. prideva *pannōsus* sačuvan u imenu Rabine pritoke *Pándzsa*, u XIII v. zabeleženo *Pannosa* („fons sacer, qui vocatur caput Pannoniae, qui cum aliis fontibus facit rivulum . . . et vocatur Pannosa“.³⁵ Osnova *pann-* (gde je geminirano *n* izgleda bilo meko, nastalo od *ni*, (up. germanske oblike *i*–osnove kod koradikalnih reči) čini se da je bila rasprostranjena na širem prostoru srednjeg Podunavlja, up. ime jednog od rukavaca kojim se Tamiš uliva u Dunav kod dan.

³¹ Up. D. A. Mačinskij: „Dunaj“ ruskog folklora na fone vostočnoslavjanskoj istorii i mifologiji. U: Russkij Sever. Problemy etnografii i folklora, Leningrad 1981, str. 110–171. U osnovi ispravni pogledi Mačinskog nalaze značajne potvrde i dopune u južnoslovenskom folkloru; o tome posebno drugom prilikom.

³² V. M. Budimir u Glasnik Istoriskog društva, N. Sad II (1929) 1, str. 1–15.

³³ Rus. oblik *ozero* predstavlja mlađi dijalektizam. Ovde treba napomenuti da T. računa sa veoma ranom dijalekatskom raščlanjenošću praslavenskog jezika, videći u imenu antskog kralja *Boz* (375.) istočno-slovenski refleks *vož* od **vod-jo* 'vod', a u imenu pogrebnog obreda *strava* (450.) zapadnoslovenski razvoj iz *joz-trava*. Po mom mišljenju, *Boz*, ako već nije u vezi sa Busom „Slova o polku Igorevu“, najpre treba čitati *Bož(s)* i shvatiti kao hipokoristik na *-jo* tipa *Draž* <*Dorg+jo* : *Dorgo-slav*> od nekog imena složenog sa *bogz* (*Bogo-slavz*, *Bogo-mirz*), kakva se mogu očekivati kod snažnom iranskom uticaju izloženih Anta. Svodenje Jordanovog *strava* na *joz-trava* čini mi se podjednako anahrono kao i na *so-trava* (mada među slovenskim rečima koje T. u ÈSSJa 9/1983, str. 80 d. objedinjuje pod odrednicom *joz-trava* ima onih koje se svode na jedan i na drugi praoblik); *strava* je, međutim, očito nešto treće, možda poslovenjen oblik (sa umetanjem *t* u grupu *sr-*) iranskog (skitsko-sarmatskog) *srava*–'pomen' postverbalna od **srav-* 'pominjati, slaviti' up. avest. *sravaha*–i sl. *slava* od *slaviti*, kod Srba naziv praznika koji ima karakter pomena mrtvima (v. V. Čajkanović, Mit i religija u Srba, Bgd. 1973, str. 148, 263).

³⁴ T. se tu nadovezuje na staru Fasmerovu pretpostavku (v. Vasmer, Schriften II 893), da je ime zemlje *Pannonia*, koje bi prvobitno označavalo oblast oko Blatnog jezera, izvedeno od imena mesta **Pannona*, u vezi sa stprus. *pannean* 'močvara', gal. *ana* 'palus', got. *fani* 'blat', stvnem. *fenni* 'močvara' itd.

³⁵ J. Stanislav: Slovenský juh v stredoveku II, Turčiansky Sv. Martin 1948, str. 391; up. i L. Kiss: Földrajzi nevek etimológiái szótára, Budapest 1980, 498.

Pančeva *Ponjavica*, oko 1150. zabeleženo *Ponoucea* < *poñi*, *poñv+ica* < *paññ*— sa analognim razvitkom meke geminate kao u *bvči*, *bvčvve* od vlat. < *butša < *butija*, zatim stsrp. *nyšv+vsk*— (kraj XII v.) *Naišš— < *Naissus*, kao ime reke *Nyši, *Nyšvve* takođe preobličeno prema sl. hidronimskom suf. *-ava* u *Nišava* (od XIV v.).³⁶ Up. još u Moravskoj kod Brna reku *Ponava* (od XIV v.), čije ime Švarc³⁷ izvodi iz nem. *fani* 'blato', no Šramek ga smatra slovenskim od *po-naviti* 'oslabiti'.³⁸ Za teoriju o Praslovenima na tlu Panonije od odsudnog je značaja ipak očito neslovenski karakter kako ove, tako i drugih toponomastičkih osnova karakterističnih za panonski prostor, koje sa druge strane nalaze analogije na užem ilirskom području:

— *barb*— u *Metu-barbis* Plin. NH, „ostrvo u Savi“, doslovce: 'među močva-rama', up. *Barbanna*, otoka Skadarskog jezera („Blata“), grč. *bórboros* 'blato'.³⁹

— *murs*— u *Mursa*, antičko ime Osijeka, ant. *Marsonia* > *Mrsunja* (XIII v.), l. pritoka Save kod Slav. Broda, Jordanov *lacus Mursianus*, ant. *Mursella* > *Marcal*, reka koja izvire iz Blatnog jezera i utiče u Rabu, up. ngrč. (u Epiru) *moürsa* 'jama'.⁴⁰

— *ulk*— u ant. *Ulca* (palus, fluvius) > sh. *Vuka*, l. prit. Dunava, ver. i u imenu pritoke Nežiderskog jezera *Vulka* (XIV v.), up. na ilirskoj obali ant. *Ulcinium* > stsrp. *Leciñb*, dan. *Ulcinj*.⁴¹

— *Bütua*, ime ant. grada u ilirskom primorju > stsrp. *Bytu*, danas *Budva*, up. možda ime rečice u srp. Posavlju *Bitva* (od XIV v.) i potok u Bakonjskoj šumi u Mađarskoj *Bitva* (1240. *Bitua*).

Pri krajnjoj ošudnosti panonskih lingvističkih ostataka, navedene karakteristične lekseme u dovoljnoj meri svedoče da Tacitova „lingua Pannonica“ nije bila slovenski, već najverovatnije ilirski idiom, što se slaže i sa antičkim gledanjem na Panonce kao na Ilire u širem smislu. Problem razgraničenja između slovenskog i ilirskog onomastikona kod T. se prenosi i na sever Evrope. Reč je o hipotetičnim Ilirima na docnijem zapadnoslovenskom tlu, koji se vezuju ili čak poistovećuju ih sa prvobitnim Venetima pre njihove jezičke asimilacije od strane Praslovena (23 d., 104 d., 149). Dokazi njihovog prisustva su takođe toponomastičkog karaktera, napr. polj. *Srēm* < sh. *Srēm* < ant. *Sirmium*, polj. *Mroga*, češ. *Mraha* : ant. *Margus* 'Velika Morava', slvč. *Dukla*, prevoj na Karpatima : sh. *Duklja* < ant. *Doclea*, češ. *Doksy* : ilir. *dāxa* 'more', stpolj. *Licicaviki*, ime plemena : *Liccavius*, često lično ime kod antičkih Panonaca. Treba reći da dobar deo navedenih imena sa slovenskog severa pokazuje glasovni lik nespojiv sa pretpostavkom istog supstrata na tom tlu kao na jugu: *Srēm* nije svodljivo na izvorni oblik ant. toponima *Sirmium*, već na njegov poznoantički, vulgarnolatinski oblik *Sermium*, od koga neposredno polazi i sh. odraz *Srēm*; takođe lat. *Margus* nije

³⁶ V. A. Loma: Jezička prošlost jugoistočne Srbije u svetlu toponomastike, rad pred izlaskom iz štampe u zborniku skupa „Govori jugoistočne Srbije“, Niš, juna 1992.

³⁷ E. Schwarz: Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle, München/Berlin 1931, 56.

³⁸ L. Hosák/R. Šramek: Místní jména na Moravě a ve Slezsku II, Praha 1980, str. 282.

³⁹ Kako se sh. *Bòjana*, alb. *Bunë* izvodi iz *Barbanna* preko oblika sa zamuklim *-r-*, potvrđenog *Babenna*, up. još „paludes... que *Babana* nominatur“ na Žitnom ostrvu u Mađarskoj (Stanislav, op. cit. I 13; v. A. Loma: Sloveni i Albanci do XII veka u svetlu toponomastike. U: Stanovništvo slovenskog porijekla u Albaniji, Titograd 1991, str. 305).

⁴⁰ Vasmer, *Schriften*... II 891.

⁴¹ A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier II*, Wien 1959, str. 120.

izvorni oblik predrimskog imena Velike Morave, već *Bárgos* (Strabon, pored *Márgos*), još ranije *Bróngos* (Herodot); odraz *o* > sl. *u* u *Doclea* > *Duklja* pretpostavlja vlat. duženje i zatvaranje vokala pod naglaskom, up. u blizini *Medeōn* > *Medur*; zaključak je da se ove eventualne veze mogu interpretirati samo u smislu prenosa imena sa juga na sever u poznoantičko ili ranosrednjovekovno doba, otpr. u smislu gore pomenute Kunstmanove hipoteze,⁴² no možda upoređena imena i nemaju ništa zajedničko: *Srem* se ubedljivije poredi sa lit. *Sermas*, za *Mroga*, *Mraha* sam T. predlaže slovensku etimologiju (244).⁴³ Ime plemena *Licicaviki*, hapax kod Widukinda III 66, moglo bi po mom osećanju najpre biti koruptela od *Licici a* <ut> *Vi* <l>ki tj. Ljutići ili Vilci (narodnom etimologijom: Wilki 'vuci'), što su, kao što je poznato, dva naziva istog slovenskog plemena (plemenskog saveza) u Polabliju.⁴⁴ Da su slovensko pleme *Milingi* na Peloponezu, a takođe *Silingi* 'Šlezani' ilirsko-venetskog porekla (234), pretpostavka je koja zbunjuje s obzirom na očito germanski sufiks oba etnonima, dok se polj. toponim *Mładz*, saglasno Birnbaumu a uprkos Trubačovu l. c., može najpre uzeti za indiciju severnoevropskog ishodišta peloponeskih *Milinga*, kao i ime *Obodrita*, o kojem v. niže.⁴⁵

Ako antička onomastika Panonije, ilirska ili ne, pokazuje jasno neslovenski karakter, sa nešto drugačijom situacijom suočavamo se u Dakiji. U tamošnjoj antičkoj toponimiji ima oblika kod kojih je već teže isključiti mogućnost slovenskog porekla, kao nazivi reka *T(s)ierna* > dan. *Černa* (39 d.) ili *Bersovia* > *Birzava*.⁴⁶ Pada u oči i ukrštanje nekih tvorbenih tipova, tako suf. *-usa* u nazivu kod Plinija *Morimarus* 'mortuum mare', koji T. najpre (1982.) prosuđuje kao prasl. *mor'e mvrše* (40), no dve godine docnije se opredeljuje za njegovu dačku pripadnost zbog morfološke paralele *Sarmizeget-usa* (84), ili suf. *-isjo-* u *Maris(ia)* > sl. *Morišb*, *Tibisia* poslovenjeno u *Tbm-išb* (39); up. ime grada na „čilibarskom putu“ kod Ptolemeja (II v. n. e.) *Kalisia* > dan. *Kalisz* u Poljskoj, gde se kao osnova nameće prasl. *kab* 'blato'.⁴⁷ Fenomen je objašnjiv ako Karpate ne shvatimo kao neprelaznu granicu, već pretpostavimo infiltracije preko njih u oba smera koje su dovodile do izvesnog mešanja Dačana sa

⁴² Up. Kunstmann u *Die Welt der Slaven* 34/1989, str. 70 dd.

⁴³ Up. Udolph u *Studia*. . . I 171; isti posebno o *Dukla* u *Beiträge zur Namenforschung* 23/1988, str. 84 dd.

⁴⁴ Identifikaciju *Licicavika* sa Ljutićima G. Labuda SSS 3/1967, 56 odbacuje, jer se u kontekstu radi o podanicima Mješka I, dok su Ljutići = Vilci (Veleti) bili u ratu 963-6. na strani Mješkova protivnika, saškog komesa Vihmana; no ne treba isključiti da je pogrešan zapis imena prerastao u faktički nesporazum.

⁴⁵ Što se tiče uvrežene pretpostavke o ilirskom karakteru Veneta, ona ne nalazi potvrde u jezičkoj zaostavštini antičkih stanovnika severnoitalske Venetije, dok je za severne Venete/Venede pitanje da li se radi o njima srodnom plemenu koje se tokom vremena poslovenilo, ili su ta dva plemenska naziva uprkos sličnosti različitog porekla. U ovom drugom slučaju smelo bi se pretpostaviti da su svoj naziv za Slovence *Wenden* < *Venedi* ili *Venadi* Germani preuzeli od iranskih Skita ili Sarmata, koji su, budući stanovnici stepa i nomadi par excellence, svoje susede nastanjene u šumskom pojasu mogli u opreci prema sebi najpre označiti kao „stanovnike šuma“, up. indoiran. *van-*, *vana-* 'drvo, šuma', ili je čak skitsko-sarmatsko **van-wed-/*vænād-* = stind. *van-ād-* RV II 4, 5 (o bogu ognja Agniju) 'drvojed': posredi bi bio podrugljiv nadimak, up. češke ojkonime *Dřevojedy*, *Dřevohrizy*, a sa druge strane skitsko-sarmatske etnonime tipa *Torekk-đđai* 'oni koji se hrane sirom', *Am-đđ-okoi* 'oni koji jedu sirovo (meso)' (V. I. Abaev: Skitsko-sarmatskie narečija, u: *Osnovy iranskogo jazykoznanija. Drevneiranskije jazyki*, Moskva 1979, 277).

⁴⁶ Po T. 84 od *berzov* 'brezov', up. međutim *Borzaua* 1299, dan. *Borzópatak* u Mađarskoj, od *brz*, Stanislav op. cit. II 71.

⁴⁷ Up. G. Schramm u *Beiträge zur Namenforschung* 19 (1984) 1, str. 74 dd.

Praslovenima; no on bi bar delom mogao ići i na račun izvesne iskonske bliskosti između praslovenskog i izumrlog dačkog jezika, slične onoj koja se, prvenstveno zahvaljujući istraživanjima I. Duridanova, čini ustanovljena za (tračko-)dački i baltski. Do nas je došlo malo dačkog jezičkog materijala za poređenje, no utoliko je značajnije da među dačkim nazivima rastinja kod Dioskurida pored takvih koji nalaze jedinstvene paralele u baltskom arealu (npr. *kinouboila* 'Bryonia alba' = lit. *šūn-obuolas*, dosl. : „pseća jabuka“) ima i jedan koji predstavlja ekskluzivnu slovensko-dačku izoleksu: *diésēma* 'Verbascum' = prasl. *divizma*. U jednom radu, koji je pročitao na prvom jugoslovenskom skupu o etimologiji u Zagrebu 1987. i predat za štampu u njegovom zborniku, obrazlažem primarnost oblika *divizma* u odnosu na *divizna* i svodim zajednički dačko-slovenski fitonim na praje. leksemsku vezu teonima „nebo“ i „zemlja“ (protosl. *div-dju-* u *dus-dju > dvžd'v + zomb* pored *zemb*; trač. *dia-* u teofornim antroponimima kao *Dia-gēnis* = grč. *Dio-gēnēs + sem-* u teonimu *Semēlē*). U osnovi bi bila predstava božanskog para, izražena kroz dvandva-složenicu poput vedске *dyāvā-ṣṣāmā*, a posredno odražena u grčkom paru *Zeus Chthónios* + Demetra, kao boginja Zemlje; stari Indijci su ovaj par prizivali pri prvom prolećnom oranju, upravo kao i stari Grci Zeusa Htonija i Demetru (Hes. Opera 463). Ova vedsko-grčka paralela očituje agrarni karakter ie. kulta Neba i Zemlje, koji je kulminirao u obredu njihove sveštene svadbe (*hierōs gámos*) vezanom za prolećni praznik kada je trebalo obezbediti povoljno dejstvo nebeskih prilika na zemaljske useve. Taj praznik se do novijih vremena održao kod Slovena u raznim vidovima. Tako srpska dodola obavijena zelenilom očitao predstavlja Zemlju; u jednoj pesmi njoj iz oblaka pada (venčani) prsten, kao simbol bračne veze s Nebom koja će obezbediti plodotvornu kišu. U istom smislu tumače se i obredne povorke tipa „kraljica“ (M. Eliade). Biljka 'Verbascum' ponela je kod Slovena i Dačana ime po prazniku koji je padao u doba kada ona cveta (u to doba su u Srbiji išle „kraljice“), up. brojne nazive biljaka po hrišćanskim praznicima uz koje cvetaju: *veligdanče, durdevak, ivančica* itd.⁴⁸ Zadržali smo se toliko na ovoj slovensko-dačkoj izoglosi zato što ona znači više od pukog jezičkog fakta, svedočeci o jednom zajedničkom religijskom sloju koji ima jasne opšteindoevropske korene a prethodi iranskom uticaju na slovensku religiju. T. se u drugom delu knjige, koji predstavlja studiju za sebe i iziskivao bi poseban prikaz, poduhvata, uglavnom na osnovu leksikografskih nalaza, rekonstrukcije praslovenske kulture, polažući mnogo na ideju o „dijalekatskoj“ raščlanjenosti ie. kulturnog areala, pri čemu bi se u razvoju ie. religijskih predstava razlikovala dva stadija: jedan ilustrovan latinsko-slovenskom izoleksom *favēre* : *govēti* koji bi karakterisalo čutljivo poštovanje nepersonifikovanog božanskog principa, i drugi, mladi, gde preovlađuje prizivanje (stind. *hāvate*) već izdiferenciranih božanstava (184 dd.). Slovenska religija je po T. bila na ovom prvom stadiju pre iranskog uticaja. On se ne izjašnjava da li i važan termin *žrti* 'prinostiti žrtvu' = lit. *girti* 'hvaliti, slaviti', kod kojeg imamo semasiološki momenat glasnog obraćanja božanstvu, smatra pozajmljenim iz iranskog, (gde se, međutim, ne javlja osnova *gir-*, up. av. *gar-*, *gar-* 'pozdravljati' prema stind. *gar-gir-ḡur-* 'slaviti, hvaliti', av. *gar-'hvalospev (božanstvu)* = stind. *gír-* 'isto'). Moj je utisak da T. suviše jednos-

⁴⁸ Dužina prvog slova u *divizma* ukazuje na vrddhi-obrazovanje kakvo srećemo u složenom prasl. fitonimu *gar-ḡz'v* 'govedi jezik', ver. i u *agnēdb* pored strus. *ognjadie* : *ogni-ḡdb* 'drvo za potpalu', up. ved. *agnīdh-lagnim-indhā* 'sveštenik koji pali (*indh-*) ogranj (*agnī-*), pridev odatle *ḡnīdh-ra-*.

trano pristupa kompleksnom problemu prethrišćanske duhovnosti starih Slovena, oslanjajući se samo na neveliki izbor jezičkih fakata i na sudove H. Lovmnjanskog – čiji pokušaj sinteze, zasnovan na solidnom poznavanju primarnih izvora, pomalo pati od hiperkriticizma⁴⁹ – a prenebregavajući moderna semiotička istraživanja, pre svega V. N. Toporova i V. V. Ivanova, koja su, bez obzira na svoju diskutabilnost u detaljima, značila kvalitativan pomak u rekonstrukciji ne samo slovenske religije.⁵⁰ No i da ostanemo pri leksici, paralelna upotreba prasl. sintagmi *bělvjъ dnъ i **bělvjъ bogъ*⁵¹ u istim obrtima tipa sh. „ne videti beloga dana = ne videti beloga boga“ možda najbolje odslikava onu slojevitost slovenskog paganstva na kojoj T. insistira, s tim što je tu iranizam *bogъ* 'deus' zamenio reč *dnъ* očito u njenom nekadašnjem teonimskom značenju, isto kao što su i na iranskom terenu stare reči za 'boga' i 'nebo' od korena *div-*: *daiva-*, *dyau-* potisnute u korist termina *baga-* odn. *nabah-*. Heteroklitni teonim protosl. *div-*/*din-*,⁵² odražen u *dvždъ*, *dnъ* i, verovatno, *divizma*, predstavlja odraz praindoevropskog imena boga (dnevnog) Neba i svedoči o tome da se kod Slovena dobro čuvala zajednička osnovica indoevropske religije pre nego što je pretrpela transformaciju pod uplivom iranskih Skita i Sarmata. Zanimljivo je konstatovati na toj, dubljoj ravni, drevne slovensko-dačke veze. Pored imena biljke 'Verbascum' ukazali bismo i na getski teonim (*Ge*)*belézin* Hdt. IV 94 koji bi, ako se pođe od kraće rukopisne varijante *Belézin* = *Beleis-din*, mogao predstavljati dosta tačan ekvivalent praslavenskom spoju *bělvjъ dnъ 'beli, tj. svetli bog neba'. Bilo bi svakako preterano ako bismo na osnovu ovih nekoliko usamljenih i neizvesnih nalaza postavili hipotezu o (balto-)slovenstvu Dačana kao protivtežu Trubačovljevoj teoriji o praslavenskom karakteru Panonaca: naša oskudna znanja o dačkom mnogo pre ukazuju da je to bio poseban indoevropski dijalekat, najbliže srodan tračkom, i najveći deo tračko-dačkih jezičkih relikata ne može se tumačiti iz slovenskog ili baltskog. Ipak ne bih želeo da ova digresija proizvede samo negativan efekat, u tom smislu što bi se veliki značaj koji T. pridaje nekolikim slovensko-panonskim sazvučjima relativizovao demonstriranjem mogućnosti da se nešto slično (tj. : podjednako neizvesno) nađe i na drugoj strani. Ono pozitivno što bih izveo iz dačkog ekskursa je, da pri traženju – neću reći prapostojbine, već područja rane ekspanzije Slovena – težište pažnje valja pomeriti sa srednjeg na donji Dunav. Kad T. konstatuje da Sloveni nisu poznavali donji Dunav, jer kod njih nema traga imenima njegova donjeg toka *Istros* i *Matoas*, to rezonovanje može se izokrenuti u smislu da oni nisu mogli od ranog vremena poznavati srednji Dunav, budući da za njega nisu imali svoj naziv, već su ga pozajmili od Germana, ali da nije isključeno da su pre toga posedovali drugu, svoju ili bar ranije pozajmljenu oznaku donjeg toka reke, pa je napustili u korist ove nove pozajmice u doba kada se njihov interes počeo pomerati prema srednjem Podunavlju. Pre svega mislim na ime *Istros* koje se svodi na ie. *is̥tros* i pokazuje umetnuto -t- u grupu *sr*, crta koja je zajednička tračkom i slovenskom; problematičan ostaje odnos prema tom imenu Dunava ruskog hidronima *Istra* na nekoliko mesta, koji se smatra baltskim supstratom i poredi istovremeno sa

49 H. Lowmniański: *Religia Słowian i jej upadek* (w. VI-XII), Warszawa 1979.

50 Klasično delo dvojice autora je *Issledovanija v oblasti slavjanskich drevnostej*, Moskva 1974.

51 V. Słownik prasłowiański 1/1974, str. 238 d.

52 Za heteroklasiu kod ove ie. reči v. J. Nehring u *Language* 16 (1940) 1, str. 2 dd.

lit. *Istrà* i *Eisrà*.⁵³ Ptolemej nešto pre sredine II v. n. e. navodi za jedan od rukavaca dunavskog ušća, koji se grčki zvao *Psilòn stóma* 'golo ušće' i drugo ime *Thiágola* (III 10, 2), gde je, s obzirom na značenje grčkog naziva, teško ne videti u drugom delu sl. pridev *gola*, dok bi prednji, koji se takođe završava na *-a*, bio apelativ u značenju 'ušća', ver. protoslovenski oblik apelativa *šoja* 'šija'.⁵⁴ Za metaforu up. rus. *gorlo* 'ušće (potoka ili reke)' i hidronim *Šejka* rasprostranjen na starom slovenskom zemljištu u srednjem Podnjeprovlju,⁵⁵ možda i sh. glagol *šijati* u značenju skretanja rečnog toka.⁵⁶ Inverzian redosled *šija Gola* uslovljen je time što se više susednih istoimenih objekata: „šija“, tj. rukavaca dunavskog ušća diferencira posebnim imenima; up. sh. složenicu *gološija* 'golog vrata'.⁵⁷ Nije isključeno da iza ovakvog nazvanja stoji stara slovenska predstava o Dunavu kao (mnogoglavom) zmaju.⁵⁸

Interesantno je da jedna znatna reka u levom slivu donjeg Dunava već 592. nosi slovensko ime, koje Simokata predaje u nešto iskvarenom obliku *Hēlibaktá*; Anastasije Bibliotekar ima *Helicia*, te se izvorni zapis može rekonstruisati kao *Hēlibaktá* = *Jalovik'a*, dan. *Jalomiņa*. Tu, dakle, imamo inače rasprostranjen slovenski hidronim *Jalovica* u veoma arhaičnom glasovnom vidu, kada meko *k* iza *i* još nije prešlo po trećoj palatalizaciji u *c*. Nasuprot tome, iza

⁵³ Vasmer, *Schriften*. . . I 234.

⁵⁴ Pod pretpostavkom da je međufaza prelaza *x > š* po prvoj palatalizaciji bilo *šš-po analogiji prema *g > dž > ž* i *k > š* = *č*. Inače je *thi, ti* normalna starogrčka predaja za inojezično *tš*-, npr. u pisanju iranskih imena sa *š*).

⁵⁵ Vasmer, *Schriften*. . . II 772.

⁵⁶ Up. Rečnik SAN 6, 214 d.

⁵⁷ Ovakva etimologija, koja pretpostavlja prasl. *ō* još u II v. n. e., može sablazniti one koji smatraju da je prasl. jezik izjednačio ie. *ō* i *ā* u korist *ā*, koje je tek docnije u svim slovenskim jezicima prešlo u *ō*; meni je već iz teoretskih razloga verovatnije da smo od početka imali (donekle) labijalizovan refleks, jedno otvoreno *ō* (odn. *kratko ā*), jer se tako najbolje objašnjava asimilacija *ev > ov* zajednička prasl. *novu*, lit. *naūjas* i lat. *novus* <*neuyós* (up. P. Arumaa, *Uralvische Grammatik I*, Heidelberg 1964, str. 68 d. i 74 d. i gore *Suobēnoī* pored *Syauanoī* = *Svovēni* takođe već kod Ptolemeja). T. se prema problemu prasl. *ō* ili *ā* ne izjašnjava, premda njegove slovenske etimologije imena *Morimarusa* i *Dobrotes* (v. gore) podrazumevaju *ō* ili *ā* za prve vekove nove ere (naprotiv, na str. 17 u ruskom 'akanju' on vidi ne samo prasl. *ō* nego i praindoevropsku tendenciju). Uz pretpostavku prasl. *ō* možemo se spustiti sve do V v. pre n. ere, do famoznih Herodotovih Neura, za koje se uglavnom uzima da su Praslaveni ili Prabalti, dok T. u njima vidi keltsko pleme, pozivajući se na oblik *Neryii* kod Amijana Marcelina, na keltski etnonim *Volcae* u vezi sa godišnjim probracanjem Neura u vukove i na opis Neura na oklopu zaštićenom konju kod Propercija Eleg. IV 3, 7-8, budući da su Kelti bili iskusni metalurzi i kovači; no Marcelin je odveć pozan pisac da bi se oblik imena koji on daje smeo uzeti za izvorni (uprkos ne samo T., nego i Golombu op. cit. 75, koji takođe na njemu gradi svoju slovensku etimologiju ovog etnonima), ime *Volcae* nema veze sa vucima, dok običaj zaštite konja oklopu nije uopšte potvrđen kod Kelta, ali je veoma karakterističan za Properciju savremene i Neurima geografski sasvim bliske Sarmate. Imajući u vidu da diftong *eu* u jonskim govorima pontskih gradova može biti refleks grupe *eo* (up. toponim na Krimu *Theudostia* <*Theodostia*), *Neurof* se da shvatiti kao grčki refleks slovenskog etnonima *Neori* 'oni koji ne oru, ne obrađuju zemlju; nomadi', što se slaže sa „skitskim“ načinom života koji Herodot IV 105 pripisuje Neurima, odraženim u njihovoj seobi u zemlju Budina (id. ib.), a verovatna se čini opozicija u nazivima dva susedna plemena Neura „ne-orača“ i „Skita orača“ (*Skýthai arótēres*. : Hdt. IV 17-18). Na taj način imali bismo jednu po morfološkim (negacija *ne-*) i fonološkim (*ō* < ie. *ā*) karakteristikama nesumnjivo prasl. reč potvrđenu još pre 2500. godina; krajem XIV v. podudarna složenica ponavlja se na starosrpskom tlu kao ojkonom *Neori* (Ravanička povelja, negde u porečju Velike Morave).

⁵⁸ Za prisnu vezu folklornog Dunaja sa zmajolikim demonom (Volosom?) up. Mačinskij, op. cit. 127 dd.

najranijeg zapisa jednog pouzdano slovenskog imena na tlu Panonije, *Bustricius* kod Ravenskog Geografa, izgleda da stoji već palatalizovan oblik *Bystrica*. U pitanju je anonimni autor koji se datira u VII–VIII v., i ako na osnovu drugih gore iznetih pokazatelja smemo računati sa slovenskim prisustvom u srednjem Podunavlju još od III v., onda T. insistirajući na slovenskom karakteru imena reke *Bustricius* (79, 99) kuca na otvorena vrata. U nedostatku ranijih nalaza takve vrste, malo znači Trubačovljevo pozivanje na bogatstvo i arhaičnost slovenske toponimije u Mađarskoj (39, 128 d.): stari slovenski hidrografski i topografski apelativi, na koje on tamo ukazuje, bili su u upotrebi i dugo nakon raspada praslovenskog jedinstva i slovenskog raseljenja, tako da se u ništa manjoj količini mogu naći i u drugim slovenskim oblastima, uključujući one koje su najpoznije slavizirane, kao što je Balkansko poluostrvo. Da stvar po T. tezu bude još gora, među tim starim slovenskim toponimima u srednjem Podunavlju i južnije, na celom Balkanu ima takvih, koji predstavljaju jasne uspomene na doseljenje tamošnjih Slovena sa evropskog severa. Jedno od njih je etnonim *Obodriti*, koji se javlja i u Pribaltiku i na srednjem Dunavu, a kako nosi u sebi ime pritoke Baltičkog mora Odre, izlazi da je južnim, podunavskim Obodritimaishodište moralo biti na severu. No T. na str. 129 d. napušta tradicionalnu etimologiju *Obodriti* *ob-odr-iti 'koji žive s obe strane Odre', pozivajući se na činjenicu da su zapadnoslovenski Obodriti živeli ne na Odri, već na donjoj Labi i izražavajući sumnju da bi taj oblik bio izveden od **obod'ane/obod'rene* (955. *Abatareni*). Kako pak za južne Obodrite, locirane na levoj obali Dunava u Dakiji u susedstvu Bugara, franački izvor napominje da se oni zovu još *Praedenecenti*, T. na osnovu ovog drugog, očito latinskog imena, koje shvata kao 'razbojnici', tumači ono prvo, slovensko, kao nomen agentis od **ob(ʋ)derti/ob(ʋ)dbrati* 'opljačkati'. Meni je mnogo verovatnija pretpostavka da u *Praedenecenti* nemamo autonomnu vulgarnolatinšku formaciju na osnovu lat. sintagme *praedae necantes* 'oni koji ubijaju radi plena', već da je to sekundarno preosmišljenje drugog slovenskog imena Obodrita *Pridunajci*, nastalo u ustima romanskog starosedelačkog življa u Podunavlju koji ih je – svakako ne bez razloga – doživljavao kao razbojnike. Što se tiče imena „Obodriti“, ja bih ga, već i zbog *Ostabtzezi* Bavorskog Geografa, čitao *Obodritji* i ne bih sporio da je to morfološka varijanta od *Obod'ane*, jer se kod zapadnoslovenskih plemenskih imena datih po mestu stanovanja sreću analogne dublete, npr. *Leđ'ane* : *Leđitji*. I (severo)zapadni i (jugo)istočni Obodriti svakako su prvobitno bili isto pleme nastanjeno oko Odre, pa su se jedni odatle pre kraja VIII v. pomerili nešto zapadnije, u skladu sa opštom tendencijom kretanja zapadnoslovenskih plemena od II do VII v. n. e. (koja se, recimo, očituje u poređenju lokacije Ptolemejevih Velta s onu stranu Visle sa ranosrednjovekovnim staništima Veleta), a drugi se preselili u antičku Dakiju, na levu obalu Dunava, zadržavši staro ime *Ob-odr-itji* kao spomen na svoju nekadašnju postojbinu i dodavši mu novo *Pri-dunaj-oci po reci uz koju su se nastanili; ta seoba padala bi pre VI veka ako Pridunajce = Obodrite poistovetimo sa Pseudo-Cezarijevim Danuvijima. T. se ranije i sam držao ovakve lingvističke i istorijsko-geografske interpretacije etnonima *Obodriti*,⁵⁹ koja je ne samo duboko uvrežena i široko prihvaćena, nego zaista najjednostavnija i najlogičnija, i ne

⁵⁹ VJa 1974/6, str. 55, 57, 58, 59, 64.

moгу se oteti utisku da ju je napustio samo zato što je uvideo da je ona teško pomirljiva sa tezom o podunavskoj postojbini Slovena na koju je u međuvremenu došao. Ako jedno slovensko pleme koje se u IX, a možda već u VI veku pominje na levoj obali Dunava nosi u svome imenu nedvosmislen spomen na pribaltičko poreklo, onda to mora imati značaja za opšti problem slovenske postojbine.⁶⁰

U završnom, novonapisanom poglavlju T. se zadržava na problemu hidronima *Morava*. Ime češke Morave svodi se, kao što je poznato, na antički hidronim *Marus*, i to, kako se obično uzima, preko proširenog germanskog oblika *Marah(w)a*, čiji primarnost u odnosu na slovenski T. međutim osporava, prosuđujući da u sl. *Morava* ne bi trebalo videti slavizaciju stranog hidronima, koliko sukcesivnost ie. razvoja (246). Isti ie. naziv *Marus* – koji bi bio endemičan za Podunavlje (245) – T. pretpostavlja u osnovi antičkog imena Velike Morave u dan. Srbiji *Margus*, koje bi odatle bilo izvedeno sufikslnim proširenjem (243). Potvrdu za to nalazi u obliku *Marua* kod Paulina iz Akvileje (799.), ne prihvatajući Šramovo mišljenje⁶¹ da su Sloveni na Balkan sa severa doneli već gotov oblik *Morava* (244). Distribucija hidronimske osnove *mar-* u antičko doba u srednjem slivu Dunava zanimljiva je: pored češke Morave tu je i *Maris(ia)* 'Moriš', a takođe *Mura*, oblik čiji današnji vokalizam pretpostavlja germanski uticaj, a izvorno sl. *Mora ant. *Marus još se čuva u izvedenici *Međimorje* (Bezljaj, Vodna imena II 41 dd.), no srpska Morava ne spada ovamo: lat. oblik na *m-* *Margus* mlađi je, kako smo to gore već napomenuli, od oblika na *b-* kod grčkih pisaca *Bárgos* (Strabon), *Bróngos* (Herodot), i odražava kolebanje *b/m* inače prisutno na tračkom terenu. Od kada znamo da slovenska grupa konsonant + (*v*)*v* pred vokalom može reflektovati inojezičnu geminatu najjednostavnije se čini pretpostaviti doslovenski razvoj *Margus* > *Marrus* i odatle – možda preko *ū*-osnove *Mory, *Morove* – *Morova* (potvrđeno 799. zapisom *Marua*), docnije preobličeno prema uobičajenom tipu sl. hidronima na *-ava*, a možda i pod direktnim uticajem velike reke slična imena

⁶⁰ To nije jedina onomastička veza srednjeg Podunavlja sa pribrežjem Baltika. Analogan nalaz, interesantan i sa kulturnoistorijskog stanovišta, predstavlja ime manastira u Sremu *Pribina* ili *Privina Glava*. Ime mu se objašnjava predanjem da ga je u XII v. osnovao neki vlastelin *Priba* ili *Priva*; međutim, najraniji pomen u turskom popisu 1566/67. glasi *Pribiglava* (O. Zirojević, Crkve i manastiri na području Pečke patrijaršije do 1683, Bgd. 1984, str. 169), iz čega izlazi da današnji oblik predstavlja svojevrsnu paretimološku dekompoziciju tipa *Gologlava* (tako u svim zapisima XVI–XVIII v.) > *Gola Glava* (selo kod Valjeva). Pismo magdeburškog nadbiskupa Adelgota iz 1108. pominje krvavi kult boga Pripegale kod Obodritima susednih Veleta, koji je svojim proročanstvima tražio da mu se stalno prinose odsečene glave neprijatelja (*capita, inquit, uult noster Pripegala*, v. C. H. Meyer, *Fontes historiae religionis slavicae*, Berlin 1931, str. 16). U prvom delu očito složenog teonima *Pripe-gala* mahom se vidi *Priby-*, koje se sreće u arhaičnim sl. antroponimima kao *Pribislav*, dok drugi deo ostaje sporan i nejasan; s obzirom na gore naznačen elemenat Pripegalinog kulta, da su mu posvećivali neprijateljske glave, meni se čini verovatno da smo posredi imali plemensko božanstvo rata čije je ime glasilo u skladu sa polapskom fonetikom *Pribygaha* „onaj koji (kao žrtveni dar) dobiva glave (pogubljenih neprijatelja)“. Ako je ta interpretacija tačna, jedini meni poznat pandan ovom polapskom teonimu u slovenskom svetu predstavljalo bi ime sremskog manastira, što navodi na pretpostavku da je tamošnji hrišćanski hram nastao na mestu paganskog kultnog mesta. Imali bismo tu, dakle, jednu izonimu između Pribaltika i srednjeg Podunavlja paralelnu plemenskom nazivu Obodrita.

⁶¹ G. Schramm, *Eroberer und Eingesessene. Geographische Lehnnamen als Zeugen der Geschichte Südosteuropas im ersten Jahrtausend n. Chr.*, Stuttgart 1981, str. 297 dd.

u dan. Českoj, u *Mor-ava*, up. gore navedene slučajeve *Nyšbva > *Nišava*, *Poršbva > *Ponjav-ica* kao i, sa drukčijim konačnim ishodom, u južnom Primorju *Kinna* > vlat. *Cenna > *Cěny, *Cěnywe* > *Cěmva* (XIII v.), danas *Cijevna*, l. pritoka Morače.

Lingvistički problem hidronima *Morava* ipak ustupa po zamršenosti istorijsko-geografskom problemu dve Moravske, na koji se T. takođe podrobno osvrće u završnom delu knjige (238–245), nalazeći izvesnu komplementarnost između svoje težnje da pradomovinu Slovena premesti sa evropskog severa na Dunav i hipoteze mađarskog istoričara I. Bobe, koji celu istoriju Velike Moravske premešta južno od Dunava, u današnji Srem.⁶²

Ovde nije mesto da se dâ konačan sud o Bobinoj teoriji, no opšti utisak je da ona uspešnije postavlja problem nego što ga rešava. Problematizacija se sastoji u tome što izvori – kako zapadni, tako i i istočni – IX–X veka zaista pominju jednu zemlju Moraviju i grad Moravu u kontekstima koji ne odgovaraju položaju Moravske u slivu češke Morave, već upućuju na lokaciju južno od Dunava. Boba, međutim, očito greši kada identifikuje grad Moravu sa Sirmijumom, smeštajući u okolne delove Panonije Rastislavljevu i Svatoplukovu državu i glavnu pozornicu ćirilometodijevske misije. Grad po imenu *Morava* ili *Moravsk* IX–XI v. nalazio se na mestu antičkog *Margum*-a kod ušća Velike Morave u Dunav, na tlu rimske provincije Gornje Mezije. Čudno je kako Boba u svome traganju za „gradom Moravom“ previđa nesporno postojanje grada upravo toga imena nedaleko od Metodijeve metropole Sirmija i ne dovodi ovo u vezu sa činjenicom da međusobno nezavisni izvori koje sam koristi (tzv. Lorški falsifikati, „*Miracula Sancti Apri*“, žitije Naumovo) pri određivanju položaja Moravske pominju *Meziju*.⁶³ Grad Morava bio je episkopsko sedište još u IX veku (uzima se da je tu, a ne u severnoj Moravskoj sedeo Agaton, episkop moravski (*Agáthōn Mōr-ábōn*), učesnik carigradskog crkvenog sabora 879/80). Moravskog episkopa (*ho Moróbou*) pominje i Teofilakt Ohridski, no od X v. ulogu oblasnog središta od grada Morave preuzima obližnje Braničevo, te se i episkop naziva moravski ili braničevski (tako u jednom spisku balkanskih episkopija iz XI: *ho Morábou êtoi Braničávou* pre beogradskog episkopa, a u povelji Vasilija II iz 1019, koja odražava ustrojstvo bugarske crkve u prethodnom stoleću, grad Moravsk (*Moróbiskos*) navodi se u sastavu braničevske episkopije.

Našu Moraviju teško je smestiti kao politički subjekat u vremenu i prostoru, jer se uzima da je u doba kada je izvori pominju taj deo današnje Srbije, uključujući Beograd, bio pod bugarskom vlašću. Ipak iz podatka kod Porfirogenita u spisu „O ceremonijama“, gde navodi kneza (arhonta) Moravije uporedo sa arhontima Hrvata, Srba, Zahumljana, Konavlja, Travunjana i Duklje, izlazi da je u njegovo vreme (oko 950.) u susjedstvu srpskih zemalja postojalo polunezavisno moravsko kneževstvo;

⁶² I. Boba: *Moravia's History Reconsidered. A Reinterpretation of Medieval Sources*, the Hague 1971. Up. id. u: *Die slawischen Sprachen*, 8/1985, str. 5 dd. i u: *Palacobulgaria/ Starobălgaristika* IX, 1985, str. 59 dd.

⁶³ Ovaj poslednji izvor, navodeći kao oblasti u kojima je Sv. Metodije delovao Meziju i Dalmaciju, grad Moravu locira u Panoniju, što se može uporediti sa mestom kod Skilice koji, govoreći o ustanku Petra Deljana 1041, pominje Moravu i Beograd (*Mōrabos* i *Belégrada*) kao pogranične tvrđave u Panoniji na obali Dunava (Kedren II 527, 8): istorijsko-geografski pojam rimske provincije Panonije mogao je kod vizantijskih i od njih zavisnih slovenskih autora X–XI v. biti pomućen klasicističkom identifikacijom Ugara i Ugarske sa antičkim Panoncima i Panonijom, up. iz istog vremena Lamberti *Hersfeldensis annales* a. a. 1059, gde stoji da je „*civitas Marouwa*“ smešten na granici Ugarske i Bugarske („*in confinio sita Ungariorum et Bulgarorum*“).

isti pisac verovatno ima u vidu položaj te Moravije oko dan. Velike Morave u Srbiji kada Svatoplukovu Veliku Moravsku (*hř megdě Morabia*) u „De administrando imperio“ 13 locira južno od Ugarske. Slično tome, franački anali iz prethodnog, IX v. Rasticove (Rastislavljeve) podanike nazivaju *Sclavi Margenses*, pridevom koji se ne može odnositi na češku Moravu (*Marus*, germ. *Marahwa*), već samo na antički grad *Margum* na ušću reke *Margus*, dan. Velike Morave; ako i ne uzimamo s Bobom da su Rastislav i Svatopluk zaista vladali u predelima južno od Dunava, već se držimo uobičajenog objašnjenja da je posredi zbrka izazvana sličnošću imena, takva zamena implicira da su i ova, gornjomezijska Moravska i Moravci imali u ono doba određen politički subjektivitet, uprkos vrhovnoj vlasti Bugara, što i nije tako čudno ako se podsetimo da su se istočniji Timočani u prvoj polovini IX veka još otimali od Bugarske, a da je zapadnija Srbija bila s njom u praktično neprekidnom ratu.⁶⁴

Teritorijalni obim ove Moravske može biti samo stvar nagađanja. Na osnovu pomenute povelje iz 1019. dâ se rekonstruisati opseg moravsko-braničevske eparhije u X–XI veku. Kao njoj područna navode se pored Moravska i Braničeva (Kostolac na levoj obali Mlave kod ušća) i mesta Sfenderovo = Smederevo, Grodec = Grocka, Di(v)onisijsk = Đunis, Stlatlać = Stalać i Brodarsk = Brodarce (Bradarce), selo na desnoj obali Mlave više Drmna. Kao što se vidi, područje moravske episkopije protezalo se oko Velike Morave na zapad gotovo do Beograda a na istok verovatno do Đerdapa. To je, izgleda, bio samo jedan deo „Moravije“ kao geografsko-političkog pojma u IX–X v. Iz druge polovine X v. raspoložemo jednim pismom pomenutog biskupa Pilgirima papi Benediktu VI, gde stoji da su u Moraviji (Marauia) pre ugarske najezde postojale četiri od sedam episkopija na području istočne Panonije i Mezije koje su u doba rimske i gepidske vlasti bile pod Sirmijem (Boba 1971, 100). Nema sumnje da se radi o nekadašnjoj Metodijevoj dijecezi, jer jedan staročeški izvor, tzv. Kristijanova legenda (X–XI v.) kaže za Metodija da je kao arhiepiskop imao pod sobom sedam sufragana. Ne rizikujemo mnogo ako sedište jedne od ovih episkopija vidimo u Beogradu, nasledniku Singiduna koji je od IV v. bio sedište episkopa pod jurisdikcijom Sirmija. Time se objašnjava intervencija pape Jovana VIII (872–882), čiji je prethodnik Hadrijan II obnovio za Metodija staru sirmijsku stolicu, u vezi sa ličnošću beogradskog episkopa Sergija, premda je Beograd tada bio u bugarskim rukama. I Srbija je, u najmanju ruku onim svojim delom koji je ležao na teritoriji rimske provincije Donje Panonije (dan. severozapadna Srbija i severoistočna Bosna) i shodno tome morao se nalaziti pod crkvenom upravom Sirmija, ulazila u papske planove oko obnove sirmijske dijeceze, a samim tim u sferu slovenske misije. To se vidi iz drugog pisma Jovana VII, upućenog „slovenskom knezu Mutimiru“ (*Montemero duci Sclavinicae*) sa zahtevom da se potčini crkvenoj vlasti Sirmija. Posredi je svakako savremeni srpski knez Mutimir, i nema mesta povremeno iskazivanoj sumnji da je adresat bio neki drugi, inače nepoznat slovenski vladar istog imena. Severna granica Srbije u Mutimirovo vreme nije nam poznata, no u prvoj polovini narednog stoleća pod Časlavom Srbija je sezala do Save, a oko 950. Porfirogenit smešta u Serbliju grad Salines, potonje Soli, dan.

⁶⁴ O relativnom osamostaljenju moravske Srbije u drugoj pol. Xv. up. VI. Popović: Episkopska sedišta u Srbiji od IX do XI v., u: Godišnjak grada Beograda XXV/1978, str. 33–40, str. 37 d.

Tuzlu u severoistočnoj Bosni. Docnije širenje ugarske države i njene crkvene organizacije na ove predele nije izbrisalo sećanje na srpski karakter ovih teritorija koje bismo mogli nazvati „Panonskom“ ili „Sremskom Srbijom“, u opoziciji prema jezgru srpskih zemalja na teritoriji antičke Dalmacije, odnosno prema potonjoj „Raškoj“ (delom na području Dardanije) i još kasnijoj „Moravskoj Srbiji“ na nekadašnjem tlu Gornje Mezije;⁶⁵ u XI v. ista vizantijska tema zove se „Servija“ i „Sirmij“, a oblast kralja Dragutina slovi u anonimnom opisu jugoistočne Evrope iz 1308. kao „Servija“ u opoziciji prema Milutinovoj „Rasiji“ – Raškoj, dok je za starosrpske pisce Dragutin „sremski kralj“, čija je država osim „onostranog Srema“ (*Sirmia ulterior*), današnje severozapadne Srbije, obuhvatala i Usoru i Soli, dakle severoistočni deo Bosne, područja južno od Save koja su u rimsko doba spadala u Panoniju i pod crkvenu jurisdikciju Sirmija. Ova zapažanja bacaju izvesnu svetlost na zagonetnu „Sorbuliju“ pomenutu u buli pape Benedikta VIII za dubrovačku crkvu 1022. Nezavisno od problema autentičnosti ovog dokumenta,⁶⁶ docnije poistovećenje u dubrovačkim spomenicima „Servilia quod est Bosna“ i određenje te teritorije 1252. kao zemlje koja se pruža do područja kaločke nadbiskupije ukazuju, pre nego na rašku episkopiju, na oblasti koje su svojevremeno, pre osnivanja ugarske crkvene organizacije, gravitirale Sirmiju.⁶⁷ Pitanje učešća srpskih zemalja u događajima oko misije Solunske braće do sada nije dublje istraživano, premda na tu potrebu upućuje već sama logika geografskih fakata; koje smo razmotrili, čak i da nema neposrednog izvornog podatka kakvo je papsko pismo Mutimiru.⁶⁸

Što se tiče problema odnosa dveju Moravskih, bohemske i gornjomezijske, toponomastička istraživanja iznose na videlo neočekivane analogije. Pre svega to, što u srpskom Pomoravlju i Podunavlju pored istočnih, u jezičkom pogledu grčkih, imamo vrlo rane zapadne, latinske hrišćanske uticaje. Dok one prve ilustruju toponimi *Stratlać* < *Strat(i)lat+ja*, dan. Stalać i *Di(v)onis-ijsk*, dan.

⁶⁵ Vredi primetiti, da se ove geografske podele u dobroj meri svode na nekadašnje provincijalno razgraničenje Rimskog carstva, i to preko crkvenih dijeceza Sirmija kao donjopanonske i Viminacija kao gornjomezijske metropole (gradovi Srēmъ i Morava staroslovenskih spomenika); jedino za Ras, osim jedne sasvim pozne tradicije, nema podatka da je tu u predslovensko doba bilo neko crkveno središte (Arsa se pominje samo jednom u ranovizantijsko doba kao utvrđenje), no svejedno treba uzeti sa Dinićem da je i *Raska*, kao i *Srem* i *Braničevo*, naziv koji ima svoj začetak u starijoj crkvenoj teritorijalnoj organizaciji (Srpske zemlje u srednjem veku, Bgd. 1978, 38 d.).

⁶⁶ Up. J. Kalić u zborniku: Sava Nemanjić – Sveti Sava, Bgd. 1979, str. 36–45.

⁶⁷ Veza srpskoga imena sa Sirmijem–Sremom može biti vrlo stara, ako se pode od pretpostavke da je naseljavanje Srba na Balkan u VII v., čija je polazna tačka po Porfirogenitu bio Beograd a cilj opustele oblasti u Dalmaciji, ostavilo etnički pečat i na krajnji jugoistok nekadašnje Donje Panonije koji leži odmah na zapad od Beograda na putu ka unutrašnjosti Dalmacije.

⁶⁸ U ovom kontekstu valjalo bi ukazati na izvesna topografska sećanja, doduše mutna, u srpskim narodnim pesmama na kneževinu Pribine i Kocelja oko Blatnog jezera. Latinski „Pribinj grad preko mora“ u pesmi o ženidbi Kraljevića Marka Vuk VI 24; stih 24–25, bječe zapravo Pribinin Grad u Prekomorju = Prekmurju, tj. Blatnъ gradъ staroslovenskih spomenika, nem. Mosaburg, dan. Zalavár. Isti grad kao da figurira pod nazivom *Pladin* (iskrivljeno od *Blatnъ*?) u pesmi Vuk III 6, u kojoj prepoznajemo najraniji istorijski siže srpske epike: odjek vratolomnog begstva Jovana II Komnina (u pesmi umesto njega dolazi njegov poznatiji sin Manojlo Komnin pod imenom Grčica Manojla) pred Ugriima iz Braničeva kroz klisuru Mlave (“Mlav–planina”) 1127. godine. Motiv da Manojlo prosi kćer pladinskog kralja odražava možda istorijsku činjenicu da je Jovan II bio zet ugarskog kralja, s tim što bi tu Ugarska figurirala pod nazivom ranije slovenske države na delu svoje teritorije.

Đunis, potvrđeni od početka XI v. i vezani za podjednako stare objekte hrišćanskog kulta,⁶⁹ „latinizmi“ u hrišćanskoj topografskoj nomenklaturi istog područja do sada nisu bili dovoljno zapaženi, iako im starina ne može biti ništa manja. Raniji nalaz da se područje toponima na *sut-* < **sqt-* < lat. *san(c)tus* protezalo preko tla prednemanjičke Srbije na istok sve do Ibra treba, čini se, dopuniti zapažanjem da je na severoistoku ono sezalo, izgleda, čak do Timoka. U okolini Beograda u XVI v. bilo je selo *Sumarin*, danas potok *Sumorina*, pritoka Kubršnice. Toponim se čini svodljiv na *Sanctus Marinus* ili *Sancta Marina*. Selo istog imena beleže turski popisi XV v. u Krajini: 1455, 1466. *Sumarin*, docnije takođe *Sumarinovac/Sumarinovce*, dan. Samarinovac kod Negotina, a u istoj oblasti Timoka imamo i toponim *Sumrakovci* (1560), dan. selo Sumrakovac kod Boljevca, u kojem postoji stara crkvena (*Sanctus Marcus*, sa likvidnom metatezom?).⁷⁰ Latinski glasovni lik imena Sv. Ilije (*Sanctus) Elias* slutim u *Jelija*, kako se zove stara crkvena u selu Žirovnici kod Batočine, up. gore navedeni ibarski toponim *Sutelica*. Jasan hrišćanski latinizam predstavlja ime sela kod Velikog Gradišta *Biskuplje*, čiju veliku starinu jemči arhaično pridevsko obrazovanje na *-jb*.⁷¹ Ovamo spadaju i toponimi osnove *kostol-* u srpskom Posavlju i Podunavlju (*Kostolac* u Braničevu i Timočkoj krajini, *Kostola* na Ceru, ver. i nazivi starih manastira *Kastaljan* pod Kosmajem i *Kuštilj* u Banatu, 1579/80. zapisan kao *Kostolac* ili slično,⁷² up. na slovačkom tlu *Kostolec*, *Kostolany* prema slvč., češ. *kostel* 'crkva'.⁷³

Ova veza sa češko-slovačkim prostorom nije usamljena; u toponimiji dan. severne Srbije i okolnih krajeva suočavamo se sa sporadičnom pojavom „bohemizama“. Tako naziv zemljišta *Devojna* u atarima sela Živice i Dragovca, na području koje je po predanju pripadalo velikom starom gradu kraj ušća Morave (tj. gradu Moravi) i na kojem ima starih crkvenih ostataka, predstavlja u leksičkom pogledu relikv zapadnoslovenskog karaktera (stčeš. *děvojna* „devojka, devica“) a u semantičkom pogledu verovatno ran hrišćanski trag (naziv nekadašnje Bogorodičine crkve?). Ovde valja pomenuti i neke toponime koji nisu u vezi sa hrišćanskim kultom, ali imaju pune analogije na češkom prostoru i uz to pokazuju češke glasovne odlike. Sa *h < g* imamo u Braničevu *Brzohode* (1467) = češ. *Brzhody* i *Behaljevo* (1381; 1467. „Pihaleva“), dan. potok Beljeva i zemljište Beljevo u

⁶⁹ V. Loma u OP XI/1990, 16.

⁷⁰ Ovakvo tumačenje dva timočka toponima predlaže Slavoljub P. Gacović: Etimologija neslovenskih osnova u ojkonomiji vidinskog sandžaka XV i XVI veka, Zaječar 1993, str. 88 d.

⁷¹ Selo je tako nazvano kao stari posed moravsko-braničevske episkopije, pošto je 1379. pripadalo manastiru u Ždrelu, gde se na osnovu predanja i tamošnjeg toponima *Mitropolija* (M. Đ. Miličević, Kneževina Srbija, Bgd. 1876, II 1032) uzima da je jedno vreme bilo episkopsko sedište.

⁷² Žirojević op. cit. 125 nije u stanju da turski zapis pouzdano pročita, ali se na osnovu mogućeg čitanja koje daje u nap. 1637 na str. 240 „Goskolnac“ može, s obzirom na osobenosti arapske grafije, pretpostaviti gornji oblik kao verovatniji.

⁷³ U Onomatološkim prilogima XI/1990, str. 5 bio sam sklon da za ove toponime pretpostavim značenje 'utvrda' različito od zapadnoslovenskog i bliže latinskom predlošku *castellum*, no gore navedeni primeri *Kuštilj* i *Kastaljan* upućuju da i toponim *Kostolac* na mestu starog Viminacija treba shvatiti kao 'crkveno selo' (prvi pomen mu je takođe iz 1379. u povelji manastira Ždrele), a ne kao 'mali kastel'. Drugi u kulturnoistorijskom pogledu zanimljiv toponim – mada mu značenje ne mora biti sakralno – čija se rasprostranjenost upadljivo podudara sa distribucijom osnove *kostol-* je *Hram* u srpskom Podunavlju i južnom Banatu (*Ram*), srpskom Podrinju i Pocerju.

Viteževu, od ličnog imena identičnog češkom apelativu *běhal*, koji dolazi i kao prezime (od *běhati* 'trčati, bežati'), up. sa srpskom fonetikom kod Beograda *Begašjevo* (XVI v.), d. *Begašica*. U s.вероistočnoj Bosni (koja je takođe morala spadati pod simrijsku arhiepiskopiju) ime Sprečine pritoke *Vacetina* podudara se sa češ. toponimom *Vacetin*: u osnovi je lično ime prasl. *Vejteta, a razvoji $\epsilon > a$ i $tj > c$ su češki, sasvim nesvojeviti južnoslovenskim govorima.⁷⁴

Nije jasno kako se navedeni toponomastički nalazi, kojima bi se dali pribrojati i drugi slični, uklapaju u stratigrafiju slovenske toponimije ovih krajeva. Na osnovu tretmana prasl. grupa **tj/dj* u najstarijem toponimskom sloju (pre svega u *j*-posesivima), područje zapadno od Vidina i severno od Nišave spada, koliko se moglo utvrditi, u zapadnojužnoslovenski domen (**tj > č/č*; **dj > đ/dž*; primera sa *š/žd* nema).⁷⁵ Zamena zadnjeg nazala pada tek u drugu polovinu XII v. i izgleda da je izvorni refleks bio *o* ili *ü*, u čemu se očituje periferan karakter u odnosu na južnije srpske oblasti, gde se *u* javlja već sredinom X v., i istovremeno bliskost razvoja sa kajkavskim i slovenačkim, gde je $q > o$; ima i nekih drugih crta, u oblasti morfologije (čuvanje *vy-*) i topografske leksike, koje su, čini se, bile zajedničke ranim slovenskim govorima na obodu panonskog basena od Drave do Timoka. No preliminarna toponomastička istraživanja severne Srbije suočavaju nas sporadično i sa nekim pojavama koje izlaze iz okvira južnoslovenske dijalektologije, kao što je čuvanje grupe *dl*, likvidna metateza *ORT > ROT* i čak *TORT > TROT*,⁷⁶ jotovanje **tj/dj > č/z*; denazalizacija $\epsilon > a$ (æ); korelacija mekoće. Nije jasno da li se, i u kojima od ovih slučajeva, radi o supstratu slovenskih govora koji su prethodili relativnoj unifikaciji južnoslovenskog jezičkog prostora i širih areala unutar njega, ili o – takođe ranim – adstratima. Gore navedene „bohemizme“ mogli bismo tumačiti u ovom drugom smislu, u sklopu hipoteze da je južna Moravska bila pribežište izbeglicama iz porečja češke Morave nakon ugarske najezde; no samo ime ne može nikako biti preneto sa severa, jer se reka i grad Morava na jugu pominju pre tih događaja, a ostaju i mnoge druge nedoumice i otvorena pitanja. Međutim, ovde i nije bitno da razrešimo zamršen problem međusobnog odnosa dve Moravske i njegove lingvističke implikacije, već smo, uvučeni u njega Trubačovljevom knjigom, preduzeli malo istraživanje koje nas je za neko vreme od nje kao predmeta našeg prikaza udaljilo, da bi nam u povratku otvorilo nov i neočekivan pogled na jedno od glavnih uporišta njene osnovne teze.

Naime, kako god da se problem razmrsi sa geografske i lingvističke strane, ostaje utisak da je kulturna istorija ovog dela slovenskog sveta bila u X–XI veku bogatija i tešnje povezana sa zbivanjima oko nastanka staroslovenske pismenosti i književnosti nego što se to do sada slutilo.⁷⁷ Predispoziciju za to činilo je

⁷⁴ Valja napomenuti da se druga jedna pritoka Spreče zove *Oskava*, a *Vacetin* je u gornjoj Moravskoj nedaleko od reke po imenu *Oskava*.

⁷⁵ Podrobnije u mom radu navedenom gore u nap. 36.

⁷⁶ Up. moj rad u *Die Welt der Slaven XXXVI/1991*, 128 d.

⁷⁷ Ukoliko se potvrde daljim istraživanjima, gore pomenuti toponomastički nalazi mogu otvoriti nove perspektive u izučavanju pojedinih stsl. spomenika sporne provenijencije, kao što su „Kijevski listići“; up. od novije literature H. Birnbaum, *Nochmals zu den Kiever Blättern: Lautgestalt und Herkunft*, u id.: *Essays in Early Slavic Civilization = Studien zur Frühkultur der Slaven*, München 1981, str. 52–65; V. V. Nimčuk, *Kyivs'ki glagol'ni lystky. Najdavnija pam'jatka slov'jans'koj pismenosti*, Kyiv 1983.

međusobno prožimanje slovenske paganske baštine i lokalnih hrišćanskih tradicija, koje su na ovom tlu uspele da prežive smutna vremena seobe naroda. Već je Jireček⁷⁸ ukazao na neprekinut kult Sv. Dimitrija i Sv. Ireneja na području nekadašnje sirmijske mitropolije od poznoantičkog doba do punog srednjeg veka. Slični kontinuiteti mogu se pretpostaviti i u poštovanju nekih drugih, manje poznatih svetaca, kao što su sirmijski mučenici Arhilije, koji je, a ne Sv. Ahilije iz Larise, bio prvobitni patron prednemanjičke episkopalne crkve u Arilju „na srpskoj Moravi“, nastale na temeljima poznatog kulturnog zdanja (v. rad T. Subotin, pred pojavom u zborniku skupa posvećenog 800-godišnjici Bogorodice Gradačke, održanog novembra 1992. u Čačku); singidunski sveštenik Montan, na čije se ime može svesti sremski toponim *Mutalj*, danas potes između Šuljma i Bešenova, u XVI v. manastir *Muntalj* < *Mątan-t-ję*? (up. Zirojević, op. cit. 137); možda i Seren (v. niže). Sloveni su, dabogme, došli na sremsko-moravsko područje kao pagani; mada zvuči paradoksalno, izgleda da je upravo relativna životnost hrišćanske organizacije i civilizacije koju su zatekli pogodovala da se kod njih tu nakon pokrštenja više nego drugde očuvaju ostaci paganstva, fenomen za koji se može zahvaliti tendenciji da se slovenska paganska božanstva čak i pod svojim autentičnim imenima uključe u lokalne hrišćanske legende, razume se u kontekstima koji ih reinterpreteriraju kao „bogoprotivne“ likove. Gore smo pomenuli verovatnoću da je eponim starog sremskog manastira *Pribiglave* bilo slovensko božanstvo ekvivalentno polapskom „Pripegali“. Druga dva slovenska teonima poznata iz staroruskog panteona, *Dažbog* i *Trojan*, sreću se kao imena mitoloških ličnosti još samo na području starog Srema i Mačve. *Dažbog* je protivnik Bogu na nebesima u jednoj mačvanskoj skasci dualističke strukture, možda bogumilskog i u krajnjoj liniji manihejskog porekla. *Trojan* se javlja na istom terenu kao troglavi noćni konjanik, demonsko biće očitog lunarne prirode, u jednom sižeju u kojem se slovenski astralni mit ukrstio sa lokalnom legendom Sv. Dimitrija. Skaska o Trojanu vezuje se pored grada *Trojana* na Ceru za grad *Širin*, ruševinu na desnoj obali Save naspram Sirmija, dan. Sremske Mitrovice. Drugo tamošnje predanje, varijanta svetođurđevske legende, stavlja u *Širin* nekadašnji kult srebrnog boga, koji se može izjednačiti sa Trojanom. Trojanova troglavost i njegov srebrni idol jako podsećaju na polapskog *Triglava*, čiji je kip u Šetinu imao tri glave od srebra (Čajkanović, op. cit. 363 d.). Sa druge strane, ova dva toponima, *Širin* i *Trojan*, alternativno dolaze kao imena grada kraj koga je Sv. Đorđe ubio zmaja u pesmama i legendama na veoma širokom prostoru, do Like i Pešteri. Ovo je utoliko zanimljivo što se toponim *Širin* (*Širen*) čini romanskim ostatkom: bilo varijantom imena naspramnog grada na levoj obali Save *Sirmium* nastalom u uslovima dužeg održavanja gradskog romanskog življa u naselju na desnoj obali reke nakon pada samog Sirmija, bilo odrazom svetačkog imena *Poserēnus*, kako se zvao lokalni mučenik iz Dioklecijanovog doba, kome je bila posvećena bazilika na sirmijskom groblju (up. različit glasovni razvoj u rum. *senin* < lat. *serēnus* 'vedar'). I u jednom i u drugom slučaju ime *Širin* moglo je preći Slovenima tek nakon dužeg saživota sa lokalnim Romanima, a legendarni kontekst u kojem figurira svedočanstvo je uticaja hrišćanske kulture starosedelaca na došljake. Rasprostranjenost svetođurđevske legende prostire se i na oblast

⁷⁸ Zbornik Konstantina Jirečeka I, Bgd. 1959, str. 524.

Velike Morave, gde se ona vezuje za polje Zmič kod Čuprije. Sve ovo ovlašćuje nas da u Sremu i Pomoravlju vidimo oblast gde su Sloveni vrlo rano počeli da promišljaju i reinterpretiraju svoju prošlost u duhu novoprihvaćenog hrišćanstva, gde su njihove sa severa presađene paganske legende brzo pustile koren i nerazdvojno se preplele sa domaćim hrišćanskim, tako da se posle nekoliko vekova toga procesa moglo doći do iskrenog ubeđenja da istorijska kolevka celog slovenskog roda ne može biti nigde drugde nego tu, budući da je za tamošnje lokalitete osveštano predanje vezivalo imena primordijalnih likova legendarne istorije, kao što su Dajbog sa čeljustima razjapljenim od neba do zemlje ili Triglav/Trojan, mitoloških figura čija je vladavina u mitskoj svesti oličavala vreme pre uspostavljanja sadašnjeg kozmičkog poretka, a to znači pre pobede Hristove vere. Stavljanje svojih starih božanstva u takav pseudoistorijski kontekst, u kojem su ona sa jedne strane bila degradirana, ali su sa druge strane umesto plemenskog poprimila univerzalan karakter, omogućilo je ovdašnjim Slovenima da uspostave sponu sa domaćim hrišćanskim predanjem i da umešaju svoje pretke među svedoke prvih apostolskih misija u Iliriku. Upravo ta dva motiva, autohtonost Slovena na prostoru srednjeg Podunavlja i njihovo pokrštenje od strane prvih apostola, srećemo u staroruskoj letopisnoj tradiciji koja od Šafarika pa do Trubačova predstavlja ugaoni kamen podunavske koncepcije.

Staroruski letopis, čiji je do nas dospeli tekst pod nazivom „Povešt' vremennyh let“ redigovao monah Kijevo–Pečerskog manastira Nestor početkom XII v., pokušava u uvodnom delu da uklopi Slovene u biblijsku istoriju Starog Zaveta, pribrajajući ih potomcima Nojeva sina Jafeta koji su se po rušenju Vavilonske kule i podeli čovečanstva na 72 jezika nastanili u severozapadnom delu vasseljene. Tu Sloveni bivaju poistovećeni sa „Narcima“, tj. stanovnicima rimske provincije Noricum na severoistočnim padinama Alpa južno od Dunava od reke Aenus (Inn) do iznad Vindobone (Beča). Dalje stoji da su se „mnogo vremena potom Sloveni naselili na Dunavu, gde je danas ugarska i bugarska zemlja“. Odatle su se raselili na razne strane prozivajući se raznim imenima, već prema tome gde su se nastanili: Česi, Moravljani, Beli Hrvati, Srbi i Horutani, tj. Karantanci. Što se tiče podunavskih Slovena, njih su napali Vlasi (*volochi*), nastanili se među njih i vršili nad njima nasilje, pa su se oni preselili na Vislu i prozvali Ljasima. Dalje sledi istorija zapadnoslovenskih i istočnoslovenskih plemena.

Po Trubačovljevoj interpretaciji, ovo mesto svedočilo bi da su Sloveni bili starosedoci na Dunavu, a podatak o vološkoj najezdi, budući da se reč *voloch*, u krajnjoj liniji, svodi na ime keltskog plemena *Volcae*, odnosio bi se na prodor Kelta u srednje Podunavlje sredinom prvog milenija pre Hrista. Treba odmah ukazati da tekst uopšte ne govori o slovenskoj autohtonosti u podunavskim predelima, već kaže da su se Sloveni onamo, na područje gde su se u doba nastanka letopisne tradicije, u jedanaestom veku, susticale Ugarska i Bugarska, doselili, i to tek mnogo vremena nakon što su njihovi preci, potomci Jafetovi, otišli na severozapad, gledano, razume se, od Vavilona i Mesopotamije. Da se reči „Po množechъ že vremjaněch sěli sutъ Slověni po Dunaevі, gđe estъ nyne Ugorъska zemlja i Bolgarъska“ mogu shvatiti samo tako, bio je svojevremeno svestan i sam T. U jednom radu koji prethodi njegovom „obraćenju“ u pobornika podunavske hipoteze, on tu rečenicu prevodi: „Posle mnogih vremen poselilis’

slavjane po bregu Dunaja...“ i dalje komentariše: „Imenno tak – posle mnogich predšestvujušćich vremen, v tečenie kotorych oni mogli žit' v svoej prarodine, kotoraja v takom slučae raspolagalas' otnjud' ne po Dunaju...“.⁷⁹ U knjizi koja je pred nama on čini neubedljiv pokušaj da relativizuje vrednost ovog iskaza navodnom željom letopisca da stvarnu istoriju usaglasi sa biblijskim predanjem (96). Što se tiče istorijske interpretacije Voloha, ona neposredno zavisi od drugog mesta gde ih letopis pominje, pod godinom 898. Tu je reč o tome kako su Ugri, prešavši velike planine koje su se po njima prozvale „Ugarske gore“, tj. Karpatе, zavojštili protiv tamošnjih Vlaha i Slovena. Sloveni su tu, naime, živeli od ranije, a Vlasi su osvojili njihovu zemlju. Onda Ugri prognaju Vlahe, zauzmu tu zemlju, nasele se među Slovene pokorivši ih i zemlja se prozove Ugarska. Dakle onaj ko, kao T., identifikuje ove Volohe sa Keltima V veka pre Hr., implicira da su ti Kelti ostali gospodari karpatsko–panonskog basena u narednih 1400 godina, sve do ugarske najezde. To je težak anahronizam, koji se ne može izglediti ukazivanjem na par mađarskih reči sa mogućom keltskom etimologijom (*tót* 'Slovak' : stir. *tūath* 'narod'; *mén* 'ždrebac' : gal. *mannus*, T. 42). Uostalom, neposrednim izvorom mađ. *Tót* smatra se praslovenski oblik **tutъ* (koji bi reflektovao predsl. **touto-*). U vezi s tim, ukazao bih na jednu reč koju sam, u detinjstvu u Valjevu čuo od svoje babe Užićanke: *tùtlep* 'glup čovek'. U građi za Rečnik SAN ima samo *tutlebat* 'polagano ići, vrludati; nezgrapno tumarati, nespretno tražiti', *tutlebal* 'star čovek' (srpsko Podrinje), *tutle(ša)* 'čeljadе nevješto, nerazabrano' (Lika). Jedva da se može sumnjati u vezu ovih reči sa prasl. etnonimom **Dudlěbi*, koji se u slovenskim jezicima čuva kao apelativ u značenjima 'prostak, glupak, slepac' i sl. (up. ÉSSJa 5/1978, 147d; tamo v. i za germansku etimologiju ovog plemenskog imena kojom se može objasniti kolebanje u zvučnosti suglasniká). Nije li se pretpostavljeno panslovensko **tutъ* > mađ. *tót* očuvalo u prvom delu reči *tùtlep* u severnoj Srbiji, na južnom obodu panonskog basena, i nije li prirodno uzeti da su Ugri Slovene nazvali upravo po onom slovenskom plemenu koje su zatekli u Panoniji — Du(d)lebima? Up. podatak ruskog letopisa o Dulebima kao ogranku Slovena koji je — u srednjem Podunavlju — trpeo najveći pritisak avarskog iga, kao i značenje sh. *tótov* (<mađ. *tót*) 'glupak'.

Pravo pitanje glasi da li istorijat reči *voloch* i njena upotreba u slovenskim jezicima, a posebno u staroslovenskim i staroruskim spomenicima, uključujući samu „Povest' vremennyh let“, uopšte dopuštaju pretpostavku da ona ovde označava Kelte? Reč je opšteslovenska: strus. *volochъ* svodi se zajedno sa stsl. *vlachъ*, polj. *włoch* itd. na praslovensku pozajmicu iz germanskog *volxъ* koja, sa svoje strane, predstavlja starogermanski oblik keltskog etnonima *Volcae*. Keltsko pleme Volke Tektosagi živelo je isprva u Narbonskoj Galiji, današnjoj južnoj Francuskoj, da bi se, po kazivanju Cezara, koje nalazi potvrdu u jednom mestu kod Livija, deo njih oko 600. godine pre n. e. preselio u Germaniju oko Hercinske šume. Uzima se da je tada njihovo ime prešlo Germanima kao opšti naziv za Kelte, i to u obliku *Walhōz*, nastalom na osnovu prvog pomaka suglasnika, koji se vršio otprilike do sredine poslednjeg milenija pre naše ere. Sa romanizacijom Galá reč je kod Germana poprimila značenje Romana uopšte i u tom značenju ona je prešla Slovenima. Gde se ta pozajmica desila, i na koje se konkretno

⁷⁹ VJa 1975/6, str. 50, nap. 3.

romansko stanovništvo odnosila, stvar je nagadanja. Danas *voloch* u novoruskom i ukrajinskom, kao i *Vlah* kod Srba, Hrvata i Bugara, označava Rumuna. Teško je, međutim, pretpostaviti da je ta konkretna primena i prvobitna. Naime, u sporu oko autohtonosti Rumuna u Dakiji, čini se da su bolji argumenti na strani onih koji ih onamo dovode sa Balkana tek negde početkom drugog milenija naše ere, tako da nije verovatno da su ih Sloveni upoznali pre VI veka kada su prešli Dunav i počeli se nastanjivati na Balkanu. Uostalom, oni Germani koji su mogli Slovenima na donjem Dunavu i u području Karpata proslediti jedan eventualan naziv za Dakorumune bili su Goti, a upravo u gotskom jeziku nije potvrđen refleks opštegermanskog etnonima *Walhōz* (glasio bi *Walchs*). Stoga se čini verovatnija pretpostavka da su Sloveni reč preuzeli od Germana u doba svoje ekspanzije na jugozapad u V–VI veku negde u germansko–romansko–slovenskoj kontaktnoj zoni između Dunava i Drave. Na to područje i doba ukazuje i jedna akcentološka okolnost. Akutska intonacija praslovenskog *volxъ*; koja proizlazi iz sh. naglasaka *vlah* i ruskog *volóch* ukazivala bi na neposredno preuzeće iz starovisokonećakog *walah* sa sekundarno umetnutim vokalom između *l* i *h*; to je pravilnost koja se potvrđuje slovenskim refleksima antičkih toponima u Dalmaciji nastalim u to doba ili ne mnogo docnije: *Splīt*, *Spljēt* od *Spēletu*, *Mljēt* od *Mēletu*. Prema tome, izvornije značenje reči bilo bi ono, koje se čuva u zapadnoslovenskim jezicima i u slovenačkom: češ. *Vlach*, polj. *Włoch*, slvnč. *Lah* „Italijan“. U tom pogledu se sa slovenačkim slagao i kajkavski, sudeći po nazivu zagrebačke ulice *Vlaška ulica*, u latinskim izvorima *Vicus Latinorum*, gde je u XIII v. bilo naselje italijanskih zanatlija. Važno je da se isto značenje ustanovljava kao prvobitno i za one jezike u kojima reč danas označava Rumune. To važi za staroslovenski, gde se *Vlasi* u Metodijevu žitiju odnosi na područje Akvilejske patrijaršije u severnoj Italiji, kao i za najranije starosrpske spomenike, gde su *Vlasi* Dubrovčani i stanovnici drugih primorskih gradova, dakle zapadni Romani, ili, kako su ih Srbi docnije nazivali, *Latini*. Za naš problem osobito je značajno što je i u staroruskoj književnosti kroz ceo srednji vek *volochi* naziv za Italiju. Tome odgovara upotreba reči u samoj „Povesti vremennych let“ izvan navedenog mesta. Na samom početku letopisa, malo pre kazivanja o Slovenima na Dunavu, autor daje jedan savremen etnogeografski podatak, određujući staništa Varjaga, „po Varjaškom moru (Baltiku) na zapad do zemlje Agnjanske i Vološ'ske“. Prva zemlja je Engleska, što očituje da nije reč o suvozemnim granicama, već o – za Normane mnogo bitnijem – dosegu pomorske moći, kojoj je Baltičko more samo polazište, a zapad samo početni smer pružanja, što biva jasno ako se ovaj pasus uporedi sa samo malo nižim mestom, gde stoji da se „Varjaškim morem“ može ići do *Rima*. Upadljiv je kontekstni paralelizam dveju geografskih odrednica „zemlja Vološka“ i „Rim“, tako da prostiranje Varjaga do „zemlje Vološke“ treba shvatiti kao uspomenu na vrhunac normanske talasokratije u IX–X v., kada su vikinški pohodi dosegali do obala severne Italije.⁸⁰ Sa filološkog stanovišta, neobično je za jednu reč pretpostavljati značenje različito od onoga koje ona ima na drugim mestima istog spomenika i u celoj književnoj tradiciji iz koje je taj spomenik

⁸⁰ Posle cve, očito umetnute napomene o granicama Varjaga nastavlja se nabranjanje naroda poteklih od Jafeta, i tu se zasebno, jedni za drugima, navode volohci i rimljane; u ovom, istorijskom kontekstu to razlikovanje je, čini se, hronološke prirode, odvajajući među Jafetovim potomcima antičke Rimljane od Voloha, srednjovekovnih stanovnika Italije. Bitno je da su u tom delu spiska navedeni isključivo zapadnoevropski narodi.

ponikao i kojoj pripada, a još neobičnije ako za to pretpostavljeno značenje nema potvrde u krugu srodnih jezika, kao što je to slučaj sa prasl. *volxъ* 'Kelt'. Prirodno je jedino uzeti da i tamo gde letopisac pripoveda o sudbini podunavskih Slovena strus. *volochъ* znači što i drugde: 'zapadni Roman', „Latin“. Letopisac, dakle, doslovno kaže da su na Slovene u Podunavlju nasrnuli Latini, jedne odatle izgnali a druge pokorili i vladali njima dok krajem IX v. sami nisu bili izgnani od Ugara. Istorijska realnost koja stoji iza ovog kazivanja razotkriva se iz daljeg pripovedanja „Povesti“ koje se neposredno nadovezuje na mesto gde je reč o ugarskoj najezdi. Nakon napomene da su Ugri docnije vojevali protiv Grka, poplenivši Trakiju i Makedoniju sve do Soluna, a zatim protiv Moravljana i Čeha, dolazi ekskurs o nastanku slovenske pismenosti; „Slovenski narod bio je jedan: Sloveni koji su živeli na Dunavu, koje su pokorili Ugri, Moravljani, Česi, Ljasi (Poljaci) i Poljani, koji se sada nazivaju Rusima. Za njih su po prvi put prevedene svete knjige u Moravi, pismom koje se prozvalo slovenskim i kojim se danas služe Rusi i podunavski Bugari.“ Sledi skraćeno izlaganje Panonske Legende: o misiji Ćirila i Metodija u slovenskoj zemlji, na poziv knezova Kocelja, Rastislava i Svatopluka. Pošto se Konstantin, po letopiscu, vratio da bi poučavao Bugare, Metodije je ostao u Moravi, pa ga je potom Kocelj postavio za panonskog episkopa, na stolici apostola Andronika, koji je bio učitelj slovenskog naroda. I sam apostol Pavle dolazio je do Morave, gde je i Ilirik, i tu širio hrišćansku nauku, postavivši Slovenima Andronika za episkopa. Ekskurs se završava tvrdnjom da je ruski jezik isto što i slovenski, dok sam naziv Rusi potiče od Varjaga.

Očita veza ovog kazivanja o nastanku slovenske pismenosti i prethodnog izlaganja pod godinom 898. o najezdi Ugara na Volohe i Slovene sa pripovešću o raseljenju Slovena u uvodnom delu letopisa navela je još Šahmatova da u osnovi tih odeljaka pretpostavi zajednički izvor, nazvavši ga „Skazanie o preloženii knjig“, i otada se njegovo postojanje uzima kao utvrđena činjenica. U etnoistorijskim razmatranjima „Skazanija“ od Vavilonske kule do Ćirilometodijevske misije najveća važnost pridaje se jeziku, sa kojim se poistovećuje etnička pripadnost (što nalazi svoj jezički izraz u upotrebi reči *jazyk* i u značenju naroda). U uvodnom delu slovenski jezik i rod povezuju se preko „směšenija jazyk“ sa biblijskom istorijom Starog zaveta, dok ih sama pripovest o prevodu knjiga preko navodne misije Sv. Pavla među njima uključuje u novozavetne tradicije; u prvom odeljku naglasak je na jeziku kao osnovi etničke diferencijacije, a u drugom se jezik doživljava kao osnovni elemenat kulturne artikulacije date ljudske zajednice: dobivši bogoslužjenje i sveštene knjige na svom jeziku Sloveni su se uzdigli u rang civilizovanih naroda. Letopisac je svestan značaja koji književni jezik ima za nacionalno samosaznanje kada na kraju „Skazanija“ dopisuje poznatu rečenicu da su slovenski i ruski jezik jedno; pamćenje je početkom XI v. još sezalo u doba kada se na tlu Rusije razlikovao jezik domaćih Slovena od ruskog jezika normanskih Varjaga, razlika koju Porfirogenit sredinom X v. dosledno povlači navodeći nazive pragova na Dnjepru. Čini se umerena opaska da je to što je Kijevska Rusija zajedno sa hrišćanskom verom prihvatila staroslovenski kao jezik crkve, a samim tim kulture i administracije predstavljalo odlučan korak ka brzom i potpunoj slavizaciji normanske aristokratije, čiji je uticaj opadao u meri u kojoj se vladar sve više oslanjao na crkvu i sveštenstvo; analogan razvoj imali smo u Bugarskoj nakon pokrštenja i uvođenja slovenskog bogoslužjenja i pismenosti, gde su isti činioći pomogli Borisu da ograniči moć plemstva turskog porekla, pospešujući

njegovu jezičku asimilaciju.⁸¹ Očita je tendencija „Skazanija“ da isticanjem biblijske starine slovenskog naroda i njegove rane evangelizacije potkrepi pravo Slovena na sopstveni bogoslužbeni jezik, osporavano pre svega od strane franačkog klera. U istoriji tog spora važan obrt je predstavljalo Svatoplukovo pristajanje uz Franke i izgon slovenskog sveštenstva iz Moravske. Čudno bi bilo da „Skazanie“ prelazi ćutke preko tako sudbonosnog događaja. Ono ga, međutim, pominje, samo u uopštenim terminima, koji su izazvali dosadašnje zabune u interpretaciji tog izlaganja. Sveštenici latinskog obreda, naime, u njemu figuriraju pod opštim nazivom za Latine „Vlasi“ (volochi), a sveštenici slovenskog obreda su shodno tome označeni jednostavno kao „Sloveni“. Pod tom pretpostavkom smisao tradicije o vološkom „našestviju“ postaje jasan i lako uklopiv u savremen istorijski kontekst: došli su latinski sveštenici (volochi) i proterali slovenske (slovene) koji su se zatim razbežali na razne strane slovenskog sveta; toj latinskoj prevlasti učinila je uskoro kraj najezda paganskih Ugara (izgnanje Latina moglo je biti shvaćeno kao neka vrsta Božje kazne za njihovo nasilje nad Slovenima). Izjednačenje narodnosti sa kulturnim identitetom izraženim kroz crkveni jezik slaže se sa osnovnom tendencijom „Skazanija“; ono je razumljivo sa gledišta monaške sredine u kojoj se ova tradicija oblikovala, a, videli smo, umnogome i opravdano s obzirom na objektivno veliku ulogu koju je taj činilac imao u formiranju srednjovekovnih slovenskih nacija. Treba, međutim, ukazati i na jedan dodatni momenat koji je mogao doprineti da se potčinjenje narodne crkve tuđinskoj doživi i formuliše kao pad celog naroda pod tuđinsku vlast. Za razliku od prvobitnog hrišćanskog običaja koji se u to doba još držao i na Istoku, u Vizantiji, i na Zapadu, u Rimu, po kojem bi crkva podignuta od vladara ili vernika došla pod vlast episkopa i sveštenstva sa svim svojim imanjem i pripadnostima, kod Germana bi osnivač crkve, vladar ili velikaš, zadržavao vlasništvo nad njom, postavljajući sam sveštenike i plaćajući ih, a zauzvrat ubirajući za sebe sve crkvene prihode. Vremenom je sama franačka crkva postala moćan feudalac, ništa manje pohlepan na zemlju od svetovnog plemstva, a evangelizacija susednih naroda, pre svega Slovena, često vršena silom i uz naseljavanje nemačkih kolonista, postala je veoma unosna investicija. Franački sistem „vlasničkih crkava“ verovatno je odgovarao vladaru Svatoplukova tipa, ali je zamena domaće crkvene organizacije franačkom u očima slovenskog stanovništva mogla biti ravna namećanju tuđinskog feudalnog iga.⁸²

Obično se uzima da je „Skazanie o preloženii knig“ nastalo na zapadno-slovenskom terenu, najverovatnije u češkom manastiru Sazavi, kao i latinska „Kristijanova legenda“ iz X ili XI v., sa kojom ima dosta dodirnih tačaka.⁸³ Treba, međutim, reći da je pozivanje na misionarsku delatnost apostola Pavla u Iliriku imalo smisla na teritoriji koja je nekada pripadala toj poznoantičkoj provinciji.⁸⁴ Reći „V Moravy bo hodilъ i apostolъ Pavelъ i učilъ tu; tu bo estъ Iljurikъ, ego že dochodilъ apostolъ Pavelъ; tu bo beša slovene pervoe“ ne mogu se odnositi na

⁸¹ Up. Fr. Dvornik: *The Slavs. Their Early History and Civilization*. Boston ²1959, str. 220 d.

⁸² Up. Dvornik op. cit. 74 dd., 95.

⁸³ Za problem provenijencije „Skazanija“ i njegovog odnosa prema „Kristijanovoj legendi“ v. B. N. Florja (Moskva): *Skazanie o preloženii knig na slavjanskij jazyk. Istočniki, vremena i mesto napisanija*. U: *Byzantinoslavica XLVI* (1985) 1, str. 121–130, gde je sažeta ranija diskusija.

⁸⁴ Kao što je Sirmij, docniji Dmirovci na Savi slovio kao stolica Sv. Andronika, tako je po legendi crkvu Sv. Petra i Pavla u Rasu, nekadašnje sedište raških mitropolita i najstariju crkvenu građevinu na tlu Srbije, osnovao drugi Pavlov učenik, apostol Tit.

češku Moravsku, već samo na gornjomezijsku Moravu koja je zaista pripadala Iliriku, a formulacija u uvodnom delu letopisa „po mnozěchъ že vremjaněch sěli sutъ slověni po Dunaevi, gđe estъ nyne Ugorŕska zemlja i Bolgarŕska“ odgovara upravo gradu Moravi na ušću istoimene desne pritoke Dunava, koji se u XI veku našao „in confinio... Ungariorum et Bulgarorum“.⁸⁵ Nazivanje Franaka Vlasima (Volosima), nasuprot Žitiju Metodijevu koje povlači razliku između „Vlaha“ - misionara iz Akvileje u severnoj Italiji - i „Nemaca“ - franačkih misionara, s jedne strane se, videli smo, objašnjava uopštavanjem oznake „Latin“ na sveštenike latinskog obreda (kao što se Grcima u istom žitiju nazivaju misionari iz Vizantije), no sa druge strane ono nalazi zanimljivu toponomastičku analogiju u neposrednoj blizini Metodijeve stolice - Sirmija. Mislimo na ekvivalenciju naziva mađ. *Nagy Olasz* (podr. *falva*) 'veliko vlaško (selo)', danas Mandelos i lat. *Franca villa* (zabeležen u doba krstaških ratova, = grčki *Phrangochōrion* (1210-1220.), takođe sh. *Fruška Gora* od stsrp. *Fruzi* 'Franci').⁸⁶ Sva ova imena očito čuvaju uspomenu na doba pre mađarske najezde, kada je Srem bio krajnja isturena tačka Franačkog carstva prema Vizantiji, a mađarski toponim jasno svedoči da su Ugri došavši krajem IX veka preuzeli od Slovena reč *Vlasi* u obliku *Olasz* kao naziv ne samo za Italijane, koje ta reč označava u savremenom mađarskom,⁸⁷ nego za sve „Latine“, uključujući i Franke.

Na osnovu svega ovoga smemo zaključiti da je tradicija o prebivanju Slovena oko srednjeg Dunava u doba prvih apostolskih misija (I v. n. e.) mogla nastati najpre kod slovenskog življa u današnjoj severnoj Srbiji i Sremu, na području oko tromeđe rimskih provincija Dalmacije, Gornje Mezijske i Panonije koje je u poznoantičko doba pripadalo Iliriku, a na kojem su se u IX-X veku sukobili državni interesi triju carstava: Vizantijskog, Bugarskog i Franačkog i istovremeno ukrštali istočni i zapadni kulturni uticaji. Tamošnji Sloveni su u promenljivim prilikama sa manje ili više uspeha održavali svoj politički subjektivitet (Srbija i Moravska kneževina) i nema sumnje da su u zbivanjima oko misije Ćirila i Metodija imali većeg i aktivnijeg učešća nego što se to do sada pretpostavljalo. Bio je to kratak trenutak u istoriji kada je do tada pasivan osećaj srodstva među pojedinim slovenskim plemenima kao baštinicima istog jezika i tradicije prerastao u aktivnu ideju o jezičkom zajedništvu svih Slovena kao osnovi za njihovu kulturnu emancipaciju i uključenje u glavne civilizacijske tokove ravnopravno sa starim i velikim narodima. Veliko pregnuće inicirano radom Solunske braće nije imalo željeni domašaj: za kontraakcijom franačkog klera usledila je provala Ugara koja je, pogađajući samo žarište duhovnog poleta, trajno rasepila

⁸⁵ Od novijih komentatora spornog letopisnog mesta pomenimo Avenariusu op. cit. 30-31, koji u njemu nalazi odraz tri tradicije: jedne zapadnoslovenske, koja govori o misiji Sv. Pavla u Moraviji, druge starohrvatske (?), koja Pavlovu misionarsku delatnost vezuje za Ilirik, i treće bugarske, na čiji bi račun išao množinski oblik *Moravy*, u vezi sa željom Bugara da dokažu da je Konstantin „učio“ kod njih, u južnoj, balkanskoj Moravskoj. Ovakva i slična domišljanja čine se izlišnim ako se ima u vidu da postoji tačka u kojoj se seku sve tri odrednice - Morava, Ilirik i Bugarska: to je nekadašnji grad Morava na ušću Velike Morave u Dunav, na teritoriji poznoantičkog Ilirika i u granicama Bugarske IX v.

⁸⁶ V. P. Skok, Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika III, Zagreb 1973, str. 608.

⁸⁷ Zanimljivo je da to značenje ima oblik *olasz* koji se svodi na slovenski plural, dok je si. singular *oldh* preuzeo značenje 'Rumun'.

slovenski geografski prostor, da bi docnije Sloveni, za koje se u drugoj polovini IX veka činilo da svojim položajem na razmeđu Istoka i Zapada mogu biti braća crkvenom raskolu, postali njegove najveće žrtve. U doba kada Nestor uobličava konačnu redakciju ruskog letopisa sve je to bio samo lepi san o prošlosti, koji se manje—više uspešno mogao ugraditi u nacionalne ideologije pojedinih slovenskih ogranaka, Rusa kao i, recimo, Bugara ili, docnije, Čeha; no Nestorova priča u osnovi ne može poticati od njega sama, već od nekoga ko je to vreme aktivno proživeo, boreći se za slovenski bogoslužbeni jezik, i to na tlu gde su krunski argumenti u toj borbi poput rane evangelizacije Slovena imali istorijsko—geografsko pokriće. Srednje Podunavlje nije postojbina Praslovena kao indoevropskog ogranka definisanog zbirom lingvističkih karakteristika, već su nosioci tih distinktivnih osobina došli onamo sa severa Evrope, ali se može reći da je ono mesto rođenja slovenstva, jer je najpre kod podunavskih Slovena dotadašnja gentilna svest prerasla u etničku samosvest.

O. N. Trubačev se i knjižicom koja je pred nama potvrđuje kao izuzetna figura savremene slavistike. Malo je onih koji u zreлом naučnom dobu, naoružani zavidnom erudicijom, istovremeno pokazuju toliku spremnost za preispitivanje aksiomatskih postulata i vaskrsavanje starih hipoteza za koje se mislilo da su vremenom prevaziđene. Pre podunavske teorije bila je to teza o prisustvu u antičko doba zaostataka Indoarijaca u severnom pribrežju Crnog Mora, s kojom je svojevremeno istupio Krečmer, a T. ju je obnovio u nizu članaka na osnovu novog i bogatog, prevashodno onomastičkog materijala. Pritom on nailazi na oštro osporavanje od strane ruskih iranista, dok se reakcije inostranih stručnjaka kreću u rasponu od skepse do načelnog odobravanja i delimičnog prihvatanja rezultata.⁸⁸ Videli smo da je i dosadašnji prijem T. koncepcije o podunavskom poreklu Slovena bio različit. Istraživanje ove materije skopčano je sa toliko neizvesnosti da u njemu nije preporučljivo operisati sa čvrstim uverenjima. Stoga ne treba unapred odbijati, već mnogo pre valja pozdraviti svaki pokušaj da se stave na probu duboko uvrežena ubeđenja, poput tradicionalne koncepcije slovenske pradomovine, i primiti ga kao izazov da se još jednom saberu i odvagnu razlozi pro i contra. Ako je dolepotpisani recenzent, učinivši taj napor, Trubačovljevom poistovećenju Panonaca sa Praslovenima i Voloha iz 'Povesti vremennyh let' sa Keltima pretpostavio drugačije interpretacije, to ne znači da on u celini i konačno zauzima negativan stav prema osnovnoj tezi knjige. Sa jedne strane, u neke njene važne segmente, kao što je baltsko—slovenski problem, nismo se dublje upuštali; sa druge strane, kada se radi o tako dalekoj i slabo poznatoj prošlosti, ne biti u nešto ubeđen do sada iznetim argumentima ne znači i otpisati to za sva vremena kao nemoguće. Budućnost će pokazati da li će T. pod uticajem svojih konstruktivnih kritičara (u koje uzimam pravo da i sebe ubrojim) modifikovati svoju koncepciju, možda u gore sugerisanom smislu usredsređenja na indoevropske leksičke izoglose, za šta ga dosadašnji rad na praslovenskom rečniku preporučuje kao jednog od vrhunskih specijalista, ili će je integralno braniti eventualnim novim nalazima ubedljivijim od dosadašnjih. U svakom slučaju, plodovi njegovog pera biće s nestrpljenjem očekivani i sa zadovoljstvom čitani.

⁸⁸ Up. *Ėtnogenez* 47–66 (Ė. A. Grantovskij, D. S. Raevskij) i 148–152 (O. N. Trubačev). Tamo je data i bibliografija ranijih radova.

SKRAĆENICE LITERATURE

ÉSSJa = Ètymologičeskij slovar' slavjanskich jazykov, red. O. N. Trubačev, Moskva 1974 i d.

Ètnogenez narodov Balkan i severnogo Pričernomor'ja. Lingvistika, istorija, archeologija, Moskva 1984.

Slavjanskoe jazykoznanie. X međunarodnyj s'ezd slavistov, Sofija, sentjabr' 1988 g. Doklady sovsťokoj delegacii. Red. N. I. Tolstoj, Moskva 1988.

SSS = Słownik starożytności słowiańskich, Wrocław etc. 1961 i d.

Studia nad etnogenezą Słowian i kulturą Europy wczesnośredniowiecznej I, Wrocław etc. 1987.

Vasmer, M. : Schriften zur slavischen Altertumskunde und Namenskunde I–II, Berlin 1971.

VJa = Voprosy jazykoznanija

P. S. Neposredno nakon predaje ovog članka u štampu održan je XI međunarodni skup slavista u Bratislavi (31. VII – 8. IX 1993.), na kojem se nastavila polemika oko podunavske hipoteze. Sam Trubačov istupio je sa daljom razradom svoje koncepcije (njegov prilog pod naslovom „Drevnie Slavjane na Dunae (južnyj flang). Lingvističeskie nabljudenija“ već je objavljen u zborniku Slavjanskoe jazykoznanie. XI međunarodnyj s'ezd slavistov, Bratislava, sentjabr' 1993. Doklady rossijskoj delegacii, Moskva 1993, str. 3–23). Izdvajamo neke nove ideje i akcente iz ovoga rada. *Sclavus Nara* u epitafu Sv. Martinu Turskom iz VI v. bio bi pored formulacije ruskog letopisca „narci eže sut slověne“ dodatni dokaz u prilog slovenstvu stanovnika antičkog Norika (4 d). Samonazvanje Albanaca *Shqiptar* u vezi sa *shqip* 'jasno, razumljivo' T. prosuduje kao kalk od *Slovēne: slovo*. Ponovo insistira na neslovenskoj etimologiji etnonima *Serbi*, poričući njegovu vezu sa *sr̥bati* 'srkati' i vezujući ga za Ptolomejeve Serbe (*Sérboi*), Amijanove *Serri*, *Serrorum montes* u južnim Karpatima (6); kritiku dosadašnjih etimologija srpskog plemenskog imena, uključujući i Trubačovljevu indoarijsku, dajem u sledećem broju „Zbornika za slavistiku“. Istočnoslovenski *Sēver'ane* bi bili nazvani po svojoj prvobitnoj lokaciji na severnoj (levoj) obali Dunava (7). Posebnu pažnju T. ovdje posvećuje nekim slovensko–paleobalkanskim vezama. Iz zapadnog (uslovno: ilirsko–panonskog) dela starobalkanskog areala ukazuje na ime plemena *Japodes* prema sh. *ǰāpād* (10), toponim *Metubarris* (v. gore) prema vojvodanskom mikrotoponimu *Medbara*, s obzirom na sh. dijalekt. i sl. *med* = *među* (up. moj rad u OP IX/1988, str. 165 dd.). Težište je ipak na sponama koje vezuje tračko–dački istok antičkog Balkana sa slovenskim svetom, među njima *virt'p'v* prema poznoantičkom toponimu iz oblasti Niša *Burdōpes* Proc. de aed. IV 4 i lit. *Virt-upé* (11); s obzirom na *Burdōmina* iz obližnje oblasti Remesijane > *Burdimo* (up. na str. 289 mog rada navedenog gore u nap. 39) nisam siguran da *Burdōpes* treba čitati sa početnim *v-*. Sl. fitonim *tis'v* prema lat. *taxus* izvodio bi se od ie. **tāk'so-* posredstvom dačko–tračkog, kome T. pripisuje prelaz *ā > ē > i* (12 dd.); jsl. toponimi *Kruševo*, *Kruševac* čuvali bi semantiku antičkog horonima *Dardania* od alb. *dárdhë* 'kruška' (15); za anahronost ove (uostalom, duboko ukorenjene) etimologije dardanskog imena v. isti moj rad str. 288. Toponim *Porolissum*, *dacia Porolissensis* (najseverniji deo Dakije) T.

poređi sa sl. *za-čsoje* ili **perčsoje* (?; videći u njemu model sličnijeg naziva *Transylvania* 'oblast za šumom' (15 d.). Na svoju gorepomenutu tezu o prirodnorskim Karpatima (ime reke *Nitra*) i južnije, na dačko-tračkom prostoru, i npr. hidronimima i toponimima na *-nad* kao *Flornád*, zatim poređi *-dama* u antičkora toponimiji (*Uscudama* 'Jedrene'): stind. *aháman-* 'naseљeno' mesto', različna plemenska imena *Sátraí*: stind. *ksotra-* 'vladajući sloj naroda', *Běsof*: stind. *vesá-* 'član istog roda, sluga' (16 dd.). Dalje se T. osvrće na van-Vejkovu hipotezu o nekadašnjoj tampon-zoni sa supstratnim (romanskim) stanovništvom između Srba i Bugara, i na novu Manjčakovu tezu po kojoj su Sloveni došli na Balkan samo u jednom migracionom talasu --- sa zapada, što je, po njemu, spasilo romanski elemenat u donjem Podunavlju, dok bi naseljavanje bugarskih Slovena na tlu današnje Rumunije padalo tek od VIII-IX v. i imalo polazište južno od Dunava. O problemu jednog ili više valova slovenske seobe na jug up. pored onoga što je gore rečeno, moje razmatranje predato u štampu u „Zborniku za slavistiku“; na zamršenu problematiku albanske i rumunske etnogeneze najskorije se osvrćem, polazeći od nekih novih toponomastičkih nalaza, u spomenici Vladimira Georgieva. T. iznova prosuđuje neke rumunske slavizme. Tako reči *zápálä* 'sneg' ne bi bio u osnovi slovenski kalk albanskog *dě-borë* 'isto', već bi posredni bila semantička pozajmica u obrnutom smeru, s obzirom na rus. *dijal. zapád* 'snežni smet' (18). Tu su i druge istočnoslovensko-rumunske izolekse: rum. *nisip* 'pesak': rus. *dij. násyp* 'gomila peska kraj obale', rum. *ohabă*: strus. *ochabiti* (up. moj rad u OP VII/1986, str. 159 dd.) rum. *lapă* 'ruka' (19, up. ESSJa 14/1987, str. 27), rum. *copil* (i alb. *kopil*): prasl. *kopylb* (20; up. ESSJa 11/1984, str. 30 dd.). Prilog se završava osvrtom na „nejužnoslovenske slavizme“ u toponimiji Grčke (21); ovakvo opredeljenje pojedinih toponima čini mi se problematično: u najmanju ruku, grč. *Koníspolis* nema jedinu paralelu u polj. *Konieczpol*, kako veruje T., već i u strp. nazivu župe u istočnoj Hercegovini *Konac-polje*.

U drugim referatima i u diskusiji na bratislavskom skupu našli su izraz i protivni, tradicionalnim shvatanjima bliži pogledi na slovensku etnogenezu (izm. ost. ruski arheolog V. V. Sedov, poljski istoričar L. A. Tyszkiewicz). Još burniji nastavak doživela je i druga kontroverza koje smo se ovde dotakli: spor oko lokacije Velike Moravske. Teza I. Bobě, koji je i sam bio prisutan, bila je s jedne strane kritikovana (H. Birnbaum, J. Schaecken), a s druge podržana (O. Kronsteiner). U svemu što je tom prilikom čuo i pročitao dolepotpisani ne nalazi osnov za konačno razrešenje sopstvenih nedoumica niti razlog za korenito preispitivanje onih stavova koje je izneo na prethodnim stranicama, a sumarno i u sopstvenom izlaganju na kongresu.

ВЕСНА ПОЛОВИНА, *Огледи из опште лингвистике*, Београд
1992, 3-241.

У издању „Научне књиге“ изашла је нова књига Весне Половине, *Огледи из опште лингвистике*. Наша наука о језику добила је још једно вредно дело.

Ова књига је скуп нових, али и раније објављених радова, расправа и чланака. Сваки од раније објављених радова за ову прилику је допуњен и проширен, неки мање неки више.

Поред Увода, у коме се разматра појам огледа и његове реализације у општој лингвистици, дело садржи још четири одељка:

1. *Из историје лингвистике*, који се састоји од три огледа,
2. *Општа лингвистика и друге лингвистичке дисциплине*, који има четири огледа,

3. *Лингвистика и књижевност*, такође има четири огледа,

4. *Општелингвистичко у прајмајници*; одељак садржи четири огледа.

Књига је тематски, панзглед, врло разноврсна. У њој се, нпр., расправља о прозодији, о прелокуцији, о књижевности у лингвистици; затим о глаголима говорца као универзалној категорији итд. Међутим, сваки одељак је мање или више тематска целина, а цела књига је, ипак, систем додетаких проблема. Аутор тежи да сва питања о којима расправља доведе у везу, па да на тај начин укупност материје буде системска целина.

Весна Половина је млад научни радник. За њен приступ научним истраживањима типично је, од првих радова, што постоји да пропађе теме које су недовољно, или нису никако, биле предмет научних интересовања. Таква је, нпр. и њена докторска дисертација, *Лексичко-семантичка кохезија у разговорном језику, Београд 1987*. Такав је готово сваки њен рад, а тако је и са темама у овој новој књизи у највише случајева.

У најповишој књизи Весне Половине један скуп тема је чисто лингвистички, други је комбинација лингвистичких и ванлингвистичких питања. Наравно, у крајњој линији, расправе се тичу, пре свега, лингвистичких погледа на језик. Узмимо као пример расправу о огледу. *Оглед* је, као што је познато, једна врста текста. Има широко поље остварења: у лингвистици, филозофији,

књижевној теорији, стилистици итд. В. Половина је показала како се оваква врста текста остваривала од како постоји. Она нема за циљ да потпуно тачно утврди кад је појам настао, већ наводи најупечатљивије примере како се остваривао. Импопује чињеница што аутор одлично познаје литературу о датој категорији текста.

В. Половина даје анализу појма и његову распрострањеност по ширини употребе, али исто тако и по његовој дубини, могућој и оствареној; покушава да му одреди оквире, функције и његове унутрашње компоненте.

Врло значајан је и оглед *Прозодија и њерлокуција*. Аутор ова два појма посматра с функционалне тачке гледања, у њиховој повезаности и корелативности. Тачније речено, перлокуторни акти као *уберавање*, *изненађење*, *прихваћање*, *одбијање*, *изненађење*, као и неке емоционалне реакције, остварују се и уз помоћ прозодијских чинилаца. У овом огледу проучава се веза између перлокуторних аката и прозодије.

Оглед о коме је реч значајан је и по томе што се досадашња схватања о перлокуцији и илокуцији критички разматрају и што се уноси корекција у нека од досадашњих схватања. Уз све речено, аутор сигурно доказује да се споменути акти не остварују само уз помоћ прозодије, већ да је то знатно сложенији проблем него што се мисли.

Оглед *Сементација у језику као оштити лингвистичко-прагматички проблем* важан је допринос и лингвистичкој теорији и прагматици. В. Половина сматра да је сегмент у лингвистици „...назив за сваку 'дискретну јединицу'“. И даље, кад се сегмент идентификује по физичким или аудитивним критеријумима, онда и полазне основе сегментације морају бити различите.

Оваква схватања појма *семент* и сегментације као процеса у принципу су неспорна. Таква схватања су коначно дефинисана у структурној лингвистици, а произлазе и из схватања језика као система.

В. Половина иде даље од схватања сегмента у оквирима граматичких језичких јединица. На сегмент гледа као на ширу категорију, па узима и јединице текста као сегменте, нпр. параграф и др. У огледу се наводи списак типова сегмента, полазећи од најнижих до највиших структуралних јединица, идући ка тексту као целини.

Сегментација је категорија без које ниједна методологија ни теорија не може. То се само по себи разуме. Весна Половина се бави сегментацијом у лингвистици и дати проблем разматра пре свега са лингвистичког становишта, дакле, као структурну јединицу.

Ваља напоменути да се понекад узимају у обзир и ванлингвистички чиниоци кад се појам сегмента одређује. Особито кад се покушавају утврдити индикатори граница између појединих сегмената.

Оглед о коме је реч показује колико је тешко понекад одредити границе сегмената, и колико су границе лабилне с обзиром на то у којој се околини сегмент налази у говорном току. Нпр. колико су лабилне границе између фонолошких дистинктивних чинилаца при промени околине у којој се нека фенолошка јединица може наћи.

Најзад, В. Половина разматра проблем сегментације не само теоријски него показује и методе како се сегментација може остваривати.

Оглед даје основе и за даља проучавања сегментације. Наиме, можда би следећи корак у проучавању датих проблема ваљало усмерити на метајезичке чиниоце и категорије као и на формализоване системе помоћу којих се језик представља или чија је функција ограничена на поједине објекте, нпр. компјутерски језици и др. На тај начин би се, применом формално-логичке анализе, донекле променила нека схватања о сегментацији. Нпр. поред сегмената који произлазе из материјалне природе структура, сегментација би се могла остваривати и по другим основама. Наиме, сваки скуп јединица који се може формализовати и сваки сегмент материјализован или апстрактан може се узети као сегмент.

У делу В. Половине сваки оглед понаособ допринос је и лингвистичкој теорији и прагматици. Навешћемо само још један, мада сви за службују научну пажњу.

Сваком научном раднику интуитивно је познато да термини могу бити синтетички или аналитички. Кад би се систематски изучавала терминологија као универзална категорија, дата опозиција би свакако била једна од првих. Заслуга В. Половине је што, колико знамо, први пут у нас покреће ово питање. Њен оглед *аналитичности и синтетичности у терминологији* је оригиналан и веома значајан научни допринос.

Расправа о синтетичности и аналитичности у терминологији у делу В. Половине заснована је на синхронном плану, што је методолошки једино и било могућно с обзиром на циљ који аутор себи поставља. Међутим, то никако не значи да се о датој материји не може расправљати и с обзиром на дијахрони план. Наравно, у том случају изучавању би се морало прићи на други начин, а и циљ би био донекле другачији. Термини би се морали проучавати с обзиром на промене или разлике у функцији у неком временском размаку. Исто тако, тада би се тек поставило питање универзалности терминологије као појаве и њеног значаја у развоју људске цивилизације. Узмимо само појам *синтагма*, или *граматике*, или *аспекција*; шта су све ти термини током времена значили и какве су им функције биле.

В. Половина уводи и појам *терминолингвистика*. Тај појам је већ познат у лингвистици ван наше земље и није редак у употреби. Дати појам се великим делом поклапа са појмом металингвистика. Међутим, металингвистика укључује и метајезик као систем знакова, а такође и функције датих знакова, њихове међусобне односе. Терминолингвистика, према томе како је В. Половина употребљава, тиче се пре свега система термилолошких знакова. Додуше, расправа о томе шта све спада у једну или другу област у овом огледу је изостала. Било би, свакако, занимљиво расправити да ли се сви аналитички термини могу узети као металингвистички, па према томе и терминолингвистички у строгом смислу који тај појам захтева.

Занимљив је податак о бројном односу између аналитичког скупа термина према синтетичким. В. Половина наводи податак да синтетичких

термина има у просеку око 33%. Остало спада у аналитичке. Аутор овако образлаже дату појаву:

– Ово је логично јер је уобичајено да за један терминички термин имамо једну реч, а да се у даљој класификацији, која је углавном класификацијорска, сивбарају синџајме.

Мислим да би се датом проблему могло прићи и на други начин.

У науци постоји универзална тежња да се све што је могуће дефинише. Најидеалније је ако се дефинише што прецизније, а уједно и синтетички, са што мање елемената. Постоји, међутим, и супротна сила која произлази из суштине саме материје. Материју и људску мисао тешко је сместити и „заробити“. Она не трпе уске и устаљене оквире. Отуда тежња да се суштина неке појаве објасни. Највероватније отуда и произлази постојање аналитичких термина. Тиме се може, између осталог, објаснити и несразмер између синтетичких и аналитичких термина. Тако се може објаснити и чињеница да су неки аналитички термини готово окамењене синтагме са чврсто повезаним деловима, друге, опет, имају лабаво повезане елементе.

С прагматске тачке гледишта је познато да различити људи имају различит однос према дефинисању, па према томе и према терминима. Једни прихватају устаљене термине готово аксиоматски, други настоје да их додатно објасне. У том случају аутоматски настаје нека врста аналитичности.

В. Половина је с много вештине и успешно анализирао дате проблеме и извела теоријске закључке. Њена књига рађена је на методолошке устаљен начин од почетка до краја. После сваке анализе следе теоријски изводи. Свака анализа, без изузетка, праћена је пажљиво одабраним емпиријским материјалом. Аутор веома често своје ставове сучељара са мишљењима других научника.

Импонује широко лингвистичко образовање аутора, добро познавање лингвистичке литературе. В. Половина је већ искусан научник, а ова њено дело највећим делом представља новину. Књига је користан прилог нашој лингвистици и лингвистици уопште.

Београд

Душан Јовић

СВЕТОЗАР СТИЈОВИЋ, *Славенизми у Његошевим песничким делима*. Сремски Карловци – Нови Сад (Издавачка књижарница Зорана Стојановића) 1992.

Славистика је однедавно богатија за један сјајан прилог. У све агилнијој и, изгледа, за праве издавачке подухвате одређеној и предодређеној Издавачкој књижарници Зорана Стојановића (овај издавач је, између осталог, отпочео штампање целокупних дела академика Павла Ивића) објављена је књига Светозара Стијовића *Славенизми у Његошевим песничким делима*. Предмет истраживања ни нов ни неначињан, а књига пред нама по много чему ипак – необична! Реч је о докторској тези чије су се теме дотицали многи стручњаци. Према језику аутора „српске библије“, као и према делу највећег српског песника гледано у целини, мало ко се равнодушно односио. Ово посебно важи за наше језикословце из Његошевог ужег и ширег завичаја, а таквих је увек било и доста и врло компетентних, који су макар овлаштно освртање на језик моћника са Његуша сматрали неком врстом моралне обавезе. При томе су се појединци покадшто дотицали и проблематике из Стијовићеве тезе: *славенизми*, лексика ненародног порекла. Ваља напоменути да су претходници теми прилазили ипак селективно: према захтевима пригодног тренутка, а и према афишнети и мерилима личног укуса, одабирани су и обрађивани појединачни случајеви и појаве. Прошлост је обележена, истица, и озбиљнијим подухватима и крупнијим резултатима на том пољу. Наука је обогаћена и позамашним лексикографским остварењима, међу којима централно место припада *Речнику језика Петра II Петровића Његоша*, колективном делу неколицине наших реномираних лексикографа. Одабирanjem овакве теме за докторску тезу аутор је, на први поглед, озбиљно хендикепиран. Толике странице, студије и томови објављених књига о Петру II Петровићу Његошу неће спречити С. Стијовића да напише фундаментално дело и да у свему томе буде и оригиналан и надаре, као ретко ко – иновативан. Како је то успео?

Оригиналност и иновативност карактеришу ауторов приступ проблему и методологију његове разраде. За разлику од претходника чији напор обележава селективни прилаз материји, наш аутор се одредио према комплетном Његошевом песничком опусу. Сву лексику за коју је претпостављао да припада црквенословенској (у најширем смислу речи) или

руској књижевнојезичкој бањтини свестрано ће претрести и изанализирати из свих углова. Да би се то постигло, било је неопходно консултовање мноштва историјских речњика. Ни акрибично провођење сваке речи кроз импозантан број извора и лексикографских дела неће аутора поштедети честих двоумљења око класификовања славенизама. Но, ни у тим случајевима читалац, по правилу, нигде није закинут. Аутор га исприко обавештава о свим својим недоумицама, као и о принципима којима се руководио у арбитражи, елементима који су пресудили којему типу славенизама припада анализирани облик. Показало се да хиљаду и по лексичких јединица у Његошевим песничким остварењима може понети епитет *славенизам*. Анализом је, додуше, обухваћен знатно богатији лексички корпус. Приснији контакт са материјом и све дубље понирање у разматрану проблематику ширили су видике, изоптравали критеријуме арбитраже, а тиме, не ретко, битно утицали и на саму концепцију целог подухвата. У крајњем збиру знатан део уложеног труда нема непосреднијег, видљивог трага, јер су многе речи после минуциозне елаборације и арбитраже, неке након вишесловних трагања и консултовања многих извора, на крају ипак искључене из коначног инвентара.

СТИЈОВИЋЕВА монографија садржи шест поглавља. У нешто опширнијем Уводу (стр. 9–55) читаоца чека богат преглед типова (и особина) књижевног језика код Срба до Његошевог времена, као и корисне информације о образовању највећег српског песника. У оквиру уводног дела књиге читалац налази и осврт аутора на покушаје претходника да идентификују славенизме у Његошевом песничком опусу (стр. 43–52). Ипоставиће се да иза досадашње терминолошке неједначености, у ствари, стоји озбиљна разлика у приступу и методологији разматрања целог проблема. У другом и трећем одељку књиге темељито су изанализирани фонетски (стр. 57–99), творбени и семантички (стр. 101–118) аспект славенизама. У посебном поглављу је обрађена и њихова тематска и метричка условљеност (стр. 119–136). Најобимнији и најдрагоценији део ове сјајне књиге чини Речник (стр. 137–227), у коме је уз хиљаду и по уочених славенизама назначено којој врсти припадају: српкословенској, руској, рускословенској, прквенословенској (категирија неутрална на релацији српкословенски: рускословенски), хибридној (посведочено више типова), кованицама, посуђеницама или, пак, посебној групи насталој „понародњавањем“ речи преузетих из других језика. У Речнику су многе одреднице пропраћене, одговарајућом дискусијом, обично иницираном озбиљнијим разликама око резултата до којих су дошли Стијовић и његови претходници. Мада је наш аутор у тим ситуацијама, као и у другим деловима књиге, уосталом, давао образац коректности у опхођењу са неистомишљеницима око спорних проблема, читалац се не може ослободити основног, непобитног утиска да су у таквим ситуацијама аргументи по правилу на Стијовићевој страни. Заронивши у проблематику широко као нико пре њега и претресавши све уочене славенизме водећи рачуна о свим њиховим аспектима, аутор је

успоставио својеврстан механизам, кључ њихове идентификације и категоризације.

И раније се знало за изразиту језичку слојевитост језика великог песника. Знало се да у његовим делима има доста особина народног језика, Његошевог завичајног говора, дакле (*Горски вијенац*, његово најзначајније остварење, уосталом, почиње типичним дијалектизмом). Знало се и то да је песник радо употребљавао речи црквеног или руског порекла, али се мислило да је обим посуђеница тога типа ипак мањи. А показало се да је Његошево песничко дело напосто прешлављено славенизмима свих типова. Богато су, дакле, заступљени *српскословенски*, *рускословенски*, *црквенословенски* и *руски* језик:

божастивен, *величастиво*, *мучилишће*, *пешћера*, *појршиће*, *позоршће*, *освећашће*, *свећеник*, *судилишће*, *самрџан*, *сајућница*, *савршиће*, *сагрешће*, *сачиниће*, *премрзак* и сл.;

божески, *божестивени*, *воздвигнути*, *воображеније*, *побједа*, *побјешће*, *сојућница*, *сочињавати*, *шјелесни* и сл.;

високосјајан, *власиољубан*, *јубишљ*, *промојласан*, *наследник*, *небесни*, *пашријарх*, *погви*, *погземни*, *премудри*, *преслабни*, *пресјучник*, *пројаси*, *просјор*, *разбрајан*, *слобода*, *случај*, *смиао*, *сјасишљ*, *сјособан*, *сродник*, *сјраси*, *сјање*, *шворан*, *ужас*, *ушлишће* и сл.;

њжан, *њжност*, *обрајно*, *ојроман*, *одважност*, *ојасност*, *ојширно*, *особа*, *ојличје*, *шјшман*, *појраничан*, *појданик*, *појдлост*, *појкорност*, *појшмак*, *појшучак*, *појшчњен*, *прајилан*, *прајосудни*, *природа*, *происшћети*, *равнодушан*, *судбина* и сл.

Стијовићев рад износи прецизније на видело и обим такозваних славеносрбизама, хибридних творевина добијених спајањем елемената двају (или трију) језика, поступком, дакле, уобичајеним у епоси славеносрпског језика код Срба. Аутор се постарао да и ту имамо потпуни увид у тип хибрида, будући да их, с обзиром на њихово порекло, има више врста. У Његошевим делима се јасно издвајају хибридне творевине на бази: а) рускословенског (*воображење*, *восклицање*, *воскресење*, *восхињавати се*, *пошторавати*, *предсказање*, *предсјављање*, *привиђеније*, *човјечески* и сл.), б) црквенословенског (*бојословија*, *всемојћ*, *збишће*, *наслађење*, *наслаждење*, *пошшање*, *раздраживати*, *пошчување*, *сјрансјивовање*, *ушћење*, *чувшшвовање* и сл.), в) српскословенског (*крвојролиће*, *просвећшење*, *сјрешчење*, *сажаљење* и сл.), г) руског језика (*Бујари*, *Бујарија*, *завладање*, *вљјање*, *значање*, *покољење* и сл.). Уочени су и хибриди настали укрштањем српскословенске и руск(ословенск)е језичке датости: *воскреснути*, *восхишћење*, *преосвјашћенство*, *савјети*, *савјештовати* и сл.

У књизи је посебно место добила и категорија кованица, речи насталих по утледу на облике из других идиома. За неке од њих Стијовић, очито с правом, претпоставља да су дело самога Његоша. Кованице су стваране према руском (*брзопетни*, *брзопетност*, *лажшар*, *промометник*, *мнојознајан*, *прајшшмак*, *премојћ*, *преојширни* и сл.), црквенословенском (*бојохра-*

нилица, брзоиџични, високосјајан, власитољубан, духокужан, мироубни, миросијаиџель, митроносан, подобило и сл.), рускословенском језику (бооошадник, вообраз, восколик и сл.).

Због изражајног сиромаштва аутохтоног народног лексичког фонда велики песник је, да би испунио захтеве високог песничког стила, не ретко био приморан да у духу домаћег модела адаптира посуђенице из рускословенског (*досиавјерно, мјесецослов, њобјеживаџи и њобјеђаџи* и сл.), црквенословенског (*њобиједа, њобиједоносан, њојружаваџи се, њодножје, њресвијеџли, свемојуџи, свемојуџсџиво, свемођан* и сл.), руског (*блешџеџи, будуђностџи, високојрмеџи, њездилиџиџе, јрб, крвожедни, мнојомојуџи, њобуђиваџи, њоредак, свебидеџи, свевиџиџи, сведржеџи, свеоџиџи, смрџностџи* и сл.) и српкословенског језика (*садржаваџи, свемир, освеџиџаваџи, освеџиџаваџи се* и сл.).

Посебну категорију чине и славенизми настали „понародњавањем“ речи преузетих из других књижевнојезичких израза, као, на пример, из руског (*златноџирон*), рускословенског (*књажевски*) или српкословенског (*њодржаваџи*). Стијовић је у посебну скупину издвојио и резултате творбе на основу црквенословенског (*обесмрђаџи*), руског (*занимаваџи*), рускословенског идиома (*џросвјеџа*).

Дужну пажњу аутор је посветио проблему тематске условљености славенизама у Његошевој поезији. Показало се да је избор лексике у најтешњој вези са тематиком песничког писања. Отуда славенизама готово нема, или чине безначајан проценат, у десетерачким остварењима испеваним у духу народне епске поезије и инспирисаним догађајима из свакодневног живота. Тако је у првој Његошевој песми *Црмничани* од 175 десетерачких стихова уочен само један славенизам (лик *Цермничанма*). Без ове лексике су и друга десетерачка остварења: *Бјелице, Кавајка, Ода сулџану џурскоме, Кула Ђуриџиџа, Чардак Алексиџа, Пјесна за Вида и Мирчеџу* итд. Супротну крајност представља филозофски спев *Луца мџкрокозма*, где славенизама, према Стијовићевом пробном бројању, долази „преко 8 на 10 десетерачких стихова“. На месту је и Стијовићева опаска да се *Луца* практично не би ни могла написати „без лексике коју је пружало старокњижевно наслеђе и нудио књижевни руски језик“ (стр. 122). Нема у свему овоме ничега специфичног и необичног. У немогућности да се средствима којима је располагао народни језик искажу у сфери апстрактних појмова и стручне терминологије, и други српски ствараоци предвукског и вуковског периода, дакле и Његошеви савременици, посезали су за арсеналом развијенијих језичких идиома.

И код Његоша је, као и код других песника, метрика често одређивала који ће се облик унотребити. Адаптације, понародњавање, хибридикација и друге измене и преправљања и прекрајања славенизама понекад су за крајњи циљ имали смањивање или повећање броја слогова у разним речима. Управо метрика и сноси лавовски део одговорности за мноштво својерсних лексички минималних парова типа: *двџженије – двџжење*,

знаменије – знамење, наказаније – наказање, ѿознаније – ѿознање, ѿокајаније – ѿокајање, расѿојаније – расѿојање, сѿвореније – сѿворење, хуленије – хулење, ѿобједа – ѿобиједа, војнсѿво – војинсѿво и сл. Његош ће, метра ради, користити три разносложна лика исте речи: *наказ – наказа – наказање, вообраз – воображење – воображеније* (у другом случају први лик је Његошева кованица, други је хибрид, а трећи – рускословенска форма).

У употреби славенизама, како по обиму тако и по њиховој разноликости, Његош је без премца у српској књижевности. Сви лексеми те врсте одабрани су, сковани или адаптирани са дотад невиђеним, а касније непонљивим осећањем мере и укуса, и беспрекорно су обавили намењену им мисију: попуњавање лексичке празнине у народном говору ради остварења високо постављених стилских захтева Његошеве поезије. И знатно скромнији проценат славенизама представљао је код неких Његошевих претходника и савременика непотребан и штетан баласт, због чега су их често оправдао критиковали не само Вук и његови следбеници. А управо ти непародни лексички елементи омогућиће уметнику са Цетиња да изатка најпоетскије ткиво и досегне највиши узлет у српској поезији уопште.

СТИЦАЈЕМ СРЕЊНИХ ОКОЛНОСТИ ПРВА ЦЕЛОВИТА СТУДИЈА О СЛАВЕНИЗМИМА КОД ЈЕДНОГ НАШЕГ СТВАРАОЦА УРАЂЕНА ЈЕ НА ДЕЛУ НАЈБОЉЕГ СРПСКОГ ПЕСНИКА, И ТО НА МАЕСТРАЛАН НАЧИН! *Славенизми у Његошевим песничким делима* несумњиво спадају у ред најдорађенијих књига у нашој славистици. Сви проблеми из теме изпсти су на поприште и сви, дословце без изузетка, разрађени и решени. Опима који се након Стијовићеве студије прихвате сличних задатака биће, с једне стране, лакше него њиховим претходницима. Утрти су им сви путеви, разрађена методологија и критеријуми за идентификовање и класификовање славенизама. Посао им је, дакле, несумњиво олакшан, али им је зато, с друге стране, значајно сужен простор, уверен сам – за дуже време, за иновације у методолошко–теоретском аспекту истраживања овог типа.

Београд

Слободан Реметић

МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ, *Говори србијанског Полимља*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXXVII, Београд, 1991, 3 – 548.

Наша знања о дијалекатском комплексу ужичког округа, и поред двије монографије,¹ два извјештаја² и 18 прилога,³ доскора су била непотпуна, па и оскудна. Понавља се да је ту новоштокавски ијекавски говор источнохерцеговачког типа. Из споменуте литературе, међутим, назире се више говорних подтипова у ужичком округу: златиборски (ужички), моравички (старовлашки), соколски (ужичкоподрињски) и санџачки (србијанскополимски). У недостатку података за област Златибора, лужничке

¹ Мирослав Б. Николић, *Говор села Горобиља (код Ужичке Пожеје)*, СДЗБ XIX, Београд, 1972, 621 – 746; Милосав Тешић, *Говор Љешићанског*, СДЗБ XXII, Београд, 1977, 161 – 328.

² Др Миливој Павловић, *Дијалектолошка истраживања у Косјерићу, Сечој Ријеци и средњој Босни*, Гласник САНУ за 1951 (1952), св. 2, књ. III, 276 – 277; Др Павле Ивић, *Извјештај о дијалектолошкој екскурзији по ужој Србији октобра 1959*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду IV, 1959, 397 – 400.

³ Радосав Ђуровић, *Рефлекси јаћа у околини Прибоја*, СДЗБ XXVI, Београд, 1980, 239 – 317; *Досадашња проучавања јовора доње Полимља и његове фонетске карактеристике* Ужички зборник 8, Титово Ужице, 1979, 519 – 530; *Нека зајачања о језику Миладина Т. Радовића*, Ужички зборник 13, Титово Ужице, 1984, 441 – 451; *О неким прозодијским и гласовним особинама јовора Равни код Титовог Ужица*, Ужички зборник 16, Титово Ужице, 1987, 475 – 481; *Рефлекси јаћа у одричним формама глагола јесам у јовору Прибоја и околине*, Књижевност и језик 1, Београд, 1980, 73 – 79; Драгица Матић, *Одсуштања од екавске књижевно-језичке норме у јоворима села околине Титовог Ужица*, Књижевност и језик 4, Београд, 1972, 61 – 73; Јордан Моловић, *Белешке о ужичком јовору*, Ужички зборник 2, Титово Ужице, 1973, 285 – 288; *Нагласак ужичког јовора*, Ужички зборник 3, Титово Ужице, 1974, 379 – 418; *Имена вођака и животиња у ужичком крају*, Ужички зборник 5, Титово Ужице, 1976, 315 – 358; *Из ужичке лексике*, Ужички зборник 7, Титово Ужице, 1978, 313 – 350; Видан Николић, *Говор ужичког краја*, Историја Титовог Ужица (до 1918) I, Титово Ужице, 1989, 752 – 757 и 981 – 984; др Асим Пецо, *Неке специфичности јовора Вукосављевића завичаја*, Симпозијум о научном делу Сретена Вукосављевића I, Пријепоље, 1973, 77 – 92; *Прилози о јовору пријетовског краја*, Симпозијум сеоски дани Сретена Вукосављевића VIII, Пријепоље, 1981, 239 – 262; *Нека зајачања о језику дбију народних ијесам*, Симпозијум сеоски дани Сретена Вукосављевића IX, Пријепоље, 1981, 101 – 115; Мр Ратомир Цијетић, *О пореклу имена Прибој*, Ужички зборник 13, Титово Ужице, 1984, 419 – 422; *Herman Hirt, Der ikavische Dialekt im Königreich Serbien*, Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.-hist. Classe CXLVI, Wien, 1903, 1 – 56; Милош Московљевић, *Икавски јовор у СР Србији*, ЈФ XXVI, св. 1 – 2, Београд, 1963 – 1964, 471 – 509; Слободан Реметић, *О незамењеном јаћу и икавизмима у јоворима северозападне Србије*, СДЗБ XXVII, Београд, 1981, 7 – 105.

долине и Ужичке Ц. Горе, већ 20 година горобиљски идиом, који је сажето и тачно описао Мирослав Б. Николић, репрезентује златиборски (ужички), а они нису у свему једнаки (уп. ф.р. из Равни *мдре* : *мдже* из Горобиља, *дрӯџба* / *дрӯџба* : *дрӯџба*, *мене* : *менѣ* и др). Сличан је однос љештанског према ужичкоподрињском. На корист науке и нашу радост стање више није тако са говорима сјеверозападног Санџака, тј. србијанског Полимља (скраћ.: СП), а ни са моравичким.⁴ Говоре СП проучавао је и описао у оквиру своје докторске дисертације даровити филолог Мирослав Николић. Његова обимна књига грађом (иновативном класификацијом, тачним записом и интерпретацијом) свједочи колико о љепоти говора тог комплекса, толико и традицији два етноса, али и о таленту, ерудицији и акрибији аутора. Ту књигу аутор је стварао и на извору релевантних лингвистичких (и других) информација користећи поуздану методологију традиционалне дијалектологије и лингвистичке географије. Само ове чињенице, и да није неспорне, тако високе вриједности књиге, довољан су разлог за ријеч о њој.

У раду *Говори србијанској Полимља* М. Николић саопштава резултате својих вишегодишњих истраживања дијалекатског комплекса доњег и средњег Полимља (само у границама Републике Србије), у шестоуглу, развученом правцем сјеверозапад – југоисток, између и око пл. Јаворје – Градина – Лиса – Јадовник – Златар – р. Увац.

На већини подручја владајући говорни тип је „новоштокавски“ (доље: доњеполимски новоштокавски), а само на јужној периферији, око Комарана (тзв. Скендерије) – „прелазни“ (прелазни комарански). Првим говоре и Срби и Муслимани, динарци с Брда и Херцеговине, а другим само Муслимани, каснији усељеници из околине Колашина, Берана (Иванграда), Б. Поља а можда и Никшића. Комарански, дакле, покрива периферије двају (и)јекавских дијалеката: архаичнијег (зетско–јужносанџачког) и млађег (источнохерцеговачког). То није мијешани него прелазни говор, у којем коегзистирају, чак и у идиолектима, дискриминанте окружења (нпр.: *нарџда* / *народа*, *иоџџка* / *иџџока*, *ио иуџџова* / *ио брдима*, покрај. инфинитив / стандардни инфинитив). Основа, скупна дискриминанта између комаранског и доњеполимског је новоштокавска / неновоштокавска дистрибуција прозодема: новоштокавска дистрибуција прозодема. Аутор не дискутује о феномену прелазни говор, али га илуструје пробраном грађом, која показује „да је довољно да се неколике особине високог ранга двају дијалеката укрсте на једном простору па да овај постане прелазни“.⁵

У оквиру доњеполимског благо се диференцира подтип који би се могао назвати златарским. Око Златара (и у Комарану) је Вуково *мене* (има и: *мене*), у доњеполимском – аналошко *менѣ* (т. 111, 544, карта бр.

⁴ О моравичким говорима одбранио је 1991. г. докторску дисертацију (која чека објављивање) мр Видан Николић.

⁵ R. Đurović, *Prelazni govori južne Bosne i visoke Hercegovine* (докторска дисертација у рукопису), Beograd, 1989, 530. В. још и: Dalibor Brozović, *Dijalekatska slika hrvatskosrpskoga jezičkog prostora*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 5, Zadar 1970, 13 – 14.

5)⁶; само је у златарском *ишеница*, *зайворали* (према *зайвориши*); највећи број потврда (у Срба) *ф / хв > в* опет је у златарском, гдје се према доњеполимском *фабрика*, *канафа*, *кафана*, *фала* (т. 364 – 365, 368, 422), – претежно (као у златиборском) говори: *вабрика*, *канава*, *кавана*, *вала* (иначе, свуда је већином: *шревио*, *ваиша*); једино се око Златара не чује акценат типа *исидџџм* (т. 250).

Монографија садржи пет цјелина: *Уводне напомене* (7 – 22), *Први гео: Прозодијске особине* (23 – 197), *Други гео: Фонетске (и фонолошке) особине* (199 – 326), *Трећи гео: Морфолошке особине* (327 – 514), *Четврти гео: Закључне напомене и шексјови* (515 – 538). На крају су резиме (на руском) и скраћенице насеља, часописа, публикација и литературе (540 – 548). Гдје је потребно, унесене су и карте: једна о националној структури, 12 (са по једном до двије изоглосе) о дијалекатској разуђености. Недостаје (на почетку) карта са списком испитаних насеља (и њихових скраћеница) и говорним типовима. Кроз морфолошке системе обрађене су и карактеристичне творбене, синтаксичке и лексичке особине говора. Ријечју, језгровита студија, а, ипак, међу најобимнијим у опусу „Српског дијалектолошког зборника“.

У уводу аутор је прибрао, сажео и документовао битне информације о подручју, становништву и дијалектолошком испитивању. Дијалекатска слика одговара демографској. Становништво је досељеничко (динарско) и мијешано (Срби : Муслимани = 65% : 30%). Једино је попуњавање Комарана извршено пагло, иза берлинског конгреса (1878). Тиме се објашњава коегзистенција источнохерцеговачких и зетско–јужносанџачких особина у комаранском. Уз сваки податак назначена је и професионална припадност информатора. Списак информатора је изостављен.

Трећина књиге посвећена је акценатском систему: инвентару и дистрибуцији прозодема, позиционо условљеном квалитету и квантитету у појединим морфолошким категоријама, алтернацијама у деклинацији и коњугацији. Тачно забиљежену, мјестимице оскудну грађу, аутор тумачи претежно уз помоћ Пешиканове класификације алтернација⁷ и, гдје је потребно, пореди је са Вук–Даничићевим системом, дијалекатским окружењем и стандардом. Важно је напоменути да доњеполимски није његов завичајни говор. И кад би био засебна књига, овај одјељак, с више грађе (и мање резерви о појединим алтернацијама), могао би бити узор проучавања новоштокавске прозодије.

Оба говорна типа имају по четири акцената (*á, à, á, à*) и дужину односно краткоћу. У доњеполимском дистрибуција прозодема одговара већини источнохерцеговачких говора (и стандарду), у комаранском у ос-

⁶ Арсал генитивског квантитета именичких замјеница *ја, ми, он / оно, себе, ко, шиио* захвата западну Србију и Пљевља (нап. 217), Вишеградски Стари Влах и југоисточну Босну (в. Dževad Jahić, *Ijekavskoštokavski govori istočne i jugoistočne Bosne*, докторска дисертација у рукопису, I, Beograd, 1981, 75 – 76). Јахић мисли да тако досљедно говоре само Муслимани (о. с., 75).

⁷ В. Митар Пешикан, *О основима ишјокавске акценатуације*, ЈФ XXVIII/1 – 2, Београд, 1970, 107 – 142.

сјеверозападној. Раније је у околини Прибоја забиљежено: а) $\bar{v} > \bar{i}je, j\bar{e}, \bar{c}je, \bar{i}je$ (=3:2:1:1); б) $\bar{v} > \bar{u}je, j\bar{e}, \bar{c}je$ (=4:2:1); в) $\bar{v} > \bar{u}je, \bar{c}je, j\bar{e}$ (=2:1:1), – тј. више двосложних (увјек са квантитетом другог слога) од једносложних вриједности.⁹ Што Николић, као и други, пореди секвенце у *нијесам* са *ниједан*, *дијел* са *дије* / *дије*, *идлијен* са *идлије* / *идлије*, – то не може бити аргумент да је ко у праву. Недоумицу може отклонити експериментална фонетика.

Оба рада сажимају податке за дијалекатско окружење: за пјеваљски – *ије* / *ије*, *ије*, *ије* / *ије*;¹⁰ за долине Лима, Увца и Рзава – *ије* / *је*, *ије* / *је*, *ије* / *ије*;¹¹ за Бихор – *ије* (!), *ије*, *ије*;¹² за Биоску (код Ужица) – *ије*, *ије*, *ије*;¹³ за Равпи (код Ужица) – *ије* / *је*, *ије* / *је*, *ије*;¹⁴ за Горобиље (код Пожеге) – *ије* / *ије*, *ије*, *ије* / *ије*.¹⁵ Дифтонгшки фонетски ликови се једино наслућују у долинама Лима, Увца и Рзава у југоисточној Босни. На скривен процес дифтонгизације у говору Пиве и Дробњака скретао је пажњу Ј. Вуковић.¹⁶ Није јасно зашто је горобиљски, на периферији, (и)јекавски а доњеполимски јекавски. Између Ожља и Јаворја у комуникацији с брда на брдо забиљежено је више потврда с несумњивим двосложним замјенама.¹⁷ Како би полуисмен информатор написао: *Бјело Поље* или *Бјело Поље*? У Вишеградском Старом Влаху обично је на писмима: з. *и*. *Бјело Брдо*. Кад би у доњеполимском континуант дугог јата био „комбинација слоговног и неслоговног самогласника“,¹⁸ раздвојених „прелазним *j* (= *џ*)“ (стр. 226), могли бисмо помишљати на закаснелу еволуцију потпуног дифтонга *ије*¹⁹ или на дифтонгизацију двосложне вриједности *ије* у посебним социолингвистичким околностима. Могуће је да аутор погријеши под утиском завичајног идиома.²⁰ Овдје се не ради о таквом случају јер доњеполимски није Николићев говор, а ни стање у Горобиљу није као у описаном говору. Одјељак о јату ипак би нас могао вратити на стару тему „како би се управо имало писати *џ* у дугијем слоговима“.²¹

⁸ В.: Милан Драгичевић, *Говор личких јекаваца*, СДЗБ XXXII, Београд, 1986, 7 – 241; Асим Пецо, *Мјесто централнохерцеговачког говора међу осталим говорима данашње Херцеговине*, ЈФ XXV, Београд, 1961 – 1962, 295 – 328; Цевад Јахић, о. с., 162 – 212.

⁹ Р. Ђуровић, *Рефлекси јата у околини Прибоја*, СДЗБ XXVI, Београд, 1980, 271 – 288.

¹⁰ Гојко Ружичић, Акцентски систем пјеваљског говора, СДЗБ III, Београд, 1927, 137, 141, 143, 144, 149, 162, 169; Драго Ђупић, *Основне особине говора Пљеваља*, Црногорска академија наука и умјетности, Гласник одјељења умјетности, књига 8, Титоград, 1988, 82.

¹¹ Цевад Јахић, о. с., 165 – 166.

¹² Др Данило Барјактаревић, *Бихорски говор – фонетске особине и акценати*, Зборник Филозофског факултета у Приштини III, Приштина, 1966, 22, 30.

¹³ Др Павле Ивић, *Извештај о дијалектолошкој експедицији по ужој Србији октобра 1959*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду II, 1957, 399.

¹⁴ Радосав Ђуровић, *О неким прозодигмским и гласовним особинама говора Равни код Тушловице Ужица*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXI/1, Нови Сад, 1988, 177 – 180.

¹⁵ Мирослав Николић, *Говор села Горобиља (код Ужица Пожеге)*, СДЗБ XIX, 652 – 653.

¹⁶ В. Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII, Београд, 1938 – 39, 15 – 16.

¹⁷ Ђуровић, *Јати* 287.

¹⁸ Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I*, Загреб, 1969, 233.

¹⁹ В. А. Белић, *Периодизација српскохрватског језика*, ЈФ XXIII, Београд, 1958 – 59, 3 – 15.

²⁰ Уп. нпр. грађу из Крешева и Лепенице код Јована Вуковића, *Крешевско-лепенички говор*, Radovi Naučnog društva BiH III, Sarajevo, 1963, 287 – 311 i Slavka Pavčevića, *O narodnom govoru u Lepenici u Bosni*, I, letopis JAZU 64, Zagreb, 1960, 362 – 393 + карта.

²¹ Tomo Maretić, *Dali ie ili ije?*, Nastavni vjesnik, knj. II, sv. I, Zagreb, 1894, 148.

Геминација је описана као маргинална појава, и то само код – *gn* – > – *нн* –, и само у неколике лексеме: *јѣнна*, *ілінна*, *зіднна*, *јѣнна*, *іослѣнна* (стр. 142, 143, 305). Овим бисмо могли додати потврде из назива празника (*до Миширочачне*) и сл., стр. 181), као и редукцијске (нпр. *ізвѣшше*, стр. 105). Сваки полуписмен Муслиман у околини Прибоја говори *једаннѣс* (бројна геминација), вјероватно *женназа*: а, можда, и *Аллах* (култне, оријенталне геминације). Геминације типа: *јѣнна*, *једаннѣс*, *женназа*, – ипак су национална дискриминанта. Лијепо је и тачно запажено да се групе *дњ*, *дл* и *рл* изговарају нормално.

У деклинацији, конјугацији и творби говори србијанског Полимља не одступају од стандарда. Аутор је из систематичног инвентара облика извео и основна правила творбе и употребе. Савршено тачне и доследне потврде (у којима има и дијалектске егзотике) и карте – диференцирају комплекс на сјеверозапад и југоисток. Према нпр. доњеполимском новопогтокавском: *іо брдима*, *іо селима* (стр. 333); *іосіију*, *очију* / *іосіи*, *очи* (стр. 332, 368); *мени*, *шеби*, *себи* (стр. 337, карта бр. 9); *овије*, *добрије* (стр. 391 – 394); *ћерају* (стр. 454); *они носе* (стр. 456, карта бр. 13); *чекај* (стр. 480 – 481); *везаји*, *даваји*, *рањаваји*, *држаји* (стр. 485 – 487); *био у Пријејољу* (стр. 425 – 430), – у прелазном комаранском обично је: *іо брдима* (*іо іуішова*); *іосіи*, *очи*; *мене*, *шебе*, *себе*; *овија*, *добрија*; *ћерају* (*ћерау*); *они носу*; *чекај* (*чека*); *везан*, *даван*, *рањаван*, *држан*; *био у Пријејоље*. ГАпш личне замјенице 3. л. *хи* (од *их* метатезом или је *х* секундарно), Дпш *хим* (стр. 272, 378) и присвојна замјеница 3. л. пл. *њихан* (стр. 339, карта бр. 10) могу се чути само у Муслимана. Обје особине су конфесионалне дискриминанте, а друга је и ареална, тј. *хи*, *хим* засвједочено је свуда, а *њихан* само у околини Бродарева.²² Насупрот томе, само на крајњем сјеверозападу, између Прибоја и Рудог, коегзистирају –*еро*– / –*ерица* (као у Вишеградском Старом Влаху) са свуда уобичајеним –*оро*– / –*орица* у збирним бројевима и бројним именицама (стр. 418 – 420, карта бр. 11). Свуда код именица м. р. на непчани консонант или сибиљант и именица с. р. наставак –*ом* је у експанзији над –*ем* (*с мужом*, *с Милошом*, *іод Бићом*, *за сунцом*); репартиција морфема –*ов*– / –*ев*– одговара стандарду *јечмови* : *очеви*); у Ипш наставак –*ма* „јавља се практично само у *коњма* / *коњима*“ и „с воловма“ (стр. 333); мушка двосложна имена типа *Ацо*, *Авдо* и *Владе* мијењају се као *Мѣрко* / *Мѣрко*. Дијалекатски облик *шѣ мј. шѣј* сада се може пратити из сјеверне преко источне Херцеговине, сјеверне Ц. Горе, србијанског Полимља (стр. 402) до пл. Јавора.²³ Из глаголског система ишчезао је глаголски прилог *прошли*, а и *футур II* је риједак.

Напомене: Именица *јѣдножлч* (стр. 372) је ж. рода; радни глаголски придјев *јуріишила* (стр. 455) је од *јуріишии*; императив *јѣри* (стр. 481) је од *јѣриши*.

²² У југоисточној Босни спроведен је синкретизам у ГАДпш између *хи* / *хи*, *хин* / *хин*, *хим* / *хим*. В.: Јахић, о. с., 80 – 81, 238; Jovan Vuković, *Govorne osobine stanovništva Žepe*, GZM XIX, Sarajevo, 1964, 45 – 62.

²³ В. код Vidana Nikolića, *Govor moravičkog kraja*, докторска дисертација у рукопису, Beograd, 1991, 285 – 286.

На крају је закључак (не напомене) какав приличи монографији: прегледна синтеза маркантних изоглоса о унутрашњој и вањској диференцијацији терена, која показује лингвистичко образовање и способност аутора за генерализације. У посебним социолингвистичким околностима (двие конфесије, два миграциона слоја с различитих дијалекатских подручја, интерференција) у србијанском Полимљу формирала су се два говорна типа: новоштокавски (доњеполимски) и прелазни (комарански). Комарански повезује периферне говоре и источнохерцеговачког и зетско-јужносанџачког дијалекта. У закључку је и информација, потврђена с 38 ареалних разлика, да се новоштокавски благо диференцира на два подтипа: говор сјеверозапада (прибојски крај) и говор југоистока (бродаревски крај). Вањском диференцијацијом потврђено је да новоштокавски, са свим особинама (осим континуаната јата), припада југоисточној грани источнохерцеговачког дијалекта. Даља истраживања Златибора, Вишеградског Старог Влаха и ужичког Подриња (са већ извршеним у србијанском Подрињу, југоисточној Босни и моравичком крају) треба да покажу да ли на југоисточној периферији овог дијалекта (као на сјеверозападу) преовлађују једносложне (дифтонг *ue* или секвенце *ujē / jē*) или двосложне (*ujē*) вриједности јата.

За књигу је аутор одабрао и лијепо средио 26 тачно записаних текстова.

Ријечју, свиме: методолошким поступцима, структуром, грађом, количином информација и научном интерпретацијом, – књига М. Николића *Говори србијанског Полимља* сврстава се међу неколике за узор у дијалектологији. Због тога, и због подручја које покрива, улази у списак драгоцене, незаобилазне литературе коју користе студенти српског језика и лингвисти уопште. Овом књигом и *Српски дијалектолошки зборник* потврдио је реноме који има у славистици.

Ниш

Радолав Ђуровић

Dr TADEJ VOJNOVIĆ, ofm. *Velika biblijska konkordancija*, tom I – II, *Kršćanska sadašnjost Zagreb* i *Dobra vest Novi Sad*, tom I : I – XII +1 – 807, tom II : I – XII +809 – 1736, formata (C).

Библијска конкорданција је попис свих места појављивања одређене речи у Библији праћена одредницама на основу којих се реч може пронаћи у самом тексту.¹ Велика библијска конкорданција (у даљем тексту ВБК), која је пред нама, лексичког је типа – у њој се даје попис лексема које се налазе у библијском тексту (за разлику, на пример, од конкорданције идејног типа где се у попису дају извори који сведоче о истој идеји, изреченој на разним местима у библијском тексту)².

У великом броју језика, на које је преведена Библија, израђена је и Библијска конкорданција. Прву енглеску конкорданцију објавио је John Marbeck, 1550. године. Споменимо још *Analytical Concordance to the Holy Bible*, 1879; затим, J. Strong, *The Exhaustive Concordance of the Bible*, 1894, а у овом веку су *De Raze, De Lachaud* и *Flandrin* израдили *Concordantiarum SS. Scripturae Manuale*, Barcelona 1958, затим *Zuercher Bibel-konkordanz*, 1969; *Concordance de la Bible de Jerusalem*, 1981., *Concordance de la Bible*, 1984, *Konkordanz zur Einheitsübersetzung der Bibel*, 1985. (рађена компјутерском обрадом).

Циљ је прављења конкорданције, тог замашног и корисног посла, да се у библијском тексту олакша проналажење речи, термина, појмова, пре свега онима који се Библијом непосредно баве (библичарима, теолозима, студентима теологије, свештеницима), али и онима којима је Библија у основи самога предмета рада – стручњацима за литературу, језик, етнологију, археологију и др.

ВБК је драгоценa књига која се појавила и у нашој средини под ауторством доктора теолошких наука, Тадеја Војновића, а у издању Кршћенске

---

¹ Библија је подељена на књиге (Постанак, Излаз и др.) а ове на поглавља (одређена већ почев од XIII века), а поглавља на још мање јединице, редове (одређене почев од 1555. године). Уз сваку реч се дају информације о ова три извора што је интернационално прихваћен начин обележавања и цитирања места у Библији.

² Упореди, на пример списак најважнијих идеја у „Новом Завјету“ који су с грчког изворника превели Б. Дуда и Ј. Фућак, Загреб 1991. у издању Кршћанске садашњости.

садашњости из Загреба и Добре вести из Новог Сада. Др Тадеј Војновић је ВБК израдио на основу старозаветних текстова Библије Кршћанске садашњости, Загреб 1983. и текста Новог завета (у преводу Б. Дуде и Ј. Фућака, Загреб, 1985, девето поправљено издање). Обрада грађе је вршена помоћу рачунара и то тако што се укупан текст растављао најпре на јединице текста (тј. речи), што укупно износи 618.716 таквих јединица од којих је, затим, сачињен списак јединствених речи – укупно 49.538. Уз сваку реч се даје минимални контекст – укупно 50 словних места. Он је у већини случајева довољан за потпуно сагледавање смисла речи; увид у шири контекст лексеме омогућен је уз наведене податке пре текста (име библијске књиге, главе и ретка). На пример реч 'презирати' има укупно 8 појављивања од којих су три следећа овако обрађена (том II, стр. 1084):

презирати

Бр. 14.11 Мојсију: „Докле ће ме тај народ п.?”

Плз. 23.8 Немој п. Едомца, јер је он брат твој.

Ест. 1.17 Све жене па ће п. своје мужеве говорећи:

Истраживач може сам да се снађе у тексту Библије ако жели да консултује шири контекст у циљу добијања потребне информације о целивитој поруци текста. Штета што у попису скраћеница на почетку књиге није, барем за оне мање упућене, додан и попис скраћеница библијских књига.

Својеврсну посебност, што не сусрећемо код других конкорданција, чини и израђен речник или појмовник, који поред речи у њеном основном облику (премда се можда облик и не појављује у Библији) садржи све морфолошке облике поједине лексеме који се појављују у Библији (именице у падежу, роду и броју, а глаголи у времену и аспекти). Речник садржи и информацију о фреквенцији дате речи у библијским текстовима (са десне стране) као и страницу на којој се дотична реч појављује (са леве стране). На пример:

501	језик	84	501	језика (мн.)	4
500	језици	14	501	језике	8
501	језицима	16	501	језиком	52
501	језиче	2	501	језику	14
501	језика (јд.)	26			

Речник и конкорданција чине јединствену целину и сваком истраживачу омогућава потпун увид и у лексичко и текстуално богатство библијских порука³.

Овако припремљени текстови у овом капиталном делу могу се на различите начине користити у сагледавању модела света у којем је

³ Аутор је у Конкорданцију укључио сва имена (властита и географска), све именице, глаголе, придеве и бројеве, не све прилоге (јер их је било некада тешко разграничити од придева). Изостају подаци за везнике, предлоге и речце.

библијски текст настајао, у којем сада живимо, али и модела света за-сведочен за сам библијски текст.

Циљ је овога приказа да на неколико примера покаже различите могућности коришћења ове припремљене библијске грађе, која сада стоји на располагању сваком оном који жели да повеже истраживање речничког блага забележеног у Библији са другим доменима људског напашања, обичајима, културом, традицијом, и предањем уопште, те друштвом и континуитетом цивилизацијског простора данас или у време настајања библијских текстова.

Најпре треба скренути пажњу на огромну вредност фреквенцијског речника датог на почетку сваког тома. За оне који се баве фреквенцијским речницима различитих типова, материјал у ВБК може бити основа за разноврсна поређења. На пример, на основу њега се може израчунати фреквенција најчешћих речи коришћених у Библији, а затим објаснити са становишта тематике саме Библије.

Пописали смо оне речи чија је фреквенција већа од 1000 пута, што укупно чини списак од 15 најфреквентнијих речи (рачунато на укупан број речи)⁴.

реч	укупно	%	реч	укупно	%
Јахве	6808	12,74	говорити	1670	3,12
син	4059	7,60	руке	1644	3,07
Бог	3753	7,02	дати	1644	3,07
реч	3517	6,58	отац	1536	2,87
земља	2913	5,45	град	1427	2,67
краљ	2769	5,18	човек	1317	2,46
народ	2610	4,88	људи	1158	2,15
дан	2280	4,26			

У литератури о фреквенцијским речницима изграђен је начин интерпретирања података високофреквентних речи, а у зависности од значења, социјалних, културних и других фактора који су уткани у речничко богатство једног језика. Тако, на пример, однос ових 15 речи може се уобличити у одређене семантичке релације које, опет, могу бити језичким материјалом обликоване у библијску поруку:

Јахве је дао Сина у руке људима (народу), човеку на земљи да говори реч о Богу Оцу/краљу у (твом) граду дан(ас).

Наиме, онај који је створио свет за нас, а о коме говори библијски текст, послао је свога сина на земљу да у нашем времену и простору очитује постојање свога Оца Бога, краља.

Могући су и другачији начини интерпретирања најфреквентнијих речи у библијском тексту сходно разумевању за сам језички материјал и игру најфреквентнијих речи у језику. Управо је смисао коришћења овог расположивог материјала да се понуде многе и нове интерпретације при-

⁴ У фреквенцијској листи сачињеној за разговорни језик Д. Вулетић (1988) наводи да су велике фреквенције именеце 'дан', и 'рука' које су и на овом списку.

купљеног и за анализу већ сређеног материјала, што је задатак будућих истраживања. Њихова се употреба може посматрати и у оквиру подсистема, тј. семантичких система као што су систем личних имена (каких је у Библији веома много), систем назива за означавање родбинских односа, затим, систем назива за боје, или биљке, животиње, јела, пића, одећу итд. Навешћемо само неколико примера.

Систем назива личних имена

За ономастичаре ће истраживање личних (мушких и женских) имена забележених у Библији бити од посебног интересовања. Пре свега, ако се жели поредити присуство библијских имена у ономастичком данашњих личних имена (Уп. Грковић, 1977). Може се поредити укупан списак личних имена, посебно њихова укупна фреквенција, затим фреквенција појединачних имена. Како су сва имена у ВБК писана изворно, то посебан истраживачки подухват може бити доследно поређење транскрибованих личних имена на начин на који су Вук и Даничић то чинили преводећи Нови, односно Стари завет.

Лексика делова тела човека

Може се изучавати лексика (спољашних и унутрашњих) делова тела човека. Не наводимо овде укупан речник свих делова тела (што је задатак будућих истраживања), већ само неке основне и фреквентне називе (спољашњих) делове тела човека да покажемо с једне стране шта нам може рећи њихов фреквенцијски однос употребе, а са друге какву вредност има фразеолошко значење неких делова тела човека у реконструкцији ондашње културне и друштвене слике.

Сигнификантна је велика фреквенција неких назива делова тела у укупном систему. Наводимо само 20 најчешће коришћених назива.

реч	укупно	%	реч	укупно	%
рука	1644	8,36	колело	132	0,67
око	865	4,40	усна	112	0,57
глава	511	2,60	чело	73	0,37
лице	446	2,27	врат	63	0,32
тело	439	2,23	зуби	58	0,29
уста	410	2,08	леђа	53	0,26
нога	339	1,72	коса	51	0,25
лакат	280	1,42	прст	47	0,23
језик	220	1,11	груди	40	0,20
уво	201	1,02	шака	39	0,19

Овоме ваља додати и неколико веома фреквентних назива за унутрашње делове тела као што су срце (укупно 10269) и кости (укупно 560). Метафорично је значење речи 'срце' као средишта особе, док се 'кости' везују за „оце“, претке, потомство, одржање лозе и рода свога. Ево неколико примера из конкорданције:

„Тада и моје кости понесите са собом“

„Давид пренесе оданде Шаулове кости“

Сличну метафоричну димензију назива делова тела пронаћи ћемо и у објашњењима уз нешто мање фреквентну реч 'нога'. Најчешће фразе уз ову реч:

'прати некоме ноге'

'ставити некоме нешто пред ноге'

'пасти (ис)пред некога ничице пред/до ногу'.

Све су то изрази поштовања, гостопримства или поданости некоме у јеврејском друштву онога времена, а што се сачувало и у нашим обичајима, чак до данас (на пример, код пас још увек у неким сеоским крајевима жене перу ноге мужевима, свекру, у знак потчињености господару).

Тако нам селектирани подаци у ВБК пре говоре о културном обичају, најчешће у јеврејском друштву онога времена, и повезаности са нашим данашњим, него ли о примарном значењу назива за делове тела човека, као што је случај са речи 'нога'. Свакако овде још треба указати на значење речи 'тело'. Осим за људско (физичко) тело, реч долази и у значењу „човек“. Библија не познаје грчку, платонску концепцију двојства: тело – душа. Човек је један и јединствен, у себи недељив. И кад Библија за њега каже да је „тело“, онда се не мисли на један његов део, већ га посматра у његовој смртности, пролазности и релативности. Иста опаска вреди и за појмове „дух“ и „душа“, који ни у којем случају не означавају Платонову „душу“ (као један део човека), већ се у Библији и под „духом“ и под „душом“ подразумева читав човек, али посматран у својој „вишој“ делатности, као што је то у свакодневной комуникацији случај, када за некога кажемо нпр. да је „душа од човека“ или да је „једно велико срце“.

Интересантне податке можемо добити не само за оне речи које имају велику фреквенцију већ и за оне називе за делове тела који имају малу фреквенцију, као што је, на пример 'нос'. Опет се добија податак о једном обичају украшавања жена у оно време и то на тај начин што се стављао украс у нос:

„Тада јој ставим витицу на нос, а наруквице...“

„Прстеном ти нос уресих, уши наушницама...“

Већ је у домаћој литератури о називима за делове тела констатовано (на основу података из Вуковог Рјечника) да је велики број фразеолошких израза за 'руку' и 'главу' (М. Дешић, 1991). Подаци из ВБК то потврђују. Могућ је истраживачки повод за поређење ова два извора информација са садашњим употребама фразеолошких израза за делове човековог тела.

Називи за биљке и животиње

Сасвим се особен списак биљака и дрвећа добија када се испише из речника и у објашњење уврсти и фреквенција појављивања (на пример 'смоква'). Такође се списак животиња (магарац, коза, овца) може интерпретирати у социјално-културном миљеу ондашњег друштва и догађања,

али и у самом библијском тексту (на пример, упореди у тексту Фрајденберг, 1980. сцену уласка у Јерусалем на магарцу).

Посебно је интересантан списак биљака које лече, односно рецепата за лечење:

„и нек ноге своје у уље умаче“.

Називи за јела и пића

За оне које интересују називи јела и пића, ВБК може корисно послужити за израду управо списка јела и пића документованих у Библији (уп. о храни код Д. и П. Александер, 1989, 90). На пример, у једној сцени се описује како Исусу:

„дадоше комад рибе печене и меда у саћу“ (Лука, 24, 42)

или, на другом се наводи податак како се хлеб прави:

Суци 6.19 „и од ефе брашна начини бесквасне х“.

Називи делова одеће и обуће

За оне заинтересоване за начин одевања библијских личности или Јевреја и Јеврејки у време када су различити текстови из Библије настајали, корисно ће послужити опис различитих делова одеће (детаљнији опис овога дају Д. и П. Александер, 1989, 90):

„имаше хаљину од камиље длаке и појас кожни око бедара својих“,

односно обуће:

Ез 16.10 „на ноге ти обух сандале од fine коже“.

Из брижљиво сортираних података може се реконструисати читав културни и социјални миље оних који су непосредни актери догађаја у Библији.

Систем назива за родбинске односе

Посебно је интересантно сачинити систем родбинских односа на основу лексема за родбинске везе. Поред примарног система: отац, мајка, син, ћерка, документовани су и остали термини из разгранатог јеврејског система родбинских односа, који се у великој мери поклапа са системом родбинских односа у нашем језику и улогама појединаца у њему:

Лк 12. 53 Свекрва против снахе и снаха против свекрве.

Тоб 10. 12 својој кћери каза: „Поштуј свекра и свекрву“

Рут 3. 6 и учини све како јој је свекрва наредила.

(Уп. Ласло и Финка, 1979, за максимални систем назива за родбинске односе, за усвајање овога система код деце Марјановић и Савић, 1982, конкретно у српској традицији код Ракића, 1969, односно у хрватској код Таноцког, 1983, а потпунију литературу о овом проблему такође упореди тамо).

Називи за боје

Систем назива за боје тек треба да нам одгонетне њихово значење у свеукупној теолошкој димензији библијског текста. Но, неколико података о фреквенцији неколико основних боја, може нам већ овом приликом дати повод за размишљање о употреби боја у лексикону појединих песника или, пак у сликарским опусима наших познатих садашњих сликара. Међу укупним наведеним бојама најфреквентније су следеће:

боја	укупно	%	боја	укупно	%
бела	59	0,30	црна	13	0,06
црвена	43	0,21	жута	1	0,005
љубичаста	40	0,20	сива	1	0,005
зелена	36	0,18	плава	1	0,005

У сваком народу и култури симболика и „говор“ боја од великог су значења. Тако је то и код нас; нпр. црна боја је свечана, а и боја жалости, док на истоку ту исту функцију има бела боја. Гледајући фреквенцијску листу боја у Библији, видимо да је доминантна бела боја, која значи оностраност, навештава есхатолошку категорију. Нпр. у Новом завету присутна је у свим извештајима о Исусовом ускрснућу, да би се на крају, у последњој библијској књизи, Апокалипси, прослављени Христос појавио на белом коњу (Отк 19,11), он седи на белом престолу (Отк 20,11), а снасеници су обучени у беле хаљине (Отк 7, 9.13). Ако се упореди, на пример, ова листа боја и фреквенција беле боје код М. Настасијевића у песмама, види се потпуно поклапање (уз одсуство само љубичасте). Веза између значења библијских боја и оних које песник користи може се лако успоставити (уп. детаљније о бојама код Настасијевића у радовима Н. Петковића, 1992. и Савић и Војновић, 1992).

Од нарочите би користи било да се сачини листа фреквентних боја у нашем језику у различитим говорним стилевима и упореди са листама у другим језицима (почетни покушај у том смислу је рад Штадлман, 1992).

Љубичаста боја – по учесталости на високом месту – у Старом завету је литургијска боја. Најчешће је сусрећемо кад је говор о уређењу богослужног шатора. Ево неколико примера:

„... нека разастру љубичасто платно“ (Бр 4,11)

Следи затим низ примера (Изл гл. 26 – 39) са овим тројством:

„од љубичастог, црвеног и тамноцрвеног предива“.

Специфична симболика љубичасте боје у Старом завету разлог је што исту не налазимо у великој учесталости у другим језичким корпусима из савременог језика са којима се пореди библијски материјал (нема ове боје не само код Настасијевића него и у поезији Милана Ракића чији речник даје В. Павковић, 1984).

Бројеви

У Библији се појављују сви бројеви, а неки од њих имају и посебну симболику и значење (о чему је иначе доста писано у библијској литератури), као што су број 3 (знак Тројства), број 7 (савршен број), број 12 (дванаест

племена Израелових, дванаест апостола), број 144 тј. 12 x 12 (као копачни број, нпр. спашеника, уп. Отк. 7, 4 – 8). Сама фреквенција бројева 6, 100, затим 1000, треба да нам открије семиолошки смисао бројева у Библији.

До сада су набројане само именице и бројеви. Међутим, било коју врсту речи или појединачну реч у тој врсти да погледамо, могуће је, на основу ње, реконструисати друштвени свет који стоји иза ње. На пример, забрапом 'немој' могу се ишчитати све забране које се тичу понашања у друштву или захтева за верничким понашањем:

немој имати других богова уз мене
 немој се приближавати његовој жени
 немој се женити кћерју њезина сина
 немој говорити: „Осветит ћу се за зло“
 немој се мазати уљем, него буди као жена...
 љуби своју браћу и немој се изохолити...
 још једно, немој се обазирати на говоркање
 немој двапут гријешити.

Другим речима, свако ко тражи наћи ће у ВБК управо оно што му је неопходно. 'Онај ко иште даће му се' (уп. Мт 7, 8). Зато су подаци у ВБК основни: од њих могу полазити сви који библијски текст на овај или онај начин истражују или консултују. Аутор овог замашног посла, др Тадеј Војновић, заправо је извршио основну припрему библијског текста за многобројна будућа истраживања, језичка, литерарна, теолошка, и на тај начин олакшао истраживачима тражење података у самом тексту, с циљем да се постигне његово боље разумевање и интерпретација. У том смислу се може проценивати труд и зналачки рад аутора као незаобилазни истраживачки подухват у нашој средини. Тај је подухват и наш језик презентирао свету као „језик Библије“, и уврстио нас међу велике европске народе који уз изворни превод Библије имају и библијску конкорданцију.

Нажалост, ова је књига, због ограниченог броја примерака (укупно 3000), и недовољно рекламиране агилности самих издавача, остала слабо доступна ширем кругу потенцијалних корисника⁵.

ЛИТЕРАТУРА

- Александер Д. и П. (1989), Библијски приручник, Загреб.
 Вуковић, Г. (1980), Називи за обележавање сродника, Симпозијум: контрастивна језичка истраживања I, Филозофски факултет, Нови Сад.
 Вулетих, Д. (1988), Структура основног рјечника говора, Говор, Загреб, V/2, 147-160.
 Грковић, М. (1977), Лична имена код Срба, Београд, Вук Караџић.
 Дешић, М. (1990), Лексика дијелова човјечјег тијела у Вуковом Рјечнику, М. Дешић, Из српскохрватске лексике, Универзитетска ријеч, Никшић.
 Дуде, Б. и Ј. Фућак (1985), Нови Завјет и псалми, Загреб, Кршћанска садашњост.
 Laszlo, B. i V. Finka (1979), Serbo-Croatian Kinship Terminology (maximal system), рукопис.
 Марјановић, А. и С. Савић (1982), Усвајање и разумевање термина за означавање родбинских односа код школске деце, Прилози проучавању језика, Нови Сад, 18, 27-32.

⁵ Књига се може купити код „Агаре“, Нови Сад, Цара Душана 4.

Михајловић, В. (1970), Анатомска лексика у српскохрватској ономастици и географској терминологији, Зборник за филологију и лингвистику Матице српске, XIII/2, Нови Сад, 7-48.

Павковић, В. (1984), Речник поезије Милана Ракића, Матица српска, Нови Сад.

Петковић, Н. (1992), Настасијевићева песма у настајању, Зборник Матице српске за књижевност, Нови Сад, XL/1, 13-50.

Пижурица, М. (1977), Боје у зоонимији, Ј. Вуковић (ур.), Савјетовање о терминологијама народне материјалне и духовне културе, АНУБиХ, Одјељење друштвених наука, XXXI/5, Сарајево, 29-45.

Ракић, Р. (1974), О проучавању сродства и сродничких назива, Гласник Етнографског музеја, Београд, књ. 37.

Савић, С. и Т. Војновић (1992), „Сина не распесте ви распео се сам“: анализа речника поезије Момчила Настасијевића, „Поетика Момчила Настасијевића“, научни скуп, Институт за књижевност и уметност, Београд, 23-26. новембар 1992.

Strong, J. (1890, 1953/12), The Exhaustive Concordance of the Bible, Abington – Cokesbury Press, New York.

Schierse, J. (1985), Konkordanz zur Einheitsübersetzung der Bible, Patmos Verlag, Düsseldorf.

Таношки, Ф. (1983), Рјечник родбинских назива, Осиек, Ревија, 139.

Фрајденберг, О. М. (1980), Улазак у Јерузалим на магарцу, Дело, „Семиотика и традицијска култура“, XXVI/11-12.

Штадлман, Д. (1992), Обележавање боје у српскохрватском и мађарском језику, Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике, дипломски рад.

Нови Сад

Свенка Савић

RADOJE SIMIĆ, *Uvod u filozofiju stila*, „Svjetlost“, Zavod za udžbenike, Sarajevo, 1991, 333 str.

Пред нама је књига УВОД У ФИЛОЗОФИЈУ СТИЛА проф. др Радоја СИМИЋА у којој аутор покушава да критички размотри готово све релевантне научно-истраживачке пројекте који су настојали да поставе темеље науци о стилу. Зато је ова Симићева студија од почетка до краја проткана многобројним ауторским дијаскалјама (укупно 172) у којима се наводе мишљења најзначајнијих научних ауторитета, међу којима су антрополози, лингвисти, логичари, психолози, семиолози, социјолози, стилистичари, теоретичари књижевности, филозофи итд. — што недвосмислено показује да је Симић темељито проучио сву њему доступну литературу, и то на великом броју језика (енглеском, немачком, пољском, руском, српском, француском, чешком итд.).

Симићев УВОД У ФИЛОЗОФИЈУ СТИЛА представља сложен међуоднос различитих језичких, стилистичких и поетских категорија, које отварају више начина за његово сагледавање. У овако кратком излагању присиљени смо да изаберемо једну од две могућности: (1) или да глобално прихватимо ову Симићеву књигу и да је величамо због њене важности пошто она означава први покушај да се интегрално обради проблематика стила и статус стилистике, а то је, мора се признати, веома тежак и комплексан задатак који једино може обавити компетентан и добро припремљен стручњак; (2) или да се одредимо за део материјала који нуди ово дело и свесно упустимо у ризик да и његова неважна својства прогласимо за основна. Нашавши се пред немалом дилемом, изабрали смо ово друго, пошто нам се оно чини много плодотворнијим. Зато ћемо у даљем излагању сву пажњу усмерити на два, по нашем мишљењу, важна елемента који у целисти одсликавају Симићеву студију, а то су: (а) њена структура

---

* Симићева студија има, поред *Предговора*, *Увода*, *Прислуша*, *Библиографије*, *Именској* и *Предметној рејсисџра*, пет поглавља: *Знак*, *Дуализам*, *Асиметрија*, *Релативност* и *Стил*, а свако од њих се састоји од по десетак потпоглавља.

Белић, Лешин, Маретић, Петковић, Солар, Шешин, Шкроб, Аристотел, Баји, Барт, Блумфилд, Велек, Ворен, Де Сосир, Еко, Јакобсон, Кајзер, Лајона, Леви-Строс, Лотман, Мартине, Морис, Мукаржовски, Перс, Пијаже, Рубенштејн, Успенски, Фуко, Хегел, Хјелмслев, Хумболт, Чомски, Шкловски итд.

као посебно уређен стилистичко-семантички текст, и (б) семиолошка раван (језичког) знака.

(А) Већ смо истicali да је УВОД У ФИЛОЗОФИЈУ СТИЛА прожет графички издвојеним цитатима (условно названим ауторским дидаскалијама) који се наизменично смењују са Симићевим (даље пишчевим) текстом. Како смо запазили, у једним случајевима ауторске дидаскалије се јављају у служби ентимемског структурирања дискурса будући да претходе пишчевом тексту где претпостављају такву мисаоно-језичку структуру у којој се износи одређени став (мишљење, тврдња) неког од ауторитета који се затим у пишчевом исказу коментарише (доказује или оповргава). На овај начин се, у оквиру једне компактне надреченичне целине, износи и анализира одговарајућа научна теза (или хипотеза). Ентимемске ауторске дидаскалије обично делују као уводни текст поглавља, потпоглавља или већег мисаоног блока обједињеног сродном, а често и истоветном тематиком (и проблематиком). У другим случајевима ауторске дидаскалије се јављају у виду епифонемског структурирања дискурса јер долазе одмах после пишчевог исказа, и то у функцији закључка или експликације за оно што им је претходило. Тако епифонемске ауторске дидаскалије, као проверени ставови признатих ауторитета служе писцу (Симићу) као неоториви докази који потврђују његове основне теоријске поставке. Наведеним поступком (комбинацијом ентимемских и епифонемских дидаскалија са пишчевим текстом), који је доследно спроведен, сва научна тумачења која срећемо у овој књизи систематизована су у једно целовито учење, у теоријско-филозофску праву о семиолошкој структури (језичког) знака.

(Б) Импресивно делује Симићево познавање разнолике научне литературе (види почетак излагања), а пре свега његово сигурно кретање у оквирима семиолошких преокупација које су данас најактуелније, па и најплодоносније. Отуда је можда разумљиво зашто Симић апострофиране (и све овде непоменуте) научне ауторитете различитих опредељења и усмерења (који долазе и из различитих научних области) ставља, условно речено, у заједничку раван – раван семиолошке структуре језичког знака (и знака уопште). Успостављену раван семиолошке структуре знака Симић дели на три засебна сегмента: *лингвистички, стилистички, поетски*, што је условило и његово разликовање лингвистике, стилистике и поезике језика. Логично би било (према досадашњим истраживањима) да се Симић упустио у дескрипцију и стриктно одређење предмета (уколико је то могуће) и међуодноса ових трију научних дисциплина. Међутим, он је, по нашем мишљењу, учинио суштински заокрет – определио се за анализу знака, имајући очигледно у виду то да знакови улазе у састав свих структурних творевина контекста (све функционише само у контексту) и да од њиховог понашања зависе многобројни процеси који се у контекстима одвијају. У проучавању тих процеса, било лингвистика, било стилистика, било поезика језика (свака са свога аспекта) нужно морају сићи на ниво знака. Услед тога, све три дисциплине, у провм реду, треба да изучавају структурне и функционалне особине знакова који улазе у састав вербалних структура, као и њихова узајамна дејства и преображаје не само у току конституисања контекста него и у процесу одвијања комуникације. Тако се лингвистика, стилистика и поезика језика, чију структуру одражава

структура знака, приближавају наукама као што су биофизика, биохемија а нарочито молекуларна биологија која проучава структурне и функционалне особине органских молекула, које улазе у састав ћелија. Из овога произилази да се могу успоставити аналогне везе између знака и молекула, као и између фонеме и атома, што указује на њихову изоморфичну структуру. Да ли је ове чињенице Симић био свестан, тешко је рећи, али је потпуно сигурно да он и када говори о значењу речи и њеној употреби у језику, речи ван контекста, етимолошком или фигуративном значењу, различитим врстама конотације (експресивној, евокативној, пројективној), унутрашњој форми језика, вези између звука и смисла, вези између фонетских и семантичких елемената, односу гласовне супстанције према означеном предмету, односу језика и људског духа, односу језика и форми мишљења, односу израза и садржаја, односу значења и означене функције итд., заправо говори о семиолошким процесима којим су обухваћени ознака и означено: о односу ознаке и означеног, померању односа ознаке и означеног, остварењем сусрету ознаке са означеним садржајем; о биполарности знака, асиметричном дуализму знака, линеарности знака, произвољности знака, знаку као вишеслојној грађевини, семиолошком пољу знака, семиолошком простору знака, стању знака ван акције, развоју знака, идентификацији знака итд., што представља детаљан приказ природе знака, састава знака, функције знака.

Иако Симић истиче да предмет свих трију дисциплина (лингвистике, стилистике и поетике језика) јесте језик у различитим појавним облицима својим, он нигде експлицитно не доводи у везу поједине аспекте знака са предметом поменутих научних дисциплина. Међутим, пажљивим и стручним читањем УВОДА У ФИЛОЗОФИЈУ СТИЛА може се ипак открити да Симић имплицитно подразумева да *лингвистичка* обухвата *семантички аспект* знака (симетричан однос ознаке и означеног) и *синтаксички аспект* знака (однос знакова у систему), да *стилистичка* укључује семантички аспект знака (симетричан и асиметричан однос ознаке и означеног), синтаксички аспект знака и *прагматички аспект* знака (однос између знакова и онога ко те знакове употребљава), да *поетика језика* садржи семантички аспект знака (и симетричан и асиметричан однос ознаке и означеног), синтаксички аспект знака, прагматички аспект знака и *естетски аспект* знака.

На крају да истакнемо да је Симић описом и анализом семиолошке структуре (вербалног, језичког) знака дошао до могућности да поједине аспекте знака стави у оквире једне од трију научних дисциплина (лингвистике, стилистике и поетике језика) и у суштини одреди и предмет њиховог истраживања. Ово је од посебног значаја за стилистику (да о поетици језика и не говоримо) којој се до данашњих дана негира предмет истраживања, чиме се уједно оспорава и њено постојање. Отуда је нарочита вредност ове Симићеве студије која, поред много тога информативног, по први пут (колико је нама познато), нешто одређеније указује на могући предмет и стилистике и поетике језика.

Београд

Милосав Ж. Чаркић

МИЛОСАВ Ж. ЧАРКИЋ, *Фоника стиха*, Научна књига, Београд, 1992, 349 стр.

Студија **ФОНИКА СТИХА** др Милосава Ж. ЧАРКИЋА односи се на типолошко и функционално проучавање гласовне структуре стиха, као једног од три битна нивоа стиховног израза: метричко-ритмичког, фоничког и металогијског. Истраживање овако насловљено захтијевало је од аутора разграничења која су се тичала дефинисања, утврђивања обима распрострања гласовних понављања у стиховноме дискурсу. Да би реализовао постављени задатак, М. Ж. Чаркић полази од основних теоријских и практичних резултата у теорији стиха, а посебно од ставова руских формалиста и тартуско-московских семиотичара. Сама књига је добила на ширини и темељитости тиме што је анализа заснована и на теорији информације и комуникације.

Истраживање гласовне структуре стиха (или фонике стиха) аутор базира на материјалу поезије српских неосимболистичких пјесника, у првоме реду Бранка Миљковића, Милована Данојлића, Велимира Лукића, Драгана Колушице и Божидара Тимотијевића, који нису чинили одређен покрет или правац у нашој послјератној литератури, већ младу књижевну групу што је писала на приближним или сличним естетским убјеђењима. Међу њима, поред много тога заједничког, велика је разлика у избору пјесничке форме. Појавили су се 50-их година, а припадају другој генерацији послјератних српских пјесника. У начину изражавања у великој мјери су се користили симболичким стилским поступком (претежна употреба слободног стиха, инсистирање на музици као битном структурном принципу, необавезна употреба риме).

---

* **ФОНИКА СТИХА** састављена је од слиједећих дијелова: 1. УВОД (7 – 12); 2. ОКАЗИОНАЛНА ГЛАСОВНА ПОНАВЉАЊА (13 – 236), (а) *Асонантиска понављања* (акцентовани и неакцентовани вокали) (14 – 72), (б) *Асонантиска понављања* (акцентовани вокали) (73 – 116), (в) *Алиштерациона понављања* (116 – 164), (г) *Асонантиско – алиштерациона понављања* (165 – 193), (д) *Основне функције оказиналних гласовних понављања* (193 – 236); 3. КАНОНСКА ГЛАСОВНА ПОНАВЉАЊА (237 – 306), *Рима* (238–306), (а) *Неки аспекти гласовне структуре риме* (238 – 279), (б) *Основне функције риме* (280 – 306); НАПОМЕНЕ (307 – 326); СПИСАК СКРАЋЕНИЦА (327); ИЗВОРИ (328); СПИСАК ЦИТИРАНЕ ЛИТЕРАТУРЕ (329 – 334); ПРЕДМЕТНИ РЕГИСТАР (335 – 345); РЕГИСТАР ИМЕНА (346 – 349).

Уводни дио даје теоријски оквир у који аутор смјешта конкретну анализу. Сложеност проблема који се разматра долази од тога што се у овој области преплићу и укрштају проблеми теорије и историје литературе, теорије стиха, стилистике, науке о језику, статистике, теорије информације, музике, акустике, психологије и др. Стога Чаркић гласовним понављањима приступа као интердисциплинарним феноменима. Он сматра да се тешко може гласовна структура стиха посматрати аутономно и изоловано од сазнања које пружају друге лингвистичке и нелингвистичке дисциплине. При томе конкретно има у виду фонетику и, посебно, експерименталну фонетику. С друге стране, у самој теорији стиха (која обухвата ритмику, строфику и фонику) постоје различите теорије и струјања. Све то, наравно, морало је да се одрази и на структуру Чаркићеве књиге, јер је он био принуђен да се одређује за методолошки поступак који би се могао досљедно примјенити и до краја извести. У овоме дијелу аутор даје кратку анализу онога што је до сада у теорији стиха урађено и што се непосредно односи на саму тему. При томе Чаркић показује да је проучио сву релевантну литературу и да је стекао чврсту теоријску подлогу за конкретно истраживање. О томе говори и чињеница што се у избору феномена које разматра концентрише на оно што је суштинско. Наравно, његов основни задатак је био да главни проблем истраживања — *гласовна понављања* теоретски осмисли и тиме створи себи упориште за анализу поезије српских неосимболиста. М. Ж. Чаркић истиче да се понављања јављају као организационо начело свих структурних нивоа и аспеката поетског текста, да све врсте понављања — понављање гласова и гласовних секвенци као основне гласовне оркестрације у стиху, риме у стиху, понављање акцентованих и неакцентованих слогова у стиху, понављање стихова и њихова комбинација, композиционих елемената, успостављање хармоније и контраста — чине структуру поетског текста, поезије, омогућавајући јој да „исцеди све сокове из језика“.

Гласовна понављања М. Ж. Чаркић разматра у неколико праваца: 1) дефинисање предмета, 2) типолошко одређење, 3) класификација, 4) начин манифестовања, 5) обим распрострањања и 6) откривање основних функција у стиховном дискурсу. Вриједност оваквог приступа састоји се у томе што је аутор водио рачуна о томе да гласовне структуре стиха представљају хијерархију гласовних понављања различитог квалитета и квантитета и што је полазио од тога да су та понављања битан конструктивни елемент у структурирању поетског текста. На концепцију истраживања утицао је и Чаркићев став да са аспекта поетске комуникације није важно како је настала гласовна структура (гласовна понављања) — свјесним поступцима pjesника, његовом интуицијом или сасвим случајно — већ да су она присутна као дио поетске структуре и да у себи носе информацију. Овоме ставу могло би се с правом приговорити са аспекта неких лингвистичких дисциплина (као што је, рецимо, стилистика), међутим чињеница је да такво мишљење Чаркић складно уклапа у општу концепцију своје студије.

Прво поглавље посвећено је типолошким и функционалним истраживањима околионалних гласовних понављања. У првом његовом ди-

јелу извршена је анализа асонантских понављања, која се односе како на акцентоване тако и на неакцентоване вокале. Гласовна понављања овог типа Чаркић анализира у различитим врстама поетског дискурса — у контексту: а) једног стиха, б) двају или више сусједних стихова, в) једне строфе, г) граничних стихова двију сусједних строфа и д) цијеле пјесме. Анализа је показала да се, у зависности од врсте контекста и мјеста јављања, појављују два основна типа гласовних понављања: контактна и дистантна, док у зависности од позиције у контексту, као и од његове врсте, долази до појаве композиционих гласовних понављања. У односу на први дио поглавља, други се тематски сужава тиме што се анализирају понављања само акцентовањих вокала. Аутор сматра да су акцентовани вокали изложени посебном интонационом притиску и да они, као такви, представљају центар говорног такта, односно метричко-ритмичке јединице те да стога битно утичу на општу слику ритмичке конфигурације како стиха тако и ширег контекста. Трећи дио првог поглавља посвећен је алитерационим понављањима. У српској неосимболистичкој поезији Чаркић налази слиједеће типове понављања: вишеструко понављање једног гласа (моноалитерација), двоструко и вишеструко понављање двају гласова (биалитерација) и двоструко и вишеструко понављање трију и више гласова (полиалитерација). Тим појмовима аутор прилази селективно и концентрише се на дубоку алитерацију (паронимску атракцију), односно на понављање двају, трију и више гласова у двије или више гласовно сродних ријечи. У четвртом дијелу првог поглавља анализирају се асонантско-алитерациона понављања која аутор назива здруженом асонанцом и алитерацијом. Пети дио посвећен је основним функцијама окационалних гласовних понављања. Овај дио можда је најинтересантнији јер задира у недовољно проучену и изузетно суптилну и сложепу област. Ради се о материји (поетској структури) која није статична и лако мерљива. Проблем је и у томе што је доста тешко повезати два не баш блиска нивоа језичке структуре — гласовни и семантички. М. Ж. Чаркић покушава и успијева да објективно и аргументовано укаже на функцију гласовних понављања не упадајући у замку субјективизма, који представља доминантно обиљежје многих истраживања датога проблема. Вриједност овога дијела студије је у томе што је њен аутор доста успјешно извршио категоризацију окационалних гласовних понављања према њиховој основној функцији. Анализом српске неосимболистичке поезије Чаркић долази до закључка да се могу разликовати следеће функције: 1) орнаментална, 2) симболичка, 3) ритмичка, 4) синтаксичка и 5) семантичка.

Друго поглавље посвећено је канонским гласовним понављањима (повнављањима чија се регуларност употребе и редослијед јављања може без тешкоћа уочити и предвидјети). Типичан облик таквих понављања јесте рима. Аутор у овој студији указује на основне аспекте риме: границу риме, мјесто риме у ријечи, њен квантитет и квалитет. У зависности од броја идентичних поновљених гласова Чаркић разликује слиједеће врсте риме: једнофонемску, двофонемску, трофонемску, четворофонемску, петофонемску, шестофонемску и седмофонемску. А према дистрибуцији

поновљених гласова издваја изоморфну, метатезну, епентетску и метатезно-епентетску. Као у првом поглављу, аутор и овдје улази у сложenu област семантике и покушава да осмисли сва значења риме у српској неосимболистичкој поезији, проналазећи тако њену (а) звуковну (еуфонијску), (б) организациону, (в) ритмичку и (г) семантичку улогу, које подробно анализира наводећи велики број примјера за сваку од њих.

Након пажљивог читања **ФОНИКЕ СТИХА** може се из ње извући неколико основних закључака. *Прво*, околионална гласовна понављања, под којима се подразумевају гласовна понављања чију је регуларност, редослед и законитост употребе тешко предвидјети у било којој врсти контекста, чине важан фактор гласовне структуре стиха. Док се први вид таквих понављања-контактна понављања заснивају на принципу остваривања контакта и по хоризонтали (контекст једног стиха) и по вертикали (контекст више сусједних стихова), дотле је дистантни тип остварив једино по вертикали (контекст строфе, контекст граничних стихова сусједних строфа и контекст читаве пјесме). Посебну врсту чини композициони тип, који заузима истакнуте позиције у стиху (почетак стиха, мјесто цезуре и крај стиха). *Друго*, асонантска понављања у форми моноасонанце, биасонанце и полиасонанце представљају специфично организоване поетске структуре, а не случајне графичке датости. Алитерациона понављања, као и асонантска, употребљавају се у својству различитих стилистичких и других поступака, а каткад и у версификацији. Асонанца и алитерација у неким случајевима дјелују заједно, што даје посебан звуковни квалитет те стога имају важну улогу у гласовној структури стиха. Сазвучја оваквога типа испољавају се у облику контактних и дистантних гласовних понављања. *Треће*, између гласовне структуре и смисаоног слоја поетског дјела постоји већи број међуслојева (поетских и/или језичких) који представљају нужне љествице у хијерархији од гласовне структуре (као најнижег) до његове семантике, значења (као највишег нивоа). Анализа показује да издиференцираност појединих поетских (и језичких) слојева (нивоа) у највећем броју случајева зависи од стила самога пјесника, али и од ширине контекста и начина његова структурирања. *Четврто*, материјалност гласа може се у одређеном поетском контексту подударати са његовом семантиком, изражавајући његову унутрашњу супротстављеност, али може стајати и у потпуној опозицији његовом садржају. *Петто*, глас своје функције остварује посредно па је у истраживања неопходно уносити извјесну дозу условности. *Шесто*, пошто је умјетнички текст, а самим тим и текст поезије, сложено израђен смисао, сви су његови елементи смисаони елементи. Зато су и гласовна понављања дио свеколике „архитектонике“ књижевнога текста. *Седмо*, гласовним понављањима као једним од поступака накнадног уређења текста улачвају се минимални знакови (речи) у маркантне асоцијативне низове, -тј. комплексне знакове. *Осмо*, рима као гласовна супстанца језика има веома важну улогу у гласовној структури стиха. Висок степен гласовне уређености истиче звуковну, еуфонијску улогу риме. Чаркићево истраживање показује да се сви типови риме изражавају преко њена четири аспекта: границе, мјеста у ријечи, квантитета и квали-

тета. Она има еуфошијску, организациону, ритмичку и семантичку улогу. Рима у поезији српских неосимболиста стоји у одређеној зависности од осталих гласовно-метричких особина стиха. Она је у комплементарном односу према гласовној хармонији стиха оствареног преко асонанце, алитерације и асонантско-алитерационе везе.

Из изложеног се може видјети да попуђена студија **ФОНИКА СТИХА** има очигледну научну тежину, логичку заснованост и изразиту актуелност. Овом књигом М. Ж. Чаркић дао је утемељену критичку и научну анализу проблема који код нас пису довољно изучени. При томе је показао одличну упућеност у теоријска достигнућа науке о стиху, стилистике и лингвистике XX стољећа. У начину изражавања уснио је да на лијеп и сажет начин презентира сложена знапствену проблематику, захваљујући прије свега једноставном, јасном и прегнаптном стилу. Укупна анализа базирана је на методологији која се досљедно проводи од почетка до краја (што је једна од позитивних страна истраживања). Због свега наведеног **ФОНИКА СТИХА** др Милосава Ж. ЧАРКИЋА представља значајан допринос нашој теорији стиха, стилистици, теорији књижевности и лингвистици.

Москва

Бранко Тошовић

IN MEMORIAM

КСЕНИЈА МИЛОШЕВИЋ

У Сарајеву је, средином 1992. године, умрла др Ксенија Милошевић, професор Филозофског факултета у томе граду, врстан стручњак и педагог, угледни научни радник. Рођена је у Мостару 21. августа 1933. године, гдје је провела и прве године дјетињства — до 1941. године. Пред ужасом рата избјегла је са породицом у Србију и до 1945. године живјела у Врњачкој Бањи. Тада се вратила у Сарајево и наставила школовање. По окончању трговачке академије уписала се на Филозофски факултет у Сарајеву на групи за српскохрватски језик и историју југословенске књижевности. Дипломирала је 1961. са одличним успјехом. У међувремену је радила у основној школи и Народном позоришту. По завршетку студија изабрана је за асистента на Одсеку за српскохрватски језик. Године 1965. одбранила је на Филозофском факултету у Сарајеву докторску дисертацију под насловом *Фуџур еизакџини у савременом српскохрватском књижевном језику*. Потом је боравила као лектор на универзитету у Гетингену. Године 1968. изабрана је у звање доцента и предавала синтаксу савременог српскохрватског језика. Године 1974. изабрана је у звање ванредног, а 1982. у звање редовног професора. Због болести пензионисана је 1989. године.

У научној јавности Ксенија Милошевић се појавила као зрео научник. Наиме, ако се изузме један приказ, први њен објављени рад (1970. год.) јесте њена докторска дисертација. Овом монографијом она се представила као озбиљан и темељит истраживач у области синтаксе савременог језика. Задатак који је у овом раду пред себе поставила проф. Милошевић јесте „да утврди карактер употребе сложене конструкције футура II у савременом српскохрватском језику и њено мјесто у систему српскохрватских глаголских облика, и у систему облика којима се може изразити футурско значење конструкције *будем* + радни придев“ (стр. 8 монографије). Прије него што је приступила анализи прикупљене грађе ауторка је дала исцрпан преглед литературе о овоме облику и издвојила спорна питања. Своје анализе и закључке о футуру II Ксенија Милошевић је изводила на обимној грађи, углавном из књижевноумјетничког стила. Такође, узимала је податке и о стању у штокавским говорима. Нема сумње да је овим радом Ксенија Милошевић дала значајан допринос расвјетљавању питања овога глаголског облика.

Бавећи се обликом футура II професорица Милошевић се, уз остало, сусрела са питањем глаголског рода, што је постало предмет њеног интересовања у наредном периоду — конкретније, то је проблем пасива и његовог изражавања у српскохрватском језику. У српскохрватском језику пасивно значење се исказује дјвјема конструкцијама — рефлексивном и конструкцијом са трпним придјевом. Обје ове конструкције су хомопимичне. Од тих, до тада у нашој науци познатих, чињеница пошла је Ксенија Милошевић и поставила себи циљ да утврди средства идентификације пасивног значења у тим конструкцијама. Већи дио њених радова посвећен је пасивним конструкцијама са трпним придјевом. Припремајући се за приступање тој теми, проф. Милошевић се добро упознала са погледима славистичке науке на глаголски род у цјелипи. Њен лични истраживачки допринос одабраном проблему сврстава је међу истакнуте представнике те науке. Резултати до којих је дошла Ксенија Милошевић у знатној су мјери допринијели подубљивању наших знања о српскохрватском пасиву.

Један рад посветила је Ксенија Милошевић увијек актуелном питању разликовању импикативне/релативне употребе глагола усредсређујући се при том на синтаксичко-семантичко понашање српскохрватског имперфекта. И ту она испољава примјерну озбиљност, темељитост и критичност у приступу разматраном питању.

У најплоднијем периоду своје научне дјелатности (осма деценија нашег вијека) објавила је и рад у коме је дала оцјену резултата дугогодишњег изучавања временских глаголских облика у сербокроатистици — од Новаковића, Мусића, Маретића и Белића до осме деценије нашег вијека. Без обзира на то што се појединим судовима из овог рада може нешто додати или приговорити, не може се порећи њен крајњи закључак — да је једна фаза у нашој науци о глаголским облицима завршена, али да питање функционисања временских глаголских облика у нашој науци није дефинитивно ријешено и да ће будућа истраживања морати да узимају у обзир резултате до којих се дошло, али и да траже нова теоријско — методолошка полазишта.

У посљедњој фази свога научног дјелања Ксенија Милошевић се бавила питањима реченице. Неколико њених радова односе се на сложепу реченицу са узрочним значењем. Њу је посебно интересовала улога времена и аспекта у појединим типовима сложене реченице. Остала је у почетној фази рада њена студија о простој реченици, започета у оквиру пројекта (такође недовршеног) у Институту за језик у Сарајеву. Такође, остала је недовршена, преко интересантних појединости најављивана, студија о плусквамперфекту.

Још из времена студентских дана Ксенија Милошевић се занимала народним говорима. Са професором Јованом Вуковићем често је одлазила на терен ради прикупљања дијалектолошке грађе. Касније је као члан Лингвистичке комисије АНУБиХ радила на попуњавању упитника за ОЈА,

такође је прикупљала грађу за дијалектолошки пројекат у Институту за језик у Сарајеву. Истипа, она није писала радове из ове области, али је била добар познавалац наших народних говора, што јој је било од користи у наставној пракси на факултету и у научном раду.

На факултету је професорица Милошевић била и руководилац Одсјека за јужнословенске језике, шеф Катедре за савремени српскохрватски језик. Држала је курсеве из синтаксе постдипломцима, а под њеним менторством више кандидата је израдило магистарске тезе. Такође, од оснивања Института за језик у Сарајеву Ксенија Милошевић је учествовала у његовој дјелатности. Дуго низ година била је члан, а затим и предсједник Научног вијећа у Институту. На тој функцији остала је запамћена по залагању да ова новооснована институција добије атрибуте научне установе, и то кроз заснивање научноистраживачких пројеката и изграђивање кадрова. Пред одлазак у пензију била је укључена у пројекат Института Језик босапскохерцеговачких писаца двадесетог вијека.

Библиографија професорице Милошевић релативно је мала, створена у периоду од свега двије деценије. (Готово комплетна библиографија објављена је у *Књижном језику* 20/1–2). Ипак, квалитетом свог научног доприноса она се уврстила међу најпознатија имена сербкroatистике у осмој и деветој деценији нашег вијека. Своје радове Ксенија Милошевић објављивала је у Сарајеву, Београду, Новом Саду, Скопљу, Москви. Са рефератима је иступала на научним скуповима у земљи и иностранству.

У Сарајеву је Ксенија Милошевић била члан редакције језичких часописа – *Пишана савременој књижевној језика* и *Књижном језику*. Поводом њеног одласка у пензију сарадници Одсјека за јужнословенске језике Филозофског факултета и Института за језик у Сарајеву посветили су јој двоброј 20/1–2 *Књижевној језику*, часописа чијем реномеу је допринијела као члан редакције и аутор бројних радова.

Београд

Срећко Танасић

БИБЛИОГРАФИЈА

Библиографија за 1991. годину ¹

расправа и дела из словенске и индоевропске филологије и опште лингвистике која су изашла у Југославији ²

Ову библиографију израдили су: За српскохрватски језик — *Марија Бјелешкић, Миодраг Јовановић, Ксенија Кончаревић, Снежана Петровић, Андреј Пешикан, Љиљана Сјасић, Срејко Танасић, Михаило Шћепановић,* за остале језике — *Љиљана Сјасић и Вања Сјанишић.*

Скраћенице

Anali	Anali Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU, Dubrovnik
ANU BiH	у појединим насловима: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine
АП	Археографски прилози, Београд
АФФ	Анали Филолошког факултета, Београд
БВ	Библиографски вјесник, Цетиње
Bzl	Bilten Zavoda za lingvistiku, Zagreb
Бока	Бока, Зборник радова из науке, културе и умјетности, Херцег-Нови
Vestnik	Vestnik (Društvo za tuje jezike in književnosti), Ljubljana
VaO	Васпитање и образовање, Подгорица
ViO	Vzgoja in izobraževanje, Ljubljana
ГЗБ ФФУС	Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот, Скопје
ГЗБ ФилолФУС	Годишен зборник на Филолошкиот факултет на Универзитетот, Скопје
Гл	Гласник Црногорске академије наука и умјетности, Подгорица
Glasnik SM	Glasnik Slovenske matice, Ljubljana
ГЛЕИ	Гласник Етнографског института, Београд
ГНФ	Годишњак Наставничког факултета, Никшић
Građa	Građa za povijest književnosti Hrvatske, JAZU, Zagreb
ГФФНС	Годишњак Филозофског факултета, Нови Сад
ДНК	Dani hrvatskog kazališta, Split
ЖА	Жива антика, Скопје
ЖЈ	Живи језици, Београд
ZbVPSpZ	Zbornik radova. Viša pedagoška škola, Prizren

¹ Библиографске јединице заостале из ранијих година обележене су знаком * после редног броја, нпр. 41*.

² Уреднички одбор жали што није у могућности да добија прилоге за библиографију ЈФ из Словеније, Хрватске, Босне и Херцеговине и Македоније.

ЗБИК	Зборник историје књижевности, Београд
ЗБМСКЈ	Зборник Матице српске за књижевност и језик, Нови Сад
ЗБМСС	Зборник Матице српске за славистику, Нови Сад
ЗБМСФЛ	Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад
ZbSVS	Zbornik Spolku vojvodinskiх skivajustiv, Novi Sad
ЗБФФ	Зборник Филозофског факултета, Београд
ЗБФФН	Зборник радова Филозофског факултета, Ниш
ЗБФФП	Зборник Филозофског факултета, Приштина
ZESCCP	Zagreb, English-Serbo-croatian Contrastive Project
ZZK	Zavod za znanost o književnosti, Zagreb
ZZPZ	Zbornik Zavoda za povijesne znanosti, Zagreb
ZZS§	Zbornik Zagrebačke slavističke škole, Zagreb
ZLFF	Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta, Zagreb
ZR	Zadarska revija, Zadar
IFF	Institut za filologiju i folkloristiku, Zagreb
ISJK	у појединим насловима: Institut za strane jezike i književnost, Novi Sad
JAZU	у појединим насловима: Jugoslovenska akademija znanosti i umetnosti, Zagreb
JiS	Jezik in slovstvo, Ljubljana
JSSS	Jugoslovenski seminar za strane slaviste, Zadar
ЈФ	Јужнословенски филолог, Београд
КЖ	Културен живот, Скопје
КИ	Књижевна историја, Београд
КК	Књижевни круг, Split
КњЈ	Књижевност и језик, Београд
Ковчежић	Ковчежић, прилози и грађа о Доситеју и Вуку, Београд
Копча	Копча — Преводилачке споне, зборник радова, Нови Сад
ЛЗБ	Литературен зборник, Скопје
ЛМС	Летопис Матице српске, Нови Сад
Мак	Македонистика, Скопје
МЈ	Македонски језик, Скопје
MR	Macedonian Review, Skopje
МС	Матица српска, Нови Сад
МФ	Македонски фолклор, Скопје
МН	Matica hrvatska, Zagreb
НЈ	Наш језик, Београд
NRazgl	Naši razgledi, Ljubljana
н. с.	у појединим насловима: нова серија
НССУВД	Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд
НСтв	Народно стваралаштво, Београд
Т	Naše teme, Zagreb
	Narodna umjetnost, Zagreb
ОЈ	Onomastica Jugoslavica, Zagreb
ОП	Ономатолошки прилози, Београд
ПД	Просветно дело, Скопје
ПК	Преводна књижевност, Београд
Пос. изд.	у појединим насловима: посебно издање
ПР	Просвјетни рад, Подгорица
Прил	Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд
Прил МАНУ	Прилози Македонска академија на науките и уметностите, Оселение за лингвистика и литература: з наука, Скопје
Р:НShJK	Prilozi nastavi srpskohrvatskog jezika i književnost, Banja Luka
Radovi ANU BiH	Radovi Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje društvenih nauka, Sarajevo
Radovi SSSF	Radovi Sveučilišta u Splitu, Filozofski fakultet, Razdio filoloških znanosti, Split
Раз	Разгледи, Скопје

Разв	Развиток, Битола
RZI	Rasprave Zavoda za jezik, Zagreb
RZZR	Radovi Zavoda za znanstveni rad, Varaždin
RZSF	Radovi Zavoda za slavensku filologiju, Zagreb
RSZ	Radovi Staroslavenskog zavoda, Zagreb
RSI	Radovi Staroslavenskog instituta, Zagreb
RCZR	Radovi centra za znanstveni rad, Vinkovci
RFFZ	Radovi Filozofskog fakulteta, Zadar
SAZU	у појединим насловима: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana
САНУ	у појединим насловима: Српска академија наука и уметности, Београд
СДЗБ	Српски дијалектолошки зборник, Београд
SDPLJ	Savez društava za primenjenu lingvistiku Jugoslavije
SI	Strani jezici, Zagreb
SMNHSJ	Suvremena metodika nastave hrvatskog ili srpskog jezika, Zagreb
SLP-J	Studia linguistica Polono-Jugoslavica
SNL	Sveučilišna naklada, Liber, Zagreb
Сов	Современост, Скопје
SodP	Sodobna pedagogika, Ljubljana
SOL	Lingvistički časopis, Zagreb
SR	Slavistična revija, Maribor
SRAZ	Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia, Zagreb
CC	Славистични студии, Скопје
SSJLK	Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Predavanja, Ljubljana
SSFFZ	Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, Zadar
Стр	Стремеж, Прилеп
SCSCI	Studii contrastive serbocroato-italiani, Zagreb
UR	Umjetnost riječi, Zagreb
HDZ	Hrvatski dijalektološki zbornik, Zagreb
ХСРКИ	Хорватско-српско-русске контрастивне истраживања, Загреб
HFD	Hrvatsko filološko društvo, Zagreb
ЦАНУ	у појединим насловима: Црногорска академија наука и уметности, Подгорица
ČR	Čakavska rič, Split
ŠK	Školska knjiga, Zagreb

I. Општи теоријско-методолошки проблеми

1. Бугарски Ранко, Лингвистички модели и језичке специфичности, НССУВД 20/2 (1991) 5–11.
С литературом.
Резиме на енглеском.
2. Budin Gerhard, в. бр. 36
3. Grochowski Maciej, Hyperonyms and quotations as components of definitions, JF XLVII (1991) 37–44.
Резиме на српском.
4. Dobrenov Marija, Was macht den Text zum Text (Šta čini tekst tekstom), Radovi ISJK 13 (1991) 67–70.
Резиме на немачком.
5. Dudok Miroslav, Novosadský príspevok k syntakticko-sémantickým výskumom, Nový život, roč. 43. 9–12 (1991, Novi Sad) 338–341.
Приказ: Milorad Radovanović, *Spisi iz sintakse i semantike*. Sr. Karlovci 1990.
6. Zgusta Ladislav, Priručnik leksikografije, Svjetlost, Sarajevo 1991, 335, 24 cm.
Превод и предговор др Дадко Шипка.

7. Zgusta Ladislav, в. бр. 37
8. Jakobson Roman, Značaj Kruszewskog u razvoju opšte lingvistike (II), Književna revija V/46 (1991, Sarajevo) 3–4.
Превод: Фахрудин Крехо.
9. Jakobson Roman, в. бр. 28.
10. Калер Донатан, в. бр. 30.
11. Ковачевић Милош, Епистемолошке претпоставке лингвистичности радова о језику, НУСУВД 20/2 (1991) 53–64.
Резиме на француском.
12. Kretschmer Anna, Методологија разграђивања лингвистичких текстовних модела за предстандардно-језичко доба, НССУВД 20/2 (1991) 65–71.
С литературом.
Резиме на немачком.
13. Кулавкова Катина, Меморија на јазикот, Раз XXXIV/1 – 2 (1991) 59–62.
14. Лашкова Јили, Конфронтација језичке грађе и лингвистичких модела, НССУВД 20/2 (1991) 13–22.
Резиме на руском.
15. Mindak Jolanta, в. бр. 20.
16. Mihačević Milan, Generativna i leksička fonologija, Školska knjiga, Zagreb 1991, 135, 20 cm.
17. Nyomarkay Istvan, Калкови као одступања од уобичајених модела у српскохрватском језику, НССУВД 20/2 (1991) 345–351.
С кратицама.
18. Perić Aleksandar, Milorad Pupovac, Lingvistika i ideologija, Književna zajednica Novog Sada, Novi sad 1986, Prevodilac X/1–2 (1991, Beograd) 45–52.
Приказ.
19. Петровић Владислава, М. Радовановић, Списи из синтаксе и семантике, Издавачка књижарница З. Стојановића — „Добра вест“, Сремски Карловци — Нови Сад, 1990; стр. 221. ЗБМСФЛ XXXIV/2 (1991) 238–241.
Приказ.
20. Petrović Marija, Jolanta Mindak, Językowa kategoria żywotności w polszczyźnie i słowiańszczyźnie na tle innych języków świata. Próba ujęcia typologicznego. Zakład Narodowy im Ossolińskich — Wyd. PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1990, стр. 171, ЗБМСФЛ XXXIV/2 (1991) 236–238.
Приказ.
21. Половина Веста, Појам модела у лингвистици, НССУВД, 20/2 (1991) 33–41.
Резиме на енглеском.
22. Пуповац Милорад, в. бр. 18.
23. Радовановић Милорад, в. бр. 19, 5.
24. Рамаданоски Драгиња, Јуриј Тињанов: *Стиховна семантика*, ЗБМСС 41 (1991) 193–195.
Приказ: Јуриј Тињанов, *Стиховна семантика. Архаисти и новатори. Избор*, превод: Назиф Кустурица и Бранко Тошовић, Сарајево 1990.
25. Сабо-Јерков Олга, Проблем одређивања семантичког модела дефиниције придева у рачунарској лексикографији, НССУВД 20/2 (1991) 411–416.
Резиме на енглеском.
26. Savić Svenka, Kognitivna lingvistika, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 399–403.
Са литературом.
Резиме на енглеском.
27. Смољска Аделаида, Творбене категорије и њихови архимодели, НССУВД 20/2 (1991) 317–324.
С литературом.
28. Stabej Marko, Roman Jakobson, Lingvistični in drugi spisi, Ljubljana 1989, JIS XXXVI/5–6 (1990–1991) 170–172.
29. Тињанов Јуриј, в. бр. 24.

30. Томашевић Бошко, Структурализам: једно истраживање писања, ЛМС 167, 448/3 (1991, Нови Сад) 366–370.
Приказ: Цонатан Калер: *Структуралистичка поезија — структурализам, лингвистика и проучавање књижевности* Београд, СКЗ, 1990.
31. Fasold Ralph, в. бр. 38.
32. Felber Helmut, в. бр. 36.
33. Čuljak Milan, Holistic Approach to Language and Modern Linguistics (Holistički pristup jeziku i modernoj lingvistici), Radovi ISJK 13 (1991) 7–17.
Резиме на српскохрватском.
Рад је осврт на језичко-филозофске идеје немачког хуманисте и оснивача опште лингвистике Вилхелма фон Хумболта.
34. Шипка Данко, в. бр. 6.
35. Šipka Danko, Novi trendovi u proučavanju leksikona, JF XLVII (1991) 221–226.
Резиме на српском.
36. Šipka Danko, Potpun i sistematičan pregled, ZbMSFL XXXIV/1 (1991) 180–181.
Приказ: Helmut Felber i Grahard Budin, *Terminologie in Theirue ybd Orexus*. Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1989.
37. Šipka Danko, Rast metaleksikografije, ЗМСФЛ XXXIV/1 (1991) 177–178.
Приказ: Ladislav Zagusta, *Lexicographi Today. An Annotated Bibliography of the theory o lexicography*. Max Nimeyer Verlag, Tübingen, 1988, 348 str.
38. Šipka Danko, Knjiga koju treba prevesti, ЗМСФЛ XXXIV/1 (1991) 175–177.
Приказ: Ralph Fasold, *The Sociolinguistics of Language, Language in Society*, vol. 6. Basil Blackwell, Oxford, 1990, 342 str.
39. Škiljan Dubravko, Kraj lingvistike? Fragmenti protiv fragmentizacije, Filozofski fakultet, Odsjek za opću lingvistiku i orijentalne studije, Zagreb 1991, 185, 21 cm.
40. Steinke Klaus, Конвергенција и дивергенција као модели за историју језика, НССУВД 20/2 (1991) 73–81.
С литературом.
Резиме на немачком.

II. Примењена лингвистика

а) Питања превођења, учења језика и сл.

41. Беквић Томислав, Његошева „Луца микрокозма“ у немачком преводу Анице Савић-Ребац, НССУВД 18/2 (1990) 367–374.
Резиме на немачком.
42. Bouchard Robert, La didactique des langues (maternelle et etrangeres) dans la formation scientifique des specialistes de l' enseignement des langues, Zbornik radova 2. konferencije ŽIVI JEZICI (Novi Sad, 1991) 125–137.
43. Brumfit Christopher, Training Foreign Language Teachers for Contemporary Language Teaching, Zbornik radova 2. konferencije ŽIVI JEZICI (Novi Sad, 1991) 13–20.
Са литературом.
44. Вешигова Ирена, Данило Киш и Васко Попа у чешким преводима, Мостови XXIII/3–4 (1991, Београд) 85–86.
45. Влаховић Маја, Модели транспозиције двојне (на примеру превођења са словеначког на српскохрватски), НССУВД 20/2 (1991) 311 – 315.
46. Vlahović Plemenka, O pristupu gramatici francuskog jezika u univerzitetskoj nastavi, Zbornik radova 2. konferencije ŽIVI JEZICI (Novi Sad, 1991) 109–111.
47. Vrhovac Yvonne, Organizacija i sadržaj postdiplomskog studija metodike stranih jezika na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, Zbornik radova 2. konferencije ŽIVI JEZICI (Novi Sad, 1991) 159–163.
48. Göncz Lajos, Modeli obrazovanja u višejezičnim sredinama i razvoj ličnosti učenika: objašnjenje efekata pojedinih nastavnih programa, Radovi ISJK 13 (1991) 203–210.
Резиме на немачком.

49. Grigorijević Gak Vladimir, Problemes de grammaire fonctionnelle, Zbornik radova 2. konferencije ŽIVI JEZICI (Novi Sad, 1991) 47–54.
50. Dimitrijević Naum, Teorijski osnovi nastave stranih jezika na filološkim fakultetima, Zbornik radova 2. konferencije ŽIVI JEZICI (Novi Sad, 1991) 21–32.
Са литературом.
51. Dobrenov Marija, Progresija unutar nastave nemačkog jezika na studijskoj grupi za nemački jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, Zbornik radova 2. konferencije ŽIVI JEZICI (Novi Sad, 1991) 213–217.
52. Ђокић Драгољуб, „Горски вијенац“ на албанском језику, НССУВД 18/2 (1990) 375–381.
53. Живојиновић Бранимир, в. бр. 76.
54. Зарковић Јован, Златоје Мартинов, Фреквенција српскохрватске лексема „и“ у преводима на есперанто од стране српскохрватских преводилаца, Мостови XXII/1–2 (1991, Београд) 1–8.
55. Zbornik radova 2. konferencije ŽIVI JEZICI. Teorijske i metodološke osnove nastave stranih jezika i književnosti na filološkim/filozofskim fakultetima u Jugoslaviji, Novi Sad, 15–27. septembar 1990. Zbornik priredila Vladislava Felbabov., Novi Sad, Filozofski fakultet, Institut za strane jezike i književnost, 1991, str. 234.
56. Iričanin Gordana, Teorijsko i praktično osposobljavanje studenata germanistike Filološkog fakulteta u Beogradu za budućí poziv nastavnika, Zbornik radova 2. konferencije ŽIVI JEZICI (Novi Sad, 1991) 165–169.
Резиме на немачком.
57. Jovanović Z[oran], Aktuelni trenutak jugoslovenskog prevodilaštva, Prevodilac X/ 1–2 (1991, Београд) 5–10.
58. Jovanović Romanca, Dificultăți ortografice și morfologice în exprimarea elevilor din școlile elementare cu limba de predare română (Problemi ortografije i morfologije u govoru učenika osnovne škole u kojoj je nastavni jezik rumunski), Sveska Društva za rumunski jezik 1 (1991, Novi Sad) 11–17.
59. Končarević Ksenija, O metodskim osnovama nastave ruske ortografije na visokoškolskom nivou, Zbornik radova 2. konferencije ŽIVI JEZICI (Novi Sad, 1991) 199–205.
Са литературом.
Резиме на руском.
60. Koprivica Verica, Neki problemi prevodenja i usvajanja čeških neodređenih zamena, Zbornik radova 2. konferencije ŽIVI JEZICI (Novi Sad, 1991) 207–211.
Резиме на руском.
61. Костић–Голубичић Мирјана, Поводом превода „Сеоба“ Милоша Црњанског на пољски, НССУВД 20/1 (1991) 289–292.
Резиме на руском.
62. Kostić Stojadin, Od reči do poetske slike (i natrag), Radovi ISJK 13 (1991) 221–223.
Prikaz: Branimir Čović: *Poetska slika*, Institut za strane jezike i književnost Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 1989, str. 195.
63. Krstić Anka, Amparo Hurtado Albir, La Notion de Fidélité en Traduction, Didier Erudition, Paris 1991, Мостови XXII/3–4 (1991, Београд) 165–167.
Приказ.
64. Кунић Рајка, Први преводи Његошевих стихова на холандски језик, НССУВД 18/2 (1990) 349–355.
С литературом.
65. Ličen Marina, Uloga lektora u univerzitetskoj nastavi stranih jezika. Zbornik radova 2. konferencije ŽIVI JEZICI (Novi Sad, 1991) 225–231.
Са литературом.
Резиме на немачком.
66. Матијашевић Јелка, Грамматика в обучении иностранным языкам в университете, Zbornik radova 2. konferencije ŽIVI JEZICI (Novi Sad, 1991) 101–107.
Резиме на српскохрватском.

67. Maček Dora, Pretpostavke za organizaciju studija modernih stranih jezika u narednim desetljećima, Zbornik radova 2. konferencije ŽIVI JEZICI (Novi Sad, 1991) 39–45.

Резиме на енглеском.

68. Meza Ofelija, Aspecte sintactice și stilistice în școală și în mediile de informare (Sintaksički i stilistički aspekti u školama i informativnim medijima) Sveska Društva-za rumunski jezik 1 (1991, Novi Sad) 17–21.

69. Mikeš Melanija, Edukacija nastavnika stranih jezika za rad sa decom na predškolskom uzrastu, Zbornik radova 2. konferencije ŽIVI JEZICI (Novi Sad, 1991) 153–158.

70. Nejgebauer Gordana, Prevodenje kao metodološki postupak za učenje jezika, Radovi ISJK 13 (1991) 37–40.

Резиме на енглеском.

71. Ostojić Branko, Kako da unapredimo metodiku nastave stranih jezika?, Zbornik radova 2. konferencije ŽIVI JEZICI (Novi Sad, 1991) 171–175.

Резиме на енглеском.

72. Пенчић Сава, Посредни превод и жанр, Мостови XXII/3 – 4 (1991, Београд) 113–117.

73. Perić Aleksandar, Komunikacija, turizam i prevodenje, Prevodilac X/3–4 (1991, Београд) 41–47.

74. Piper Predrag, O teorijskim osnovama univerzitetske nastave funkcionalne gramatike, Zbornik radova 2. konferencije ŽIVI JEZICI (Novi Sad, 1991) 113–118.

75. Radić-Dugonjić Milana, O nekim pitanjima prilikom koncipiranja kursa kontrastivne leksikologije ruskog i srpskohrvatskog jezika, Zbornik radova 2. konferencije ŽIVI JEZICI (Novi Sad, 1991) 191–194.

Резиме на руском.

76. *Релинг Хорст, Примедбе о Вуковом преводу Новог Завета, Џовчежнџ XXIV–XXV (1987–1988) 89–97.

Превео Бранимир Животиновић.

77. Semjonov Arkadij L., Automatizacija prevodenja: Problemi i njihova rešenja, Prevodilac X/3–4 (1991, Београд) 47–55.

Са литературом.

Са руског превео Ј. Петрановић.

78. Сибиновић Миодраг, Превод са превода–посредника, Преводилац X/3–4 (1991, Београд) 38–41.

79. Snedec Andrej, в. бр. 83.

80. Stojnić Mila, Lingvokulturološki aspekt univerzitetske nastave stranog jezika, Zbornik radova 2. konferencije ŽIVI JEZICI (Novi Sad, 1991) 69–74.

81. Strugar Novak, Prevodenje propagandnih tekstova u turizmu, Prevodilac X/1–2 (1991, Београд) 30–38.

82. Terzić Bogdan, Neka pitanja nastave kontrastivne derivatologije, Zbornik radova 2. konferencije ŽIVI JEZICI (Novi Sad, 1991) 195–198.

Са литературом.

83. Teržan Karmen, Snedec Andrej, Bedeutung und Rolle der Diachronie beim Erfassen von strukturellen Systemen und Subsystemen und ihrer Wirkung in der Sprache–Studienrichtlinien der geschichtlichen Entwicklung der deutschen und englischen Sprache und aelterer Literaturen an der Paedagogischen Fakultät in Maribor, Zbornik radova 2. konferencije ŽIVI JEZICI (Novi Sad, 1991) 119–124.

84. Тоћанац Душанка, Polazne teze za planiranje i programiranje nastave stranog jezika na viskokoškolskom nivou, Zbornik radova 2. konferencije ŽIVI JEZICI (Novi Sad, 1991) 33–37.

85. Шебец Борис, Лексичка nepodudarnost i problemi prevodenja, Prevodilac X/1–2 (1991, Београд) 21–29.

Са литературом.

Резиме на енглеском.

86. Хурдаго Албир Ампаро, в. бр. 63.

87. Čavić Edita, Najznačajniji faktori nastave i učenja stranog stručnog jezika, *Prevodilac X/1-2* (1991, Beograd) 11-15.
Са литературом.
Резиме на енглеском.
88. Човић Бранимир, Место превода и аналитичке критике провода у проучавању стила књижевног дела, *Zbornik radova 2. konferencije ŽIVI JEZICI* (Novi Sad, 1991) 181-190.
Са литературом.
Резиме на француском.
89. Čović Branimir, в. бр. 62.
90. Човић Бранимир, Вишекратни превод књижевног дела и очекивање жанра (Прилог проучавања преводних књижевних жанрова), *Radovi ISJK 13* (1991) 105-113.
Резиме на руском.
91. Čok Lucija, Enseigner une seconde langue, *Zbornik radova 2. konferencije ŽIVI JEZICI* (Novi Sad, 1991) 139-142.
92. Šabec Nada, Theoretical and Methodological Issues Related to Teaching Various Types of Competence in English Language Teaching, *Zbornik radova 2. konferencije ŽIVI JEZICI* (Novi Sad, 1991) 219-223.
Са литературом.

б) Контрастивна проучавања језика

93. Адемец Приземьсл, Различия между русским и чешским языками в области выражения модальных значений возможности и необходимости, *ЗМСС 41* (1991) 139-142.
94. Andrić Edita, O kontrastivnoj analizi srpskohrvatskog i mađarskog padežnog sistema, *IV simpozijum...* (1990, Novi Sad) 357-361.
Резиме на немачком.
95. Bagi Ferenc, Analiza reda reči u prevodima učenika koji uče mađarski jezik kao jezik sredine, *IV simpozijum...* (1990, Novi Sad) 103-108.
Са литературом.
Резиме на енглеском.
96. Bekić Olga, Frazološki termini i pitanje klasifikacije frazeologizama u nemačkom i srpskohrvatskom jeziku, *Radovi ISJK 13* (1991) 51-65.
Резиме на немачком.
Са литературом.
97. Berić-Dukić Vesna, Nešto o kontrastivnoj analizi prepozicija sa dativom (nemački-srpskohrvatski), *IV simpozijum...* (1990, Novi Sad) 92-98.
Са литературом.
Резиме на немачком.
98. Berić-Dukić Vesna, Zur kontrastiven Analyse von Präpositionen mit Genitiv (O kontrastivnoj analizi prepozicija sa genitivom), *Radovi ISJK 13* (1991) 41-50.
Резиме на српском.
99. Bogner Istvan, Predložne fraze u nemačkom jeziku i njihovi ekvivalenti u srpskohrvatskom jeziku, *IV simpozijum...* (1990, Novi Sad) 235-241.
Резиме на немачком.
100. Брајичић Олга, Контрастивни приступ настави синтаксе руског језика, *IV simpozijum...* (1990, Novi Sad) 327-335.
Са литературом.
Резиме на руском.
101. Brdar Mario, Podizanje objekata u engleskom i hrvatskom ili srpskom, *IV simpozijum...* (1990, Novi Sad) 278-285.
Са литературом.
Резиме на енглеском.
102. Brdar Mario, Brdar Szabó Rita, Sinonimija, kontrastivna leksikologija i teorija jezika u kontaktu, *IV simpozijum...* (1990, Novi Sad) 73-79.
Са литературом.
Резиме на немачком.

103. Bugarski Ranko, Integralna kontrastivna analiza, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 58–62.
Са литературом.
Резиме на енглеском.
104. Burzan Mirjana, Mađarski ekvivalenti trpnog prideva u funkciji apozitiva, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 367–372.
105. Burzan Mirjana, Jedna karakteristična manifestacija interferencije u prevodilačkom kontaktu mađarskog i srpskohrvatskog jezika, ЗМССФЛ XXXIV/1 (1991) 89–92.
106. Burzan Mirjana, в. бр. 125.
107. Vučetić Zorica Pridjevi izvedeni sufiksima –ato, –ito i –uto, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 257–263.
Са литературом.
Резиме на италијанском.
108. Cămulescu Dorin, Takozvani „filološki“ napis Jovana Sterije Popovića „Šta Vlasi o Srbima misle“ i njegovo značenje za osvetljavanje Sterijinih odnosa prema rumunskom jeziku, ЗМССФЛ XXXIV/1 (1991), 77–82.
109. Gačić Jasna, O prijevodnom korespondiranju nekih pravnih termina i njihovu kolokacijском потенцијалу, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 80–85.
Са литературом.
Резиме на француском.
110. Grahek Sanja, Nada Petrović, Francuska glagolska vremena I. Komparativna analiza francuskog i srpskohrvatskih pluskvamperfekta, Naučna knjiga, Beograd 1989, Prevodilac X/3–4 (1991, Beograd) 68–70.
Приказ.
111. Gudurić Snežana, O aspektu nekih imensko–glagolskih oblika u francuskom i srpskohrvatskom jeziku, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 242–248.
Са литературом.
Резиме на француском.
112. Gundurić Snežana, Neke aspektualne osobenosti francuskog i srpskohrvatskih infinitiva, Radovi ISJK 13 (1991) 71–74.
Резиме на француском.
113. Dabić L. Bogdan, Engleski elementi u ruskom književnom jeziku, Književni jezik 20/1–2 (1991, Sarajevo) 31–45.
Резиме на немачком.
114. Dimitrijević Naum, Nastava stranih jezika, pedagoška kontrastivna analiza, analiza grešaka i studije međujezika, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 45–52.
Са литературом.
115. Dobrenov Marija, Referencijalni problemi u sklopu nominalnih fraza, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 381–385.
Са литературом.
Резиме на немачком.
116. Дулок Мирослав, Инверзија конектора у словачком и српскохрватском језику, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 336–339.
117. Дулок Мирослав, Функција и структура словачких и српскохрватских оријентатора текста, ЗМСС 41 (1991) 89–98.
Резиме на словачком.
118. Đorđević Radmila, Nulti odnosi u kontrastivnoj analizi, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 5–14.
Са литературом.
Резиме на енглеском.
119. Đukanović Jovan, Lingvistički rezultati nemačko–srpskohrvatske kontrastivne gramatike, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 53–57.
Резиме на немачком.
120. Žic–Fuchs Milena, Kontrastiranje leksika i leksičke praznine, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 69–72.
Са литературом.
Резиме на енглеском.

121. **Закрајшек Катјуша**, О словеначкој лексници без еквивалената у српскохрватском језику и неким моделима њене транспозиције, НССУВД 20/2 (1991) 303–310.
122. **Ivanetić Nađa**, Glagoli za autoritativni prijekor u njemačkom i hrvatskom ili srpskom, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 181–188.
Са литературом.
Резиме на немачком.
123. **Iričanin Gordana**, Analiza najčešćih grešaka nastalih usled interferencije srpskohrvatskog na nemački jezik, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 157–162.
Са литературом.
Резиме на енглеском.
124. **Jaköbics-Semkowowa Milica**, Питање пољских превода „Горског вијенца“ П. П. Његоша, НССУВД 18/2 (1990) 329–336.
125. **Jerковић Јован**, Dr Mirjana Burzan, *Glagolski predevi u srpskohrvatskom i mađarskom jeziku*, Filozofski fakultet — Institut za južnoslovenske jezike, Novi Sad 1990, ЗБМСФЛ XXXIV/2 (1991) 214–218.
Приказ.
126. **Jovanović Milena**, Kontrastiranje sadržaja nekih latinskih termina (1. v. p.n.e. i 18/19. vek u Vojvodini) IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 145–149.
Резиме на француском.
127. **Јолкина Пина**, Употреба предлошких и беспредлошких конструкција у српскохрватском и руском језику, НССУВД 20/2 (1991) 243–250.
128. **Katona Edit**, Употреба прилошких одредба за место код ученика петог разреда основних школа који уче мађарски језик као језик друштвене средине, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 109–115.
Са литературом.
Резиме на немачком.
129. **Кришова Маријана**, Прилог анализи творбено-семантичке категорија *nomina instrumenti* у савременом књижевном српскохрватском језику (у поређењу са руским), НССУВД 20/2 (1991) 361–373.
Резиме на руском.
130. **Kovačević Miloš**, Teorija semantičkog polja u kontrastivnoj sintaksičkoj analizi, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 24–30.
Са литературом.
Резиме на енглеском.
131. **Kovačević Irena**, Medsebojni odnos kontrastivne analize in prevajanja — praktičen primer, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 163–171.
Са литературом.
Резиме на енглеском.*
132. **Косановић Марија Магдалена**, Префиксални глаголи француског порекла у руском, пољском и српскохрватском језику, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 125–129.
133. **Kučanda Dubravko**, Kontrastivna naliza i neke tradicionalne gramatičke kategorije, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 31–37.
Са литературом.
Резиме на енглеском.
134. **Лицен Марина**, Резултати примене зависенцијалног модела при контрастирању немачког и српскохрватског језика, НССУВД 20/2 (1991) 201–210.
Са литературом.
Резиме на немачком.
135. **Лицен Марина**, Definicija partikula u nemačkom i srpskohrvatskom, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 225–234.
Са литературом.
Резиме на немачком.
136. **Лулчева Ј. И.**, Некоторые аспекты изучения синтагматики общеславянских существительных в русском и сербохрватском языках, Radovi ISJK 13 (1991) 97–103.
Са литературом.
Резиме на српском.

137. Magdu Lia, Transpunerea unităților frazeologice din sîrbocroată în română (și invers) (Prenošenje frazeoloških celina sa srpskohrvatskog na rumunski jezik i obrnuto), Lumina 8–12 (1991, Pančevo) 35–46.

138. Magdu Lia, Uticaj srpskohrvatskog jezika na upotrebu nekih predložkih konstrukcija u rumunskom jeziku, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 373–376.

Са литературом.

Резиме на француском.

139. Makovec-Černe Jasna, Razmislak o povezanosti besedilnih zvrsti s tematsko progresijom, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 86–91.

Са литературом.

Резиме на немачком.

140. Marčič Ana, Načini građenja genitiva množine kod imenica u slovačkom i srpskohrvatskom jeziku, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 340–346.

Са литературом.

Резиме на руском.

141. Maricki Gadanski Ksenija, Antička latinska onomastika u grčkoj recepciji, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 377–380.

142. Матијаневић Јелка, Хомонимија и полисемија (на примеру руских и српскохрватских енантисемичних лексема), IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 309–313.

Резиме на руском.

143. Марић Љиљана, Његошев „Горски вијенац“ у француском преводу Дивне Вековић, НССУВД 18/2 (1990) 309–315.

144. Matulina Željka, Upotreba poslovice u sportskim novinama s hrvatskog ili srpskog i njemačkog govornog područja, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 216–224.

Са литературом.

Резиме на немачком.

145. Miklič Tjaša, Konstativna analiza i lingvistika tekstova, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 38–44.

Са литературом.

Резиме на италијанском.

146. Мирић Душанка, Руски и српскохрватски консонантски подсистем у контакту, Radovi ISJK 13 (1991) 81–95.

Са литературом.

Резиме на руском.

147. Mihalik-Tir Zuzana, Retorični stil sa komparativnog aspekta (slovačko-srpskohrvatske paralele), IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 136–139.

Са литературом.

Резиме на немачком.

148. Mihaili G., Nekoliko reči srpskohrvatskog porekla u rumunskom banatskom govoru, ЗБМСФЛ XXXIV/1 (1991) 141–142.

149. Мишеска Томић Олга, Место контрастивне лингвистике у (примењеној) лингвистици, IV симпозијум... (1990, Нови Сад) 63–68.

Са литературом.

Резиме на енглеском.

150. Mlacek Jozef, Slučajevi srpskohrvatsko-slovačke interferencije u frazeologiji vojvodanskih Slovača, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 353–356.

Са литературом.

151. Monar-Cikoš Laslo, Kontrastivna analiza faktitivnih glagola i nastava jezika društvene sredine, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 116–119.

Са литературом.

152. Novakov Predrag, Aktionsart u engleskom i srpskohrvatskom jeziku — kontrastivna analiza, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 286–292.

Са литературом.

Резиме на енглеском.

153. Paloc Laslo, Glagol *lassen* u nemačkom i njegovi ekvivalenti u srpskohrvatskom jeziku, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 395–398.
Са литературом.
Резиме на немачком.
154. Partidge Monica, Два енглеска превода Његошевог „Горског вијенца“ и њихови преводници, НССУВД 18/2 (1990) 291–294.
155. Petronijević Božinka, Problem ekvivalentnosti na primeru nemačkog i srpskohrvatskog jezika, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 207–215.
Са литературом.
Резиме на немачком.
156. Petrović Velimir, Sufiksalne glagolske izvedenice s pridjevskom osnovom u njemačkom i njihov ekvivalenti u hrvatskom ili srpskom jeziku, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 172–180.
Са литературом.
Резиме на немачком.
157. Petrović Nada, Francuska glagolska vremena I, komparativna analiza francuskog i srpskohrvatskog pluskvamperfekta, 2. izd., Naučna knjiga, Beograd 1991, 138, 24 cm.
158. Пипер Предраг, *Tertium comparationis* у контрастивним и типолошким описима словенских језика, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 15–23.
Са литературом.
Резиме на руском.
159. Пипер Предраг, О поређењу граматичких структура руског и српскохрватског језика на функционалној основи, ЗбМСС 41 (1991) 51–67.
Резиме на руском.
160. Поповић Бранислава, Ideja kontrastiranja u nemačkim gramatikama na srpskohrvatskom govornom području do 1941., IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 198–206.
Са литературом.
Резиме на немачком.
161. Поповић Јован Sterija, в. бр. 108.
162. Поповић Људмила, О семантици назива за боје у руском, украјинском и српском фолклору, ЗбМСС 41 (1991) 149–155.
163. Прџић Лјубица, Sistem naziva boja u srpskohrvatskom i mađarskom jeziku i njihova funkcija u književnim delima, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 362–366.
Са литературом.
Резиме на енглеском.
164. Прџић Твртко, О неким аспектима традиције при адаптацији имена из енглеског језика, Radovi ISJK 13 (1991) 33–35.
Резиме на енглеском.
165. Radić-Dugonjić Milana, Imenice nomina agentis — članovi međujezičkih formalno-semantičkih opozicija u ruskom i srpskohrvatskom jeziku, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 314–320.
166. Тадић–Дугоњић Милана, Међујезички хомоними и пароними у руском и српскохрватском језику, Деће новине, Горњи Милановац 1991, 149, 24 cm.
167. Салден Барбара, Допринос модела у опису српскохрватских синтагми и у поређењу са њима одговарајућим немачким конструкцијама, НССУВД 20/2 (1991) 375–380.
168. Sironić-Bonefačić Nives, Primjena kontrastivnih jezičkih istraživanja u analizi grešaka u talijanskom kao stranom jeziku, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 264–270.
Са литературом.
Резиме на италијанском.
169. Станковић Богољуб, Контрастивна анализа и руско–српскохрватски речници, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 321–326.
170. Staszewski Jerzy, Могућност примене Филморовог модела за поређење функција морфолошких јединица у српскохрватском и пољском језику (на синхрониском плану), НССУВД 20/2 (1991) 233–241.
Резиме на енглеском.

171. *Терзић Александар, Генитив без предлога у зависној синтаксичкој позицији у варијантним синтаксичким редовима у руском и српскохрватском језику, IV симпозијум... (1990, Novi Sad) 300–308.

Са литературом.

Резиме на руском.

172. *Тир Миһал, Konfrontacija slovačkog i srpskohrvatskog jezika u udžbenicima jezika društvene sredine, IV симпозијум... (1990, Novi Sad) 120–124.

Са литературом.

Резиме на немачком.

173. Тјур Миһал, Číslovky v spisovnej slovenčine a v spisovnej srbochorvátčine, Nový Sad: Obzor; Tvorba; Bratislava: Vydavateľstvo Alfa, 1991, str. 118.

174. Тополјски Ана, Aspekt u pasivnim oblicima francuskog jezika (u poređenju sa srpsko-hrvatskim), Radovi ISJK 13 (1991) 75–80.

Резиме на француском.

175. *Тоћанац Душанка, Transpozicija srpskohrvatskog oblika *budem+particip* u francuski sintaskički sistem, IV симпозијум... (1990, Novi Sad) 271–277.

Резиме на француском.

176. *Трбојевић Ивана, Sociolingvistički aspekti kontrastivne analize i nastava (stranog) jezika, IV симпозијум... (1990, Novi Sad) 293–299.

Са литературом.

Резиме на енглеском.

177. *Фелбабов Владислава, Два превода „Луче микрокозма“ на енглески језик, НССУВД 18/2 (1990) 301–307.

Резиме на енглеском.

178. *Христова Дорсана, Kontrastivno razgleduvañe na izvesni slučaji na iterativnost/неитеративност во францускиот и во македонскиот јазик, IV симпозијум... (1990, Novi Sad) 249–256.

Са литературом.

Резиме на француском.

179. IV симпозијум Kontrastivna jezička istraživanja. Novi Sad, 8. i 9. decembra 1989. Zbornik radova. — Novi Sad: Filozofski fakultet, 1990. — 408 str.; 24 cm.

180. *Џулић Зјена, Lingvističke pojave srodne transpozicijama vrste riječi u prevodenju, IV симпозијум... (1990, Novi Sad) 150–156.

Са литературом.

Резиме на енглеском.

181. *Џевић Радмила В., Jedan pokušaj dijahrone kontrastivne analize: adverbi u srednje-engleskom i savremenom engleskom, IV симпозијум... (1990, Novi Sad) 1440–144.

Са литературом.

182. *Џипка Данко, Paronimi iz engleskog u srpskohrvatskom opštem i mentalnom leksikonu, IV симпозијум... (1990, Novi Sad) 130–135.

Резиме на енглеском.

183. *Џнел-Џивановић Маргита, Razlike u valentnosti između predložne glagolske perifrazе i njenog bazičnog glagola u nemačkom i srpskohrvatskom jeziku, IV симпозијум... (1990, Novi Sad) 189–197.

Резиме на немачком.

III. Прасловенски језик, словенска језичка заједница и посебна питања појединих словенских језика

184. Bosák Ján, в. бр. 185.

185. Брабцова Гадослава, Ján Horecký — Klára Buzássyová — Ján Bosák i Kol., 36MCC 40 (1991) 211–212.

Приказ: Ján Horecký — Klára Buzássyová — Ján Bosák i Kol., Dynamika slovnej sásoby súčasnej slovenčiny, Bratislava 1989.

186. Брабцова Радослава, Jana Jančakova: Nářeči a bežná mluva na Příbramsku, 36MCC (40 (1991) 209–210.
Приказ: Jana Jančakova: Nářeči a bežná mluva na Příbramsku, Praha 1987.
187. Buzássyová Klára, в. бр. 185.
188. Вендита Т. И., в. бр. 211.
189. Verbinc France, Slovar tujik, 10. izd., Cankarjeva založba, Ljubljana 1991, 770, 21 cm.
190. Vidovič–Muha Ada, Nadaljevanka o slovenski besedotvorni teoriji, SR XXXIX/1 (1991) 101–113.
191. Galton Herbert, Susret fonoloških sistema altajskog i slovenskog jezika, JF XLVII (1991) 83–106.
Резиме на енглеском.
С польског превела Бисерка Рајчић.
192. Димитроски Толор, в. бр. 209.
193. Dudok Daniel, Prilog proučavanju prezimena Slovaka u Vojvodini, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 386–394.
Са литературом.
194. Dudok Miroslav, Nevšedni slovakistický záber, Nový život, roč. 43, 3–4 (1991, Novi Sad) 135–139.
Приказ: Michal Filip, *Štúdie a články*, Obzor — Tvorba, Novi Sad 1990.
195. Иванчигова Е. А., Субъектная организация авторского повествования и формы изобразительного синтаксиса, ЈФ XLVII (1991) 121–135.
Резиме на српском.
196. Иванчигова Е. А., Эстетические функции синтаксиса в художественных текстах Достоевского, 36МСФЛ XXXIV/1 (1991) 7–19.
Резиме на српскохрватском.
197. Ивић Павле, Изабрани огледи I. О словенским језицима и дијалектима, Просвета, Ниш 1991, 273, 21 cm.
В. бр. 217.
198. Јаџакова Јана, в. бр. 186.
199. Киш Маријана, Морфотактички особености на адјективите со суфиксот –ав во македонскиот литературен и дијалектен јазик, СЛП–Ј 26 (1991) 121–136.
200. Конески Блаже, За језикот на Цинот, СЛП–Ј (1991) 17–20.
201. Korošec Tomo Časopisni naslovi glede na ločila: k stilni vlogi ločil v časopisnih naslovih dnevnika Delo, SR XXXIX/1 (1991) 53–70.
202. Kráľ Abel в. бр. 224, 225.
203. Kunzmann–Müller Barbara, Slowenische Konjunktionen in adversativkonstruktionen. Erkundungen und versuch einer beschreibung, ЈФ XLVII (1991) 161–176.
Резиме на српском.
204. Лабашичук Михајло, Лингвистична анализа приповедки Ђури Папгаргаја „Вовторок вечер“, Шветлост XXIX/3 (1991, Нови Сад) 52–57.
205. Лебда Ренарда, О једном типу интерференције немачког језика на шљонски дијалекат у области морфосинтаксе, 36MCC 40 (1991) 137–142.
Са литературом.
206. Лупачева Ј. И., Семантичка структура соматизмов в русском и сербско–хрватском јазыках (на примере существительных *рука* и *хвост* [pen]), ЈФ XLVII (1991) 107–120.
Резиме на српском.
207. Makišova Ana, Predlozi u usmenim iskazima vojvođanskih Slovaka, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 347–352.
Са литературом.
Резиме на немачком.
208. Мирић Душанка, Вопросительное предложение как средство выражения оценки, 36MCC 40 (1991) 143–147.
Са литературом.

209. Павковић Васа, Тодор Димитровски: Речник на „Бели мугри“ на К. Рацин, Прилог Лексичкиот фонд на Рациновата поезија на македонски јазик (низ реагистри и речници), Култура, Скопје, 1990, ЈФ XLVII (1991) 269–272.

Приказ.

210. Папић Миленко, Прасловенске *й*-основе у старословенској именничкој деκлинацији, ЈФ XLVII (1991) 177–199.

Резиме на руском.

211. Петровић Драгољуб, Т. И. Вендина, Дифференциација славјанских јазыков по данним словообразованија, Москва /„Наука“/, 1990, ЗБМСФЛ XXXIV/2 (1991) 208–214.

Приказ.

212. Радић Првослав, О новим погледима на македонску књижевнојезичку историју и неким другим питањима, ЗБМСФЛ XXXIV/2 (1991) 221 – 236.

Приказ: Др Стојан Ристески, Создавањето на современиот македонски литературен јазик, НИО „Студентски Збор“, Скопје 1988, стр. 1–506.

213. Рајчић Бисерка, в. бр. 191.

214. Růžková Anna, в. бр. 223

215. Ристески Стојан, в. бр. 212.

216. Sabol Ján, в. бр. 222.

217. Стијовић Светозар, Велики догађај у српској лингвистици. Павле Ивић, Изабрани огледи, Просвета, Ниш 1991, (О словенским језицима и дијалектима — књ. I, стр. 272; Из историје српскохрватског језика — књ. II, стр. 324; Из српскохрватске дијалектологије — књ. III, стр. 294), Задужбина 16 (1991, Београд) 12.

Приказ.

218. Стојнић Мила, Семантички анализ фонолошкој структуре стихотворенија В. Хлебникова *Кога умирају кони*, ЗБМСС 41 /1991/ 143–147.

219. Stolz Benjamin A., Руски и други словенски књижевни језици типологија И. С. Трубецког као рефлекснија евроазијског гледишта, НССУВД 20/2 (1991) 43–51.

220. Тамаш Јулија, О „Природних“ и „Штучних“ јазичних, литературних и културних традицијох и статусу русинскеј традицији, SiRut 2 (1990–1991, Нови Сад) 104–112.

Резиме на српском и енглеском.

221. Tir Mihal, в. бр. 172.

222. Týr Michal, O zvukovej rovine komplexne, Nový život, roč. 43, 1–2 (1991, Novi Sad) 65–67.

Приказ: Abel Král' — Ján Sabol, *Fonetika a fonológia*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľ'stvo 1989. Strán 392.

223. Týr Michal, Od štylistiky k jazykovej kultúre, Nový život, roč. 43, 9–12 (1991, Novi Sad) 336–338.

Приказ: Král', A. –Růžková, A., *Základy jazykovej kultúry*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľ'stvo 1990. 128 s.

224. Toporišič Jože, Družbenost slovenskega jezika: sociolingvistična razpravljanja, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1991. 495, 25 cm.

225. Filip Michal, в. бр. 194.

226. Friedman Victor A., Глаголските категории, морфолошките парадигми и определувањето на изогласите на македонската јазична територија, СЛП–Ј 26 (1991) 33–40.

227. Horecký Ján, в. бр. 185.

IV. Етимологија, историја речи, тумачења речи, ономастика, збирке речи

228. Бјелановић Живко, О моделима описа презимена и обитељских надимака на *-ић* и *-овић* /*-евић*, НССУВД 20/2 (1991) 381 – 390.

229. Бјелановић Живко, в. бр. 241.

230. Vjeletić Marta, О poreklu nekih reči iz istočne Srbije, ЗбМСФЛ XXXIV/2 (1991) 159–169.
Резиме на руском.
231. Богдановић Педелко, в. бр. 244.
232. Бориш Вјеслав, Приноси српскохрватској етимологији (I), НЈ XXIX/1–2 (1991) 35–48.
Аутор истражује етимологију речи *жамља*, *коњ* ('жреб, коцка'), *испел*, *прења*, *слушан*.
Резиме на енглеском.
233. Boguš Wiesław, Студије из српскохрватске и словенске етимологије, ЈФ XLVII (1991) 69–82.
Резиме на енглеском.
234. Бранковић Бранислав, Прилог ономастици Радичевца, Развитак XXXI/1–2 (1991, Зајечар) 96–100.
О тексту „Ономастика Радичевца“ Љубише Рајковића.
235. Brozović Дуња, Radojica Jovičević, Lična imena u staroslovenskom jeziku, Beograd 1985, ОЈ 14 (1991) 181–183.
236. Vekarić Nenad, в. бр. 301.
237. Вељковић Стеван, Топонимија Зајечара према попису из 1863. године, Развитак XXXI/3 (1991, Зајечар) 82–88.
238. Wojtyła–Świerzowska Marta, Dłazzego głuchy nie słyszy? Rozważania o etymologii psł. *głuch* ЈФ XLVII (1991) 209–220.
Резиме на српском.
239. Грковић Милица, Лична имена у неким насељима северне Албаније и словенско–албанске везе у светлу антропонимије, Становништво словенског поријекла у Албанији, 185–188.
В. бр. 811.
240. Grković Milica, в. бр. 299.
241. Драгичевић Милан, Живко Бјелановић, Антропонимија Буковнице, Сплит 1988, Живко Бјелановић, Рјечник антропонима Буковнице, Београд 1989, Нови летопис Српског културног друштва Просвјета 2 (1991, Загреб) 64–67.
242. Драгичевић Милан, Заокружена слика антропонимије Буковнице, КњЈ XXXVIII/1 (1991) 100–101.
Приказ рада Живка Бјелановића „Рјечник антропонима Буковнице“, ОП X (1989) 175–363.
243. Јашар–Настева Оливера, Околу прашњето за местото и значењето на турцизмите во лексиката на дамаскините, СЛП–Ј 26 (1991) 51–54.
244. Јовић Душан, Недељко Богдановић, О говору и именима, Ниш, 1990, стр. 1–120, КњЈ XXXV III/1 (1991) 94–95.
Приказ.
245. Jovičević Radojica, в. бр. 235.
246. *Јовићевић Радојица, Две ономастичке минијатуре, Прил LV – LVI/1–4 (1989–1990) 138.
Име *Марћан* и презиме *Раићевић*.
247. Јовићевић Радојица, Два тобожња придјева у Рјечнику ЈАЗУ, ЈФ XLVII (1991) 201–208.
Резиме на немачком.
248. Јоцић Мирјана, в. бр. 677
249. Карим Азиз Абдол, Фрацизми у српскохрватском језику, Задужбина 14 (1991, Београд) 3.
250. Клајн Иван, Кад пошта није пошта, Задужбина 14 (1991, Београд) 8.
Лингвистички осврт на натписе са београдских улица.
251. Копривица Верница, Dušan Šlosar: Tisiciletá, ЗбМСС 41 (1991) 197–198.
Приказ: Dušan Šlosar, Tisiciletá, Horizont, Praha 1990.

252. Loma Aleksandar, Sloveni i Albanci u svetlu toponomastike, Становништво словенског поријекла у Албанији, 279–327.

Са литературом.

В. бр. 811.

253. Ломпар Весна, О једном значењу речи „насељеник“, НЈ XXIX/1 – 2 (1991) 82–83. Резиме на енглеском.

254. Лучић Чедомир М., Нека научна сазнања, предања, усмене творевине и осврт на топономастичка обележја везана за словенско у Албанији, Становништво словенског поријекла у Албанији, 337–347.

В. бр. 811.

255. Mandić Živko, в. бр. 300.

256. Маројевић Радмило, Из ономастике Дробњака, Дурмиторски зборник 1 (1991, Титоград) 57–60.

Резиме на руском.

257. Микетић Драган, Ономастика Борчанске висоравни, Баштина 2 (1991, Приштина) 17–39.

Грађа.

258. Микетић Драган, Ономастика поткопаоничког села Лозно, Баштина 1 (1991, Приштина) 120–122.

Грађа.

259. Мирјанић Ђока, Трагом једне необичне речи: „коларом“, ЗБМСФЛ XXXIV/1 (1991) 163–164.

260. Mihailă Gheorghe, Српскохрватске позајмнице у румунском банатском говору — одраз миграције Срба на северисток (на материјалу речника румунског језика) НССУВД 20/1 (1991) 413–420.

261. Михајловић Велимир, Руковет презимена, ОЈ 14 (1991) 141 – 152.

262. Мршевић–Радовић Драгана, *Знајти у по!* (поводом једног Његошевог стиха), НССУВД 18/2 (1990) 493–499.

263. Мршевић–Радовић Драгана, Нека питања алогичних српскохрватских фразеолошких модела, НССУВД 20/2 (1991) 281–292.

Резиме на руском.

264. Пожинић Дражен, Ладокалице — обичај у мославачких Срба, ГЛЕИ XL (1991) 121–130.

Тумачење речи уз опис обичаја.

265. *Пожинић Дражен, Урнс, ГЛЕИ XXXIX (1990) 119–126.

О имену митолошког бића које одређује судбину.

266. Oreč Petar, *Zemljišno-pravni odnosi u imenima zemljišta: (agrarna toponomastika)*, VI, *Kaj* XXIV/87–88. (1991, Zagreb) 73–90.

267. Павловић Звездана, Хидроними словенског порека у Албанији, Становништво словенског порекла у Албанији, 273–278.

В. бр. 811.

268. Павловић Трифун, Вера као лично име, Расковник XVII/63–66 (1991, Београд) 171–174.

269. Павловић Трифун, Растко Немањић, Свети Сава — име као животна судбина, Багдала XXXIII/384–385 (1991, Крушевац) 21–22.

270. Pavlović Trifun, Radovan kao lično ime, *Rukovet* XXXVII/6 – 7 (1991, Subotica) 504–507.

271. Пешикан Митар, О мењању географских имена и урбаних микропонима, НЈ XXIX/1–2 (1991) 123–130.

272. Пешикан Митар, О именслову дурмиторског краја, Дурмиторски зборник 1 (1991, Титоград) 13–20.

273. Пешикан Митар, Свједочанства старих пописа о становништву сјеверноалбанског и суседног југословенског подручја крајем средњег вијека, Становништво словенског поријекла у Албанији, 189–192 + карта.

Резиме на руском.

В. бр. 811.

Аутор проналази словенску ономастичку компоненту на примеру топонима.

274. Пешикан Митар, Етничке прилике у Метохији у вековима пре велике сеобе у светлости ономастичких сведочанстава, НССУВД 20/1 (1991) 329–343.
С прилогом.
Резиме на руском.
275. Пешикан Митар, Имена и наше доба, Гл 10 (1991) 17–32.
276. Пижурица Мато, Напомене уз прилог Егона Фекетеа „Значење трпног придева („неначињен“) у Укувом Рјечнику“, ЗБМСФЛ XXXIV/2 (1991) 182–184.
277. Попов Миливој, Језичке старине из Војводине, Расковник XVII/63–66 (1991, Београд) 71–74.
О речима: *зеницираи, шичибукаши, киселица, куља, олга*.
278. Прћић Љубица, Утисај сеоба на патрониме Буњеваца Суботнице и околине, НССУВД 20/1 (1991) 405–411.
279. Ружић Savo, Osobitosti srpskohrvatske pčelarske leksike, SLP–J 26 (1991) 143–148.
280. Рајковић Љубица, в. бр. 234.
281. Радовић-Тешкић Милица, Романизми у говору Пиве, Дурмиторски зборник 1 (1991, Титоград) 49–55.
282. Sekulić Ante, Povijest toponima oko Sombra, OJ 14 (1991) 29–43.
283. Sekulić Ante, Povijest toponima i antroponima u Baji i susjednim naseljima, OJ 14 (1991) 45–76.
284. Сикимић Биљана, *Шаќљеи макљеи и шиле биле* у загонеткама, Расковник XVII/63–66 (1991, Београд) 95–102.
285. Skok Petar, в. бр. 286.
286. Skračić Vladimir, Reambulacija Skokovih toponima na otocima sjeverne Dalmacije, OJ 14 (1991) 21–28.
О књизи „Славенство и романство на јадранским отоцима“ Петра Скока.
287. Срђановић Теодор С., Легенде и предања дурмиторског краја, Дурмиторски зборник 1 (1991, Титоград) 149–161.
Рад доноси народне етимологије топонима дурмиторског краја.
288. Stamatovski Trajko, в. бр. 295, 305.
289. Станчић Донка, Извјештај о топографском истраживању цркава на територији општине Штрпце (Сирињска жупа), Баштина 2 (1991, Приштина) 243–259.
290. Стијовић Светозар, Сеобе и ономастика, Баштина 1 (1991, Приштина) 21–35.
291. Стијовић Светозар, Ономастичка истраживања у Црној Гори, Дурмиторски зборник 1 (1991, Титоград) 41–47.
292. Suić Mate, Jadranske harybde, prilog toponomastici istočne jadranske obale, OJ 14 (1991) 7–19.
293. Težak Stjepko, Četvrt tisućljeća Belostenčeve jezičke riznice, Kaj XXIV/1 (1991, Zagreb) 156–158.
294. Tekavčić Pavao, Imena u najnovijem rječniku jednog istroromanskog govora, OJ 14 (1991) 133–139.
295. Тупић Драго, Македонска ономастика. Поводом истроимене књиге Трајка Стаматоског, Баштина 2 (1991, Приштина) 165–168.
Приказ.
296. Фекете Егон, в. бр. 276.
297. Флашар Мирон, Грчки елементи у Његошевом епском и песничком речнику, НССУВД 18/2 (1990) 407–424.
Резиме на немачком.
298. Frančić Anđela, Petar Šimunović, Istočnojadranska toponimija, Split 1986, OJ 14 (1991) 171–174.
299. Frančić Anđela, Milica Grković, Rečnik imena banjškog, dečanskog i prizrenskog vlastelinstva u XIV veku, Beograd 1986, OJ 14 (1991) 178–180.
300. Frančić Anđela, Živko Mandić, Povijesna antroponimija bunjevačkih Hrvata u Mađarskoj, Budimpešta 1987, OJ 14 (1991) 175–177.
301. Hozjan Snježana, Nenad Vekarić, Pelješka naselja u 14. stoljeću, Dubrovnik 1989, OJ 14 (1991) 186–187.

302. Čulić Gracijela, Struktura antroponimije Boke Kotorske u XIV i XV stoljeću, OJ 14 (1991) 87–132.
303. Šimundić Mate, Nepoznata osobna imena na prostoru Mostarske nahije u popisu 1475–1477., ЗБМСФЛ XXXIV/2 (1991) 63–91.
Резиме на немачком.
304. Šimundić Mate, Nepoznata crnogorska osobna imena u Popisu 1475–1477. II, ЗБМСФЛ XXXIV/1 (1991) 33–69.
Резиме на немачком.
305. Шимуновић Петар, Трајко Стамбоски, Македонска ономастика, Изд. Институт за македонски језик „Крсте Мисирков“, Скопје 1990, 336 стр., ЈФ XLVII (1991) 265–267.
Приказ.
306. Šimunović Petar, Onomastička znanost u Jugoslaviji danas, OJ 14 (1991) 153–167.
307. Šimunović Petar, в. бр. 298.
308. Šlosar Dušan, в. бр. 251.
309. Šipka Danko, Abmigmatet u onomastičkom sistemu, teorijski pristup, OJ 14 (1991) 77–86.

V. Нешловенски језици

310. Barbour Stephen, в. бр. 328.
311. Памај Марко, Вуков интерес за Албанце и његов допринос албанонологији, Дурмиторски зборник 1 (1991, Титоград) 83–90.
312. Ђушић Драго, Српскохрватско–албански односи у два лексичко–синтагматска случаја, Становништво словенског поријекла у Албанији, 861–863.
О синтагматском споју *којунаци* у српском и *kushtrim* у албанском језику.
В. бр. 811.
313. Franchi Erio, в. бр. 326.
314. Herman József, в. бр. 332.
315. Jovanović Vojka, в. бр. 331.
316. Klajn Ivan, Italijanska zamenica „se“ i pojam refleksivnosti, Upporedna istraživanja — Institut za književnost i umetnost XIV/3 (1991, Beograd) 429–435.
317. Landau Ernestina, John C. Wells, Longman Pronunciation Dictionary, Horlow 1990, Odjek XLIV/1–2 (1991, Sarajevo) 24.
318. Mogdu Lia, Limba română vorbită în Voivodina (Rumunski jezik u Vojvodini), Lumina 1–3 (1991, Rańevo) 73–78.
Рад са научног скупа одржаног у Темишвару 1991. године.
319. Magdu Lia, Observații pe marginea ortografiei limbii române în îndreptarele și dicționarele mai noi (Istăživanja na marginama ortografije rumunskog jezika u priručnicima i novijim rečnicima), Sveska Društva za rumunski jezik 2 (1991, Novi Sad) 11–16.
320. Magdu Lia, Studii de limba romana, Libertatea, Novi Sad 1991, 109, 19 cm.
321. Mihailović Ljubomir, The distribution of phonemes in modern English, 3rd ed., Univerzitetaska riječ, Nikšić 1991, 293, 24 cm.
322. Mihailović Ljubomir, The phonemic Elements of modern English, 5th ed., Naučna knjiga Beograd 1991, 102, 24 cm.
323. Samardžić Mila, Su alcune particolarità dei dialetti della Calabria meridionale, Upporedna istăživanja — Institut za književnost i umetnost XIV/3 (1991, Beograd) 463–468.
324. Станишић Вања, Словенска писменост у примени за албански језик, Баштина 1 (1991, Приштина) 112–119.
325. Stevenson Patrick, в. бр. 328.
326. Stipčević Nikša, Erio Franchi, Osnovi italijanskog jezika, 3. dopunjeno izd., Prosveta, Beograd 1991, 627, 21 cm.
327. Šević R. B., Adverbi u zbirci pisama porodice Paston (1424 – 1501). Morfološka i sintaksička analiza, Novi Sad, Filozofski fakultet, 1991, str. 3–203.
Ova monografija sadrži proširenu i na odgovarajući način prerađenu verziju prvog dela doktorske disertacije iz istorije engleskog jezika čiji puni naslov glasi: ADVERBI U ZBIRCI PISAMA PORODICE PASTON (1424 – 1501) – morfološka, sintaksička i semantička analiza.

328. Šipka Danko, Njemački jezik u sociolingvističkom svjetlu, ЗМСФЛ XXXIV/1 (1991) 179–180.

Приказ: Stephen Barbour i Patrick Stevenson, *Variation in German. A critical approach to German sociolinguistics*, Cambridge University Press.

329. Terić Gordana, Strukture i vrednosti posesiva u italijanskom jeziku, Filološki fakultet, Beograd 1991, 404, 24 cm.

330. Terić Gordana Lingvostilističke vrednosti italijanskih prisvojnih zamenica, Uporedna istraživanja — Institut za književnost i umetnost, XIV/3 (1991, Beograd) 437–467.

331. Trbojević Krunica, Bojka Jovanović, Engleski poslovni jezik, 8. izd., Savremena administracija, Beograd 1991, 198, 24 cm.

332. Вукмановић–Мојсиловић Биљана, Herman József: Du latin aux langues romanes. Études de linguistique historique (réunies par Sándor Kissavec une préface de Jacques Monfrin). Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1990, 392 str, JF XLVII (1991) 261–264.

Приказ.

VI. Балканологија

333. Миловић Драгутин, Северноалбанске и српскохрватске десетерачке јуначке народне песме, Становништво словенског поријекла у Албанији, 381–393.

Са литературом.

В. бр. 811.

334. Mićović Dragutin, Slovenski elementi u gegijskom (severnoalbanskom) dijalektu albanskog jezika. Становништво словенског поријекла у Албанији, 357–379.

Са литературом.

В. бр. 811.

335. Molnár Csikós László, A magyar nyelv és kultúra hatása a balkáni nyelvekre és kultúrákra (Uticaј mađarskog jezika i kulture na balkanske jezike i kulture), Hid LV/1 (1991) 75–78.

336. Соболев А. П., К истории утраты балканословянского склонения, ЗМСФЛ XXXIV/2 (1991) 7–41.

Са литературом.

Резиме на српскохрватском.

337. Станић Вања, О српскохрватским елементима у албанском језику, Становништво словенског поријекла у Албанији, 349–356.

В. бр. 811.

VII. Старословенски језик и његове редакције

338. Јерковић Вера, О никољском јеванђељу, ЗМСФЛ XXXIV/1 (1991) 21–31.

339. Јовановић Гордана, Старословенски и други традиционални елементи у Вуковом речнику и у ускочкој лексички М. Станића, Дурмиторски зборник 1 (1991, Титоград) 27–33.

340. *Kretschmer Anna, Да ли је „црквенословенски“ био „старобугарски“ (или још једном о појму „народни језик“), НССУВД 18/1 (1990) 119–126.

С литературом.

341. Николић Светозар, Старословенски језик 2., Примери са речником, 9. изд., Научна књига, Београд 1991, 143, 20 cm.

342. Николић Светозар, Старословенски језик 1., Правопис, гласови, облици, 6. изд., Научна књига, Београд 1991, 252, 20 cm.

343. *Поповић Марко, Перинтеграциони процеси и старословенски партиципи у апсолутном дативу, Прил LV–LVI/1–4 (1989–1990) 139–149.

344. *Радуновић Вељко, Платон у српскословенским преводима Григорија Паламе, Прил LV–LVI/1–4 (1989–1990) 55–62.

345. Рибарова Зденка, Местото на радомировото евангелје меѓу македонските црквенословенски текстови, СЛП–Ј 26 (1991) 21–31.

VIII. Српскохрватски језик

а) Фонетика (експериментална, физиолошка) и фонологија

346. Bakran Juraj, Inherentna frekvencija laringalnog tona u hrvatskom standardnom govoru, *Govor VII/1* (1991, Zagreb) 1–20.
347. Вукотић Милана, Неке особине језика слушно оштећене дјеце, *Васпитање и образовање 5–6*, Титоград 1991, 96–102.
348. Пецо Асим, Два прилога Стојана Новаковића нашој акцентологији, *НЈ XXIX/1–2* (1991) 112–122.
Резиме на енглеском.
349. Peco Asim, Akcenti i dužine u srpskohrvatskom jeziku, *Научна knjiga*, Београд 1991, 144, 24 стр.
350. Rakić Stanimir, O receptivnim sufiksima i pravilu akcenta srpskohrvatskog jezika, *ЗБМСФЛ XXXIV/2* (1991) 121–134.
Са литературом.
Резиме на енглеском.

б) Граматика и граматичка питања

351. Антон Рафо Марија, Предлог за нову граматiku [I], *Задужбина 15* (1991, Београд) 6.
О пројекту нове граматике српског језика на италијанском.
352. Антон Рафо Марија, Предлог за нову граматiku [II], *Задужбина 16* (1991, Београд) 8.
О пројекту нове граматике српског језика на италијанском.
353. Биговић Рајка, Класификација глагола код граматичара Његошевог времена, *НССУВД 18/2* (1990) 513–516.
Резиме на француском.
354. Browne Wayles, Како конгруирати са инфинитивом? Систем појмова за опис слагања у српскохрватском језику, *НССУВД 20/2* (1991) 157–163.
355. Брозовић Д., в. бр. 386.
356. Vojvodić Dojčić, Функционално–семантичко поље као лингвистички модел у испитивању хрватско-српског језичког система, *НССУВД 20/2* (1991) 269–279.
Са литературом.
Резиме на руском.
357. Гортап–Премк Даринка, О неким моделима метафоричне полисемантичке дисперзије, *НССУВД 20/2* (1991) 251–259.
358. Grubor Duga, в. бр. 371.
359. Тукаповић Јовап, Примена модела валентности у српскохрватској лексикографији, *НССУВД 20/2* (1991) 191–199.
Резиме на немачком.
360. Zorić Nevena, Reči italijanskog porekla u savremenom srpskohrvatskom jeziku, *Prevodilac X/3–4* (1991, Београд) 32–38.
361. Ивић Милка, О одредбама категоризовања ЈФ XLVII (1991) 29–36.
Резиме на енглеском.
362. Ивић П., в. бр. 386.
363. Corbett Graville G., Типолошки прилаз језику и проблематика конгруенције у српскохрватском језику, *НССУВД 20/2* (1991) 143–156.
С литературом.
Резиме на енглеском.
364. Corin Andrew R., Српскохрватске енклитике у светлу данашње лингвистичке теорије, *НССУВД 20/2* (1991) 165–179.
365. Мишеска–Томић Олга, Допринос анализе српскохрватског језика генеративној теорији, *НССУВД 20/2* (1991) 115–124.
С литературом.
Резиме на енглеском.

366. Мразовић Павлица, Примена зависенцијалног модела при опису српскохрватског језика, НССУВД 20/2 (1991) 181-190.
Резиме на немачком.
367. Мршевић-Радовић Драгана, в. бр. 374.
368. Муратагић-Туна Хаснија, Придеви одређеног и неодређеног вида у делима Тамила Сијарића, НЈ XXIX/1-2 (1991) 84 - 95.
Резиме на енглеском.
369. Nagott Annett, Топикализација као ланчана текстуална веза у „Сеобама“ М. Црњанског, НССУВД 20/1 (1991) 421-431.
370. Невелковски Герхард, Лексички профил Доситејевог Живота и прикљученија, Задужбина 13 (1991, Београд) 14.
О конкордацији текста.
371. Novakov Predrag, *Aspekta značenja Đure Grubara u svetlu savremenih tipoloških studija*, Radovi ISJK 13 (1991) 19-25.
Резиме на енглеском.
372. Оташевић Ђорђе, Биљана Сикимић, Однос околионализма према времену, НЈ XXIX/1-2 (1991) 77-81.
Резиме на енглеском.
373. Перић Александар, Владислава Петровић, Новинска фразеологија, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад 1989, Преводац X/3-4 (1991, Београд) 63-66.
Приказ.
374. Петровић Владислава, Д. Мршевић-Радовић, Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику, Филолошки факултет Београдског универзитета, монографије, књ. LX, Београд, 1987, стр. 163, ЗБМСФЛ XXXIV/2 (1991) 241-244.
Приказ.
375. Петровић Владислава, О негацији уз неке перцептивне српскохрватске глаголе, ЗБМСФЛ XXXIV/1 (1991) 83-87.
376. Пипер Предраг, Хронотоп текста као функционално-семантичка категорија српскохрватског језика (проблеми моделирања), НССУВД 20/2 (1991) 23-31.
Резиме на руском.
377. Поповић Љубомир, Honorifička i semantička kongruencija pri učtivom obraćanju, Књј XXXVIII/1 (1991) 38-53.
С литературом.
Резиме на енглеском.
378. Pranjaković Ivo, Milorad Radovanović, Spisi iz sintakse i semantike, Novi Sad 1990, Republika XLVII/5-6 (1991, Zagreb) 315-319.
379. Прањковић Иво, Језикословно моделирање и разина једноставне реченице, НССУВД 20/2 (1991) 125-134.
С избором из литературе.
Резиме на руском.
380. Radovanović Milorad, в. бр. 378, 383.
381. Ressel Gerhard, Речничко-семантичке структуре у српскохрватском језику, НССУВД 20/2 (1991) 261-268.
С литературом.
382. Риђановић Мидхат, Трансформациона анализа фактивности као семантичко-синтаксичке категорије у српскохрватском језику, НССУВД 20/2 (1991) 211-219.
С литературом.
Резиме на енглеском.
383. Ристић Стана, Milorad Radovanović, Spisi iz sintakse i semantike, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Dobra vest, Novi Sad 1990, str. 221, JF XLVII (1991) 239-244.
Приказ.
384. Сааведра Димка, Семантичко моделирање категорије „фактивност“, НССУВД 20/2 (1991) 221-231.
Резиме на немачком.

385. Сижимић Биљана, в. бр. 372.

386. Soboljev Andrej N., O definiciji predmeta serbokroatistike (povodom knjige D. Brozovića i P. Ivića Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski. Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije. — JLZ „Miroslav Krleža“, Zagreb 1988, str. 119), JF XLVII (1991) 233–237.

Приказ.

387. Станојчић Живојин С., Граматичке структуре за означавање непознатог (неноминативног и номинативног) агенса у језику П. П. Његоша и Иве Андрића, НССУВД (18/2 (1990) 449–459.

Резиме на енглеском.

388. Танасић Срето, Пасивне конструкције за исказивање референцијалних и неререференцијалних садашњих радњи у савременом српскохрватском језику, Књижевни језик 20/1–2 (1991, Сарајево) 99–106.

Резиме на њемачком.

в) Нормативна питања и питања развоја књижевног израза.

389. Ајановић Мустафа в. бр. 409.

390. Брборић Бранислав, в. бр. 396, 408.

391. Glišanović-Vajzović Hanka, Adaptacija imenica orijentalnog porijekla kategoriji srpskohrvatskog roda i broja, Књижевни језик 20/1–2 (1991, Сарајево) 46–56.

Резиме на њемачком.

392. Diklić Zvonimir, в. бр. 409.

393. Дурмиторски зборник 1, На извору Вукова језика. Зборник радова са научног скупа одржаног у Шавнику 7. и 8. јула 1988, Историјски институт СР Црне Горе, Титоград 1991, 501, 24 ст.

В. бр. 445.

394. Збиљих Драгољуб, Милка Ивић, О језику Вуковом и вуковском, Нови Сад, 1990, Школски час српскохрватског језика и књижевности. IX/4 (1991, Горњи Милановац) 76–77.

395. Ивић Милка, в. бр. 394, 444.

396. Ивић Павле, Иван Клаји, Митар Пешикан, Бранислав Брборић, Језички приручник, Радио–телевизија Београд, Сентар за истраживање програма и аудиторинума, Београд 1991, 300, 24 цм.

В. бр. 408, 415.

397. Јаничић Петар, Примат филолошким и језичким истраживањима (Проф. др Мато Пижурца: „Језик Андрије Змајевића“, ЦАНУ, Титоград 1989), Овдје 262–263, Титоград 1991, 48–49.

Приказ.

398. Jahić Dževad A., Jezik bosanskih Muslimana, Biblioteka Ključanin, Sarajevo 1991, 138, 22 ст.

399. Јахно Хелмут, О Вуковом схватању књижевног језика с обзиром на савремене друштвене и културне прилике, Ковчежић XXIV–XXV (1987–1988) 59–72.

Са литературом.

Превео Бранимир Живојиновић.

400. Јерковић Јован, Језик и писци, Нови Сад: Матица српска; Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета, 1991, 306 стр.

401. Јовић Душан, Стандарднојезичка норма и језик наше послератне књижевности. Гл 10 (1991) 87–99.

402. Јокаповић–Михајлов Јелица, О моделима ритмичке организације исказа, НССУВД 20/2 (1991) 105–113.

С литературом.

Резиме на енглеском.

403. Kasumović Ahmet, Jezik u vremenu, Banjaluka, 1991.

404. Клаји Иван, в. бр. 396, 408, 415.

405. Клаји Иван, Може ли без олимпијаде, Задужбина 15 (1991, Београд) 6.

О (тачном) преношењу страних имена.

406. Костић–Голубић Миљана, Његошеви турцизми из „Горског вијенца“ у преводу Хенрика Батковског, НССУВД 18/2 (1990) 431–438.

407. Ломпар Весна, Неке језичке особине романа „Калуђер и хајдук“ Стојана Новковића, ЗБМСС 41 (1991) 155–160.

408. Луковић Милош, Незаобилазни сапутник језичког образовања. Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Ерборић: Језички приручник, Београд, Радио–телевизија Београд — Центар за истраживање програма и ауриторијума, 1991, 300 стр., Задужбина 15 (1991, Београд) 13.

Приказ.

В. бр. 415.

409. Marković Svetozar, Mustafa Ajanović, Zvonimir Dikić, Pravopisni priručnik srpsko-hrvatskog-hrvatskosrpskog jezika, 18. izd., Svjetlost, Sarajevo 1991, 227, 24 cm.

410. Маројевић Радмило, Њирилица на раскршћу векова. Огледи о српској етничкој и културној самосвести, Дечје новине — Српски фонд словенске писмености и словенских култура, Горњи Милановац — Београд 1991, 191, 20 cm.

411. Матијашевић Јелка, Модели у творби речи и развитак језика, НССУВД 20/2 (1991) 335–343.

Резиме на руском.

412. Мићовић Драгутин, Нова књига о Његошевом Горском вијенцу (Михаило Стевановић, О језику Горског вијенца, САНУ и Научна књига, Београд 1990), Овдје 269, (Титоград, 1991), 17–19.

Приказ.

413. Muratagić-Tuna Hasnija, Morfološke karakteristike imenica u delima Ćamila Sijarića, KnjI XXXVIII/1 (1991) 20–26.

414. Naylor Kenneth E., Вуково решење проблема модела књижевног језика за Србе и Хрвате, НССУВД 20/2 (1991) 81–89.

Резиме на енглеском.

415. Николић Мирослав, Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Ерборић, Језички приручник, Београд 1991, Преводилац X/3 – 4 (1991, Beograd) 56–63.

Приказ.

В. бр. 408.

416. Novaković-Stefanović Nevenka, O jednom jezičko-pravopisnom problemu kod bosanskohercegovačkih pisaca XX vijeka, Књижевни језик 20/1–2 (1991, Сарајево).

Резиме на немачком.

417. Остојић Бранислав, Лексичко–синтаксичка структура клетви у Горском вијенцу, НССУВД 18/2 (1990) 461–467.

Резиме на француском.

418. Окука Милош, в. бр. 429.

419. Петровић Владислава, о перифрастичном предикату са глаголом *чинити* у Његошевом језику /I/, НССУВД 18/2 (1990) 507–512.

420. Peco Asim, Pravopisni problemi suglasnika „h“ i „f“ u srpskohrvatskom jeziku, Most XVIII/87–88, (1991, Mostar) 91–94.

421. Пецо Асим, Неке језичке особине у роману „Лагум“ Светлане Велмар–Јанковић (II), Књижевност XLVI/94, 9–10 (1991, Београд) 1285–1290.

422. Пецо Асим, Правописни проблеми везани за сугласник *х* у српскохрватском језику, ЗБМСФЛ XXXIV/2 (1991) 115–119.

Резиме на руском.

423. *Пецо Асим, Лексичке слојевитости у роману „Понорница“ Скендера Куленовића, Прил LV–LVI/1–4 (1989–1990) 25–44.

Дијалекатске компоненте, турцизми, грецизми, романизми, германизми.

424. Пецо Асим, Турцизми у Његошевој Свободијади, НССУВД 18/2 (1990) 425–430.

425. Пешикан Митар, Правила писања великог слова, НЈ XXIX/1 – 2 (1991) 1–34.

Резиме на енглеском.

426. Пешикан Митар, в. бр. 396, 408, 415.

427. Пижурица Мато, в. бр. 397.

428. Радовић-Тешић Милица, Нешто о синонимији у творби неких именица, НССУВД 20/2 (1991) 353-360.

Резиме на руском.

429. Радовић-Тешић Милица, Зборник о Вуку и језику. Милош Окука и Љиљана Станчић, Књижевни језик у Босни и Херцеговини од Вука Караџића до аустроугарске владавине, Slavica Verlag, Dr Anton Kovač, München 1991, str. 172., Задужбина 16 (1991, Београд) 12.

Приказ.

430. Ракић Станимир, Циклични и неутрални суфикси у српскохрватском језику, НССУВД 20/2 (1991) 417-426.

С литературом.

Резиме на енглеском.

431. Ridanović Midhat, Kada i zašto treba kršiti važeću standardnojezičku normu, Jezik i stil sredstava informisanja (1991, Sarajevo) 67-71.

432. Симић Радоје, Карактер Вукова књижевног језика прве револуционарне фазе, Дурмиторски зборник 1 (1991, Титоград) 61-68.

433. Simić Radoje, Srpskohrvatski pravopis, normativistička ispitivanja u ortografiji i ortoe-piji, Naučna knjiga, Beograd 1991, 414, 24 cm.

434. Симић Радоје, О нашем књижевном језику, Универзитетска ријеч, Никшић 1991, 424, 20 cm.

435. Стакић Милица, Типови консонантских алтернација у српскохрватском језику, НССУВД 20/2 (1991) 403-410.

Резиме на руском.

436. Станојчић Живојин С., О једном речничном моделу у роману „Сеобе“ Милоша Црњанског, НССУВД 20/2 (1991) 135-142.

Резиме на енглеском.

437. Станчић Љиљана, в. бр. 429.

438. Стевановић Михаило, в. бр. 412, 440.

439. Стијовић Светозар, Његошеве кованице, НССУВД 18/2 (1990) 469-474.

С литературом.

Резиме на руском.

440. Суботић Јелисавета, Михаило Стевановић: О језику Горског вијенца, Овдје 269, Титоград 1991, 15-17.

Приказ.

441. Суботић Љиљана, Неке синтаксичке особности Његошевог књижевног језика (о једној врсти допунских реченица с потенцијалом), НССУВД 18/2 (1990) 475-480.

442. Ђурић Боžo, О неким творбеним моделима са становишта језичке економије, НССУВД 20/2 (1991) 325-334.

С литературом.

Резиме на руском.

443. Ђосовић Стево, Улога „Босанске виле“ у његовању српског језика и ћирилског писма, ЗБМСКЈ XXXIX/2 (1991) 343-354.

Резиме на енглеском.

444. Ђутић Драго, О језику Вуковом и вуковском, Задужбина 14 (1991, Београд) 15.

Приказ истоимене књиге Милке Ивић.

445. Ђутић Жељко, Леп прилог изучавању краја Вукових предака, Поводом књ. 1 Дурмиторског зборника — „На извору Вукова језика“, 1991., Задужбина 15 (1991, Београд) 10. В. бр. 393.

446. Фекеге Егон, Нова и страна лексика — да или не?, Преводац X/3-4 (1991, Београд) 9-20.

447. Филеки Стјепан, Треба ли стандардизовати облике ћириличних слова?, Задужбина 16 (Београд 1991) 5.

448. Halilović Senahid, Osobnosti jezika savremene vjerske štampe, na primjerima „Preporoda“ i „Svjetla riječi“, Odjek XLIV/3 - 4 (1991. Sarajevo) 15.

449. Halilović Senahid, Bosanski jezik, Sarajevo 1991.

г) Дијалекти

450. Богдановић Педељко, Вилотије Вукадиновић, Једна језичка паралела, Баштина 1 (1991, Приштина) 102–112.
Аутори дају разлике у говору Грачанице и Извора на Косову.
451. Божовић Маринко, Основне особине говора Средњег Ибра, Баштина 1 (1991, Приштина) 77–92.
452. Вукадиновић Вилотије, в. бр. 450.
453. Вукићевић Милосав С., О данашњем акценту у учитрнском говору, Баштина 1 (1991, Приштина) 92–101.
454. Драгичевић Милан, О акценту именица женског рода у говору ијекаваца Лапачког поља, ЗБМСФЛ XXXIV/1 (1991) 143–154.
Резиме на руском.
455. Ивић Павле, Изабрани огледи III. Из српскохрватске дијалектологије, Просвета, Ниш 1991, 295, 21 цм.
В. бр. 197, 219.
456. Јембрић Алојз, Kajkavsko leksičko blago: uz pet svezaka „Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika“, Кај XXIV/2–3 (1991, Zagreb) 135–138.
457. Пинколић Мирослав, в. бр. 689.
458. Пинколић Мирослав, Говори србијанског Полиња, СДЗБ XXXVII (1991) 1–548.
С литературом.
Резиме на руском.
459. *Neweklowsky Gerhard, Jezik Gradišćanskih Hrvata, Pril LV–LVI/1–4 (1989–1990) 45–54.
460. Петровић Драгољуб, в. бр. 689.
461. Пецо Асим, Наши дијалекти у свјетлости сеоба, НССУВД 20/1 (1991) 361–372.
462. Ракић–Милојковић Софија, Фонолошки опис говора села Сикирице (код Параћина) ЗБМСФЛ XXXIV/2 (1991) 171–180.
Резиме на руском.
463. Симић Радоје, Утицај сеоба на структурну еволуцију српскохрватске штогавштинске, НССУВД 20/1 (1991) 373–388.
464. Соболев Андрей II., Категорија падежа на периферни балканославјанског ареала, ЗБМСФЛ XXXIV/1 (1991) 93–139.
Са литературом.
Резиме на српскохрватском.
465. Станић Милија, О неким појавама у говорима дурмиторског краја и у Вукову језику, Дурмиторски зборник 1 (1991, Титоград) 35–39.
466. Станиčić Ljiljana, О „unutarnjim“ odlikama sumartinskog govora, Кнјижевни језик 20/1–2 (1991, Sarajevo) 78–87.
Rezime na njemačkom.
467. Stepanović Predrag, в. бр. 468.
468. Стефановић Димитрије, Predrag Stepanović, A Taxonomic Description of the Dialects of Serbs and Croats In Hungary, The Štokavian Dialect, Akadémiai kiadó, Budapest 1986, 150 страна + 5 дијалекатских карата, ЈФ XLVII (1991) 257–259.
Приказ.
469. Стијовић Светозар, в. бр. 219.
470. Ђорић Божо, Из дијалектолошке терминологије (наречје, дијалекат, говор), КњЈ XXXVIII/1 (1991) 73–77.
С литературом.
Резиме на руском.
471. Ђунић Драго, О говору Плавско–гусињске зоне, Мостови 117–118, Пљевља 1991, 22–27.
472. Ђунић Драго, Утицај староцрногорских говора на херцеговачке говоре у Црној Гори, Дурмиторски зборник 1 (1991, Титоград) 21–25.

473. Halilović Senahid, Iz leksike govora jugoslovenske Hercegovine i južne Dalmacije, Književni jezik 20/1-2 (1991, Sarajevo), 107-110.

Резиме на нјемачком.

474. Halilović Senahid, Uticaj civilizacijskih i jezičkih dodira na govornu raslojenost (na primjeru jugoistočne Hercegovine i južne Dalmacije), Treći program Radio-Sarajeva, god. 19/70 (1991, Sarajevo) 533-554.

475. Šojat Antun, Mijo Lončarić: Kaj-jučer i danas, Čakovec 1990, Kaj XXIV/2-3 (1991, Zagreb) 138-140.

д) Текстови стари и нови, издања; њихова критика, порекло итд.

476. Витић Зорица, Петковићеви одломци јеванђеља из друге половине тринаестог века, АП 13 (1991) 263-285.

Резиме на француском.

477. Грицкат Ирена, О преводима Леополдових „Привилегија“, ЈФ XLVII (1991) 45-64.

Резиме на руском.

478. Гроздановић-Пајић Мирослава, Радоман Станковић, Датирање и водени знаци српских ћирилских рукописних књига Пећке патријаршије, АП 13 (1991) 7-249.

Резиме на руском.

479. Законоправило или Помоћанон светога Саве, Иловички препис 1262. година, Дечје новине, Горњи Милановац и Београд, Историјски институт САНУ, Републички завод за међународну научну, просветну, културну и техничку сарадњу Србије и Народна библиотека Србије — Београд, Београд 1991, 800 + I-L, 4⁰.

Фотокопија.

Приредно и прилоге написао Миодраг М. Петровић.

480. Лазич Милорад М., Сведочанство о правној држави. Законоправило или номоканон светога Саве, Иловички препис 1262, „Дечје новине“, Горњи Милановац, 1991., Задужбина 14 (1991, Београд) 16.

Приказ.

481. Максимовић Војислав, О неким интересовањима за „Мирослављево јеванђеље“, Мостови 117-118, Пљевља 1991, 13-22.

482. Мартиновић Душан, О рукописној збирци Цетињског манастира, Овдје 269, Титоград 1991, 56-59.

483. Младеновић Александар, Археографске белешке. 2. Тргод посни (XVI век), АП 13 (1991) 293-305.

С литературом.

Резиме на руском.

484. Младеновић Александар, Неки резултати досадашњих истраживања Археографског одељења Народне библиотеке Србије, АП 13 (1991) 367-371.

485. Немировски Е. Ј., Существовало ли второе издание сборника „Различные потребности“ Венеция, 1572?, ЈФ XLVII (1991) 65-67.

Резиме на српском.

486. Немировский Евгений, Названия песнопений в Октоихе первогласника 1494. года, АП 13 (1991) 287-292.

Резиме на српском.

487. *Немировски Е. Ј., К вопросу и шрифте первых черногорских изданий, Прил LV-LVI/1-4 (1989-1990) 62-66.

488. Ненадовић Матија Прота, Дјесанице отряда војске српске против непријатеља от 1. августа до 11. нојемврија 1811, „Милић Ракић“ — Ваљево (1984, Ваљево) 3-29.

Припремно Милорад Радевић.

489. Перкућин Слободанка, Неки црквенословенски фонетски елементи у путопису Јеротеја Рачанина из 1727. године, АП 13 (1991) 307-327.

Резиме на руском.

490. *Петровић Миодраг М., Привата, Историјски часопис XXXIV (1987, Београд) 21-28.

Резиме на немачком.

491. *Петровић Миодраг М., Студенички типик и самосталност Српске цркве, Дечје Новине — Горњи Милановац и Републички завод за заштиту споменика културе — Београд, Београд 1986, 182, 8⁰.
Са репродукцијама фресака, картама и факсимилима рукописа.
492. Петровић Миодраг М., в. бр. 479.
493. *Петровић Миодраг М., „М'стници“ у Крмчији светога Саве, Историјски часопис XXIX—XXX (1983, Београд) 21—26.
Резиме на француском.
494. *Петровић Миодраг М., О законоправилу или номоканону светога Саве, Расправе, КИЗ „Култура“, Београд 1990, 170, 8⁰.
Са факсимилима и фотографијама.
495. *Петровић Миодраг М., Извори закона Проте Матије Ненадовића, Историјски часопис XXVII (1980, Београд) 111—123.
Резиме на немачком.
496. *Поповић Јован Стерија, Кнез Јанко из Коњске и дахија Агандлија, Глас САНУ ССХIV, Одељење језика и књижевности 10 (1979, Београд) 3—8.
Дипломатичко издање припремио Милорад Радевић
497. *Радевић Милорад, Прота Матија Ненадовић о „Историји најважнијих догађаја у Србији“ Павла Јоановића, Зборник Историјског музеја Србије 6 (1969, Београд) 169—173.
У додатку Протино писмо Јанићију Ђурићу од 2. фебруара 1848. године.
Резиме на француском.
498. Радевић Милорад, в. бр. 488, 496.
499. Станковић Вјеслав А., Једна наредба митрополита Рашко-призренске митрополије Мелетија, Баштина 2 (1991, Приштина) 141—144.
У додатку текст наредбе из 1864.
500. Станковић Радоман Српске рукописне и старе штампане књиге библиотеке Будимске епархије у Сентандреји, АП 13 (1991) 343 0 348.
Приказ.
501. Станковић Радоман, б. бр. 478.
502. Стефановић Милеса, Сложнице у Хиландарском типуку, АП 13 (1991) 251—261.
Резиме на руском.
503. Синдик Душан, Две повеље у Хиландару о Ивану Кастриоту и синовима, Становништво словенског поријекла у Албанији, 171—178.
В, бр. 811.
504. Тодоровић Младомир, Превод Светог писма Платона Атанацковића, Зборник радова Научног скупа посвећеног епископу Платону Атанацковићу, Нови Сад: ВАНУ; Матица српска; Епархија Шумадијска; Епархија Бачка, 1991, 49—66.
505. Томин Светлана, Шест Акатистара из Библиотеке Матице српске. Прилог познавању Зборника канона и других песама, ЗБМСКЈ XXXIX/1 (1991) 119—146.
Резиме на енглеском.
506. Чурђић Лазар, „Саборник“ — Празнични минеј Божидара Вуковића из 1536—8. на плавој хартији, ЗБМСС 41 (1991) 161—164.
507. Штавланин-Ђорђевић Љубица, Непозната песма Захарија Орфелина, АП 13 (1991) 329—339.
Резиме на руском.

h) Историја српскохрватског језика

508. Веселинов Иванка, Трагом српске прошлости, Нови Сад: Библиотека Матице српске, 1991, III + 141 стр.
509. Вукићевић Милосав, Александар Младеновић, Славеносрпски језик, Књижевна заједница Новог Сада—Дечје новине, стр. 163, Баштина 2 (1991, Приштина) 174—180.
510. Vukomanović Slavko, Razvoj jezika i jezički sistem, Knjž XXXVII/1 (1991) 1—11.
Резиме на руском.
511. Грбић Душана, в. бр. 550.

512. Грковић–Мејџор Јасмина, в. бр. 550.
513. Ивић Павле, *Изабрани огледи II, Из историје српскохрватског језика, Просвета, Ниш 1991, 324, 21 цм.*
В. бр. 219, 537.
514. Ивић Павле, *О Вуку Караџићу. Селокупна дела IV, Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1991, стр. 5–315.*
515. Ивић Павле, в. бр. 538, 540, 543.
516. Јаничић Петар, *Мато Пижурица, Језик Андрије Змајевића, Титоград 1989, Овдје XXII/264–265 (1991, Подгорица) 48 – 49.*
517. Јерковић Вера, *Апсолутни датив у Погодиновој Александриди, ЗбМСФЛ XXXIV/2 (1991) 47–62.*
Резиме на руском.
518. Јерковић Јован, *Прилог проучавању стране лексике у српскохрватском језику у првим деценијама XVIII века, НССУВД 20/1 (1991) 351 – 359.*
Резиме на руском.
519. Јерковић Јован, *О језику Његошевих писама, НССУВД 18/2 (1990) 439–447.*
520. Јерковић Јован, *Језик Платона Атанацковића и српскохрватски књижевни језик, Зборник радова Научног скупа посвећеног епископу Платону Атанацковићу, Нови Сад: ВАНУ; Матица српска; Епархија Шумадијска; Епархија Бачка, 1991, 28–48.*
521. Јовановић Гордана, *Старосрпски језик у два писма Ђурђа Кастриота Дубровчанина, Становништво словенског поријекла у Албанији, 179–184.*
Резиме на енглеском.
В. бр. 811.
522. Јовановић Гордана, *О језику старе српске писмености, ГЛ 10 (1991) 101–108.*
523. Минчић–Обрадовић Ксенија, в. бр. 550.
524. Младеновић Александар, *Забрана употребе неких Вукових слова 1832. у Србији — Филолошки коментар, Ковчежњих XXIV–XXV (1987–1988) 133–139.*
Са литературом.
525. *Младеновић Александар, *Учешће Лукијана Мушицког у Вуковој азбучној и правописној реформи 1818. Године, Ковчежњих XXIV–XXV (1987–1988) 111–122.*
526. Младеновић Александар, *Језичка ситуација код Срба у време велике сеобе (1690), НССУВД 20/1 (1991) 345–350.*
С литературом.
Резиме на руском.
527. Младеновић Александар, *За критичко издање „Горског вијенца“, НССУВД 18/2 (1990) 383–390.*
Резиме на руском.
528. Младеновић Александар, *Прилози о Његошу (IX), Библиографски вјесник 1, Цетиње 1991, 125–137.*
529. Младеновић Александар, *Напомене о језику јеромонаха Ђерасима из 1742. године, Баштина 2 (1991, Приштина) 9–16.*
Резиме на руском.
530. Младеновић Александар, *О књижевном језику Јована Хаџића (Милоша Светића) ЗбМСФЛ XXXIV/2 (1991) 218–221.*
Приказ: Љиљана Суботнић, *Језик Јована Хаџића, Нови Сад, Матица српска, 1989.*
531. Младеновић Александар, *Потврда употребе придева „истин“ („истинит“) из XIV века, ЗбМСФЛ XXXIV/2 (1991) 181–182.*
532. Младеновић Александар, *О рефлексу полугласника у „Псалтиру с последованијем“ штампаном 1495. године, ЗбМСФЛ XXXIV/2 (1991) 93–98.*
Резиме на руском.
533. Младеновић Александар, *Прилог о старом српскохрватском везнику „на“, ЗбМСФЛ XXXIV/2 (1991) 43–46.*
Резиме на руском.
534. Младеновић Александар, *О једном турцизму у језику патријарха Арсенија III Црнојевића, ЗбМСФЛ XXXIV/1 (1991) 162–163.*

535. Младеновић Александар, Блеска о једном падежном облику у Повели бана Кулина, ЗБМСФЛ XXXIV/1 (1991) 161–162.
536. Младеновић Александар, Неке особине језика наших првих штампаних књига, ЗБМСФЛ XXXIV/1 (1991) 71–75.
Са литературом.
537. Младеновић Александар, Три књиге лингвистичких расправа Павла Ивића, ЗБМСФЛ XXXIV/2 (1991) 189–208.
Приказ: Павле Ивић, *Избрани ојледи*. I–III, Ниш, Просвета, 1991.
538. Младеновић Александар, О једној нашој значајној књизи, ЗБМСФЛ XXXIV/1 (1991) 165–175.
Приказ: Павле Ивић: *О језику некадашњем и садашњем*, Београд, БИГЗ–Јединство, 1990, стр. 335.
539. Младеновић Александар, в. бр. 509, 545.
540. Пикколић Мирослав, Павле Ивић, О језику некадашњем и садашњем, БИГЗ–Јединство, Београд 1990, стр. 335, ЈФ XLVII (1991) 227–232.
Приказ.
541. Пижурица Мато, Порекло и функција синклитике *ta* у Његошевим стиховима, НССУВД 18/2 (1990) 501–505.
542. *Pižurica Mato*, в. бр. 516.
543. Рајковић Љубиша, Значајан допринос лингвистици. Павле Ивић: „О језику некадашњем и садашњем“, БИГЗ — „Јединство“ из Приштине, 1990, Баштина 2 (1991, Приштина) 169–173.
Приказ.
544. Стефановић Димитрије, Напомене о синтакси и лексници у језику „Житије светог владике Максима“ од Гаврила Стефановића Венцловића, НССУВД 20/1 (1991) 389–396.
Са списком скраћеница.
545. Стијовић Светозар, Књига о славеносрпском језику, ЈФ XLVII (1991) 245–250.
Приказ књиге *Славеносрпски језик* Александра Младеновића.
546. Стијовић Светозар, в. бр. 219.
547. Суботић Јелисавета, Неке морфолошке особине језика Лазара Томановића, ЗБМСФЛ XXXIV/2 (1991) 99–113.
Резиме на руском.
548. Суботић Љиљана, Типови ортографских проседеа у предвуковском периоду, НССУВД 20/2 (1991) 91–96.
Резиме на енглеском.
549. Суботић Љиљана, в. бр. 530.
550. Тирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, Књига II: Апостоли. Аутори каталога и прилога Душница Грбић, Јасмина Грковић–Мејуор, Ксенија Минчић–Обрадовић, Катица Шкорић. Редактор Вера Јерковић, Нови Сад: Библиотека Матице српске, 1991, 132 стр., /16/ листова с таблом факсимила.
551. Шкорић Катица, в. бр. 550.

е) Стил

552. *Vojvodić Dojčić*, Funkcioniranje sredstava za izražavanje buduće radnje u novinarskom stilu, Jezik i stil sredstava informisanja (1991, Sarajevo), 137–147.
Са литературом.
553. Воћкић–Авадагић Јеленка, Идеолошки језик јавног информисања, Језик и стил средстава информисања (1991, Сарајево) 45–47.
554. *Gabrić–Bagarić Darija*, Stilsko–jezičke odlike spjeva „Sveta Venefrida“ Bartola Kašića, Književni jezik 20/1–2 (1991, Sarajevo) 15–22.
Rezime na njemačkom.
555. *Glavacki–Bernardi Zrinjka*, Prilog tipologiji naslova, Jezik i stil sredstava informisanja, 32–35.
Са литературом.

556. Životić Radomir, Jezik i stil novinskih izveštaja — Komparativna analiza, Jezik i stil sredstava informisanja (1991, Sarajevo) 20–25.
557. Jezik i stil sredstava informisanja, Svjetlost, Sarajevo 1991, 165, 25 cm.
Уредник Бранко Тошовић.
558. Jelić Milivoje, Interferencija političkog i lingvističkog entiteta u bosanskohercegovačkoj jezičkoj standardizaciji, Jezik i stil sredstava informisanja (1991, Sarajevo) 152–154.
559. Katnić–Bakaršić Marina, Gramatičko–stilistički gradacioni konektori u publicističkom stilu, Jezik i stil sredstava informisanja (1991, Sarajevo) 116–118.
Са литературом.
560. Ковачевић Милош, Стилогене и нестилогене перифразе, Књижевни језик 20/1–2 (1991, Сарајево) 57–72.
Резиме на њемачком.
561. Ковачевић Милош, Граматика и стилстика стилских фигура, Књижевна заједница Другари, Сарајево 1991, 228 str.
562. Ковачевић Милош, Pogrešna selekcija kao razlog асиметрије zamišljenog i ostvarenog смисла поруке, Jezik i stil sredstava informisanja (1991, Sarajevo) 36–40.
563. Ковачевић Милош, Ентимемско и епифонемско структурирање дискурса у „Горском вијенцу“, НССУВД 18/2 (1990) 391–400.
564. Krstanović Vlatka, Verbalno–logički i prezentacioni simboli u RTV komunikaciji, Jezik i stil sredstava informisanja (1991, Sarajevo) 26–31.
565. Matulina–Jerak Željka, Upotreba poslovice u dnevnim novinama, Jezik i stil sredstava informisanja (1991, Sarajevo) 48–66.
Са литературом.
566. Nikolovska Violeta, Predikacija i nominacija vo naslovite na dnevniot pečat (Semantički odnos među nadnaslovot i naslovot), Jezik i stil sredstava informisanja (1991, Sarajevo) 82–87.
Са литературом.
567. Novaković–Stefanović Nevenka, Fonološke alternacije u jeziku štampe u Bosni i Hercegovini, Jezik i stil sredstava informisanja (1991, Sarajevo) 119–125.
568. Пилер Предраг, Branko Tošović, Funkcionalni stilovi, Sarajevo: Svjetlost, 1988. — 311 str. 20 cm. — (Biblioteka, Lingvistika — poetika), ЈФ XLVII (1991) 251–256.
Приказ.
569. Popović Mirjana, Aspekti društvene leksike u jeziku masovnih komunikacija, Jezik i stil sredstava informisanja (1991, Sarajevo) 126–129.
Са литературом.
570. Radojčić Sofka, Neželjeni efekti metaforizacije iskaza, Jezik i stil sredstava informisanja (1991, Sarajevo) 103–106.
571. Ratković Marina, Lingvistička analiza političkog jezika u dokumentima 13. kongresa SKJ, Jezik i stil sredstava informisanja (1991, Sarajevo) 158–165.
572. Ronelle Alexander, Поетика Његошева језика и језик његове поезије, НССУВД 18/2 (1990) 401–406.
573. Spahić Besim, Neke odrednice jezičkih konstrukcija u izbornom marketingu, Jezik i stil sredstava informisanja (1991, Sarajevo) 76–81.
574. Stolar Diana, Stvaralačka odstupanja od jezičke norme u publicističkom stilu, Jezik i stil sredstava informisanja (1991, Sarajevo) 41–44.
Са литературом.
575. Tanasić Sreto, Glagolski oblici u jeziku novinske reklame, Jezik i stil sredstava informisanja (1991, Sarajevo) 130–136.
Са литературом.
576. Tanović Mevludin, Jezik informacije između veličine i vrijednosti, Jezik i stil sredstava informisanja (1991, Sarajevo) 155–157.
Са литературом.
577. Tipura Safet, Jezik političkog plakata, Jezik i stil sredstava informisanja (1991, Sarajevo) 100–102.
578. Tošović Branko, Publicistički stil u sistemu funkcionalnih stilova, Jezik i stil sredstava informisanja (1991, Sarajevo) 7–19.

579. Тошовић Бранко, Модели у стилистици, НССУВД 20/2 (1991) 293–302.
580. Тошовић Бранко, в. бр. 557. 568.
581. Ћирић Милорад, Interpunkcija novinskih naslova, Jezik i stil sredstava informisanja (1991, Sarajevo) 88–94.
582. Fox John, Upotreba informativnosti na TV dnevniku BBC-a, Jezik i stil sredstava informisanja (1991, Sarajevo) 72–75.
Са литературом.
583. Halilović Senahid, Osobnosti jezika savremene vjerske štampe u BiH (na primjerima iz Preporoda i Svjetla riječi), Jezik i stil sredstava informisanja (1991, Sarajevo) 95–99.
584. Хашићемидић Ремзија, Однос између квантификације и деминуције/аугментације у српскохрватском језику, Књижевни језик 20/1–2 (1991, Сарајево) 111–117.
Са литературом.
Резиме на њемачком.
585. Hadžiefendić Remzija, Hiperbola u polemici, Jezik i stil sredstava informisanja (1991, Sarajevo) 107–112.
Са литературом.
586. Чоловић Иван, Фолклор, политика и реклама — Једна банка у потрази за својим идентитетом, ГЛЈИ XL (1991) 103–110.
587. Šito Daria, Upotreba sarajevskog supstandarda u mas-medijima, Jezik i stil sredstava informisanja (1991, Sarajevo) 113–115.

ж) Метрика

588. Лахисте Илсе, Примена модела бројања мора на традиционалну српскохрватску поезију, НССУВД 20/2 (1991) 97–104.
С литературом.
Резиме на енглеском.
589. Чаркић Милосав Ж., Гласовна структура стиха, НЈ XXIX/1 – 2 (1991) 96–111.
Резиме на енглеском.

з) Методика наставе књижевног језика

590. Vuksanović Jovan, Test u nastavi srpskohrvatskog jezika i književnosti, Knj XXXVIII/1 (1991) 78–86.
591. Илић Павле, Јединство наставе језика и књижевности — за и против, КњЈ XXXVIII/1 (1991) 27–37.
592. Марковић Марко, Питање избора прилога из дјела Његоша, Љубише и Марка Миљанова у читанкама за основне школе, Васпитање и образовање 3, Титоград 1991, 36–43.
593. Младеновић Радивоје, О раду филолошко–лингвистичких секција, КњЈ (XXXVI-II/1 (1991) 87–89.
594. Pervaz Draginja, Nastava stranih jezika i književnosti na filozofskim/filološkim fakultetima, Zbornik radova 2. konferencije ŽIVI JEZICI (Novi Sad, 1991) 5–12.
595. Перовић Славица, Комуникативни приступ језичким материјалима, Васпитање и образовање 4, Титоград 1991, 26–35.
596. Petrović Velimir, Nastava gramatike na studiju stranih jezika, Zbornik radova 2. konferencije ŽIVI JEZICI (Novi Sad, 1991) 55–62.
Резиме на њемачком.
597. Petrović Elvira, Mesto metodike u obrazovanju nastavnika stranih jezika, Zbornik radova 2. konferencije ŽIVI JEZICI (Novi Sad, 1991) 143–151.
Резиме на енглеском.
598. Prica Mirjana, Interaktivni pristup čitanju, Radovi ISJK 13 (1991) 27–32.
Резиме на енглеском.
Са литературом.
599. Prica Mirjana, Metodika nastave stranih jezika, Zbornik radova 2. konferencije ŽIVI JEZICI (Novi Sad, 1991) 177–180.

600. *Радевић Милорад, О првом курсу руског језика при Великој школи у Београду, Историјски гласник 2-3 (1964, Београд) 149 - 156.
За школску 1863/64. годину.
601. *Радевић Милорад, Настава руског језика у београдским школама од 1849. до 1878. године, Историјски часопис XXVII (1980, Београд) 183-188.
Резиме на руском.
- 602 *Радевић Милорад, Почети наставе руског језика у Србији. Неколико докумената 1852-1864, Настава и васпитање 4 (1971, Београд) 493-505.
603. Радуловић Љубомир, Калиграфија и буквар основа школске и опште културе, КњЈ XXXVIII/1 (1991) 90-93.
604. Rosandić Irena, Integrativna nastava stranih jezika, IV simpozijum... (1990, Novi Sad) 99-102.
Резиме на немачком.
605. Ханић Дијана, Граматичка прогресија у функцији менталне зрелости ученика, Васпитање и образовање 1, Титоград 1991, 30-34.
606. Чедић Ибрахим, Туџице у школској пракси, Књижевни језик, 20/1-2 (1991, Сарајево) 118-122.
Резиме на њемачком.
607. Шескуларац Божидар, Основна синтаксичка питања методике страног језика, Васпитање и образовање 2, Титоград 1991, 32-39.

и) Терминологија

608. Бјелетић Марта, Родбинска терминологија код Срба у Румунији, НССУВД 20/2 (1991) 391-401.
С литературом.
609. Вукмановић Јован, Постанак и карактеристике црногорске свечане мушке ношње, Дурмиторски зборник 1 (1991, Титоград) 113-118.
Рад доноси занимљив лексички материјал.
610. Гортан-Премк Дариња, О термилошким јединицама и њиховој обради у Речнику САНУ, НЈ XXIX/1-2 (1991) 49 - 54.
Резиме на енглеском.
611. Крстић Ђурђина, Вуков допринос проучавању народног права, изградњи законодавства и правне терминологије, Дурмиторски зборник 1 (1991, Титоград) 99-103.
612. Недељков Љиљана, Географски термини у Шајкашкој, ЗбМФСЛ XXXIV/1 (1991) 155-160.
613. Марковић Рајна, Гранање значења речи које означавају кућу и њене делове, НЈ XXIX/1-2 (1991) 55-76.
Резиме на енглеском.
614. Трешњић Милан, О terminologiji u savremenom ugostiteljstvu, Prevodilac X/1-2 (1991, Beograd) 39-44.
615. Трифуновић Драган, Вук и математичка писменост, Задужбина 15 (1991, Београд) 9.
О математичким терминима Вукова времена.

ј) Народне умотворине (текстови, тумачења итд.)

616. Антонијевић Драгана, в. бр. 645.
617. Арсић Новица, Песме уз свадбене обичаје у Грачаници, Баштина 2 (1991, Приштина) 147-162.
Са текстовима.
Резиме на руском.
618. Бован Владимир, Врсте народних умотворина из Вуковог завичаја, Дурмиторски зборник 1 (1991, Титоград) 69-82.

619. Бојовић Драгиша, Лирске народне песме из Ибарског Колашина, Баштина 1 (1991, Приштина) 148–154.
Грађа.
620. Бојовић Јован Р., Забиљешке Валтазара Богишића о дурмиторском крају, Дурмиторски зборник 1 (1991, Титоград) 255–270.
У прилогу дате Богишићеве забелешке о Дробњацима, Шаранцима, Ускоцима, Језерцима и Пиви.
621. Боровић Љубомир, Исак Калпачина, Записи о народним вјеровањима у дурмиторском крају и околини, Дурмиторски зборник 1 (1991, Титоград) 125–148.
622. Влаховић Петар, Етнолошка грађа из дурмиторског краја у Вуковом Рјечнику, Дурмиторски зборник 1 (1991, Титоград) 91–98.
Резиме на француском.
623. Гароња Славица, Далматинска грокталица. Народне пјесме Книнске крајине. Сакупио и припремио Милорад С. Кураица, Завичајни клуб „Книнска крајина“, Београд 1991., Задужбина 16 (1991, Београд) 13.
Приказ.
624. Ганић Тања (записивач), Здравнице из Орешица код Књажевца, Расковник XVII/63–66 (1991, Београд) 18–20.
625. Дељанин Драгана (записивач), Загонетке из села Туларе код Ниша, Расковник XVII/63–66 (1991, Београд) 24.
626. Ђорђевић Тихомир Р., в. бр. 644.
627. Ђорђевић Миљана (записивач), Приповетке из Лужнице, Расковник XVII/63–66 (1991, Београд) 25–27.
628. Златановић Милева, Станковић Ратка, Златановић Валентина (записивачи), Обичаји у селу Жапско код Врања, Расковник XVII/63 – 66 (1991, Београд) 31–34.
629. Караџина Isak, в. бр. 621.
630. Килибарда Новак, Вуков Рјечник о Стојану Хајдуку, Дурмиторски зборник 1 (1991, Титоград) 105–111.
631. Кураица Милорад С., в. бр. 623.
632. Лакић Зоран, О народном стваралаштву у току НОР-а и револуције (1941–1945), Дурмиторски зборник 1 (1991, Титоград) 363–367.
633. Љубишковић Пенад, Гусле или избор илирских песама сакупљених у Далмацији, Босни, Хрватској и Херцеговини Меримеа Проспера, Задужбина 16 (1991, Београд) 13.
Приказ.
634. Мериме Проспер, в. бр. 633.
635. Митић Ружица (записивач), Народне лирске песме из села Ваве код Бабушнице, Расковник XVII/63–66 (1991, Београд) 10–14.
636. *Николић Десанка, Однос према смрти у пословицама Срба, ГЛЕИ XXXIX (1990) 73–79.
637. Николић Илија, Еротске народне умотворине из Етнограске збирке Архива САНУ, Расковник XVII/63–66 (1991, Београд) 35–64.
Песме, пословице, загонетке, питалице, приче.
638. Павловић Миодрог, Народна песма „Босиљак и роса“, Задужбина 15 (1991, Београд) 8.
Са одељком „Етимолошка етида уз песму“.
639. *Перић Ђорђе, Вук и мелографи XIX века, Прилог реконструкцији народних напева Вуковим записима текстова женских народних песама, Ковчежић XXIV–XXV (1987–1988) 17–57.
У прилогу дат списак песама из Вукове збирке (1841) у којима су сачувани напеви из XIX века.
640. Станојевић Данијела (записивач), Из народног стваралаштва села Прва Кутина код Ниша, Расковник XVII/63–66 (1991, Београд) 21–23.
641. Стојиљковић Валентина (записивач), Сватовске песме из Извора код Сврљига, Расковник XVII/63–66 (1991, Београд) 3–9.

642. Стоиљковић Валентина (записивач), Приповетке из околине Сврљига, Расковник XVII/63-66 (1991, Београд) 28-30.
643. Тешић Мирослав, Нова збирка београдских песама. Стево Ђосовић, Јабуре у његри-ма (зборник народних песама), Књижевна заједница „Култура“, Сарајево 1991., Задужбина 13 (1991, Београд) 15.
- Приказ.
Посебан осврт на метричке и лексичке одлике.
644. Требјешанин Ж[арко], Деца у народним веровањима и обичајима. Тихомир Р. Ворђевић, Деца у веровањима и обичајима нашег народа, Идеа — Просвета, Београд — Ниш, 1990., Задужбина 16 (1991, Београд) 13.
- Приказ.
645. Требјешанин Жарко, Бајка у кључу породичних односа. Драгана Антонијевић: Значење српских бајки, Етнографски институт САНУ, Београд 1991., Задужбина 16 (1991, Београд) 12.
- Приказ.
646. Ђосовић Стево, Јабуре у њедрима. Зборник народних песама, Књижевна заједница „Култура“, Сарајево 1991.
- В. бр. 643.
647. Ђирић Ивана (записивач), Народне лирске песме из Каменице код Ниша, Расковник XVII/63-66 (1991, Београд) 15-17.
648. *Шаулић Јелена, Рани Вуков запис пословица, Ковчежић XXIV - XXV (1987-1988) 73-75.
- У прилогу факсимил Вуковог раног записа пословица.

IX. Речници стари и нови српскохрватског језика (српскохрватског и ког страног језика)

649. Бачлија Гро., в. бр. 690.
650. Bekavac Basić Ivan, Jozo Marević, Franjo Međeral, Latinsko-hrvatski i hrvatsko-latin-ski školski rječnik, s kratkom gramatikom, Školska knjiga, Zagreb 1991. 503, 17 cm.
651. Benson Morton, Englesko-srpskohrvatski rečnik, 3. izd., Prosveta, Beograd 1991, 722, 25 cm.
652. Benson Morton, Srpskohrvatsko-engliski rečnik, 3. izd., Prosveta, Beograd 1991, 769, 24 cm.
653. Бојовић Драгиша, Дело многоструке вредности, Ђорђе Трифуновић, Азбучник српских средњовековних књижевних појмова, Нолит, Београд 1990., Баштина 1 (1991, Београд) 271-272.
- Приказ.
654. Villjams-Milosavljević Margot, в. бр. 686.
655. Vinja Vojmir, Španjolsko hrvatski rječnik, s osnovama španjolske gramatike i španjolskog trgovačkog dopisivanja, 3. izd., Školska knjiga, Zagreb 1991, 1287, 25 cm.
656. Vlaški Milena, Mali leksikon berzanskih izraza, Prevodilac X/1-2 (1991, Beograd) 96-121.
- Лексикон 300 берзанских термина на енглеском језику са описним тумачењем на српском.
657. Вујаклија Милан, Лексикон страних речи и израза, 4. допуњено и редиговано издање, Просвета, Београд 1991, 1025, 24. cm.
658. Gerzić Borivoj, Rečnik engleskih fraza i idioma, Istar-trorog Ko., Beograd 1991, 249, 21 cm.
659. Gortan Veljko, в. бр. 670.
660. Grozdanić Sulejman, Uskufijev Pučki rječnik, Odjek XLIV/3 - 4 (1991, Sarajevo) 14.
661. Grujić Branislav, Rječnik nemačko-srpskohrvatski, srpskohrvatsko-nemački, sa kratkom gramatikom nemačkog jezika, 39. izd., Obod, Cetinje 1991, 838, 17 cm.

662. Grujić Branislav, Rečnik francusko-srpskohrvatski srpskohrvatsko-francuski, sa kratkom gramatikom francuskog jezika, 29. izd., Obod, Cetinje 1991, 631, 18 cm.
663. Grujić Branislav, Englesko-srpskohrvatski školski rečnik, Pobjeda-promet, Titograd 1991, 670, 21 cm.
664. Grujić Branislav, Džepni latinsko-srpskohrvatski rečnik, sa kratkom gramatikom latinskog jezika, Obod, Cetinje 1991, 338, 14 cm.
665. Dajković Jovan, Englesko-srpskohrvatski i srpskohrvatsko-engleski rečnik sinonima i antonima, s fonetskim izgovorom, 4. izd., Privredni pregled, Beograd 1991, 777, 21 cm.
666. Damnjanović Dafina, v. бр. 675.
667. Damnjanović Dafina, v. бр. 675.
668. Deanović Mirko, Josip Jernej, Hrvatsko-talijanski rječnik, 8. izd., Školska knjiga, Zagreb 1991, 1134, 25 cm.
669. Đorđević Milla, v. бр. 676.
670. Žepić Milan, Latinsko-hrvatski rječnik, 11. izd., Školska knjiga, Zagreb 1991, 326, 24 cm. Приредно Вељко Гортан.
671. Jakić Blanka, Antun Hurn, Hrvatsko-njemački rječnik, s gramatičkim podacima i frazeologijom, 7. izd., Školska knjiga, Zagreb 1991, 1249, 25 cm.
672. Jernej Josip, v. бр. 668.
673. Jovanović Ksenija, v. бр. 676.
674. Jovanović Mladen, Živorad Kovačević, Srpsko-engleski rečnik idioma, izraza i izreka, „Filip Višnjić“, Beograd 1991, Prevodilac X/3-4 (1991, Beograd) 66-68. Приказ.
675. Jovanović Slobodan A., Savremeni srpskohrvatsko-francuski rečnik, Prosveta, Beograd 1991, 502, 24 cm. У сарадњи са: Јованком Чемеркић и Дафином Дамњановић. В. бр. 695.
676. Jovanović Slobodan A., Savremeni francusko-srpskohrvatski rečnik sa gramatikom, Prosveta, Beograd 1991, 620, 24 cm. У сарадњи са: Јованком Чемеркић, Дафином Дамњановић и Милом Ђорђевић. Граматику израдила Ксенија Јовановић.
677. Јосип Вишњић Мирослав, Азбучник придева у српској прози двадесетог века, Књижевна фабрика „МЛВ и деца“, Београд 1991, 344. В. бр. 694.
678. *Kašić Bartol, Hrvatsko-talijanski rečnik (1599), Kršćanska sadašnjost i Zavod za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku, Zagreb 1990. Припремно Владимир Хорват. В. бр. 701.
679. Клајн Иван, Италијанско-српскохрватска лексикографија јуче, данас и сутра, Задужбина 13, (1991, Београд) 7.
680. Knaflić Vladislava, Frekvencijski rečnik budućih učitelja, Institut za pedagoška istraživanja, Prosveta, Beograd 1991, 149, 24 cm.
681. Končarević Jelena, Pregled osnovnih etnografskih pojmova (nemačko-srpskohrvatski), Prevodilac X/3-4 (1991, Beograd) 88-109. Глосар.
682. Лома Александар, Грчко-српскохрватски речници, Задужбина 14 (1991, Београд) 4.
683. Marević Jozo, v. бр. 650.
684. Mederal Franjo, v. бр. 650.
685. Miloradović Živan M., Englesko-srpskohrvatski srpskohrvatsko-engleski rečnik, sa primenjenom gramatikom, 6. izd., Lingva, Beograd 1991, 608, 18 cm. Стручни сарадник Слађана Тањасијевић.
686. Milosavljević Boško, Margot Villjams-Milosavljević, Srpsko-engleski rečnik idioma, Srpska književna zadruga, Beograd 1991, 274, 25 cm.
687. Mišeska-Tomić Olga, Novakov Predrag, Prčić Tvrtko, Principi organizacije grozda u dvojezičnom rečniku (sa englesko-srpskohrvatskim primerima), ЗбМСФЛ XXXIV/2 (1991) 135-143. Са библиографијом.

Резиме на енглеском.

Садржај: Olga Mišeska Tomić, Struktura grozda; Predrag Novakov, Gramatičke informacije na levoj strani dvojezičnoj (englesko-srpskohrvatskih) rečnika; Tvrtko Prčić, Derivaciona paradigma u rečniku engleskog jezika.

688. Mrazović Pavica, Ružica Primorac, Nemačko-srpskohrvatski frazeološki rečnik, nemački idiomatski izrazi za srpskohrvatskim ekvivalentima, 10 izd., Naučna knjiga, Beograd 1991, 1004, 25 cm.

689. Николић Мирослав, О речнику бачких Буњеваца, Задужбина 15 (1991, Београд) 12. Приказ књиге: Речник бачких Буњеваца, Марка Пеића и Грга Бачлије у редакцији Драгољуба Петровића.

690. Novakov Predrag, в. бр. 687.

691. Обрадовић Надежда С., Француска лексикографија на српскохрватском језику, Задужбина 15 (1991, Београд) 7.

692. Okuka Miloš, Novi dijalekatski rječnici srpskohrvatskog jezika, Književni jezik 20/1-2 (1991, Sarajevo) 73-77.

Rezime na njemačkom.

693. Павковић Ваца, Академијин велики речник, Задужбина 13 (1991, Београд) 8.

Поводом XIV књиге Речника.

694. Павковић Ваца, Азбучник придева. Мирослав Јосић Вишњић: Азбучник придева у српској прози двадесетог века, Књижевна фабрика „МЈВ и деца“, Београд 1991, Задужбина 16 (1991, Београд) 9.

Приказ.

695. Павловић Иванка, Преводилачко искуство с једним речником, Мостови XXII/1-2 (1991, Београд) 46-47.

Приказ дела: Слободан А. Јовановић и сарадници, Савремени француско-српскохрватски речник, Просвета, Београд 1990.

696. Пеић Марко, в. бр. 689.

697. Петровић Драгољуб, в. бр. 689.

698. Primorac Ružica, в. бр. 688.

699. Prčić Tvrtko, в. бр. 687.

700. Prčić Tvrtko, Collins Cobuild English Language Dictionary, Radovi ISJK 13 (1991) 226-229.

Prkaz: Collins Cobuild English Language Dictionary, Collins, London and Glasgow, (1987), 1990.

701. Радовић-Тенпић Милица, Разрешење ауторства једног старог речника. Бартол Кашић: Хрватско-талијански речник (1599), припремио мр Владимир Хорват, изд. Кршћанска садашњост и Завод за језик Института за филологију и фолклористику, Загреб 1990., Задужбина 13 (1991, Београд) 12.

Приказ.

702. Сикимић Биљана, Тренутно стање српскохрватско-румунске лексикографије, Задужбина 16 (1991, Београд) 9.

703. Tanasjević Slađana в. бр. 685.

704. *Трифуновић Ђорђе, Азбучник српских средњевековних књижевних појмова, Нолит, Београд 1990, 388, 24 cm.

В. бр. 653, 706.

705. Hajdin Mirko, Aleksandar Jovanović, Englesko-srpskohrvatski rečnik motora i motor-nih vozila, Privredni pregled, Beograd 1991, Prevodilac X/1-2 (1991, Beograd) 53-55.

Приказ.

706. Хамовић Зоран, Основни појмови српске средњевековне књижевности. Ђорђе Трифуновић, Азбучник српских средњевековних књижевних појмова, Нолит, Београд 1990., Задужбина 13 (1991, Београд) 13.

Приказ.

707. Horák Emil, Srbochorvátsko-slovenský a slovensko srbochorvátsky slovník, Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľ'stvo Novi Sad: Obzor — Tvorba, 1991, str. 5-756.

708. Хорват Владимир, в. бр. 678.

709. Hurn Antun, в. бр. 671.

710. Čemerkić Jovanka, в. бр. 675, 676.

711. Čobić T., Engleske skraćenice i simboli u poljoprivredi i ishrani, Prevodilac X/1-2 (1991, Beograd) 84-95.
Глосар.
712. Шипка Данко, Српски рјечници од сеобе до Вука, НССУВД 20/1 (1991) 397-403.
С додатком.
Резиме на енглеском.
713. Шипка Данко, Disambigvizacija u leksikografskom postupku Jakova Mikalje, Književni jezik 20/1-2 (1991, Sarajevo) 123 - 128.
Резиме на енглеском.
714. Šljivić-Šimšić Бијана, в. бр. 652.

Х. Биографије, аутобиографије и сл. грађа

715. Аранитовић Добрило, Вук Караџић и дробњачко-ускочки крај. Прилог библиографији, Дурмиторски зборник 1 (1991, Титоград) 369-383.
716. *Војиновић Станиша, Покушај Димитрија Петровића да објави Вуковом азбуком српску граматiku за Чехе, Ковчежић XXVI-XXVII (1989-1990) 49-53.
717. *Војиновић Станиша, Писмо Ватрослава Јагића Илариону Руварцу о Доситеју Обрадовићу, Ковчежић XXVI-XXVII (1989-1990) 43-44.
718. *Војиновић Станиша, Песма Глигорија Грујића о Доситеју, Ковчежић XXVI-XXVII (1989-1990) 35-37.
Уз уводни коментар песма писана предвуковском азбуком штампана без измена.
719. *Војиновић Станиша, Песма коју је Георгије Поповић послао Доситеју, Ковчежић XXVI-XXVII (1989-1990) 33-35.
720. Vuletić M., In memoriam: Dr Ksenija Jovanović (1937-1991), Prevodilac X/1-2 (1991, Beograd) 70-71.
721. Гринкат-Радуливић Ирена, Александар Белић (15. VIII 1876 — 26. II 1960), Задужбина 15 (1991, Београд) 10.
722. *Грујић Глигорије, в. бр. 718.
723. Гусев Виктор, Пушкин и Вук Караџић, Ковчежић XXIV-XXV (1987-1988) 5-16.
724. Добраниновић Голуб, Вук — између Београда и Цетиња 60-их година, Дурмиторски зборник 1 (1991, Титоград) 229-238.
725. Жутић Томислав, Дурмиторски крај у преписци Вука Караџића са Вуком Поповићем, Дурмиторски зборник 1 (1991, Титоград) 271-283.
726. Zakrajšek Katjuša, Janez Rotar, Korespondenca med Franom Ramovšem in Aleksandrom Beličem, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede, Ljubljana 1990, 167 str., Књ XXXVIII/1 (1991) 96-99.
Приказ.
727. Зуковић Љубомир, Вуково интересовање за племе Шаренце, Дурмиторски зборник 1 (1991, Титоград) 221-227.
728. *Игњатовић Ђорђе, Петко Р. Славејков о Доситеју Обрадовићу, Ковчежић XXVI-XXVII (1989-1990) 37-42.
У прилогу фотокопија текста.
729. Ивић Павле, в. бр. 730.
730. Jevtić Miloš, Sa svetskim slavistima, Dečje novine, Gornji Milanovac 1991, 507, 25 cm. Предговор: Павле Ивић.
В. бр. 741.
731. Jovanović Zoran T., In memoriam: Slobodan A. Jovanović (1911-1991), Prevodilac X/3-4 (1991, Beograd) 77-78.
732. Љубинковић Ненад, Сима Милутиновић Сарајлија (1791-1847), Задужбина 13 (1991, Београд) 10.
Скица.
733. Милисавец Живан, Корени отпора Вуковој реформи у Матници Српској, Ковчежић XXIV-XXV (1987-1988) 123-132.

734. Митровић Јеремија Д., Вук Караџић и Димитрије Давидовић, Ковчежић XXIV–XXV (1987–1988) 105–109.

735. Момчиловић Олигица, Љубомир Никић (1925–1990), Ковчежић XXVI–XXVII (1989–1990) 89–90.

In memoriam.

У додатку прилози Љубомира Никића објављени у Ковчежићу.

736. Никитин С. А., Вук Караџић и Русија (Огледи из историје јужних Словена и руско–балканских веза педесетих до седамдесетих година XIX вијека, „Наука“, Москва 1970), –превод са руског: Вукале Ђерковић и Славко Шћепановић–, Стварање 5–6, Титоград 1991, 500–510.

737. Okuka Miloš, O životu i radu prof. dr Ksenije Milošević, Književni jezik 20/1–2 (1991, Sarajevo) 9–11.

738. Okuka Miloš, в. бр. 757.

739. *Партриц Моника, Вукови преговори с Британским иностраним друштвом: једно необјављено али пресудно писмо, Ковчежић XXIV – XXV (1987–1988) 99–105.

Превела Гордана Б. Тодоровић.

740. *Перић Ђорђе, Допуне „Каталогу Доситејевих портрета“, Ковчежић XXVI–XXVII (1989–1990) 21–32.

741. Радовић–Тешки Милица, Књига о славистима света. Милош Јевтић: Са светским славистима, „Дечје новине“, Горњи Милановац 1991, 505 стр., Задужбина 15 (1991, Београд) 12.

742. Радојичић Драгана, Вук у Боки и његови сарадници и следбеници из Боке, Дурмиторски зборник 1 (1991, Титоград) 275–284.

Са литературом.

743. Rotar Janez, в. бр. 726.

744. Станојичић Живојин, Михаило Стевановић (3. IV 1903 – 14. I 1991.), ЈФ XLVII (1991) 1–4.

745. Тупић Драго, Академик Јован Ј. Вуковић, Мостови 119, Пљевља 1991, 33–38.

746. Цвјетин Мило, Вук Караџић у очима лужичкосрпских савременика, Задужбина 14 (1991, Београд) 7.

747. *Чубрић Љиљана, Спомен–плоча Доситеју Обрадовићу у Лондону, Ковчежић XXVI–XXVII (1989–1990) 47–49.

748. *Шаулић Јелена, Јустин Михаиловић Вуков пријатељ, Ковчежић XXVI–XXVII (1989–1990) 5–14.

XI. Библиографија

749. Wagner Zdzisław, в. бр. 750.

750. Wagner Helena, Wagner Zdzisław, Jugoslavica u poljskoj, ЗбМСС 40 (1991) 149–204.

Библиографија.

751. Јоцић Мирјана, Лексикографија у Војводини, ЗбМСФЛ XXXIV/2 (1991) 145–157. Резиме на енглеском.

752. Киселева Людмила, Книги Вука Стефановича Караџића у библиотеке Академије наука СССР у Ленинграду, Ковчежић XXIV–XXV (1987 – 1988) 141–148.

У прилогу дате фотографије са изложбе Вукових књига у Академији наука СССР у Ленинграду 1987. год.

753. Kranjec Marko, Rado L. Lenček in Miloš Okuka, Bibliografija novejšje literature o makedonščini, srbohrvaščini in slovenščini, SR XXXIX/1 (1991) 127–128.

754. Lenček Rado L., в. бр. 753.

755. Мршевић–Радовић Драгана, Библиографија професора Михаила Стевановића, ЈФ XLVII (1991) 5–28.

756. Никић Љубомир, в. бр. 753

757. Okuka Miloš, Bibliografija radova prof. dr Ksenije Milošević, Književni jezik 20/1–2 (1991, Sarajevo) 11–13.

758. Паждјерски Душан Владислав, Библиографија радова слависте Леха Паждјерског, ЗбМСС 41 (1991) 187–192.

759. Паждјерски Лех, в. бр. 758.

760. Petrović Marija, Predrag Piper, Bibliografija jugoslovenske lingvističke rusistike, Radovi ISJK 13 (1991) 224–225.

Приказ: Predrag Piper: Bibliografija jugoslovenske lingvističke rusistike (1976–1985), Novi Sad, Matica srpska, 1990, 182 str.

761. Piper Predrag, в. бр. 760.

762. *Пипер Предраг, Библиографија југословенске лингвистике русистике: 1976–1985. Нови Сад: Матица српска, Рукописно одељење Библиографије, 1990, 182.

763. *Радевић Милорад, Попис радова штампаних Вуковом азбуком у новинама Србски Дневник од краја октобара 1859. до краја 1863. године, Ковчежић XXVI–XXVII (1989–1990) 53–71.

764. *Радевић Милорад, Прилог библиографији дела Љубомира П. Ненадовића. Посебна издања 1849–1975, Књижевна историја X/37 (1977, Београд) 157–179.

765. *Радевић Милорад, Петар Протић Сокољанин. Биографско–библиографски прилог, Прил XXXVII (1972) 332–334.

766. *Радевић Милорад, Попис радова штампаних Вуковом азбуком у новинама Видов Дан 1861. године, Ковчежић XXVI–XXVII (1989 – 1990) 73–87.

767. Suvajdžić B., XXI međunarodni sastanak slavista u Vukove dane, Prevodilac X/3–4 (1991, Beograd) 73–76.

Хроника скупа одржаног од 10. до 15. септембра 1991. у Београду и Новом Саду са тематиком „Дискус српскохрватског језика и језички нивои“ и „Лаза Костић и европски романтизам“.

768. Ћурчић Марија, Библиографија Матице српске 1827–1989. Избор, Зборник радова Српско–словачке књижевне и културне везе, Нови Сад: Матица српска; Мартин: Матица словачка, 1991, 221–238.

ХII. О становништву

769. Аншаков Ю. П., Русская дипломатия о положении славянского населения косовского вилаета в 1902–1912. годах, Становништво словенског поријекла у Албанији, 789–816.

770. Барјактаревић Мирко, Питања о заједничком пореклу неких црногорских и неких арбанашких племена, Становништво словенског поријекла у Албанији, 395–408.

771. Бастова Љубинка, Соња Зоговић, Марин Бартели о учешћу македонског становништва у Скендербеговим борбама против Турака, Становништво словенског поријекла у Албанији, 689–696.

772. Бован Владимир, Исељавање Срба са Косова и Метохије у делима Манојла Ђорђевића и Григорија Божовића, Баштина 1 (1991, Приштина) 43–52.

773. Божовић Григорије, в. бр. 772.

774. Бојић Миладин, Срби и Српска Православна црква у Арбанији у доба Немањића (11–1371), Становништво словенског поријекла у Албанији, 137–147.

775. Бојовић Јован Р., О становништву словенског поријекла у Албанији, Становништво словенског поријекла у Албанији, 9–35.

776. Бошковић Бранко, Насељавање Врачана у Метохији, њихов прогон и растур, Становништво словенског поријекла у Албанији, 459–497.

У прилогу дат списак насељеника.

Резиме на руском.

777. Vasić Milan, Etnički odnosi u jugoslovensko–albanskom graničnom području prema popisnom defteru sandžaka iz 1528/83. godine, Становништво словенског поријекла у Албанији, 406–416.

778. Вяземская Е. К., Помощь русских консулов православному населению Албании в 50–60–е годы XIX в., Становништво словенског поријекла у Албанији, 521–538.

779. Влаховић Петар, Словенско становништво у Албанији у светлу етнолошке науке, Становништво словенског поријекла у Албанији, 221 – 229.

780. Вукмановић Јован, Етнички и културни трагови Срба у сјеверној Албанији, Становништво словенског поријекла у Албанији, 231 – 236.

781. Дармановић Мина, Јевреји у Приштини, Баштина 1 (1991, Приштина) 204–209. Са литературом.
782. Драгољовић Драгољуб, Етничке промене на тлу позноримске провинције превалитане, Становништво словенског поријекла у Албанији, 35–42.
783. Драпковић Александар, Националне мањине у Албанији после Другог свјетског рата, Становништво словенског поријекла у Албанији, 1037–1053.
784. Дурковић–Јакшић Љубомир, Прилози за историју Српске Православне цркве у Скадру и околини, Становништво словенског поријекла у Албанији, 149–153.
785. Ђерковић Вукале, П. А. Ровински и црногорско–албански извори о становништву словенског поријекла у Албанији, Становништво словенског поријекла у Албанији, 721–733.
786. Жугић Томислав, в. бр. 792.
787. Зоговић Соња, в. бр. 771.
788. Карасев А. В., Балкански союз 60–х гг. XIX в. сербско–црногорске одношения и плани Србији в отношении хришћанског насељенија Албанији, Становништво словенског поријекла у Албанији, 539–558.
789. Ковачевић Бранислав, Црногорска штампа о словенском становништву у Албанији, Становништво словенског поријекла у Албанији, 773–788.
790. Краљачић Томислав, Исељавање муслимана из Босне и Херцеговине у Албанију за вријеме аустроугарске управе, Становништво словенског поријекла у Албанији, 585–590.
791. Кудрявцева Е. П., Сведения о православном насељенији Албанији во II–й половине XVIII в. (по донесенијам русијских консулов), Становништво словенског поријекла у Албанији, 499–511.
792. Lakić Zoran, Tomislav Žugić, Položaj jugoslovenskih manjina u Albaniji, Становништво словенског поријекла у Албанији, 941–967.
- Аутори прилажу спискове промењених српских топонима и антропонима.
793. Маловић–Ђукић Марица, Пилот у средњем веку, Становништво словенског поријекла у Албанији, 207–220.
794. Маловић–Ђукић Марица, Комарница — жупа у средњем веку, Дурмиторски зборник 1 (1991, Титоград) 185–189.
795. Марковић Благоје В., Врака и Врачани, Становништво словенског поријекла у Албанији, 425–451 + карта.
796. Манура Милош, Породица Поповића–Булатовића у Скадру од 1819–1938, Становништво словенског поријекла у Албанији, 1105–1110.
- У Додатку генеалогско стабло породице.
797. Мемич Мустафа, Муслимани из Црне Горе у Албанији, Становништво словенског поријекла у Албанији, 661–666.
798. Mijović Pavle, Komanska kultura i pitanje dolaska Slovena u Prevalis, Становништво словенског поријекла у Албанији, 69–84.
799. Микић Ђорђе, Српско–православна скадарска општина у XIX и почетком XX века, Становништво словенског поријекла у Албанији, 643–660.
800. Никифоров Антон А., Материјали архива внешнеј политики Русије о православном славјанском насељенији Северној Албанији во 2–ой половине XIX — начале XX вв., Становништво словенског поријекла у Албанији, 591–606.
801. Никифоров Константин В., Северная Албания и ее славянское население в политике Сербии и Черногории в 40–50–е годы XIX в., Становништво словенског поријекла у Албанији, 513–520.
802. Rajović Radoje, Crnogorska štampa o slovenskom stanovništvu u Albaniji, Становништво словенског поријекла у Албанији, 937–967.
803. Петровић Драгољуб С., Хетерогеност становништва детерминанта сложености решења политичког статуса албанског простора, Становништво словенског поријекла у Албанији, 237–271.
804. Пешевска Маргарита, Положај македонске мањине у Албанији, Становништво словенског поријекла у Албанији, 1071–1078.

805. Радојчић Драгана, Везе становништва Боке Которске и Албаније у XVIII вијеку на основу података из архива Херцег Новог, Становништво словенског поријекла у Албанији, 417–423.

Са литературом.

806. Радусиновић Павле С., О неким питањима миграције становништва и етнокултурних односа на територији старе Зете, односно сјеверне Албаније и дијела Црне Горе, Становништво словенског поријекла у Албанији, 193–206.

807. Пешетгникова Н. О., Проблема националних мањинств в југославо–албанских отношениях в первой половине 30-х годов XX века, Становништво словенског поријекла у Албанији, 887–905.

808. Рогановић Лазар, О становништву Браке и околине, Становништво словенског поријекла у Албанији, 453–458.

809. Rožar Janez, Slavensko–albanski nacionalni odnosi prema našoj putopisnoj literaturi (do 1914), Становништво словенског поријекла у Албанији, 739–754.

810. Секулић Милован, Страдање и иселјавање српског становништва Ибарског Колашина крајем и почетком XX века, Баштина 1 (1991, Приштина) 178–194.

811. Становништво словенског поријекла у Албанији, Зборник радова са међународног научног скупа одржаног у Цетињу 21, 22. и 23. јуна 1990, Историјски институт СР Црне Горе, Титоград 1991, 1120, 8^о.

812. Толстой П. И., О језичким реликтима старог словенског становништва у Албанији, Становништво словенског поријекла у Албанији, 607–609.

813. Томовић Гордана, Алтин у XIX и XX веку, Становништво словенског поријекла у Албанији, 153–169.

814. Трифуновић Ђорђе, Казивања Патријарха Арсенија III Чарнојевића о сеобама, Баштина 1 (1991, Приштина) 11–15.

815. Трифуноски Јован, Москопоље — уништена хришћанска варош у Албанији, Становништво словенског поријекла у Албанији, 329–335 + карта.

816. Ђирковић Сима, Трагови словенског становништва на тлу Албаније у средњем веку, Становништво словенског поријекла у Албанији, 43–56.

817. Фолић Милутин, Извјештај руског конзула Ивана Степановича — Јастребова из Скадра о словенском живљу и њиховим црквама у Албанији у другој половини XIX века, Становништво словенског поријекла у Албанији, 667–687.

818. Хитрова Н. И., Славянское население Северной Албании и Черногория во II-ой половине XIX века по русским материалам, Становништво словенског поријекла у Албанији, 559–584.

819. Храбак Богумил, Ширење арбанашких сточара по равницама и словенски ратари средњовековне Албаније, Становништво словенског поријекла у Албанији, 85–130.

820. Црнић–Пејовић Марија, Неки подаци о Дробњацима из XVII и XVIII вијека у Историјском архиву Котор и Архиву Херцег–Новог, Дурмиторски зборник 1 (1991, Титоград) 197–209.

Рад доноси обиле ономастичког материјала.

821. Чаусидис Никос, Релације између „Комани“ — културе и „Салтово–мајакске“ културе и проблем порекла њихових носилаца, Становништво словенског поријекла у Албанији, 57–68.

822. Шатилова В. Ј., Положение славянског насељенија в Албании и Македонии в период албанског националног движења 1910–1912 гг., Становништво словенског поријекла у Албанији, 697–713.

823. Schwanke Robert, Über slawischen minderheiten in den nordalbanischen gebieten nach den osterreichischen statistischen angaben 1916–1918, Становништво словенског поријекла у Албанији, 735–737.

824. Šćerpanović Slobodan, Najnoviji demografski i drugi podaci o Vrakci, Становништво словенског поријекла у Албанији, 715–720.

XIII. Разно

825. Зуковић Љубомир, Кад је о ријечима ријеч (оглед), Васпитање и образовање 5-6, Титоград 1991, 111-119.
826. Алабурић Јелица, XXIX скуп слависта Србије, Преводилац X/1-2 (1991, Београд) 56-57.
- Приказ скупа „Словенски језици и словенске културе“ (24. - 26. јануар 1991.).
827. Грдинић Никола, Аутобиографије и мемоари, ЗбМСС 41 (1991) 201-203.
- Хроника. Научни скуп о аутобиографијама и мемоарима одржан је у Новом Саду октобра 1990. године.
828. Друштво за српскохрватски језик и књижевност Србије — подружница у Нишу, Извештај о раду Подружнице у периоду од 1987 - 1990. године, Књ. JXXXVIII/1 (1991) 110-112.
829. Dudok Miroslav, Jubileum profesora Jozefa Mistrika, Nový život, roč. 43, 1-2 (1991, Novi Sad) 61-65.
830. Žiletić Zoran, Povodom osnivanja društva za srpsko-nemačku saradnju u Beogradu, Prevodilac X/1-2 (1991, Beograd) 60-65.
831. Iričanin Gordana, Simpozijum o stručnim jezicima, Prevodilac X/1-2 (1991, Beograd) 66-70.
- Приказ симпозијума „Стручни језици у теорији и пракси“ (Смедерево, 17. и 18. мај 1991.).
832. Jantićević Jovan, Sedamnaesti beogradski prevodilački susreti, Prevodilac X/3-4 (1991, Beograd) 71-73.
- Хроника сусрета одржаних од 30. маја до 5. јуна 1991. у Београду са тематиком: „Преводилац књижевности са језика и на језике мале распрострањености“, „Образовање и усавршавање преводилаца“ и „Моје преводилачко искуство“.
833. Јанићијевић Јован, XVII београдски преводилачки сусрети, Мостови XXII/3-4 (1991, Београд) 168-169.
- Приказ сусрета одржаних од 30. маја до 1. јуна 1991. у Београду.
834. Јанићијевић Јован, Међународни симпозијум о преводилачким проблемима у Москви, Мостови XXII/1-2 (1991, Београд) 55-58.
- Приказ симпозијума о теоријским проблемима односа између књижевности и преводилачких проблема од 27. 2. до 1. 3. 1991. у Москви.
835. Jovanović Zoran R., О употреби и злоупотреби језика у politici, Prevodilac X/3-4 (1991, Beograd) 20-32.
836. Jovanović Zoran, Deset godina časopisa Prevodilac, Prevodilac X/3-4 (1991, Beograd) 5-8.
837. Котљарскаја Л. А., Фрејденберг М. М., Из историје отаџбинске славистике: П. А. Ровињски у Црној Гори, — Превод с руског Љубомир Радовић —, Васпитање и образовање 1, Титоград 1991, 96-111.
838. Magdu Lia, Cel de al IV-lea Congres al filologilor români (“4. kongres filologa Rumuniје), Libertatea (1991, Novi Sad) 10.
839. Маројевић Радмила, Поводом текста „О једном одломку у рецензији Радмила Маројевића“, ЈФ XLVII (1991) 272-277.
- Полемика.
840. Мартиновић Душан Ј., Краковска штампарија Швајцолта Фиола (1491-1493) — Поводом 500. годишњице најстарије ћириличке типографије —, Овдје 270, Титоград 1991, 55-56.
841. Mistrik Jozef, в. бр. 829.
842. *Митровић Јерemiја Д., Вук о хрватима — Хрвати о Вуку. Поводом једног писма Меда Пуцића Валтазару Богишићу из 1878, Ковчежић XXIV-XXV (1987-1988) 75-88.
843. Младеновић Александар, Професор Светомир Иванчев (1920 - 1991), ЗбМССФЛ XXXIV/2 (1991) 185-187.
- In memoriam.
844. Младеновић Александар, Тридесет година постојања Археографског одељења Народне библиотеке Србије, АП 13 (1991) 351-363.

845. Морачић Дамњан, Семинар за наставнике матерњег језика, КњЈ XXXVIII/1 (1991) 105–109.
846. Павлова Румјана, О методама описа књиге *Пролог* (на материјалу *Пролога* из Вукове збирке и других збирки), НССУВД 20/2 (1991) 427–432.
С литературом.
Резиме на руском.
847. *Pribić Nikola, Der slavistische Lehrstuhl am College de France, Прил LV–LVI/1–4 (1989–1990) 67 – 75.
О првој славистичкој катедри ван словенских земаља.
848. Сикимић Биљана, Скокови етимолошки сусрети (Задар, 8. и 9. 11. 1990) ЈФ XLVII (1991) 279–280.
Хроника.
849. Stakić Jelena, Četrdeset godina udruženja književnih prevodilaca Srbije, Prevodilac X/3–4 (1991, Beograd) 114–117.
850. Стакић Јелена, Сусрет у Преддвору, Мостови XXII/1 – 2 (1991, Београд) 58.
Приказ скупа са темом „Превод као естетски феномен“ и „Томаж Линхарт — преводац и приређивач“ одржаног септембра 1990. у Преддвору код Крања.
851. Стакић Јелена, Преводачке споне, Мостови XXII/1 – 2 (1991, Београд) 58–59.
Приказ манифестације одржане 3. новембра 1990. у Новом Саду.
852. Суботић Јелисавета, Језичка традиција у Црној Гори и савремена језичка наука (поводом јубиларног Зборника Матице српске), Овдје 274, Титоград 1991, 28–29.
853. Ђорић Боžo, Двадесет година Међународног славистичког центра, Задужбина 13 (1991, Београд) 6.
Хроника.
854. Ђупић Драго, Академик Михаило Стевановић (1903–1991), Задужбина 13 (Београд, 1991) 4.
Сећање.
855. Фрејденберг М. М., в. бр. 837.

Библиографију уредно *Михаило Шћепаковић*

РЕГИСТАР

ПРЕДМЕТНИ РЕГИСТАР

- акцентат у говору лапачких Срба 155–173
акцентске алтернације у чипском говору 141
акцентатски систем у говору србијанског Полимља 233
акцентатски типови у говору лапачких Срба 155
- балканизацијата езика, као лингвистички проблем 29, 30
балканизми, обухватност термина 31, 55
балтиски језик, као лингвистички проблем 189
балто–словенски језички контакти, као лингвистички проблем 189
беломусаст, значење 15
библијски текст, као лингвистички проблем 239, 241, 145
бјеличијаст, значење 15
бјелопераст, значење 15
бледило, значење 17
боја, семантика:
– „здрава“ 17
– „нездрава“ 17
– „људска“ 18
- вокализам у говору Чипа 142
- геминација на подручју србијанског Полимља 236
глава, значење 23, 26
гласовна понављања, терм.:
– оказионално 254
– канонско 255
говорни тип на подручју србијанског Полимља 232, 234
- категоријална значења, терм.:
– модалности 77, 92
– логичких односа 78, 92
- колористичка детерминација, терм. 11, 12, 16
колористичка семантика, терм. 1
- колористички типови, терм. 16
колористичко разврставање, терм. 10
комуникацијске компоненте значења, терм. 77
- лексичко–семантичке паралеле, између македонског и српског језика 115–128
- међујезички односи, српски и македонски дијалекти 120–126
микротопоними, на подручју Чипа 176–178
Морава, хидроним 205
муња, значење 25, 26
- оглагољеност, терм. 57, 68, 71
- нартикуле, термилошко–појмовно одређивање 75–92
латисемија, терм. 24, 27
постакцентатска дужина, у говору лапачких Срба 166, 167
прагматичке компоненте значења, терм. 76, 85, 88
прасловенски језик, као лингвистички проблем 189
превошење акцента, у говору лапачких Срба 164
прозодијске особине, у говору Чипа 57, 68, 71
проклетике, у говору лапачких Срба 158, 159, 165
- редупликација, као балканска појава 38, рима, термилошко–појмовно одређење 255, 256
руменило, значење 17
- семантичка деривација, терм. 23, 26, 27
семантичко–морфолошка деривација, терм. 23, 26, 27
семиолошка структура знака, термилошко–појмовно одређење 250

семантичко варирање, терм. 23, 24, 26, 27
 славенизми, у Његошевом делу 225, 226,
 228, 229

славеносрбизми, у Његошевом делу 227
 Словени, макростноним 174, 175, 191, 196,
 212, 217

стилистичке категорије, термилошко-пој-
 мовно одређивање 249
 стилистички потенцијал, терм. 71, 72

терминологистика, терм. 223
 топоними, у Андрићевом делу 97-99
 турцизми, у Андрићевом делу 97, 109

фоница стиха, термилошко-појмовно од-
 ређивање 253

функција модификације, термилошко-пој-
 мовно одређивање 75-77, 80, 87, 92

функционална стилистика, терм. 57
 функционални стил, терм. 57, 58, 71, 72

х у Андрићевом делу 99, 103, 106, 109

цео град је изашао на улицу, изр., знач. 27
 црмпураст, знач. 7

црии Арапин, знач. 5, 8
 црномањаст, знач. 7, 8, 11, 14

Чип, топоним 137-153, 175-186

чрњиц, знач. 5
 чрњица, знач. 5

РЕГИСТАР ИМЕНА

- Абасев, В. И. 200
 Avenarius. A. 192, 217
 Adames, Pšemysl 270
 Азнаурова, Э. С. 85, 92
 Eichler, Ernst 191
 Ајановић, Mustafa 285, 286
 Алабурић, Јелица 305
 Aleksander, D. i P 244, 246
 Amargo, Hurtado Albir 286
 Андрић, Едита 270
 Андрић, Иво 95–101, 104–110, 270
 Апић, Vladimir 60, 72
 Антон, Марина Рафо 283
 Анашков, Јо. П. 302
 Арнаутовић, Добрило 300
 Арсић, Новица 295
 Arușaa, P. 203
 Арутюнова, Н. Д. 76, 77, 80, 81, 86, 90, 92
 Асенова, П. 29, 36, 44, 46, 52, 54
 Атанацковић, Платон 290, 291
 Ахманова, О. С. 73
- Bagi, Ferenc 270
 Вагран, Јурај 283
 Баленовић, В. 156
 Баранов, З. П. 64, 72
 Barbour, Stephen 281
 Барјактареввић, Данило 235
 Барјактареввић, Мирко 302
 Барлас, Ј. Г. 70, 72
 Barteli, Marin 302
 Бастова Љубинка 302
 Батковски, Хенрик 286
 Бахилина, Н. Б. 4, 16, 19
 Бахтин, М. М. 61, 72
 Bačić, J. 192
 Ваћлија Grgo 299
 Беззубов, А. Н. 64, 66, 72
 Bezlaj, Franc 205
 Бекић, Томислав 267
 Белић, Александар 75, 92, 118, 120–126, 130,
 235, 260, 300
 Benson, Morton 297
 Берић–Букић, Весна 270
 Бешелиев, В. 194
 Биговић, Рајка 283
 Bidu–Vrânceanu, Angela 3, 14, 19
 Birnbaum, Henrik 190, 211, 220
 Бјелановић, Живко 277
 Бјелетић, Марта 263, 278, 295
 Blumenbach, Friedrich 1
 Bova, I. 192, 206, 207, 220
 Бован, Владимир 296, 302
- Богдановић, Недељко 129, 178, 288
 Богшић, Валтазар 305
 Bogner, Istvan 270
 Богуславский. И. М. 90–92
 Божовић, Григорије 302
 Божовић, Маринко 129, 288
 Бојић, Миладин 302
 Бојковска, Стојка 129
 Бојковић, Драгица 296
 Бојовић, Драгиша 297
 Бојовић, Јован Р. 302
 Boris, Wicław 119, 275
 Боровић, Љубомир 296
 Bosák, Ján 275
 Бошковић, Бранко 302
 Бошњакковић, Жарко 92
 Brabec, Ivan 92
 Brabcová, Radoslava 275, 276
 Брајичић, Олга 270
 Бранковић, Бранислав 285, 286
 Browne, Wayles 283
 Брборић, Бранислав 285, 286
 Brdar, Mario 270
 Brdar Szabó, Rita 270
 Брдарски, Душко 130
 Брезински, С. 36
 Brozović, Dalibor 233, 283
 Brozović, Dunja 278
 Brumfiel, Cristopher 267
 Бугарски, Ранко 265, 271
 Будагов, Р. А. 68
 Будимир, Милан 192, 198
 Budin, Gerhard 265, 267
 Бурзан, Мирјана 271
 Бућан, Гојко 14
 Bouchard, Robert 267
 Buzássyová, Klara 275, 276
- Wagatsuma, Hiroshi 2, 6, 16
 Wagner, Zdzisław 301
 Wagner, Helena 301
 Valjevac, Naila 101, 102, 110
 van Dejk, T. A. 92
 Васић, Милан 302
 Векарић, Ненад 278, 280
 Векић, Олга 270
 Вековић, Дивна 273
 Wells, John C. 281
 Вендина, Т. И. 276, 277
 Венигова, Ирена 267
 Verbić, Franc 276
 Веселинов, Иванка 290
 Видоески, Божо 118, 128, 130, 131

- Vidovič–Muha, Ada 276
 Vilijams–Milosavljević, Margot 297, 298
 Vinja, Vojmir 297
 Витић, Зорица 289
 Вяземская, Е. К. 303
 Влаховић, Маја 267
 Влаховић, Петар 124, 125, 296, 303
 Влаховић, Племенка 267
 Влашки, Милена 297
 Војводић, Дојчил 283, 292
 Војновић, Станиша 300
 Vojnović, Tadej 239, 240, 245–247
 Wojtila–Swiczowska, Maria 278
 Воћкић–Авдагић, Јеленка 292
 Vrhovac, Yvonne 267
 Вујаклија, Милан 297
 Вујовић, Лука 127, 129
 Вукадиновић, Вилотије 288
 Вукадиновић, Зора 93
 Вукановић, Татомир 124, 125
 Вукићевић, Милосав 288, 290
 Вукмановић–Мојиловић Биљана 282
 Вукмановић, Јован 295, 303
 Вуковић, Божидар 111, 112
 Вуковић, Вићентије 112
 Вуковић, Јован 126, 169, 247, 260, 301
 Вукомаиовић, Славко 290
 Вукосављевић, Сретен 231
 Вукотић, Милица 283
 Вуксановић, Јован 294
 Вулетић, Душанка 241, 246
 Вучетић, Зорица 271
- Gabrić–Bagarić, Darija 292
 Гац, В. Г. 3, 15, 20, 268
 Gallis, Arne 45
 Galton, Herbert 276
 Гамкерлидзе, Т. В. 16, 21, 191
 Gămlulescu, Dorin 271
 Гароња, Славица 296
 Гацовић, Славолуб 209
 Гачић, Јасна 271
 Гаджиева, Н. 41, 46, 52
 Гвоздев, А. Н. 60, 72
 Генкель, М. А. 62, 65, 72
 Göncz, Lajos 267
 Георгиев, В. 194
 Герасимов, В. И. 93
 Герд, А. С. 191
 Герзић, Боривој 297
 Gimbutas, Maria 188
 Гиндин, Л. А. 194
 Gheerbrant, A. 20
 Glavacki–Bernardi, Zrinjka 292
 Godłowski, K. 192
- Gołąb, Zbigniew, 118, 123, 131, 199, 195, 203
 Головин, В. Н. 65, 66, 72
 Gortan, Veljko 297, 298
 Горган–Премк, Даринка 23–28, 283, 295
 Грантовский, Э. А. 218
 Grček, Saŕja 271
 Грбић, Душица 290
 Грдинић, Никола 305
 Григоровъ, М. 131
 Грицкат, Ирена 24, 37, 41, 42, 45, 48, 49, 50, 53, 54, 289
 Грковић–Мејдор, Јасмина 291, 292
 Грковић, Милица 242, 246, 278, 280
 Grozdanić, Sulejman 297
 Гроздановић–Пајић, Мирослава 289
 Grochowski, Maciej 265
 Грубор, Ђуро 283, 284
 Грујић, Бранислав 298
 Грујић, Григорије 300
 Грундић, Снежана 271
 Гуриченкова, В. П. 86, 72
 Гусев, В. 300
 Гушко, М. М. 73
- Дабић, Богдан Ј. 271
 Давидов, Динко 175, 178
 Давидовић, Димитрије 301
 Дајковић, Јован 298
 Даничић, Ђура 5, 20, 156–174, 242
 Дармановић, Мина 303
 Deapović, Mirko 298
 Деянова, М. 31, 52, 53
 Денисов, П. Н. 69
 De Raze 239
 Десницкая, А. В. 191
 Детелић, Мирјана 5, 20
 Дешић, Милорад 243, 246
 Đikić, Zvonimir 285, 286
 Дымарская, И. Н. 77, 87, 88, 90, 192
 Димитријевић, Наум 268
 Димитровски, Тодор 276, 277
 Динић, Јакша 129
 Динић, М. 208
 Dürbeck, Helmut 4, 6, 12, 20
 Дмитриев, П. А. 54
 Добрашиновић, Голуб 300
 Добрева, Е. 92
 Добренов, Марија 265, 271
 Драгићевић, Милан 155–174, 156, 235, 278, 288
 Драгојловић, Драгољуб 303
 Драшковић, Александар
 Dude, Bonaventura 239, 240, 246
 Dudok, Daniel 276
 Dudok, Miroslav 265, 271, 276

Дураковић-Јакшић, Љубомир 303
Дуриданов, И. 201

Ђерасим, јеромонах 291
Ђерковић, Вукале 301, 303
Ђокић, Драгољуб 268
Ђорђевић, Драгутин 129
Ђорђевић-Јовановић, Јованка 129
Ђорђевић, Манојло 302.
Ђорђевић, Мила 297
Ђорђевић, Миљана 296
Ђорђевић, Радмила 271
Ђукановић, Владо 178
Ђукановић, Јован 271, 283
Ђуровић, Радосав 231, 232, 235, 237

Елезовић, Глиша 13, 20, 129
Елиаде, М. 200
Есхил 5

Жешић, Милан 298
Živković, Sreten 92
Живојиновић, Бранимир 268, 269, 285
Животић, Ратомир 293
Žic-Fuchs, Milena 271
Жугић, Томислав 300, 303

Закрајска, Катјуша 272, 300
Zaręba, Alfred 13, 20
Зарић, Невена 283
Зарковић, Јован 268
Засорина, Л. Н. 68, 72, 74
Zgradić, Ante 129
Zgusta, Ladislav 265, 266
Зечевећ, Слободан 119
Зиројевић, Олга 205, 209, 211
Златановић, Валентина 296
Златановић, Драгољуб 121-123, 130
Змајевић, Андрија 291
Зоговић, Соња 192, 302, 303
Зуковић, Љубомир 300, 305

Ivančić, Nada 272
Иванов, В. В. 6, 16, 20, 191, 202
Иванчев, Светомир 306
Иванчикова, Е. А. 276
Ивић, Милка 1-21, 24, 33, 35, 45, 75, 80, 87,
89-92, 283, 285, 287
Ивић, Павле 35, 42, 115, 118, 124, 125, 137-
152, 175, 225, 231, 233, 276, 285, 286,
288, 291, 292, 300
Игњатовић, Душанка, 33
Игњатовић, Ђорђе 300
Илић, Павле 294
Иричанин, Гордана 268, 272, 305

Jakobiec-Semkowowa, Milica 272
Јакимова, М. 131
Јакобсон, Роман 29, 266
Јаннијевић, Јован 305
Јаничић, Петар 285, 291
Јанковић, Ђорђе 292
Јаиковић, Милица 292
Јанчакова, Јана 276
Јастребов, И. С. 304
Јахић, Џсвад А. 233, 235, 236
Јашар-Настева, Оливера 278
Евстафјева, В. В. 66, 72
Јевтић, Милош 300
Јерковић, Вера 282, 291, 292
Јерковић, Јован 272, 291
Јефтић, Миливоје 293
Jiriček, Konstantin 120, 211
Јовановић, Александар 299
Јовановић, Бојка 281, 182
Јовановић, Гордана 282, 291
Јовановић, Зоран 268
Јовановић, Зоран Р. 305
Јовановић, Зоран Т. 300
Јовановић, Ксенија 298, 300
Јовановић, Миљана 272
Јовановић, Миодраг 263
Јовановић, Младен 298
Јовановић, Романца 268
Јовановић, Слободан 298
Јовановић, Слободан А. 300
Јовановић, Томислав 129
Јовић, Душан 224, 278
Јовићевић, Радојица 278
Јокановић-Михајлов Јелица 285
Јолкина, Нина 272
Јосиф-Вишњић, Мирослав 16, 20, 298, 299

Kay, Paul 3, 10, 19
Kuller, Jonathan 266, 267
Калић, Јованка 208
Калпачина, Исак 296
Карасев, А. В. 303
Караџић Стефановић, Вук 6, 7, 13, 20, 99,
113, 114, 118, 130, 156, 161, 171, 174,
233, 234, 242, 243, 269, 287, 291, 295,
296, 300-302, 305
Karim, Abdol Azizi 278
Карић, Владимир 12, 20
Кастриот, Ђураћ 291
Кастриот, Иван 290
Kasumović, Ahmet 285
Katičić, Radoslav 197
Katnić-Bakaršić, Marina 293
Katona, Edit 277

- Kašić, Bartol 298
 Kikuchi, Atsuko 6, 20
 Килибарда, Новак 296
 Киршова, Маријана 272
 Киселева, Јюдмила 302
 Kiss, L. 198
 Киш, Данило 267
 Киш, Маријана 276
 Клајн, Иван 278, 281, 285, 286
 Клочкова, Э. К. 65, 71, 72
 Кпафлић, Vladislava 63, 298
 Ковачевић, Бранислав 303
 Ковачевић, Живорад 298
 Ковачевић, Ирена 272
 Ковачевић, Милош 266, 272, 293
 Кожевникова, Н. А. 60, 73
 Кожина, М. Н. 65, 70, 71
 Кольцов, А. В. 62-64, 66, 72
 Конеска, Милица 131
 Конески, Блаже 34, 124, 128, 131, 276
 Кононов, А. 41, 46, 52
 Кончаревић, Ксенија 263, 268
 Kopitar, Jernej 7, 29
 Копривица, Верица 268, 278
 Corbett, Graville G. 283
 Corin, Andrew R. 283
 Corson, Nensa M. 18, 20
 Korošec, Tomo 276
 Косановић, Марија Магдалена 272
 Косеска-Тошева, Виолета 48
 Костић-Голубичић, Мирјана 268
 Костић, Стојадин 268
 Котирская, Л. А. 305
 Král', Abel 276, 277
 Краљачић, Томислав 303
 Kranjčec, Marko 301
 Krahe, H. 188
 Kreho, Fahrudin 266
 Kretschmer, Anna 218, 266, 282
 Kronsteiner, O. 220
 Крсмановић, Влатка 293
 Крстић, Анка 268
 Крстић, Вурђица 295
 Kruszewski, Mikolaj 266
 Кудрявцев, О. В. 191, 202
 Кудряшцева, Е. П. 303
 Кузнецов, А. М. 23
 Куић, Ранка 268
 Куларкова, Катица 266
 Kunstmann, H. 191, 200
 Kunzmann-Müller, Barbara 276
 Куранца, Милорад С. 296
 Kusturica, Nazif 266

 Лабашчук, Михајло 276

 Labuda, G. 200
 Лазаревић, Деспот Стефан 128
 Лазић, Милорад 289
 Лакић, Зоран 296
 Lakoff, George 76, 93
 Landau, Ernestina 281
 Lastavica, B. 168
 Lásló, Bulcsú 244, 246
 Lahiste, Ilse 294
 Лашкова, Лили 29-56, 266
 Лебда, Ренарда 276
 Лебедев, Г. С. 191
 Löwenthal, O. V. 198
 Lenček, Rado L. 301
 Lehrer, Adrienne 3, 20
 Lehr-Splawinski, Tadeusz 190
 Летић, Бранко 14
 Linhart, Tomaž 306
 Линхачев, Д. С. 59, 73
 Lichtenberk, Frantisek 6, 20
 Линцен, Марина 268, 272
 Łowmiański, H. 195, 202
 Логинова, К. А. 69, 73
 Лома, Александар 187, 199, 209, 279, 298
 Ломпар, Весна 279, 286
 Lončarić, Mijo 289
 Лопашов, Ю. 38, 41
 Лукић, Вера 63, 73
 Луковић, Милош 286
 Лукић, Чедомир 279

 Ляпон, М. В. 77, 93
 Лятина, А. М. 62, 73
 Љубинковић, Ненад 296, 301
 Љубиша Стефан Митров 116-126, 130
 Люстрова, Э. Н. 68

 Magdu, Lia 272, 281, 305
 Мајдевац, Радосав 129
 Mayer, A. 199
 Макишова, Ана 276
 Makovec-Serpe, Jasna 273
 Максимовић, Војислав 289
 Мамин-Сибиряк, Д. Н. 62, 65, 72
 Мандић, Живко 279, 280
 Маневић, Тодор 131
 Marbeck, John 239
 Marević, Jozo 297
 Maretić, Tomo 75, 93, 165, 236, 260
 Марицки-Гађански Ксенија 273
 Марић, Ана 273
 Марић, Љиљана 273
 Марјановић, Ана 244, 246
 Марков, Х. А. 64, 73
 Марковић, Благоје В. 130, 303

- Марковић, Рајна 295
 Марсу, Rodica 15, 20
 Маројевић, Радмило 279, 286, 305
 Мартинов, Златоје 268
 Мартиновић, Душан Ј. 289, 305
 Матијашевић, Јелка 268, 273, 286
 Матић, Драгица 231
 Matulina-Jerak, Željka 273, 293
 Мацура, Милош 303
 Маџек, Doga 269
 Мачинскиј, Д. А. 198, 203
 Mederal, Franjo 297
 Meza, Ofelija 269
 Merrill, T. 190
 Meyer, K. H. 205
 Memić, Mustafa 303
 Menner, Robert J. 14, 20
 Мијатовић, Ј. 151
 Мијовић, Павле 303
 Микетић, Драган
 Mikeš, Melanija 269
 Микић, Ђорђе 303
 Miklošič, Fran 29
 Miller, Floyd C. 18, 20
 Милетић, Бранко 130
 Милетић, Любомир 40
 Милисавац, Живан 301
 Милићевић, М. Ђ. 209
 Милорадовић, Живан 298
 Милосављевић, Бошко 298
 Милошевић, Ксенија 259–261, 301
 Милутиновић, Сима Сарајлија 301
 Mindak, Jolanta 266
 Минчева, Ангелина 43
 Минчић–Обрадовић, Ксенија 291, 292
 Мирић, Душанка 273, 276
 Мирјанић, Ђока 279
 Мирчев, К. 45
 Мисирков, К. П. 114
 Mistrik, Jozef 305
 Митковић, Смиљка 13, 20
 Митровић, Брана 130
 Митровић, Јеремија Д. 301, 305
 Mihailă, George 273, 279
 Михајловић, Љубомир 281
 Михајловић, Велимир 247, 279
 Michal, Filip 276, 279
 Mihalik-Tir Zuzana 273
 Михаљевић, Милан 266
 Мишеска–Томић, Олга 34, 273, 283
 Мићовић, Драгутин 282, 286
 Младенов, Максим С. 120
 Младеновић, Александар 289–292, 306
 Младеновић, Радивоје 294
 Mlacek, Jozef 273
 Molnár, Csikós, Lasló 273, 282
 Момчиловић, Олгица 301
 Морачић, Дамјан 306
 Морковкин, В. В. 74
 Московљевић, Милош 231
 Mócsy, A. 197
 Moszyński, L. 190
 Мразовић, Павица 93, 284, 299
 Мршевић–Радовић, Драгана 279, 284, 299,
 301
 Munsell, A. H. 3
 Muratagić-Tuna, Hasnija 129, 284, 286
 Мургул, Teresa 11, 20
 Musić, August 260
 Мушицки, Лукијан 291
 Nagott, Anett 284
 Настасијевић, Момчило 245, 247
 Настева, Олга Ј. 111
 Newcklowsky, Gerhard 284, 288
 Неделковски, Раде 129
 Недељков Љиљана 295
 Најгебауер, Гордана 269
 Naylor, Kenneth E. 286
 Немировский, Е. Л. 111, 289
 Ненадовић, Љубомир 302
 Ненадовић, Матија 289, 290
 Никитан, С. А. 301
 Никић, Љубомир 301, 302
 Никифоров, А. А. 303
 Никифоров, К. В. 303
 Николић, Берислав 139, 141
 Николић, Видан 321, 322, 326
 Николић, Десанка 296
 Николић, Илија 296
 Николић, Љубомир 301
 Николић, Мирослав 15, 126, 137–153, 178,
 231–236, 286, 288, 292
 Николић, Светозар 282
 Николовска, Виолета 293
 Nyomakau, Istvan 266
 Новаков, Предраг 273, 284, 299
 Новаковић–Стефановић, Невсика 286, 292,
 293
 Новаковић, Стојан 260, 286
 Ножинић, Дражен 279
 Његош, Петар Петровић 225–229, 267, 268,
 273, 283, 285–287, 291, 293
 Обрадовић, Доситеј 300
 Обрадовић, Надежда С. 299
 Окука, Милош 286, 287, 299, 301, 302
 Огеџ, Peter 279
 Orzechowska, Hanna 32, 38

- Остојић, Бранислав 286
 Остојић, Бранко 269
 Оташевић, Ђорђе 284
- Pavešić, Slavko 235
 Павковић, Васа 245, 247, 277, 299
 Павлов, Румјана 306
 Павловић, Звездана 279
 Павловић, Иванка 299
 Павловић, Миливоје 118, 130, 231
 Павловић, Миодраг 296
 Павловић, Трифун 279
 Пажђерски, Лех 302
 Пажђерски, Душан Владислав 302
 Пајовић, Радоје 303
 Palmer, F. R. 4, 20
 Paloc, Laslo 274
 Панић, Миленко 129, 277
 Park Cynthia D. 18, 20
 Partidge, Monica 273, 301
 Пеев, Коста 131
 Пеић, Марко 299
 Пенчев, Ђ. 37
 Пенчић, Сава 269
 Перваз, Драгиња 294
 Перић, Александар 266, 269, 284
 Перић, Ђорђе 296
 Перкучин, Слободанка 289
 Перовић, Славица 294
 Петковић, Новица 73, 245, 247
 Петрановић, Ј. 269
 Петров, В. В. 93
 Петровић, Велимир 294
 Петровић, Вељко 16
 Петровић, Владислава 266, 284, 286
 Петровић, Драгољуб 128, 130, 277
 Петровић, Драгољуб С. 304
 Петровић, Димитрије 304
 Петровић, Елвира 294
 Петровић, Марија 266, 302
 Петровић, Миодраг М. 289, 290
 Петровић, Нада 274
 Петровић, Наталија 157, 178
 Петровић, Снежана 263
 Петронијевић, Божинка 274
 Петрушевски, М. Д. 131
 Пецо, Асим 42, 95–110, 231, 235, 283, 286, 288
 Пешевска, Маргарита 304
 Пешетникова, Н. О. 304
 Пешикан, Андреј 263
 Пешикан, Митар 128, 130, 233, 279, 285, 286
 Пешковский, А. М. 66, 73
 Пижурица, Мато 19, 20, 128, 280, 286, 291, 292
- Пипер, Предраг 269, 274, 284, 293, 302, 306
 Платон 243
 Поленаковић, Харалампје 119
 Половина, Весна 221–224, 266
 Romianowska, Wanda 126, 127
 Попов, Бојан 31, 40, 50
 Попов, Миливој 280
 Попова, Тодорка 131
 Поповић, Бранислава 274
 Поповић, Иван 120, 124, 127
 Поповић, Јован Стерија 274, 290
 Поповић, Љубомир 284
 Поповић, Људмила 15, 16, 20, 274
 Поповић, Марко 282
 Поповић, Мирјана 293
 Поповски, Аритон 131
 Pranjković, Ivo 284
 Прибић, Никола 306
 Приморац, Ружица 299
 Приходљко, В. А. 68, 74
 Прица, Мирјана 294, 295
 Протић, Петар Сокољанин 302
 Прћић, Љубица 274, 280
 Прћић, Твртко 274
 Пујић, Саво 280
 Пуповац, Милорад 266
 Пуцић, Медо 305
- Равациска, Љубица 131
 Радевић, Милорад 290, 295, 302
 Радић–Дугоњић, Милана 269
 Радић, Првослав 113–136, 277
 Радовановић, Милорад 265, 266, 284
 Радовић, Љубомир 305
 Радовић–Тешић, Милица 280, 299, 301
 Радочић, Драгана 301, 304
 Радочић, Софка 293
 Радуловић, Љубомир 295
 Радуновић, Вељко 282
 Радуснновић, Павле 304
 Раковић, Љубица 278, 292
 Рајчић, Бисерка 276
 Ракић, Милан 245
 Ракић – Милојковић, Софија 288
 Ракић, Р. 244, 247
 Ракић, Станимир 283, 287
 Рамаданоски, Драгиња 266
 Ramovš, Fran 300
 Ратковић, Марина 293
 Рацин, Коста 277
 Reiling, Horst 269
 Реметић, Слободан 141, 144, 152, 229, 231
 Ressel, Gerhard 284
 Решетар, Милан 102, 110
 Ribarova, Zdenka 282

- Ridanović, Midhat 284, 287
 Rýzková, Anna 277
 Ристески, Стојан 277
 Ристић, Стана 15, 75–93, 284
 Ристовски, Блаже 113, 114
 Ровински, П. А. 303, 305
 Ronelle, Aleksander 293
 Rosandić, Irena 295
 Rotar, Janez 300
 Ружичић, Гојко 101, 110, 235
 Rusek, Jerzx 40

 Сааведра, Димка 284
 Сабо–Јерков, Олга 266
 Sabol, Ján 277
 Савић, Свенка 244–247, 266
 Савић–Ребац, Аница 267
 Sakcinski, Ivan K. 7
 Салден, Барбара 274
 Свети Сава 289, 290
 Светић, Милош 291
 Седов, В. В. 220
 Секулић, Милован 304
 Sekulić, Ante 280
 Селимовић, Меша 98
 Селицев, А. М. 118–120, 131
 Семенов, А. Р. 269
 Серебренников, В. 41, 46, 52
 Sesar, D. 93
 Сибиновић, Миодраг 269
 Сијарић, Ђамил 284
 Сикимић, Биљана 280, 284, 285, 299
 Силверман, К. 93
 Simoon, Rikard 235
 Симић, Радоје 120, 130, 249–251, 187, 288
 Синдик, Душаћ 290
 Sironić–Bonafačić, Nives 274
 Сиротинина, О. Б. 71, 73
 Скворцов, Л. И. 68
 Skok, Petar 217, 280
 Skarčić, Vladimir 280
 Смольская, Аделанда 266
 Snedec, Andrej 269
 Соболев, А. Н. 285, 288
 Солганик, Г. Я. 73
 Solecka, Kazimiera M. 38, 39
 Сонди, Д. 39
 Спасић, Љиљана 263
 Спасић, Миодраг 263
 Spahić, Besim 293
 Средановић, Теодор 280
 Stabej, Marko 266
 Стакић, Јелена 306
 Стакић, Милан 287
 Стаматоски, Трајко 280, 281

 Stanislav, Jan 198, 200
 Станић, Милија 171, 172, 288
 Станишић, Вања 263, 281, 282
 Станковић, Богољуб 274
 Станковић, Вјеслав 290
 Станковић, Радоман 289, 290
 Станковић, Ратка 296
 Станковић, Станислав 129
 Станојевић, Данијела 296
 Станојчић, Живојин 100, 101, 110, 285–287,
 301
 Станчић, Донка 280
 Stančić, Ljiljana 287, 288
 Stachowski, Stanisław 127
 Staszewski, Jerzy 274
 Стевановић, Михајло 75, 93, 165, 286, 287,
 301
 Stevenson, Patrick 281, 282
 Степанов, Е. М. 74
 Степановић, Предраг 137–152, 288
 Стефановић Венцловнћ, Гаврило 292
 Стефановић, Димитрије Е. 175–186, 288, 292
 Стефановић, Милеса 290
 Стијовић, Рада 130
 Стијовић, Светозар 7, 8, 19, 21, 127, 129, 225–
 229, 277, 280, 287, 288, 292
 Стипчевић, Никша 281
 Стојанова, Д. 50
 Стојиљковић, Валентина 296
 Стојић, Вера 101
 Стојичић, Ђоко 6, 21
 Стојнић, Мила 269, 277
 Stolas, Diana 293
 Стољарова, Э. А. 93
 Strong, James 239, 247
 Стругар, Новак 269
 Суботић, Јелена 306
 Суботић, Јелисавета 287
 Суботић, Љиљана 287, 291, 292
 Сувајић, Б. 302
 Судавичене, Ј. 65, 72
 Suić, Mate 280
 Сулименко, Н. Е. 269

 Тамаш, Јулиан 277
 Танасијевић, Слађана 298
 Танасић, Срето 261, 163, 285, 293
 Tapović, Mevludin 293
 Tapocki, Franjo 247
 Тасевски, Јордан 131
 Таховски, Анастас Г. 123, 131
 Теžак, Stjepko 280
 Теравчевић, Равао 280
 Teržan, Karmen 269
 Терзић, Александар 275

- Терзић, Богдан 269
 Тешић, Гордана 282
 Тешић, Милосав 231, 297
 Тинянов, Юрий 266
 Tirta, Safet 293
 Tiš, Mihal 275, 277
 Tyszkewicz, L. A. 220
 Тодоровић, Младомир 290
 Толстой, Н. И. 47, 219, 304
 Томашевић, Бошко 267
 Tomaschek, W. 198
 Томин, Светлана 290
 Томић, Миле 130
 Томовић, Гордана 304
 Топольски, Ана 275
 Торогић, Јоже 277
 Топоров, В. Н. 6, 20, 191–193, 197, 202
 Тошев, Крум 131
 Тошовић, Бранко 57–74, 257, 266, 293, 294
 Точанац, Душанка 269, 275
 Трбојевић, Иванка 275
 Трбојевић, Круница 282
 Трбуховић, В. 192
 Трбјешанин, Жарко 296
 Трешњић, Милан 295
 Трифунова, Й. 51
 Трифуновић, Драгутин 295
 Трифуновић, Ђорђе 299, 304
 Трубачев, О. Н. 187–220
 Тулевски, Горѓија М. 113
- Ђирић, Ивана 297
 Ђирић, Љубисав 130
 Ђирковић, Сима 304
 Ђировић, Милорад 294
 Ђорић, Божо 287, 288, 306
 Ђосовић, Стево 297
 Ђупић, Драго 130, 235, 280, 281, 287, 288, 301, 306
 Ђупић, Жељко 287
- Угрнова–Скаловска, Радмила 229
 Udolph, J. 188, 191, 220
 Ujević, Tin 14
 Ульяновская, Р. Н. 68, 73
 Унбегаун, В. О. 4, 21
 Урамбашев, И. В. 66, 72
 Успенский, В. А. 61, 73
- Vasmer, Max 188, 190, 198, 199, 203
 Fasold, Ralph 267
 Фекете, Егон 267, 280, 287
 Фелбабов, Владислава 275
 Felber, Helmut 267
 Филеки, Стјепан 287
- Филипоски, Илија 131
 Fillmore, Charles, J. 76, 93
 Finka, Božidar 244
 Флашар, Мирон 280
 Флоря, Б. Н. 217
 Фомић, Милутин 304
 Fox, John 294
 Frančić, Anđela 280
 Franchi, Ergio 281
 Frigyes, Pesty 175, 177
 Фрејденберг, М. М. 305, 306
 Фрумкина, Р. М. 65, 73
 Fućak, Jerko 239, 240
- Хајдин, Мирко 299
 Halilović, Senahid 287, 289
 Хамовић, Зоран 299
 Ханегрефс, Ноел 19, 21
 Харбугаев, Г. А. 196
 Hasani, Harun 131
 Хаши–Васиљевић, Јован 124, 125
 Hadžiefendić, Remzija 294
 Хашић, Јован 291
 Hendriks, P. 131
 Hensel, W. 192
 Hermann, H. 231
 Herne, Gunnar 17, 21
 Хитрова, Н. И. 304
 Хлебсц, Борис 269
 Хомер 18
 Hozjan, Snježana 280
 Norák, Emil 299
 Horvat, Vladimir 299, 300
 Horecký, Jan 275, 277
 Hosák, L. 199
 Храбак, Богумил 304
 Hraste, Matc 92
 Христова, Дорeана 275
 Hurn, Antun 298, 300
- Самај, Марко 281
 Цвијетић, Миho 301
 Цвијетић, Ратомир 231
 Цвијић, Јован 7, 113, 117, 124, 125
 Цивьян, Т. В. 31, 37
 Цыхун, Г. 38, 41
 Црнић–Пејовић, Марија 304
 Црнојевић, Ђураћ 111, 112
 Црњански, Милош 268, 284
- Čavić, Edita 270
 Чајкановић, Веселин 198, 211
 Чаркић, Милосав Ж. 251, 253–257, 294
 Чарнојевић, Арсеније 137
 Чаусидис, Никос 304

Чебоксаров, Н. Н. 2, 4, 21
Чебоксарова, И. А. 21
Cedić, Ibrahim 295
Чемеркић, Јованка 298, 300
Черняк, Б. А. 41, 42
Чобић, Т. 300
Човић, Бранимир 268, 270
Чоловић, Иван 294
Чубрић, Љильана 301
Čolić, Gtасijela 281
Čulić, Zjena 275
Чурчић, Лазар 290

Šabec, Nada 270
Schaeken, J. 220
Schaller, H. V. 30
Шатилова, В. Ј. 304
Шаулић, Јелена 297, 301
Šafaafik, P. J. 187, 190
Шахматов, А. А. 215
Schwanke, Robert 304
Chvany, Cathrine 48
Schwarz, E. 199
Chevalier, J. 20
Шевић, Радмила Б. 275
Шекуларац, Божидар 295

Шемић, Трајко 129
Шестакова, Н. А. 65
Schierse, J. 247
Šimundić, Mate 281
Šimunović, Petar 280, 281
Шипка, Данко 265, 267, 275, 281, 282, 300
Škaljić, Abdulah 110
Škiljan, Dubravko 267
Шклифов, Благој 131
Šlosar, Dušan 278, 281
Шљивић Шимшић, Биљана 300
Šnel-Živanović, Margita 275
Šoјat, Antun 289
Шокица, Славица 75, 82, 93
Schramm, G. 200, 205
Šrámek, R. 199
Штављанин-Ђорђевић, Љубица 290
Štadlman, Danijela 245, 247
Steinke, Klaus 267
Штейндфельдт, Э. А. 65, 73, 74
Stolz, Benjamin A. 277
Шћепановић, Михајло 263, 306
Шћепановић, Славко 301, 305
Шур, М. Г. 77, 93
Šurmin, Đuro 103

Регистар израдио *Срећко Танасић*

